

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

4 / 2017 • 14 €

Kansallinen historia

&

Tutkimus

Tulkinnat

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

115. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Anu Lahtinen

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Johanna Ilmakunnas, Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,

Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

Hallitus: Janne Virkkunen (pj), Marja Jalava, Risto Jussila, Petri Karonen,

Sari Katajala-Peltomaa, Kaarina Palojärvi

Ulkoasu: Miia Huttu

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen, Historian suurtehtävät 399

Katsaukset

Pertti Haapala ja Pirjo Marckola, Se toinen (ja toisten) historia 403

✎ *Hannu Salmi*, Suomi, kulttuurihistoria ja kulttuurisuuden haaste 417

✎ *Heini Hakosalo*, Alussa oli aate – Suomalainen aatehistoria ja aatehistorian Suomi 426

Kimmo Katajala, Kansalliset käsitteet valinkauhassa 435

✎ *Jari Ojala*, Taloushistorian paluu ja liiketoimintahistorian nousu 446

Syväloutaus

Louis Clerc, Kleio ja anarkia – Näkökulmia kansainvälisten suhteiden historian tutkimukseen 457

Haastattelut

Anu Lahtinen, Suomalaisten historia kirjailijan laboratoriossa 463

Simo Mikkonen, Miten säveltäjä käyttää historiaa ja kansallista kuvastoa? – Aulis Sallinen musiikistaan ja Suomen historiasta 468

Ville Kivimäki ja Ville Vuolanto, Historian syvät virrat – suomalaisuus, reformaatio ja kirkko – Arkkikiipisa Kari Mäkisen haastattelu 475

Kansallisen historian myytit

Anu Lahtinen, Menneet ja tulevat myytinmurajat 484

Petri Talvitie, Isojako – Suomen maataloushistorian tuttu tuntematon 486

Kirsi Vainio-Korhonen, Sakramentista siviilivihkimiseen – Kruunun ja kirkon pitkä avioliittokeskustelu 489

Ilona Pajari, Kynyninen menneisyys, mahdollinen tulevaisuus 491

Sophy Bergenheim, Satavuotiaan Suomen historiakuvat kaipaavat ristiriitoja, epävarmuutta ja harmaan sävyjä 494

Henri Hannula, Vuosi 1714 ja kansallisen historian projektit 497

Historian Ystävä

Kari Salmi, Historian Ystävien Liiton kuulumisia 500

Historiallinen fiktio

Kari Heino, Vielä erä tuulimyllyjä vastaan – Historiallinen romaani 501

Historian kirjoittaminen

Heidi Kurvinen, Turun historiaa lapsille globaalista näkökulmasta 503

Tuomas Laine-Frigren, Lapsilukijoilta kiitosta elämänläheisyydestä 506

Arvioita

Meri Heinonen ja Marika Räsänen (toim.), Pohjoisen reformaatio (*Raisa Maria Toivo*) 507

Marko Junkkarinen, The worldview of Robert Morris – The Case of a Man of Practice in the American Revolution Era (*Marjatta Hietala*) 509

Johanna Ilmakunnas, Joutilaat ja ahkerat – Tutkimus 1700-luvun säätyläisten työstä, perhe-elämästä ja materiaalisesta kulttuurista (*Ulla Ijäs*) 511

Silja Vuorikuru, Aino Kallas – Maailman sydämessä (*Tiina Miettinen*) 512

Martti Häikiö, Suomen leijona – Svinhufvud itsenäisyysmiehenä (*Aarni Virtanen*) 514

Olli Kleemola, Valokuva sodassa – Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945 (*Ville Kivimäki*) 516

Kalle Virtapohja, Mies josta tehtiin patsas – Paavo Nurmen ennätykset, maine ja perintö (*Erkki Vettenniemi*) 518

Tiedemaailma

Anu Lahtinen, Suomen Historiallisen Seuran uudet jaostot 520

Kansi: Helsingin olympialaisiin osallistui lähes viisituhatta urheilijaa 69 maasta. Kisoilla oli tärkeä merkitys sodasta toipuvalla kansakunnalle. Kuvassa katsojia olympiastadionilla seuraamassa kisoja. Kuva: Olympia-kuva Oy, XLVIII-277. Kuvälähde: Helsingin kaupunginmuseo.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuvaoikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

Historian suurtehtävät

Sata vuotta sitten, itsenäisyyden kynnyksellä, *Historiallisen Aikakauskirjan* vuoden 1917 vuosiker-taan painettiin hengästyneen innostuneet sanat, jotka on julkaistu tässä numerossa heti pääkirjoi-tuksen jälkeen. Aikakauskirjan toimituksen ter-vehdyksessä iloittiin siitä, että alakuloisuus ja arkielämä olivat vaihtuneet ”äkilliseen ja mahta-vaan vapauden juhlaan”.

Historiantutkijoille povattiin paikkaa kansalli-sen työn tekijöinä, jotka tutkisivat ja esittäisivät esi-isien historian opetuksesi ja ylennykseksi Suomen kansalle: ”Seurauksena on oleva yhteis-tunne ja isänmaanrakkaus niin mahtava, että var-masti on Suomen kansa säilyvä sortumatta, kun pahat päivät taas tulevat.”

Samanaikaisista lähteistä tiedämme toisaalta, että toimituksen visioimat ”Suomen historian suur-tehtävät” kohtasivat monenlaisia vastoinkäymisiä. Itsenäistyvän valtion poliittiset ja taloudelliset olot olivat huteralla pohjalla. Jo syksyn 1917 olosu-hteissa historiantutkimus, ”hiljainen sivistystyö ja julkaisutoimi”, jäivät taka-alalle joksikin aikaa.

Olojen rauhoituttua *Historiallinen Aikakaus-kirja* otti kyllä tulevana vuosina, kuten siihen men-nessäkin, monin tavoin kantaa siihen, millainen oli Suomen kansa ja sen kansallinen historia. Niinpä vuonna 1918 lehden sivuilla pohdittiin Kar-jalan ja Hämeen rajoja sekä Ahvenanmaan histo-riallista asemaa Suomen ja Ruotsin välissä. Vuosi-kymmenten mittaan tulkinnat Suomesta, kan-sasta ja suomalaisuudesta saivat monia kolhuja, mutta riitaisetkin keskustelut kansasta ja kansal-lisesta historiasta ovat nyt myös osa suomalaisen yhteiskunnan ja tieteen historiaa.

Itsenäisyyden satavuotisjuhlan kunniaksi *His-toriallinen Aikakauskirja* pohtiikin kansallista his-toriaa ja sen merkityksiä. Miten ajatukset kan-sasta ja kansallisesta historiasta ovat kietoutuneet

toisiinsa? Keitä on hyväksytty mukaan kansalli-seen kertomukseen, millaisiin ihmisryhmiin ja näkökulmiin tutkimuksen huomio on kohdistu-nut? Miten suomalaisen historiatieteen eri sekto-rit ovat tukeneet kansallista historiatulkintaa – tai etääntyneet siitä?

Numeron avaa Pertti Haapalan ja Pirjo Mark-kolan artikkeli ”toisesta historiasta”, kansallisen historian ja valtaviiran uudelleentulkinnoista. Artikkelin muistuttaa, että historiantutkimuksen on oltava kriittistä omassa ajassaan. Hannu Salmi puolestaan käsittelee Suomen ja kulttuurihisto-rian kohtauspisteitä ja Heini Hakosalo aatehisto-rian Suomea. Jari Ojalan artikkelissa puolestaan analysoidaan taloushistorian ja liiketoimintahis-torian nousua ja suhdetta taloustieteeseen.

Kimmo Katajala käsittelee katsauksessaan kansallisen historian käännekohtiksi nimettyjä Porvoon valtiopäiviä, ns. sortokausia sekä vuoden 1918 sotatapahtumia. Katajala tarkastelee sitä, miten näitä tapahtumia on käsitelty ja käsitteel-istetty viime vuosikymmenten oppikirjoissa, jotka rakentavat suomalaista historiakuvaa.

Kuten useissa numeron artikkeleissa tulee esiin, Suomessa historiatulkintoja on usein käsi-telty myös kaunokirjallisuudessa ja historiatieteen kentän ulkopuolella. Tähän erityisnumeroon olemmekin haastatelleet myös suomalaisia tai-teen ja yhteiskunnan toimijoita, joiden työssä his-toria ja historiatulkinnat ovat läsnä. Samalla, kun *Historiallinen Aikakauskirja* käy tieteellistä keskus-telua, haastateltavien puheenvuorot muistuttavat siitä, miksi historiaa kannattaa yhä tutkia ja miksi siitä kannattaa keskustella.

Haastatteluissa kirjailija Sirpa Kähkönen ja sävel-täjä Aulis Sallinen valottavat menneisyyttä oman työnsä aineksina ja nostavat esiin käsityksiä siitä, millaiseksi suomalainen tai kansainvälinen taide

oletetaan. Arkkipiispa Kari Mäkinen puolestaan keskustelee Ville Kivimäen ja Ville Vuolannon kanssa historian kertomuksista ja vaietuista aiheista.

Laajojen artikkeleiden lisäksi numeroon on koottu lyhyempiä kolumneja Suomen historian myyteistä tai sitkeästi elävistä, menneisyyteen liitetyistä käsityksistä. Niissä pohditaan sitä, miten historiaa on tulkittu, ja sitä, mihin tulkin-toja käytetään.

Nykytutkijoiden näkökulma menneisyyteen on varsin toisenlainen kuin se, jota sata vuotta sitten visioitiin. Toisaalta artikkeleita ja koko numeroa siivittää siltäkin sama vakaumus – luottamus siihen, että historialla ja historiallisella tiedolla on merkitystä, myös yhteiskunnallisessa keskustelussa ja toiminnassa.

Tässä hetkessä tavoitteena ei ole yhtenäisen kansallisen historian rakentaminen. Sen sijaan erittäin ajankohtaista on analyttinen, tieteeseen perustuva keskustelu siitä, miten paikallinen, kansallinen tai kansainvälinen ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Samoin kysymykset siitä, kuka kuuluu joukkoon ja keiden tarinoita kerrotaan, ovat ajankohtaisia niin tutkimuksen kuin laajemmin kulttuurin ja politiikan kannalta. Tavoitteemme on, että tämä numero kokonaisuutena ristiinvalottaisi näitä aiheita.

Historiallisen Aikakauskirjan päätoimittajana minulla on vuoden päätteeksi ilo kiittää jälleen

lukemattomia tutkijoita ja asiantuntijoita, jotka ovat osallistuneet *Historiallisen Aikakauskirjan* kirjoitus-, arviointi- ja toimitustyöhön. Tieteentekijöillä riittää töitä yleisesti ja ilmaista työtä erityisesti. Sitä kiitollisempi ja iloisempi olen siitä, että niin monilla kuitenkin riittää energiaa ja mielenkiintoa omistaa hetki aikaa yhteiselle tieteellisen tiedon tavoitteelle, joskus armottoman lyhyellä varoitussajalla.

Kuten kollegani hiljattain totesi, akateemisia verkostoja kuvataan joskus keinona edistää uraa, ja toki yhteistyössä syntyy monille myös henkilökohtaista hyötyä. Mutta kun laaja kotimaisten tieteentekijöiden verkosto osallistuu tieteellisen aikakauskirjan arviointi-, haastattelu- ja toimitustyöhön, on kyse myös tieteen edistämisestä, tutkitun tiedon vaalimisesta ja jakamisesta. Tieteen palveleminen on yhä todellinen ”suurtehtävä”, ja kiitän sydämellisesti niin toimitusta, kirjoittajia, arvioijia kuin lukijoitakin mielenkiinnosta ja tuesta yhteistä tavoitetta kohtaan.

Jotkut hankkeet vähän venyvätkin suunnitelmasta, tällä kertaa esimerkiksi *Historiallisen Aikakauskirjan* ulkoasu-uudistus, jonka tuloksia nähdään ensi vuoden puolella. Sitä odotellessa kiitän lämpimästi kaikkia *Historiallisen Aikakauskirjan* ystäviä ja toivotan jokaiselle hyviä lukuhetkiä ja uuden vuoden odotusta, myös historian merkeissä.

ANU LAHTINEN

ANU.Z.LAHTINEN@HELSINKI.FI

Nykyisen hetken johdosta.

Historiallisen Aikakauskirjan Toimitus ei voi päästää tätä viikkoansa julkisuuteen tuomatta siinä ensi sanoikseen esiin syvän tyydytyksen tunteen niiden valtaviin tapahtumien johdosta, jotka ovat temmanneet meidät kaikki Suomen kansalaiset alakuloisuudesta ja arkielämästä äkilliseen ja mahtavaan vapaudenjuhlaan. Kun suuria töitä tapahtuu keskellämme, kun valtaistuimet kaatuvat ja kahleet kirpoavat, kun oikeus palaa luoksemme riemukullussa ja ihmishengen parhaat aatteet saavat taas astua johtamaan työtä kansojen tulevaisen onnen luomiseksi, — silloin myös me, menneitten polvien surujen ja ilojen tutkijat, riennämme ensimmäisinä juhlariveihin lausuaiksemme julki mieltä paisuttavan ilomme kaikesta siitä hyvästä, jonka on suotu tapahtua. Olkoot vakuuttettuja nykyisen hetken tienraivaajat Suomessa ja Venäjällä, että Suomen kansa on hyvin tietävä säilyttää ikiajoiksi heidän ponnistusten ja uhraustensa työt kiitollisessa muistissa.

Mutta juhlat päättyvät, ja me taas palaamme takaisin työohjosten ääreen. Kuitenkaan emme enää kuin ennen: epäilevinä eikä väsyneinä. Isänmaamme onni lepää nyt uudella pohjalla; oma työmme on sen lujimpana turvana; ja tälle työlle on suotu jälleen vapauden suoja. Voimamme ja intomme kasvavat siitä monin kerroin, ja eheäksi elpynyt veljesrakkaus lisää työn menestystä, milloin yksityinen on heikko. Kun näin käy, ehkäpä silloin pian paranevat onnettomuusajan haavat ja tasoittuvat olojemme epäsuhdut, ja yhtynäisyydestään lujittuneena Suomen kansa saa taas rohkeutta katsoa kohti tulevaisuuttaan luottavin mielin.

Tässä jälleen alkavassa rakennustyössä kuuluu meille Suomen kansan historian tutkijoille oma arvokas osamme. Emmehän palvele vain kylmää yleismaailmallista tiedettä. Kansallisen työn tekijöitten joukossa on lähinnä meidän tehtävänämme kaivaa esiin ja osoittaa muille se vankka perusta, jolla uuden Suomen rakennus voi kestävästi levätä. Ja kestäväksi se käy, jos vaan se nostetaan entisyyden pohjalle, sikäli nimittäin kuin tämä pohja itse on osattu laskea lujasti pettämättömään maaperään. Meidän tehtävänämme siis on selvittää entistä tarkemmin ja huolellisemmin nykyisille polville esi-isiemme laitokset, näyttää niiden kehitys, tuoda ilmi erehdykset samoin kuin ne työt, jotka ovat merkinneet todellista edistystä. Mutta meidän asiamme on vielä herättää jälleen eläväksi myöskin esi-isien henki, antaa isien puhua elämänopetuksia lapsillensa monien sukupolvien ja häutojen takaa. Jos se sitkeys, jolla nuo esi-isät ovat aina kestäneet omat sorronaikansa, hallan ja nälän hävitykset ja vainolaisen vihat, — jos se tarmo, jolla he ovat raivanneet soisen Suomen hedelmää antavaksi asuinmaakseen ja sadat kerrat yhä luoneet umpeen hävityksen jäljet, — jos ne periytyvät yhä uudelleen nouseville polville, niin silloin voi täällä todella alkaa aika monessa kohden ehompi entistänsä. Seurauksena on oleva yhteistunne ja isänmaarakkaus niin mahtava, että varmasti on Suomen kansa säilyvä sortumatta, kun pahat päivät taas tulevat.

Tällaiset Suomen historiantutkimuksen suurtehtävät terästäkööt ne kaikkialla sen työntekijöitä ponnistuksiin ja rakkauteen, joita aika heiltä nyt vaatii.

Pertti Haapala ja Pirjo Markkola

Se toinen (ja toisten) historia

Historiankirjoitus on kertomus siitä ”mitä todella tapahtui” (L. Ranke). Suomen historia ei ole milloinkaan mahtunut yhteen kertomukseen, vaan sen rinnalla on elänyt toinen historia, joka on ollut kansallisen historian tai muun valtavirran kritiikkiä, valaissut piilossa ollutta menneisyyttä ja tarjonnut uusia metodisia työkaluja. Tämä on usein yhdistynyt siinä, mitä on sanottu sosiaalishistoriaksi. Kun toisesta historiasta tuli ”normaalihistoriaa” (T. Kuhn), historian peili hajosi yhä useampiin palasiin. Näin tutkimus rikastuu, uskovat kirjoittajat.

Niin kuin hyvin tiedetään, historiankirjoitus on 1800-luvulta alkaen ollut pääsääntöisesti niin sanottua kansallista historiaa eli kertomuksia kansakuntien synnystä ja menestyksestä – tai onnettomuuksista ja kohtalonhetkistä. Tämä on ymmärrettävää, koska samaan aikaan syntyivät ja vahvistuivat kansallisvaltiot, joiden rakentamista historiankirjoitus legitimoit. Samalla historiankirjoituksesta tuli poliittista ja poliittisesta historiasta sen valtavirtaa. Historia oli kunkin ”kansan”

Pertti Haapala ja Pirjo Markkola työskentelevät professoreina Tampereen yliopiston historian oppiaineessa ja Suomen Akatemian nimittämässä Yhteiskunnan historian huippuyksikössä (2012–2017). Sähköpostit: pertti.haapala@uta.fi ja pirjo.markkola@uta.fi.

omaa historiaa eikä sitä voinut haastaa uhmaamatta kansallista identiteettiä ja yhteistä hyvää. Suomen historiankirjoitus seurasi eurooppalaista mallia ja eurooppalaisia vaikutteita. Muiden Pohjoismaiden historiankirjoitus oli samankaltaista: se tarjosi pitkän kertomuksen kansallisista juurista hyvinvointivaltioon.¹

Vaikka kansallisesta kertomuksesta tuli Suomen historian hallitseva kehys- ja kehityskertomus (*master narrative*), siis tapa ymmärtää ja selittää menneen ja nykyisyyden suhdetta, yhdelläkään maalla tai kansalla ei ole ollut vain yhtä historiaa eikä vain yhtä kertomusta. Kaikki eivät ole ajatelleet samalla tavalla, eivät ennen eivätkä nyt. On siis ollut – ja on – myös ”toinen historia”. Sillä tarkoitetaan tässä erilaisia vaihtoehtoja, jotka ovat vaihtelevalla menestyksellä kyseenalaistaneet vallitsevan paradigman.² Toinen historia voi olla myös ”toisten” historiaa eli kuvasta puuttuneiden kertomus. Toisinaan heidät on torjuttu, toisinaan hyväksytty kansalliseen kertomukseen. Varsinkin Pohjoismaissa, enemmän kuin muualla Euroopassa, historiankirjoitus on ollut ristiriidoista huolimatta eritoten kansallisen eheytyminen, vakiintuminen ja sosiaalisen tasoittumisen

---

1. Hyvä yleiskuva on Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Palgrave MacMillan 2008.

Pohjoismaista ks. Peter Aronsson, Narve Fulsås, Pertti Haapala & Bernard Eric Jensen, *Nordic National Histories*. Teoksessa Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Palgrave MacMillan 2008, 256–282.

2. Krijn Thijs, *The Metaphor of the Master. Narrative Hierarchy in National Historical Cultures in Europe*. Teoksessa Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Palgrave MacMillan 2008, 60–74.

historiaa aina 2000-luvulle asti. Viime aikoina on kuitenkin pureuduttu vakavasti kuvaan yhtenäisestä ja homogeenisestä kansakunnasta.³ Suomessa oma lukunsa voisi olla ruotsinkielinen ja ruotsinkielisten historia ”toisena” historiana, mutta sitä ei käsitellä tässä.

Edellisestä huolimatta kansallisen historian sisältö on vaihdellut. Kiistat ovat olleet toisinaan selvän poliittisia, toisinaan taas tieteellisiä näkemyseroja, joita ei kuitenkaan voi erottaa siitä, millainen yhteiskunnallinen tehtävä historiankirjoitukselle on kulloinkin annettu. Kansallinen historia ei ole ollut vain rajaamista, vaan se on täynnä jännitteitä siitä, mistä puhutaan ja mitä tarkoitetaan. Huomattakoon, että kansallinen historia ei suinkaan aina sano olevansa kansallista historiaa. Tässä kansallinen historia tarkoittaa nationalistisen historiankirjoituksen lisäksi metodologista nationalismia, joka tarkastelee historiaa kansallisessa kehityksessä – riippumatta siitä onko se julki lausuttu vai ei, ja onko se todellinen vai kuviteltu. Tarkastelemme ”toista historiaa” historiografisena ilmiönä emmekä esittele yksittäisiä tutkimuksia.

Minkä kansan historia?

Suomessa kansallinen historia muuttui jo varhain ”kansan” historiaksi, kun fennomaaninen historiankirjoitus löysi tavallisen kansan eli maalaisrahvaan – tai ainakin itsenäiset talonpojat.⁴ Kansaa

jopa glorifioitiin ”Suomen” historian varsinaisena sisältönä. Gunnar Suolahti kuvasi fennomaanien rakastumista kansaan: ”Historiassa, runoudessa, sointuvan kielensä kauneudessa Suomen talonpoikainen kansa oli kuin Tuhkimo, kuninkaanpojan kallis morsian halvoissa ryysyissään”. Silti kyse ei ollut vain romantiikasta: ”Suomalaisen Suomen luominen ei voinut viedä muuhun kuin siihenastisen valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseen”, Suolahti luonnehti suurta ohjelmaa.⁵ Näin väestön enemmistö, kansa, nostettiin yhtäkkiä historian subjektiksi. Vallassa oleville tämä näytti aivan muulta – toiselta ja ennen kaikkea vääraltä – historialta.

Kieliriidasta ja suomalaisen sivistyneistön jakautumisesta huolimatta lähes kaikki maan entiset asukkaat mahtuivat tuolloin Suomen historiaan, vaikka sankarit saattoivat vaihtaa paikkaa kirjoittajan näkökulman mukaan.⁶ Vaikka fennomaanisen historiankirjoituksen tärkein teoreettinen vaikutin oli Hegelin ja Snellmanin omaksuma ajatus kansallishengen aktualisoitumisesta, käytännön tutkimustyö oli varsin arkista ”todistuskappaleiden kokoamista” suuren ajatuksen tueksi, johon tavallaan kaikki kelpasi.

Ideologisen rekonstruktion ohella historiankirjoitukseen tuli pian muitakin syytteitä. Autonomiataistelu politisoi Suomen ”valtiohistorian” ennen kuin valtiota olikaan.⁷ Samaan aikaan niin

3. Miika Tervonen, *Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta*. Teoksessa Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. SKS 2014. Uudempaa ”etnistä historiaa” edustavat esim. Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen, *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. SKS 2005; Panu Pulma (toim.) *Suomen romanien historia*. SKS 2012; Veli-Pekka Lehtola, *Saamelaiset suomalaiset – kohtaamisia 1896–1953*. SKS 2012; Laura Ekholm, *Boundaries of an Urban Minority. The Helsinki Jewish Community from the End of Imperial Russia until the 1970s*. Helsingin yliopisto 2013.

4. Kansallinen historiankirjoituksen synnystä ks. Juhani Mylly, *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*. Kirja-Aurora 2002; Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen (toim.) *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. SKS 2013; Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. SKS 2016; Max Engman, *National Conceptions of History in Finland*. Teoksessa Erik Lönnroth, Karl Molin & Ragnar Björk (toim.) *Conceptions of National History*. Walter de Gruyter 1994, 49–63. Vaikutteista laajemmin ks. Matti Klinge, *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiankirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana*. SKS 2010. Suomen historian narratologiasta ks. Mari Hatavara, *Composing Finnish National History*. Teoksessa Linda Kaljundi, Enekes Laanes & Ilona Pikkanen (toim.) *Novels, Histories, Novel Nations. Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*. SKS 2015, 79–97.

5. Gunnar Suolahti, *Nuori Yrjö Koskinen*. WSOY 1933, 16, 138.

6. Ilona Pikkanen, ’Rahvaan metelinen mielentila’ ja Yrjö Koskisen Nuijasota osana kansallista kulttuurista muistia. Teoksessa Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. SKS 2016, 333–360; Katja-Maria Miettunen, Yrjö Koskisen ja Magnus Gottfried Schybergsonin historiategokset ja kielikiistan pitkä varjo. Teoksessa Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. SKS 2016, 361–396.

7. Mylly 2002; Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1898–1917*. WSOY 2004.

sanottu yhteiskunnallinen kysymys (*soziale Frage*) nousi pintaan, ja Suomeen levisi Saksasta kaksi tieteellistä ideaa: historiallinen kansantaloustiede ja kulttuurihistoria. Ympäristö alkoi vaatia historiantutkimukseltakin vastauksia ajan suuriin kysymyksiin luokasta, sukupuolesta, etnisyydestä ja kansalaisuudesta. Kun Suomeen vuonna 1884 perustettiin Kansantaloudellinen Yhdistys mallinaan saksalainen *Verein für Sozialpolitik*, mukana oli keskeisiä historian professoreita. Yhdistyksestä tuli suomalaisen yhteiskuntatutkimuksen tärkein foorumi vuosikymmeniksi ja se oli lähellä suomalaista puoluetta ja poliittista valtaa. Tärkeitä teoreettisia esikuvia olivat yhteiskunta- ja taloustieteen mannermaiset klassikot Gustav Schmoller, Adolf Wagner, Werner Sombart, Lujo Brentano ja Max Weber. Tällä oli pitkäaikainen vaikutus suomalaisen yhteiskuntatieteeseen ja historiantutkimukseen.⁸

Kansantaloudellisella Yhdistyksellä oli läheinen henkinen yhteys niihin nuorempiin historiantutkijoihin, jotka samaan aikaan innostuivat Karl Lamprechtin kulttuurihistoriasta. Se oli mielenkiintoinen yhdistelmä ”kansan” (*Volk*) historiaa, jossa idealistiseen kulttuurinationalismiin yhdistyi arjen historia eli kansanomaisen kulttuuri, kansantavat ja elinkeinot. Kansan lisäksi löydettiin uusi metodi: kollektiivihistoria työnsi sivuun vanhanaikaisen yksilöiden ja kruunupäiden historian. Kyseessä oli aito historiateoreettinen kiista, joka sai Saksassa nimen *Methodenstreit* ja johti Suomessa *Historiallisen Aikakauskirjan* perustamiseen vuonna 1903. ”Joko Ranke on tiedettä tai Lamprecht, tai päinvastoin, molemmat eivät ikinä sitä voi olla”, kirjoitettiin lehden ensimmäisessä numerossa.⁹

Riippumatta siitä, miten aitoja lamprechtilaisia suomalaiset tutkijat olivat, heille tärkeää oli ajatus, jossa elävä kansa, ei idea, oli historian subjekti ja kulttuuri oli historian kokonaisvaltainen

muoto. Kulttuuriin luettiin korkeakulttuurin sijaan nimenomaan talous- ja väestöhistoria sekä arkielämän muodot. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaistiin noin 20 artikkelia kollektivismista ja individualismista, materialismin puolesta ja sitä vastaan, kausaliteetista, evoluutiosta, sivilisaatiosta, mentaliteetista, typologiasta, psykologiasta, sosiologiasta, taloustieteestä ja tilastotieteestä sekä esiteltiin ulkomaista kirjallisuutta. Varsinkin toimittajien suosikit eli Lamprechtin työt ja uudet saksalaiset tutkimukset taloushistoriasta ja historianfilosofiasta esiteltiin tuoreeltaan. Samoin esiteltiin Arvid Grotenfeltin Leipzigiissä vuonna 1903 julkaistu tutkimus *Die Wertschätzung in der Geschichte*, jossa Lamprechtin teesejä vastustettiin.¹⁰

Muotoutumassa olevassa uudessa koulukunnassa historia ymmärrettiin *kulttuuria ja yhteiskuntaa* koskevana tutkimuksena, jossa ei vedetty selvää rajaa eri tieteenalojen välille. Keskeiset henkilöt olivat nykytermein monitieteisiä ja monesta tuli muun alan kuin historian professori. Kaikki heistä olivat yhteiskunnallisia keskustelijoita ja monet myöhemmin eri puolueiden poliitikkoja. Yhteistä heille oli kollektivistinen tutkimusote, systemaattinen ja synteisiä tavoitteleva analyysi. Kaikki olivat myös kansan ystäviä, joille nationalismi tarkoitti demokratiaa ja yhteiskunnallisia uudistuksia. Historialla ja politiikalla oli kytkös. Kun eräät kriitikot, kuten M. G. Schybergson, väittivät, että Lamprecht ja kollektiivinen metodi olivat tieteen kaapuun puettua politiikkaa, he olivat hivenen oikeassa.¹¹

Lamprechtin vaikutusta Suomessa on ollut tapana selittää sillä, että suomalaisten piti keksiä ”kansan” historia, koska heillä ei ollut omaa valtiollista historiaa. Näin selitettiin jo 1800-luvulla. Ehkä osuvampi selitys on, että kulttuurihistoria osui yhteen nationalismin poliittisen tilauksen ja uusien yhteiskunnallisten kysymysten kanssa

8. Leo Harmaja, *Kansantaloudellinen yhdistys 1884–1934*. Otava 1934; Risto Alapuro, Matti Alestalo & Elina Haavio-Mannila, *Suomalaisen sosiologian historia*. WSOY 1992, erit. Pekka Haataasen kirjoitus sosiaalishistoriasta; Pertti Haapala, *Kulturgeschichte i den finländska historieskrivningen*. Teoksessa Harald Gustafsson, Fredrik Persson, Charlotte Tornbjer & Anna Walleto (toim.) *Den dubbla blicken. Historia i de nordiska samhällena kring sekelskiftet 1900*. Sekel Bokförlag 2007, 51–62.

9. Ernst Neovius, Historiantutkimuksen olemuksesta. *Historiallinen Aikakauskirja (HAik)* 1904, 155. Toinen esikuvia Lamprechtin ohella oli Paul Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie* (Leipzig 1897).

10. *HAik* 1903–1907; Pirkko Leino-Kaukiainen, Historiallinen aikakauskirja 100 vuotta. *HAik* 1 (2003), 84–89.

11. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiantutkimukseen*. SHS 1996, 51–61.

1900-luvun alussa. Norjassa tilanne oli samantapainen ja vasemmistoviritteinen yhteiskuntahistoria sai siellä jopa vahvan institutionaalisen aseman.¹²

Kulttuurihistorian kannattajat halusivat muuttaa historian tutkimusta. Samasta syystä heitä vierastettiin siinä määrin, että virkariidat jakoivat kentän.¹³ Ensimmäinen polvi, erityisesti Gunnar Suolahti ja Väinö Voionmaa, kasvatti jo 1920-luvulla joukon merkittäviä seuraajia, kuten Heikki Waris, Esko Aaltonen ja Eino Jutikkala. Historiasta 1930- ja 1940-luvulla väitelleet Katri Laine, Sisko Vilkama ja Maija Rajainen olivat hekin olleet Suolahden oppilaita.¹⁴ Koulukunnan näyttävin ja keskeisin tulos on 1930-luvulla julkaistu neliosainen *Suomen kulttuurihistoria*. Teoksen suunnitteli Suolahti ja kirjoittajia siinä on parikymmentä. Nykykielellä nimi olisi ”sosiaalishistoria” tai ”yhteiskuntahistoria”, mikä termi oli tuolloinkin käytössä. Julkaisu ei ole varsinaisesti kriittistä historiaa ”alhaalta” eikä se ole unohdettujen historiaa. Se on kuitenkin uudenlaista historiaa, koko väestön ja yhteiskuntakokonaisuuden historiaa. Perinteinen tapahtuma- ja poliittinen historia puuttuvat ja valtiota ja politiikkaa käsitellään instituutioina. ”Historiallisen kehityksen voimat eivät ole löydettävissä kabinetien juonitteluista, hallitusten kirjeenvaihdosta ja valtiopäivien äänestyksistä, vaan ensi sijassa massoissa ilmenevistä valtavista ja lainalaisista muutoksista”, kirjoitti toimitussihteeri Eino Jutikkala vuonna 1934.¹⁵

Suomen kulttuurihistorian kirjoittajat uskoivat asiaansa: kirjassa on optimistinen (ja myös teleologinen) vire suomalaisen kulttuurin ja demokratian kehityksestä. Siinä korostetaan

yhteiskuntapolitiikan tärkeyttä, sosiaalista eheyttä ja integraatiota. Sävy on kansallismielinen, mutta ei aggressiivinen eikä autoritaarinen. Vaikka kulttuurihistoria oli toista historiaa, jopa unohdetun kansan historiaa, se edusti uuden valtion identiteettiä, eivätkä tutkijat kirjoittaneet itseään yhteiskunnan marginaaliin vaan sen johdopaikoille. Lamprechtin perinnöstä ei kuitenkaan tullut historiankirjoituksen valtavirtaa vaan perinteisempi tapahtumahistoria – erityisesti suuret tapaukset – ja kansalliset saavutukset hallitsivat kenttää ja julkisuutta.¹⁶

Kuka kirjoittaa kansan historian?

Historiankirjoitus oli oppineiden miesten laji pitkälle yli toisen maailmansodan.¹⁷ Suomeen ei syntynyt mainittavasti muiden kirjoittamaa vastahistoriaa, joka kertoisi ”toisen” totuuden.¹⁸ Ruotsinkielinen tutkimus oli Suomen historian rinnakkaisversio ilman fennomaanista sanomaa.¹⁹ Mutta jotakin uutta tapahtui: etenkin naisasialiike ja työväenliike alkoivat osallistua historiakeskusteluun ja perustelivat sillä omia kantojaan. Naisasialiikkeessä oli jo 1890-luvulla useita aktiivisia toimijoita, jotka tuottivat omaa kertomustaan naisen aseman historiasta. Heidän katseensa ulottui myös kansallisten rajojen ulkopuolelle. Lucina Hagman muun muassa kirjoitti elämäkerran ruotsalaisesta Fredrika Bremeristä, ja Alexandra Gripenberg julkaisi 1890-luvulla kolmiosaisen kuvauksen naisasian historiasta eri maissa. Neli-osaiseksi laajennettu suomennos ilmestyi seuraavalla vuosikymmenellä. Kuten *Oma pöytä* -teoksen toimittajat toteavat, Gripenbergin työ oli merkittävä saavutus, koska hän järjesti ja julkaisi

12. Aronsson et al. 2008; Marja Jalava, National, international or transnational? Works and networks of the early Nordic historians of society. Teoksessa Pertti Haapala, Marja Jalava & Simon Larsson (toim.) *Making Nordic Historiography. Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970*. Berghahn 2017, 101–128.

13. Ahtiainen & Tervonen 1996, 57–61.

14. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala, Naiset historiankirjoittajina. Akateeminen marginaali ja uuden tiedon tuottaminen. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. SKS 2005, 31.

15. Sit. Ahtiainen & Tervonen 1996, 95.

16. Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY 1989, 177–198.

17. Mervi Kaarninen, Loneliness. Being a Woman in the Nordic Community of Historians. Teoksessa Pertti Haapala, Marja Jalava & Simon Larsson (toim.) *Making Nordic Historiography. Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970*. Berghahn 2017, 256–285.

18. Vrt. esim. Howard Zinn, *A People's History of the United States*. Harper Collins 1980, joka kertoo ohjelmallisesti kansallisesta historiasta tapahtaneiden eli ”toisten” tarinaa.

19. Engman 1990; Miettunen 2016.

mittavan aineistonsa yksin, kun vastaavia teoksia yleensä laadittiin useiden kirjoittajien voimin. Naisten historian kirjoittaminen pysyi kuitenkin akateemisen maailman ulkopuolella 1930-luvulle asti, jolloin Katri Laine ja Sisko Vilkkama väittelivät naisten ja tyttöjen koulutuksesta ja myös Maija Rajaisen väitöskirjassa sukupuoli oli osa kouluhistoriaa.²⁰ Naisten oikeus koulutukseen kuului naisasialiikkeen keskeisiin tavoitteisiin ja siitä tuli ensimmäinen aihepiiri, joka vähitellen löysi tiensä akateemiseen historiankirjoitukseen.

Historiantutkijoista Väinö Voionmaa kirjoitti kapitalismikriittistä historiaa, mutta pysyi akateemisen tradition sisällä.²¹ Työväenliikkeen oma historiankirjoitus alkoi 1920-luvulla yhdistyshistoriikkeista ja sisällissodan muistamisesta ja selittämisestä.²² Nämä jäivät oman väen historiaksi ja legitimiä toista historiaa työväestön kokemuksista alkoi tulla vasta 1900-luvun jälkipuolella, kun sitä alkoivat kirjoittaa myös akateemiset tutkijat. Mielenkiintoinen poikkeus on intellektuelli Raoul Palmgrenin *Suuri linja* (1948), jossa hän esitti työväenliikkeen Snellmanin kansallisen linjan jatkajana. Suomalaisen työväenliikkeen juuret olivatkin toki paljolti fennomaniassa, mutta Palmgrenin linjaus kuvastaa, miten vasemmisto kaikkien kokemusten jälkeen edelleen liitti työväenliikkeen ”suomalaisuuden” historiaan – joka samalla sai edustaa laajempaa eurooppalaista demokratian ja vapauden aatetta.²³

Lähellä kulttuurihistorian ajatuksia olivat 1920-luvulla virkistyneet ja siitä lähtien jatkuneet

paikallishistorian ja sukuhistorian perinteet. Kumpaakin pidettiin arvokkaana, koska ne miellettiin *tavallisten ihmisten omaksi historiaksi*. Vahvat genealogiset ansiot olivat jopa tuoneet rouva Jully Ramsaylle Suomen Historiallisen Seuran tutkijajäsenyyden vuonna 1915.²⁴ Samalla paikallishistoria loi pohjan, jolle koko kansan yhteisen historian oli tarkoitus rakentua. Samasta syystä paikallishistorioiden kirjoittaminen alkoi ammatillistua 1930-luvulta lähtien ja toisen maailmansodan jälkeen niiden kirjoittaminen yleistyi entisestään. Paikallinen historia onkin Suomessa merkityksellinen sekä tutkimusperinteenä että historiallisen ymmärryksen osana. Muutamissa maissa, kuten Norjassa ja Englannissa, on samankaltaista perinnettä, kun taas esimerkiksi Ruotsissa paikallishistoria ei ole saavuttanut vakiintunutta jalansijaa historiankirjoituksen kentässä.²⁵ Suomalaista ja norjalaista historiankirjoitusta yhdistivät samanlaiset institutionaaliset puitteet, joissa varta vasten perustettu paikallishistoriallinen toimisto ohjasi tutkijoita ja paikallishistorioita kirjoittivat lähinnä ammattitutkijat. Samalla paikallishistorian tutkimus saavutti arvostusta akateemisessa maailmassa: sen kirjoittamista tuli tieteellinen ansio ja nuorille tutkijoille tärkeä meritoitumisen muoto.²⁶

Paikallisen historian kirjoittamisesta ei tullut kuitenkaan kansallisen historiankirjoituksen haastajaa tai vaihtoehtoa. Sen sijaan paikallishistorioille luotu kaava oli hyvin kansallinen. Se pyrki samanlaisiin, vertailukelpoisiin kuvauksiin maan

20. Mervi Kaarninen & Pirjo Markkola, Naishistoria murrosiässä. *HAik* 1 (1992), 37–42; Katainen et al. 2005, 37; Minna Hagner, Naisasian tarkoitus on ihmiskunnan sopusointuinen kehitys. Porvarillisen naisliikkeen tuottamat kertomukset naisten historiasta. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. SKS 2005; Tiina Kinnunen, Historia ”herätyksenä naisasian suurempaan harrastukseen”. Alexandra Gripenberg Suomen naisten menneisyyden tulkkina. Teoksessa Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen (toim.) *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. SKS 2013; Naisasialiikkeen historiankirjoitusta esim. Lucina Hagman, *Fredrika Bremer. Kuvaus vuosisatamme alkupuolelta*. Söderströms 1886; Alexandra Gripenberg, *Reformarbetet till förbättrande af kvinnans ställning* 1–3. Helsingfors 1893–1903. Suomeksi *Naisasian kehitys eri maissa* I–IV. Otava 1905–1909.

21. Erityisesti Väinö Voionmaa, *Tampereen kaupungin historia* 1–3. Tampere 1903–1907. G. Schmollerin kirjan *Luokkataistelut ennen ja nyt* (Soziale Frage 5) julkaisi vuonna 1920 Edistyspuolue.

22. Ulla-Maija Peltonen, *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS 2003.

23. Raoul Palmgren, *Suuri linja. Arwidsonista vallankumouksellisiin sosialisteihin*. 2. painos. Kansankulttuuri OY 1976.

24. Kaarninen 2017, 270.

25. Panu Pulma, Paikallishistoria, professionalismismi ja pohjoismainen historiakulttuuri. Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino 2010; Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman, Yhteisöä purkamassa. Teoksessa Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. SKS 2014.

26. Ahtiainen, Tervonen & Teräs 2010; Nils Erik Villstrand, Det lokala uppdraget. Om lokalhistoria i evalueringen av norsk historieforskning. *Heimen* 2011, 107–114.

eri osista. Tavoitteena oli kirjoittaa koko Suomen historia uudelleen: siis saavuttaa uusi ja parempi kansallinen kertomus, jossa laajojen aineistojen avulla voitaisiin tuottaa entistä täydellisempi kansallinen historia, jossa kaikki ovat mukana. Paikallisesta tuli kansallista ja kansallisesta paikallista. Samalla yleinen paikallistettiin: Tampereella ulkomaalaisen tehtaanomistajan von Nottbeckin uusbarokki-tyylinen palatsi muutettiin Hämeen museoksi ja palatsin isoon kulmahuoneeseen rakennettiin savupirtti kertomaan kansan todellisesta historiasta.

Sotien käänne

Kaikkialla Euroopassa toinen maailmasota ja sen lopputulos muuttivat historiankirjoitusta. Suomessa päätelmä oli, että historiankirjoitusta olisi syytä tarkistaa uusien poliittisten olojen mukaiseksi. Uudet luotettavat miehet kirjoittivat *Suomen historian käsikirjan*. Sanotaan että Paasikivi itse varmisti teoksen ”realismin”.²⁷ Nyt lukien on vaikea tavoittaa teoksen innovatiivisuutta, vaikka Jalmari Jaakkolan ja kumppaneiden visiot Suomen suuresta menneisyydestä olivat hävinneet ja muun muassa vapaussodasta puhuttiin pienemällä suulla. Päätoimittaja Arvi Korhonen linjasi: ”Väheksymättä suinkaan kulttuurihistoriallisen kehityksen merkitystä on kuitenkin syytä katsoa, että Suomen kansan vaiheissa on valtiollista kehitystä pidettävä yleisen kehityksen edellytyksenä ja keskuksena”.²⁸ Yliopiston kurssivaatimuksista poistettiin Ernst Bernheimin teos *Lehrbuch der historischen Methode* (1889). Oli varmaan aikakin, mutta tämä oli teos, jonka mukaan ”historia on tiede, joka tutkii ihmisen kehitystä sosiaalisenä olentona”. Samalla loppui muukin saksalainen vai-

kus Suomen tieteessä. Lamprecht ja kumppanit saivat edustaa 1800-luvun ideologista, siis epätieteellistä ja maailmankatsomuksellista historiaa – samalla tavoin kuin vasemmistolaisuus Pentti Renvallin luokituksessa.²⁹

Käsikirjan varsinainen teoreettinen oivallus oli, että mikään teoria ei kuulu oikeaan historiankirjoitukseen. Tästä tuli uudistuneen historian tutkimuksen ohjenuora, joka otettiin tosissaan.³⁰ Uudeksi ideaaliksi tuli Pentti Renvallin ”tieteellisesti objektiivinen” empirismi, joka veti selvän rajan kollektiiviseen ja systemaattiseen yhteiskuntatieteeseen. Rajan korostaminen jatkui 1980-luvulle asti. Kun muualla, Yhdysvalloissa, Euroopassa ja muissa Pohjoismaissa yhteiskuntatiede alkoi 1960-luvulla tunkeutua historian kentälle, Suomessa siltä säästyttiin – hyvässä ja pahassa. Tämä tarkoitti myös sitä, että uusia tutkimusavauksia ei syntynyt, vaan paikattiin aukkoja, ja keskityttiin kiistakysymyksiin, joihin etsittiin uutta evidenssiä. Historiateoreettinen keskustelu hävisi. Tai tarkemmin sanoen: suomalaisia edusti pohjoismaisissa keskusteluissa Pentti Renvall, joka sinnikkäästi torjui analyttisen historianfilosofian ja yhteiskuntatieteiden tarjoukset, kun ne muualla saivat suuren suosion ja alkoivat edustaa ”uutta” historiaa.³¹ Georg Henrik von Wrightin historianfilosofiset työt tunnettiin maailmalla ja niitä suomennettiinkin, mutta suomalainen historian tutkimus sivuutti ne. Keskustelua avattiin monta kertaa sekä pohjoismaisessa metodikonferenssissa että suomalaisten sosiologien kanssa, mutta se lopahti pian.³²

Jotakin kuitenkin liikahti. Vuonna 1971 *Historiallisessa Aikakauskirjassa* käytiin keskustelu ”toisesta historiasta”, jonka aloittivat Antero Heikki-

27. Ahtiainen & Tervonen (ja Ilkka Herlin) 1996, 84–130; Arvi Korhonen (toim.) *Suomen historian käsikirja* I–II. WSOY 1949.

28. Korhonen 1949, esipuhe.

29. Pentti Renvall, Maailmankatsomuksellisesti-ideologinen historiankirjoitus. Teoksessa *Historiankirjoitus*. Historian Aitta XII, Historian Ystävien Liitto 1953, 89–121.

30. Ahtiainen & Tervonen 1996, 126–130. Aikalaismuistoja tästä esim. Pentti Virrankoski, Tannerin seminaari. *HAik* 1 (1991), 99–108; Jussi T. Lappalainen, *Haluatko historian tutkijaksi?* SKS 2002, 55–56.

31. Peter Edelberg, Trans-Nordic neo-empiricism in a European setting – or, why did Foucault leave Uppsala? Teoksessa Pertti Haapala, Marja Jalava & Simon Larsson (toim.) *Making Nordic Historiography: Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970*. Berghahn 2017, 286–309.

32. Ilkka Niiniluoto, Historia tiedeyhteisössä. *HAik* 1 (2003), 25–31. Samoin kävi toiselle akateemikolle, sosiologi Erik Allardtille. Ks. Erik Allardt, Historian ja sosiologian suhde. *HAik* 3 (1966), 198–210. Laajemmin ks. Pekka Ahtiainen, Teuvo Rätty, John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.) *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä*. Hanki ja jää 1994 (erit. Antti Saloniemen ja Pauli Kettusen kirjoitukset). Metodikonferensseista ks. Mervi Kaarninen, Kansainväliset yhteydet. Teoksessa *Suomen Historiallisen Seuran historia*, käsikirjoitus, ilmestyy 2018.

nen ja Heikki Ylikangas. Ensimmäinen historia tarkoitti heille perinteistä singularismia ja toinen toistuvien ilmiöiden havaitsemista ja tutkimista. Jälkimmäinen oli yhteiskunnallisesti orientoitunut ja yleistyksiä tuottavaa tutkimusta ja he korostivat, että tämän asenteen olisi hyvä lähteä tutkijoista itsestään.³³ Pentti Renvallin mukaan kritiikki oli vanhaa tuttua ja ”näyttää siltä kuin nykyään olisi yleistymässä historian käsittäminen jollakin tavoin asian vierestä”, millä hän tarkoitti mallin ottamista luonnontieteistä ja tilastotieteestä.³⁴ Eino Jutikkala oli paljon sovitteluvampi, vaikka olikin tiukasti sillä kannalla, että historian-tutkijan ei pidä olla ”valtioshamaani”.³⁵ Nuoret kollegat Jorma Kalela ja Seppo Hentilä puolustivat yhteiskuntaan osallistuvaa historiantutkimusta, mutta pitivät esitettyä jakoa kahteen harhaanjohtavana.³⁶ Keskustelu toisesta historiasta päättyi sen aloittajien kommenttiin: ”Humanismille ei liene vahingoksi, jos sen piiriin saadaan toisenlainenkin tutkimusote entisen rinnalle. Ainahan kaksi yhden voittaa!”³⁷ Eriaiset ajatukset eivät toki kadonneet, mutta julkinen historiakeskustelu keskittyi kansakunnan kohtalonkysymyksiin ja metodikeskustelu koettiin jopa kansallisen historian kyseenalaistamisena.³⁸ Kalela pyrki omassa metodikirjassaan vuonna 1972 systematisoimaan historiantutkimusta, mutta ei saanut tuolloin laajempaa vastakaikua.³⁹

Näyttävien esimerkki toisesta historiasta oli käyty jo kymmenen vuotta aikaisemmin, kun Väinö Linnan romaaneista kiisteltiin kirjailijan, kriitikoiden ja historian professoreiden kesken.⁴⁰ Kysymys ei ollut romaaneista vaan siitä oliko historia kirjoitettu oikein vai väärin. Kirjailija astui ikävästi tutkijoiden tontille, kirjoitti toista, ”piilotettua” historiaa ja näytti voittavan julkisuudessa. Kiivas sanasota muuttui rauhaksi jo 1960-luvulla, kun torpparikysymystä, työväenliikettä, vuosia 1917 ja 1918 sekä toista maailmansotaa koskeva tutkimus lisääntyi nopeasti ja myös muuttui. Asia ei mennyt kuitenkaan aivan niin, että tutkijat olisivat seuranneet Linnaa, kuten Linnan juhla-kirjassa (1980) vielä kerrottiin. Pikemminkin tutkimuksen kuva kansakunnan kohtalonhetkistä monipuolistui niin paljon, että Linnan ”toinen” historia ei enää näyttänyt niin toiselta.⁴¹ Tämä oli kuitenkin ensimmäinen kerta, kun akateeminen historiankirjoitus haastettiin tavalla, jolla oli merkitystä tutkimukselle. Yksi seuraus oli se, että valtio rahoitti laajan tutkimushankkeen *Punaisen Suomen historia* – ja sen jälkeen monta muutakin eli alkoi harjoittaa historiapolitiikkaa.⁴² Joka tapauksessa se, että romaaneja luettiin historiana, kuten Topeliusta aikanaan, lavensi kuvaa menneestä ja hetkittäin kaunokirjallisuus todella edusti toista historiaa ja vaikutti myös uuteen tutkijapolveen.⁴³

33. *HAik* 1 (1971), 53–59. Heikkinen ja Ylikangas ovat kirjoittaneet myöhemmin paljonkin samasta asiasta, esim. Antero Heikkinen, *Menneisyyttä rakentamassa*. Yliopistopaino 1996; Heikki Ylikangas, *Mennyt meissä*. WSOY 1990.

34. *HAik* 2 (1971), 161. Kirjoitus sisältää varsinkin laskemisen kritiikkiä ja korostaa ”ihmisen” ymmärtämistä.

35. *HAik* 2 (1971), 166. Esimerkkinä Jutikkalalla oli (entisen oppilaansa) Viljo Rasilan torpparitutkimus, jonka tukemista olikin toivottu ylemmältä taholta, mutta joka on esimerkki yhteiskunnalle tärkeästä tiedosta, vaikka ilmiötä selitetäänkin sen ainutkertaisissa puitteissa.

36. *HAik* 2 (1971), 166–172 (Jorma Kalela); *HAik* 3 (1971), 274–287 (Toivo J. Paloposki, Kari Selén, Seppo Hentilä, Jussi Turtola, Pirkko Rommi).

37. *HAik* 4 (1971), 361.

38. Keskustelua käytiin toki historian laitoksilla ja niiden ”harmaissa sarjoissa”, ks. esim. Historiallisen yhdistyksen julkaisut ja Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja (toim. Kari Immonen) 4 (1978) ja 5 (1979), joissa kirjoittivat mm. Osmo Jussila, Matti Viikari, Heikki Ylikangas, Matti Sarmela, Antti Eskola ja Risto Sänkiäho.

39. Jorma Kalela, *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historian tutkijoille*. Gaudeamus 1972.

40. Pertti Haapala, Väinö Linnan historiasota. *HAik* 1 (2001), 25–34; Yrjö Varpio, *Väinö Linnan elämä*. WSOY 2006, 502–509 ja passim.

41. Yrjö Varpio (toim.) *Väinö Linna. Toisen tasavallan kirjailija*. WSOY 1980. Linna sai nyt kehuja paitsi presidentti Kekkoselta myös historiantutkijoilta Juhani Paasivirta ja Matti Klinge.

42. Kaikki valtiolliset hankkeet (Itsenäistymisen vuodet 1917–1920; Suomen sotaturmat 1914–1922; Suomi, sotavangit ja ihmislouvatutukset 1939–1955) toteutettiin akateemisina projekteina, eikä lopputulos ollut hallituksen ohjaamaa politisoitua historiaa.

43. Pauli Manninen, Kansalliset kriisit historiantutkimuksessa ja kirjallisuudessa – sekä tuntematon Väinö Linna. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*.

Toinen kahakka, joka sai paljon julkisuutta, vaikka oli akateemisen maailman sisäinen, koska Heikki Ylikankaan teosta *Nuijasota*, jossa hän palasi Yrjö Koskisen niin sanottuun luokkataisteluelitykseen. Se koettiin tai nähtiin kansallisen historian halventamisena, koska Ylikangas kiisti toimijoiden kansalliset motiivit.⁴⁴ Tekijän mielestä arvostelu taas heijasti vanhanaikaista nationalismia. Ylikangas julkaisi sittemmin muitakin tutkimuksia, joissa kansan syvien rivien materialistiin motiiveihin nojaava tulkinta haastoi herrojen totuuden.⁴⁵

Toisten historia

Kansainvälisessä historiankirjoituksessa 1960-luvun trendiä edustivat ”uudet tarinat”. Se tarkoitti paitsi uusia tulkintoja (revisionistinen historia) myös ja nimenomaan toisten historiaa eli aikaisemmin unohdettujen, piilotettujen tai väheksytyjen historiaa. Tämä koski tyypillisesti kaikkia vähemmistöjä ja yhtä enemmistöä eli naisia. Taustalla oli yhteiskuntien muuttuminen ja vahvana pontimena tasa-arvoilikkeiden nousu. Tunnetuin ja tärkein oli naishistorian alku. Yhdysvalloissa sen rinnalla vaikutti myös etninen historia, Euroopassa puolestaan työväestön ja arjen historia. Näiden ympärille syntyi uusi sosiaalishistoria tai ”history from below”, joka haastoi valtahistorian poliittisesti ja tieteellisesti. Jälkimmäi-

sessä olivat keskeisiä yhteiskuntatieteistä, antropologiasta ja kulttuurintutkimuksesta lainatut vaikutteet ja käsitteet.⁴⁶

Uuden sosiaalishistorian, sen alalajien ja naishistorian eli sittemmin sukupuolihistorian aika alkoi Suomessa 1970-luvulla, ja ne vahvistuivat vuosittain loppua kohti tultaessa. Tämä näkyi varsinkin uusien väitöskirjojen aiheissa, joissa sosiaalishistoria ja sittemmin kulttuurihistoria hallitsivat.⁴⁷ Kasvu oli nyt mahdollista siksikin, että Suomen Akatemian projektirahoitus lisääntyi nopeasti ja isoille tutkimushankkeille isoine aineistoineen oli aivan toisenlaiset edellytykset kuin aikaisemmin.⁴⁸ Tästä seurannut tutkimustyön kollektiivisuus oli sekin uutta ja myös kritisoitua. Kentälle tuli paljon tutkimusta, joka katsoi olevansa uudenlaista tutkimusta. Tämä on dokumentoitunut hyvin teokseen *Historia nyt* (1990), jossa kantavana teemana on perinteisen objektivismiin metodologinen kritiikki. Tilalle tarjottiin teoriaa ja yhteiskunnallista relevanssia. Vauhtia oli otettu paitsi ulkomaisista keskusteluista myös esimerkiksi pohjoismaisista metodi- ja naishistoriakonferensseista, joissa uusi polvi kokoontui.⁴⁹ Kotimaassa uusi suunta näkyi ainakin Taloushistoriallisessa yhdistyksessä, Historiallisessa yhdistyksessä ja Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seurassa.

Toista ja toisten historiaa tutkittiin ja kirjoitettiin valitsemalla kohteeksi etupäässä ihmiset ja

WSOY 1990, 316–335. Ks. myös Antti Arnkill & Olli Sinivaara (toim.) *Kirjoituksia Väinä Linnasta*. Teos 2006. Linnan suhde historian tutkimukseen ilmenee hyvin hänen omista kirjoituksistaan: Väinä Linna, *Esseitä. Kootut teokset* VI. WSOY 2000.

44. *HAik* 1–3 (1978) (erit. Erkki Lehtinen, Nuijasodan konnat ja sankarit; Heikki Ylikangas, Nuijasota anakronistisen nationalismin peruutuspeilissä); *HAik* 3 (1980) (erit. Yrjö Kaukiainen, Nuijasodan sfäärit ja projektiot; Heikki Ylikangas, Talonpoikaeskustelun toinen kierros).

45. Erityisesti *Murtuva säätyvalta* (1984), *Käännekohtat Suomen historiassa* (1986) ja *Tie Tampereelle* (1993). Ylikankaan voisi aiheidensa perusteella liittää ns. uuden sosiaalishistorian nousuun (ks. myöh.), mutta oikeampaa on sanoa, että hän on oma traditionsa. Ks. Ylikangas, *Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen*. Arthouse 2015; Heikki Mikkeli, *Käännekohta Heikki Ylikankaan historiankirjoituksessa?* Historiallisen yhdistyksen julkaisu N:o 4. Historiallinen yhdistys 1988, 22–33.

46. Omakohtaisia analyysejä tästä ovat esim. Eric Hobsbawm, *On History*. Abacus 2013; William H. Sewell Jr., *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. Chicago University Press 2005; Lynn Hunt, *Writing History in the Global Era*. W.W. Norton 2014.

47. Tilastot ovat osin ristiriitaisia riippuen siitä mitä aineistoa käytetään ja miten tutkimusala määritellään. Ks. Ahtiainen & Tervonen 1996, liite; Sini Kangas, Marjatta Hietala & Heikki Ylikangas (toim.) *Historia eilen ja tänään. Historian ja arkeologian suunnat Suomessa 1908–2008*. Suomen tiedeseura 2009. Juuri sosiaali- ja kulttuurihistoria ovat selvästi päällekkäisiä. Ks. esim. Anne Ollila, Kulttuurihistorian houkutus. *HAik* 1 (2003), 42–52.

48. Kari Immonen, Mahdollisuuksien ja rajojen maailma – historian tutkimus ja Suomen Akademia. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 343–374. Esimerkkejä historian projekteista: Pertti Haapala & Pirjo Markkola, Socialhistoriska projekt i Tammerfors. *Historisk Tidskrift för Finland* 3 (1991), 421–428; Pirjo Markkola, Huslig ekonomi och kön i Finland på 1900-talet – en del av Finlands kvinnohistoria. *Historisk Tidskrift för Finland* 3 (1991), 429–437.

49. Kaarinen 2018 (SHS:n historia).

ilmiöt, joita oli tutkittu suhteellisen vähän: työväestö, maalaisköyhät, naiset, perheet, lapset, nälkävuodet, sisällissota, demografia, toimeentulo. Tai tutkittiin ”yhteiskunnan syviä pohjavirtoja”⁵⁰ eli asioita, jotka eivät näy tavanomaisessa tapahtumahistoriassa, koska historian tekijät eivät ole näkyviä yksilöitä. Tässä mielessä ”historiaa alhaalta” on oikea nimitys. Nopeasti löydettiin myös ulkomaiset esikuvat, koska samaa tehtiin muuallakin, erityisesti Britanniassa, Yhdysvalloissa ja Saksassa.⁵¹

Suomessa oli vanhaa sosiaalhistorian tutkimusperinnettä, tai ainakin joukko tunnettuja tutkimuksia, joille uusi sosiaalhistoria alkoi rakentaa.⁵² Tosin sanaa uusi ei käytetty ja tutkimustapa oli melko perinteinen. Enemmänkin kysymys oli tutkimuskohteesta, joka oli ”sosiaalihistoriallinen”, jos kohteena oli maatalous, teollisuus, työväestö, elinolot tai yhteiskunnalliset ongelmat. Viljo Rasilan vuonna 1960 julkaistun väitöskirjan alaotsikko oli ”yhteiskuntahistoriallinen tutkimus” ja aiheena torpparikysymyksen synty. Tässä jatkettiin vanhan koulun työtä, kuten tekivät myös esimerkiksi Hannu Soikkanen, Arvo Soinin, Kaarlo Wirilander ja Eino Jutikkala itse. Uusvanhaa oli sekin, että tekijät eivät pelänneet numeroita. Rasila julkaisi vuonna 1968 tilastollisen tutkimuksen *Kansalaisodan sosiaalinen tausta* ja myöhemmin tilastollisen oppikirjan. Samaan aikaan taloushistoria alkoi kansainvälisen mallin mukaan siirtyä aikasarjojen tutkimiseen. Sosiaalhistoria sai osin institutionaaliset puitteet, kun Helsingin yliopistoon perustettiin sosiaalhistorian professuuri vuonna 1976 ja talous- ja sosiaalhistorian laitos. Tampereen yliopisto nimesi sosiaalhistorian painoalaksi.

Tärkeänä siteenä alan tutkijoille oli Taloushistoriallisen yhdistyksen aktiivinen toiminta, joka oli tavallaan myöhemmän historian valtakunnallisen tutkijakoulun edeltäjä.⁵³

1980-luvulla alettiin puhua uudesta sosiaalhistoriasta, joka muualla tarkoitti usein vähemmistöjen historiaa eli sillä oli myös poliittinen tilaus. Monet keskeiset nimet olivat tunnettuja vasemmistolaisia, kuten E. P. Thompson, Eric Hobsbawm, Lawrence Stone, Eugene Genovese, Howard Zinn ja Elizabeth Fox-Genovese. Ranskalaisessa ja saksalaisessa tutkimuksessa poliittinen leima ei ollut yhtä selvä. Suomessa uusi sosiaalhistoria jatkui vanhojen yhteiskunnallisten kysymysten parissa, mutta kattoi laajemminkin väestö- ja perhehistorian, lasten historian, elinolot ja talouskehityksen. Se oli lähinnä suomalaisen yhteiskunnan rakennehistoriaa, jossa kysymyksiä haettiin kyllä Marxilta, mutta vastauksia muualta.⁵⁴ Utta oli joka tapauksessa suhde yhteiskuntatieteisiin, erityisesti historialliseen sosiologiaan ja sittemmin naistutkimukseen. Laajenevaa tutkimusta yhdisti ”[...] ajatus, että sosiaalhistoria on yhteiskunnan historiaa. Se [taas] näyttäisi edellyttävän vastausta kysymykseen mitä yhteiskunta on, mutta juuri tähän kysymykseen sosiaalhistorian tutkija yrittää vastata historiallisella aineistollaan”.⁵⁵ Totta tai ei, tämä oli termin *yhteiskuntahistoria* toinen tuleminen – sen vastikään julistetun kuoleman jälkeen.⁵⁶ Vuonna 1988 yhteiskuntahistoria edellä mainittuine teemoineen pääsi valtion humanistisen toimikunnan painopistelistalle.⁵⁷ Samana vuonna Historiallinen yhdistys laitto julkaisunsa alaotsikoksi *Yhteiskuntahistorian vuosikirja*. Esipuheen mukaan tällä ”koko-

50. Heikki Ylikankaan määritelmä.

51. Yhteenveto tuon ajan kotimaisesta tutkimuksesta ja sen malleista: Pertti Haapala, *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen*. SHS 1989.

52. Risto Alapuro et al. (toim.) *Suomalaisen sosiologian historia*. WSOY 1992 (erit. Pekka Haatasen kirjoitus ”Sosiaalhistoria”).

53. Lähemmin ks. Pertti Haapala, Talous- ja sosiaalhistorian tutkimus Suomessa 1900-luvulla. Teoksessa Sini Kangas, Marjatta Hietala & Heikki Ylikangas (toim.) *Historia eilen ja tänään. Historian ja arkeologian suunnat Suomessa 1908–2008*. Suomen tiedeseura 2009, 70–82.

54. Risto Alapuro, Historiallisia vertailuja. Teoksessa Risto Alapuro & Ilkka Arminen (toim.) *Vertailevan tutkimuksen ulottuvuuksia*. WSOY 2004, 62. Jutikkala määritteli sosiaalhistorian joukkoilmiöiden ja erityisesti sosiaalisten ryhmien historiaksi, siis tavallaan luokkien historiaksi. Eino Jutikkala, *Sosiaalhistoria*. Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden käsikirja*. Otava 1964.

55. Haapala 1989, 15.

56. Ahtiainen & Tervonen 1990, 20, 30–32.

57. Immonen 1990, 352.

naisvaltaisella” tutkimusotteella oli neljä juurta: englantilainen ja saksalainen uusi sosiaalihistoria, historiallinen sosiologia ja naistutkimus.⁵⁸

Kiinnostus naishistoriaa kohtaan ei Suomessa syntynyt kotikutoisesti. Panu Pulma on luonnehtinut suomalaista naishistorian tutkimusta ilmiöksi, joka lähti liikkeelle sekä alhaalta että ylhäältä. ”Alhaalta” viittasi talous- ja sosiaalishistorian ja yhteiskuntatieteiden kenttään, ”ylhäältä” puolestaan jo aiemmin meritoituneisiin historian-tutkijoihin.⁵⁹ Oli kyse kummasta suunnasta hyvänsä, ideoita ja keskusteluyhteyksiä tarjosivat kansainvälinen tutkimuskirjallisuus ja konferenssit, joista erityisesti pohjoismaiset kokoukset olivat alkuvaiheessa ratkaisevan tärkeitä. Kun vuoden 1977 pohjoismaisen historioitsijakokouksen teemaksi valittiin naiset työelämässä 1850–1914, Suomen raportin naisten teollisuustyöstä laativat taloushistorioitsijat Riitta Hjerppe ja Per Schybergson. Naisten työ, järjestäytyminen, äänioikeus ja yleisemmin naisen asema olivat Suomessa ensimmäisiä teemoja, joihin naishistoriasta innoituksensa saaneet tutkijat tarttuivat. Uskonto, seksuaalisuus ja maskuliinisuus vakiintuivat vasta myöhemmin sukupuolihistorian tutkimuskentälle. Jo 1980-luvulla Päivi Setälä toimi aloitteellisesti tutkimushankkeiden ja humanistisen naistutkimuksen käynnistäjänä. Irma Sulkusen retki naishistoriaan alkoi 1970-luvun kansanliiketutkimuksesta ja suuntasi kohti uuden vuosituhannen biografista käännettä.⁶⁰ Perhehistoria, joka vahvistui 1990-luvun alkupuolella, linkittyi naishistoriaan, mutta ei palautunut siihen. Erityisesti 2010-luvulla perhehistoria on kokenut uuden nousun, jossa sukupuolihistoriasta välineitä hankkineet nuoret tutkijat ovat tarttuneet uudestaan perheinstituutioon ja käytäntöihin.⁶¹

Naishistorian painotus työhön ja arkeen sai Joan W. Scottin pohtimaan jo 1980-luvulla sen suhdetta sosiaalishistoriaan. Sosiaalishistoria tarjosi monitieteisiä menetelmiä ja auttoi käsitteellistämään perheeseen, syntyvyyteen ja seksuaalisuuteen liittyviä ilmiöitä, mutta ennen kaikkea se kyseenalaisti poliittisen historian narratiivin, jossa ”valkoiset miehet tekevät historiaa”. Scott – ja hänen jälkeensä lukuisat nais- ja sukupuolihistorian tutkijat – kiinnitti kuitenkin huomion sosiaalishistoriallisen näkökulman rajoituksiin sukupuolen käsitteellistämiseksi.⁶² Sukupuoli oli enemmän kuin taustamuuttuja eikä sitä voinut selittää yksin taloutta ja sosiaalista asemaa koskevalla käsitteistöllä.

Historia nyt – ja nyt

Teos *Historia nyt*, joka oli Historiallisen Yhdistyksen 100-vuotisjulkaisu, oli monenlaisen ”uuden” historian manifesti – ja varsin paljon juuri sosiaalishistorian, vaikka se olikin kirjassa vain yksi monista tutkimusalueista. Toimittajien mukaan tutkimuksen suuntana oli terve monipuolistuminen ja samalla erikoistuminen, vaikka ”yhteiskuntahistoriallisesti ja yhteiskuntatieteellisesti suuntautunut nuorempi tiedemiespolvi” pyrki ylittämään raja-aitoja.⁶³ Sukupuolihistorian uutuudesta kertonee sekin, että edistykselliset historioitsijat käyttivät vielä vuonna 1990 sujuvasti käsitettä ”tiedemies”. Vankimmin sosiaalishistorian tulevaisuuteen uskoi Pertti Haapala, jonka mukaan sillä on aivan erityinen paikka historian tutkimuksen muuttumisessa: sosiaalishistoria ”kertoo aikaisempaa enemmän pienestä ihmisestä suuressa maailmassa” ja siksi se tutkii mitä ihmiset rakenteisaan tekevät ja ajattelevat. Sosiaalishistorialla oli täten myös yhteiskunnallinen ja moraalinen teh-

58. Panu Pulma (toim.) Historiallisen yhdistyksen julkaisuja 4/1988, 2–3.

59. Panu Pulma, Naishistorian vuosikymmen. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 67–92.

60. Irma Sulkunen, *Retki naishistoriaan*. Hanki ja jää 1991; Jalava, Kinnunen & Sulkunen 2013; Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historian kirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. SKS 2016; Markkola, Pirjo, Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet. *HAIK* 1 (2003); Katainen et al. 2005.

61. Kirsi-Maria Hytönen & Tuomas Laine-Frigren (toim.) *Työläisparhe arjessa ja kriiseissä*. THPTS 2015; Pirta Frigren, *Kotisaatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentulomahdollisuudet 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylä 2016.

62. Joan Scott, Women in History. The Modern Period. *Past and Present. A Journal of Historical Studies* 101:November (1983), 141–157.

63. Ahtiainen & Tervonen 1990, 30.

tävä. Samalla asialla oli Markku Hyrkkänen, jonka mukaan aatehistoriallinen ja sosiaalishistoriallinen metodi ovat saman analyysin välttämättömiä kääntöpuolia.⁶⁴

Historia nyt oli sukupolven kirja, toimittajien mukaan viimeinen tilaisuus esiintyä ”vihaisena polvena”. Tehdyn kyselyn mukaan tuon polven ajatusmaailmaan olivat vaikuttaneet erityisesti Väinö Linna ja Heikki Ylikangas. Kummankin nimeäminen kuvastaa, miten merkittäviä kiistelyt kansallisen historian dogmeista – eli toisesta historiasta – kuitenkin olivat. Kun vaikuttajiksi nimettiin usein myös annalistit ja sosiaalishistorian uudet ja vanhat nimet, Panu Pulman mukaan kyseessä oli ”eräänlaiseen sosiaaliseen eetokseen (ehkä jopa paatokseen) viehättänyt sukupolvi”. Hän kysyi ”millaisia muutoksia tämä sukupolvi tuo historiakuvaamme”. Varauksena oli otoksen pienuus ja helsinkiläisten suuri osuus (2/3), mutta otos ei ollut vino vaan pääkaupungin yliopiston ylivoima oli tuolloin totta.⁶⁵

Tuliko kuva Suomen historiasta sitten toisenlaiseksi? Jälkikäteen katsoen kuva on muuttunut osin paljonkin, jos verrataan tutkimustilannetta muutaman vuosikymmenen välein. Samalla on kuitenkin korostettava että ”iso kuva” ei ole muuttunut siten, että kaksi tai useampia koulukuntia olisi taistellut elintilasta. Uusia tuloksia saadaan myös vanhoilla menetelmillä, eikä uusi tutkimus aina muuta käsityksiä menneestä. Lisäksi Suomen historian tutkimuksessa oli monta muutakin uutta ilmiötä 1970-luvulta alkaen: niin sanottuja perinteisiä kysymyksiä kuten nuijasotaa ja autonomiaa tai vuosia 1899, 1905, 1917, 1918, 1939 ja 1944 tutkittiin uusista näkökulmista uusin päätelmin. Syntyi revisionistinen kansallinen historia, jossa koh-

teena olivat kansalliset kohtalonkysymykset ja kansakunnan selviytyminen, mutta vanhat kansalliset sankarit tippuivat jalustaltaan ja tilalle tuli enemmän tai vähemmän kyyninen realismi.⁶⁶ Julkisuudessa Venäjän sortoon ja sotiin liittyvä historia purki kansallista paradigmat näyttävämmiin kuin arjen sosiaalishistoria.

Naishistoria, sittemmin sukupuolihistoria, oli kokonaan uusi ilmiö. Se ei ainoastaan tuonut naisia historiankirjoitukseen, vaan avautui monitieteisen naistutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen suuntaan. Historian piirissä työskentelevät naistutkijat pyrkivät historiallistamaan sukupuolen käsitettä ja ymmärtämään prosesseja, joissa kategoriat ”naiset” ja ”miehet” rakentuvat, muovautuvat ja ovat suhteessa toisiinsa. Mieheyden, mieskansalaisuuden ja maskuliinisuuksien tutkimuksesta on tullut osa sukupuolihistorian tutkimusta. Universaalien selitysmallien kyseenalaistaminen on ehkä yksi keskeisimmistä sukupuolihistorian lupauksista. Varsinkin viime vuosina historian tutkimuksessa on aiempaa enemmän käytetty intersektionaalisuuden käsitettä ja puhuttu risteävistä eroista; samoin uusmaterialistiset tulokset ovat löytäneet tiensä sukupuolihistorian keskusteluihin.⁶⁷

Myös talous- ja väestöhistoria muuttuivat merkittävästi, kun omaksuttiin uudet tilastolliset menetelmät ja saatiin tietokoneet. Paitsi isoja trendejä varsinkin sosiaalisia ongelmia ja arkea, alettiin vasta nyt tutkia ja ymmärtää kohteensa näkökulmasta eikä vain politiikan tai sosiaalipolitiikan alaviitteinä (*≈ history from below*). Esimerkiksi perinteinen kurjuusdiskurssi, jossa köyhyys selitti kaiken, väistyi ja tilalle alkoi tulla tietoa siitä, miten tavalliset ihmiset *elivät, kokivat ja toimivat*. Kansalaisyhteiskunta oli tärkeä uusi käsite ja sen

64. Pertti Haapala, Sosiaalishistorian lupaus. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 87; Heikki Mikkeli, Aatevirtauksista käsitehistoriaan. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 265; Markku Hyrkkänen, Aatehistorian mieli. *HAik* 3 (1989), 325–336, ja laajemmin Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino 2002. Kirjan esipuheessa kiitetään Tampereen yliopiston ”aate- ja sosiaalishistorian laitosta”.

65. Panu Pulma, Väinö Linnan ja Heikki Ylikankaan lapset. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 336–340. Immosen mukaan (emt.) Helsingin yliopisto sai 1980-luvulla 2/3 Suomen akatemian tutkimusrahoituksesta ja HY:n osuus historian väitöskirjoista vuosina 1950–1990 oli myös 2/3. Sen jälkeen muiden yliopistojen osuus kasvoi nopeasti.

66. Tässä tarkoitetaan erityisesti Tuomo Polvisen, Osmo Jussilan, Matti Klingen, Mauno Jokipiin, Päiviö Tommilan, Seppo Zetterbergin, Kimmo Rentolan, Henrik Meinanderin ja viime vuosien ns. uuden sotahistorian tulkintoja.

67. Esim. Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman, Historian ja naistutkimuksen välissä. Naishistoria Suomessa 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin. *Sukupuolentutkimus* 1 (2014); Uusmaterialismista esim. Anu Salmela, *Kuolemantekoja. Naisten isemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa*. Turku 2017.

tutkiminen antoi aikaisempaa selkeämmän ja vivahteikkaamman kuvan suomalaisesta yhteiskunnasta 1800-luvulla ja uuden vuosisadan alussa.⁶⁸ Arki, ajattelutavat ja kulttuuri näyttäytyivät paljon moninaisempina kuin aikaisemmin. Näin uusi historiantutkimus ainakin purki stereotyyppioita ja laajetessaan lisäsi merkittävästi kuvaa tapahtumien kirjosta. Esimerkiksi kymmenet tutkimukset vuodesta 1918 ovat keskittyneet nimenomaan paikalliseen arkeen – ovat siis tässä mielessä sosiaalihistoriaa – eivätkä ole vanhaan tapaan inttäneet syyllisyydestä. Samantapainen muutos näkyy poliittisessa historiassa ja raja kulttuurihistorian kanssa on todellakin piirretty veteen.⁶⁹ On jopa sanottu ”Suomen historian” muuttuneen sosiaali- ja kulttuurihistoriaksi.⁷⁰

Tuloksia voisi verrata Päiviö Tommilan vuonna 1976 julkaisemaan Suomen historian runko-ohjelmaan, jossa listattiin mitä Suomessa oli siihen mennessä tutkittu ja mitä pitäisi tutkia. Tarvetta uudistumiseen tai varsinkin täydentämiseen oli: tiiviissä kronologisessa listassa oli 48 ilmiötä ja tutkimustehtävää. Ne olivat isoja paloja, kuten ”Suomen kasvaminen eroon Ruotsista”, ”suomenkielisen sivistyneistön syntyprosessin kokonaisuus” tai ”työväenluokan synty”, jossa sanottiin olevan ”yhteistyötä neuvostoliittolaisten tutkijoiden kanssa” ja niin edelleen.⁷¹ Per Schybergson piti listaa utopistisena ja huomautti, että siihen on koottu tehdyt ja tekeillä olevat tutkimusteemat ilman muuta ideaa, teoriaa tai arvotusta.⁷² Hän toivoi ohjelmasta laajaa keskustelua. Sitä ei koskaan tullut, ellei sellaisena pidetä teosta *Historia nyt*.

Nuoret tutkijat korostivat samaan aikaan, siis 1970-luvun lopulla, miten vanhanaikaista tutkimus oli. Vuosisadan saldo siihen mennessä oli,

että 90 prosenttia tutkimuksesta oli Suomen historiaa, kvantitatiivisia menetelmiä käytti 8 prosenttia ja teorioita 3 prosenttia. Teoriapoliittisia suuntauksia kartoitettiin jakamalla tutkimus lamprechtilaiseen, marxilaiseen ja porvarilliseen. Tulos oli enemmän kuin selvä: kahteen ensimmäiseen luokkaan ei tullut havaintoja. ”Kaikki sopivat kivuttomasti ryhmään porvarillinen”.⁷³ Tämä ei tarkoittanut, että tutkimus olisi ollut yksisilmäistä, mutta se kertoo, että teoreettisia koulukuntia ei ollut tai niitä ei nähty.

Seuraavina vuosikymmeninä ilmestyi niin paljon uutta tutkimusta, että runko-ohjelman aukot alkoivat täyttyä, mutta varmaankin eri tavalla kuin oli odotettu. Kysymykset muuttuivat eli tutut ilmiöt alettiin nähdä eri tavalla, nimenomaan ilmiöinä eikä Suomen historian tapahtumina. Vaikka mittaustapa on ongelmallinen, on selvää, että 1990-luvulla alkoi varsinainen sosiaali- ja kulttuurihistorian kasvu samaan aikaan kun tutkimusrahoitus ja tohtorikoulutus lisääntyivät nopeasti. Väitöskirjoja ilmestyi nopeasti yhtä paljon kuin edellisen sadan vuoden aikana.

Samalla ala tuli niin heterogeeniseksi, että on vaikea sanoa, mitä sosiaalihistoria on. Jonkinlainen taite voidaan nähdä 1990-luvun alussa, kuten Matti Peltonen on asiaa kuvannut.⁷⁴ Siihen asti myös ”uusi” eli teoreettisesti orientoitunut sosiaalihistoria tutki tavallaan vanhoja asioita uudelleen, niitä samoja kysymyksiä, joista tutkimus sata vuotta sitten sai alkunsa. Se oli modernin yhteiskunnan synnyn tutkimusta.⁷⁵ 1990-luvulla arjen ja sen kokemuksen historia sai yhä enemmän jalansijaa, kun ensin tutkittiin perhe- ja naishistoriaa, sitten yhä useammin kulttuurisia ilmiöitä. Suuntaus kulki kohti mikrohistoriaa, josta tulikin muodikasta. Aikaisempi lähellä perintei-

68. Edelläkävijänä mainittakoon yhteisteos Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1989.

69. Lähemmin ks. Kangas, Hietala & Ylikangas 2009.

70. Jouko Vahtola, Suomen historian tutkimus viime vuosikymmenillä. Teoksessa Sini Kangas, Marjatta Hietala & Heikki Ylikangas (toim.) *Historia eilen ja tänään. Historian ja arkeologian suunnat Suomessa 1908–2008*. Suomen tiedeseura 2009, 33.

71. *HAik* 3 (1976), 252–255. Ohjelma oli maan historian laitosten yhteinen työsuunnitelma, jota valtio odotti.

72. *HAik* 1 (1977), 36–39.

73. *Historiantutkimus Suomessa 1900-luvulla. Mitä tutkittu ja miten*. Historiallisen yhdistyksen selvitys 16.4.1977 (moniste). Aineistona oli Suomen historiallinen bibliografia, mikä selittää Suomen historian suurta osuutta.

74. Matti Peltonen, From growth studies to microhistory. Finnish economic and social history in the 1990s and early 2000s. *Scandinavian Economic History Review* 3 (2002), 35–43.

75. Hannu Soikkanen, Sosiaalihistoria. *HAik* 1 (1983), 26–30.

sempää historiallista sosiologiaa oleva tutkimusidea alkoi jäädä taakse.⁷⁶ Ja ennen kaikkea: arjen ja vallan historia ei ollut enää modernin yhteiskunnan historiaa vaan yhä useammin keskiajan ja uuden ajan alun historiaa, josta annalistitkin aloittivat, ja joka haastoi modernin yhteiskunnan itseymmärryksen.⁷⁷

Marjatta Rahikainen teki *Historiallisen Aikakauskirjan* 100-vuotisjuhlanumerossa taitteen varsin selväksi. Hän kuvasi 1990-luvun ja 2000-luvun tutkimusta viidellä teemalla *rikos, arki, nälkä, nauru ja muisto*. Ne edustivat näkymätöntä historiaa eli ilmiöitä, jotka eivät ole olleet esillä valtavirtatutkimuksessa. Rahikainen kysyi, kenen historiaa kirjoitamme, ja löysi paljon tutkimusta, joka yritti palauttaa unohtettua historiaa. Sosiaalhistorian tehtävänä oli historiografinen ja yhteiskunnallinen kritiikki.⁷⁸ Ero on suuri siihen sosiaalhistorialliseen tutkimukseen, joka sata vuotta sitten legitimoivat sosiaalipolitiikkaa ja viime vuosikymmeninä hyvinvointivaltion rakentamista.

Tyypillisin, tärkein ja määrällisesti merkittävin uutuus 1980-luvulta 2000-luvun alkuun oli naishistorian nousu ja vakiintuminen osaksi suomalaista tutkimustraditiota. Naishistorialla oli sosiaalinen ja poliittinen tilaus, mutta lopputulos oli ehkä tärkeämpi tutkimukselle kuin yhteiskuntapolitiikalle. Samalla kun sukupuolesta tuli merkittävin uusi paradigmaattinen käsite, myös kuva Suomen historiasta alkoi muuttua aivan toiseksi. Alussa naishistoria oli erityisesti kansalaisyhteiskunnan synnyn ja perheen historiaa, mutta sittemmin naishistoria – tai sukupuolihistoria – on ulottunut kaikkiin yhteiskunnan ilmiöihin ja kaikkiin aikoihin. Samaan aikaan sukupuolihistoria oli tutkimuksena ja tutkimusyhteisönä itsenäistymässä, vaikka sille ei oppituleja perustettukaan.⁷⁹ Kun vuosituhannen vaihteessa vielä keskusteltiin itsenäistymisen eduista ja haitoista, integroituminen

näyttää vuonna 2017 vahvalta. Sukupuolihistoriaan profiloituneet tutkijat ovat menestyneet 2000-luvun tehtävänätyöissä, ja useimpien yliopistojen historian tutkimuksessa sukupuolihistoria on kohdullisen vahvasti edustettuna.

Tärkeitä metodisia siirtymiä olivat myös mikrohistoria, mentaliteettihistoria, diskurssianalyysi ja postmoderni kritiikki. Kaksi ensin mainittua otettiin innolla vastaan ja tutkimusta alettiin kirjoittaa näiden otsikoiden alla – ilman että olisi vakavasti kiinnittyty johonkin teoriaperinteeseen. Pikemminkin kävi niin että ilmiöt ja aineistot, jotka olivat siihen asti olleet sosiaalhistoriaa tai arjen historiaa, saivat uuden nimen – ja toki uusia vaikutteita. Michel Foucaultin tuotanto keskittyi historiaan, mutta hänen vaikutuksensa oli sosiologiassa ja tieteen filosofiassa paljon suurempi kuin historian tutkimuksessa – ainakin Suomessa. Hän jätti kuitenkin jälkeensä diskurssin käsitteen ja tutkimuksen, joka tarkoitti historiassa erityisesti merkitysten löytämistä ja sanoihin kätkeytävää määrittelyvaltaa. Puhetta, käsitteitä ja niiden käyttöä alettiin tutkia vakavasti. Tapahtuma- ja rakennehistoria antoivat tilaa kokemuksen, ymmärryksen ja merkityksenannon historialle. Tutkittavat ilmiöt liittyivät kuitenkin melko sulavasti sosiaalhistorian pitkään perinteeseen, erityisesti arjen ja vallan suhteeseen, mikä oli ollut myös uuden sosiaalhistorian suuria ideoita 1960-luvulta alkaen.

Postmoderni kritiikki tai dekonstruktio valtasivat tunnetusti historianfilosofian, kirjallisuuden tutkimuksen ja siinä ohessa historiografian 1990-luvulla. Suomessa epistemologinen käänne näkyi erityisesti Jorma Kalelan metodikirjassa *Historiantutkimus ja historia*. Tekijä ei kiivennyt dekonstruktivistien norsunluutorniin (JK), mutta korosti kyllä historiaa tietona, esityksenä ja käytäntönä, joka ei rajoitu tutkijoiden teksteihin. Historia ei ole yksi kertomus, eikä se ole toinenkaan, vaan

76. Poikkeus on Risto Alapuron juhla kirja, jossa nimenomaan haettiin uutta sisältöä sosiologialle ja mikrohistorialle: Anna-Maija Castrén, Markku Lonkila & Matti Peltonen (toim.) *Between History and Sociology. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-Building*. SKS 2004.

77. Esim. Kimmo Katajala (toim.) *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. SKS 1995; Piia Einonen & Petri Karonen (toim.) *Arjen valta*. SKS 2002; Raisa Maria Toivo, *Faith and Magic in Early Modern Finland*. Palgrave Macmillan 2016.

78. Marjatta Rahikainen, Sosiaalhistoria ja nykyisyys. *HAik* 1 (2003), 146–154.

79. Markkola 2003, 53–63.

kysymys on ehkä ”kaikkien historiasta”.⁸⁰ Teorettisoinnin ulkopuolella suurten kertomusten kritiikki ja narratologian idea vaikuttivat tutkimusasetelmiin ja kysymyksiin, mutta eivät juurikaan tapaan tehdä tutkimusta lukuun ottamatta metodologisen nationalismin kritiikkiä. Vaikka niin sanotut uudet tarinat pyrkivät horjuttamaan kansallisen historiankirjoituksen ylivaltaa, ne eivät syösseet sitä sivuun vaan kansakunta tai valtio (siis identiteetit) kehystivät myös sellaisten ilmiöiden tutkimusta, jotka eivät olleet lainkaan kansallisia. Vasta nationalismitutkimuksen piiristä alkoi nousta kysyntää kansalliset rajat ylittävälle tai ohittavalle historiantutkimukselle.⁸¹ 2000-luvun transnationaalinen korostus muutti myös sosiaalishistorian paikkaa. Se ei elä enää kansallisen tai niin sanotun perinteisen poliittisen historian kritiikistä vaan sen pitää löytää itsensä uudelleen muun muassa siksi, että sekä tutkimuksen kenttä että suomalainen yhteiskunta ovat ratkaisevasti kansainvälisempiä kuin muutama vuosikymmen sitten.

Toinen historia on kaikessa epämääräisyydessään elänyt yli sata vuotta monessa eri muodossa. Se on ollut kansallisen historian tai muun valtavirran kritiikkiä, se on valaissut piilossa ollutta menneisyyttä ja tarjonnut uusia metodisia työkaluja. Suomessa nämä tekijät ovat yhdistyneet usein siinä mitä on sanottu sosiaalishistoriaksi. Kun sitä nyt on niin vaikea enää määritellä, se on ehkä tehnyt tehtävänsä, tullut normaalishistoriaksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita paluuta yhteen totuuteen, vaan on käynyt juuri päinvastoin. Tuskinpa enää koetaan, että ”Suomessa historiankirjoitukseen kohdistuu poikkeuksellinen, voimassaan väkevä yhdenmukaista tulkintalinjaa suosittava paine”.⁸² Silti ainakin yksi lupaus täytyy pitää hengissä: historiantutkimuksen täytyy olla kriittistä omassa ajassaan. Muutoin sillä ei ole tarkoitusta. ■

Abstract: The Other History. Reflections on the 20th century Finnish historiography.

Finnish historiography in the 20th century followed the typical European pattern of history-writing in which the history of the nation became the master narrative. Its relevance could not be denied in Finland but there were debates on how the national story should be written and who should be included in the narrative. Hegelian type and politically motivated historicism was first challenged by “collective history” inspired by Karl Lamprecht and the historical school of national economy. Historians tackled social issues and brought the people on the scene. The early women’s rights movement and labour movement wanted to integrate the forgotten people in the national narrative. Similarly, the strong tradition of local history contributed to integrative national history. After WWII the nationalistic historiography was challenged by new political conditions and by the rise of social sciences. A turn to revisionist national history, “breaking the myths”, began in the 1960s. That was related to the new interpretations of the Civil War 1918 and Finland’s relationship to Russia. A true wave of “other history”, and history of others, came with the new social history and women’s history. A methodological gap between generations was evident and even emphasized. Soon “history from below” and gender history dominated the field: the other history became the normal science. Deconstruction inspired Finnish historiography more in theory than in practise. Anyway, the new century has seen an unforeseen multiplicity of approaches and transnational history has finally overshadowed methodological nationalism. According to the authors, the idea of other history is alive if not easy to define.

Keywords: historiography, paradigm, nationalism, social history, gender history

80. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000, erit. luvut 1, 4 ja 9. Kalela viittaa useasti vuoden 1971 keskusteluun toisesta historiasta. Kalelan myöhempi teos keskittyy vielä enemmän tutkimuksen yhteiskunnalliseen sisältöön ja tehtävään: Jorma Kalela, *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan 2012.

81. Stefan Berger, National historiographies in transnational perspective. Europe in the nineteenth and twentieth centuries. *Storia della Storiografia* 20 (2006), 3–26; Ks. myös Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino 2008, 16–19, 43–47.

82. Ylikangas 2015, 234.

Hannu Salmi

Suomi, kulttuuri- historia ja kulttuuri- suuden haaste

Suomen kulttuurihistoriasta on kirjoitettu useita kokonaisesityksiä, joissa ”Suomi” on toiminut tutkimuksen fokuksena ja määrittelevänä käsitteenä. Kulttuuri on nähty kokonaisuutena, jolla on rajat, mutta myös merkitysten järjestelmänä, joka avautuu näkökulmien kautta. Hannu Salmi keskittyy tässä katsauksessa kulttuurihistorian ontologisiin lähtökohtiin ja pohtii ”kulttuurin” lisäksi ”kulttuurisuutta”. Lisäksi hän tarkastelee myös ajankohtaista kysymystä historian- ja kulttuurintutkimuksen antroposentrisistä. Miten ”Suomen” kulttuurisen rakentumisen tutkimus voisi ottaa huomioon inhimillisten ja ei-inhimillisten tekijöiden vuorovaikutuksen?

Säveltäjä ja kapellimestari Armas Järnefelt opiskeli Berliinissä 1890-luvulla, autonomian ajan lopulla, ja kirjoitti silloin tällöin matkakirjeitä vaasalaiselle sanomalehdelle *Pohjalaiselle*. Eräässä kirjeessään Järnefelt kertoi kesäretkestä Wannseelle, Berliinin lähistölle, jonne hän matkasi yhdessä norjalaisen ystävänsä kanssa. Yhtäkkiä kesäisen idyllin keskellä iski koti-ikävä. Järnefelt kirjoittaa:

Siinäpä soudellessa satuimmekin eräaseen poukkaan, jossa oli hiukkasen hiekkaa rannalla.

Minuun tuli vastustamaton halu laulaa ja minä lauloin puhtainta Suomea mitä taisin:

’Niin minä neitonen sinulle laulan, kuin omalle kullalleni’, ja vielä paljo muita velisurmaajasta, neidosta, joka rannalla istuu, kaikista mitä vaan muistin. Minä lauloin sydämestä, koti-kaipauksesta.

Norjalainen ei sanoja ymmäränyt vaan ymmärsi laulun. Venhe ei enää kulkenut. Kaikki oli hiljaa. Veden sileän pinnan rikkoi vaan aironlavasta tipahtava vesipisara...¹

Armas Järnefeltille kotimaa, Suomi, oli kuva, joka seurasi mukana kaikkialle. Sen nostivat esiin maisemat, järvet ja niiden rannat, mutta erityisesti laulut, kuten kansanlaulu ”Niin minä neitonen”. Itsenäinen Suomi syntyi 26 vuotta tämän kirjeen jälkeen, vuonna 1917, kun eduskunta hyväksyi itsenäisyysjulistuksen 6. joulukuuta äänin 100 puolesta, 88 vastaan. Kuten Armas Järnefeltin kirje osoittaa, Suomi oli kuitenkin jo olemassa – oli ollut pitkään – ei ainoastaan maantieteellisenä paikkana vaan myös kuvitteellisena konstruktiona. Suomella, sen kulttuurilla ja yhteiskunnalla, oli takanaan vuosisatainen kehitys, jatkumo, jonka varaan saattoi rakentaa silloinkin, kun tulevaisuus oli hämärän peitossa. Järnefeltillä oli selkeä kuva siitä, että Suomi oli hänen kotimaansa, kaipauksensa kohde. Se oli myös tunteiden tihentymä, jota saattoi kantaa mukanaan, Berliinissäkin.

Kansakunnan itseymmärryksen taustalla oli pitkäjänteinen historian, runouden ja kansanlaulujen, kielen ja kirjallisuuden vaaliminen sekä yhteiskunnallisten instituutioiden vähittäinen pystyttäminen. Suomella oli 1860-luvulta lähtien oma valuutta, markka, ja heraldiset tunnukset, kuten leijonavaakuna, sekä vahva kaksikielinen lehdistö, laajalle levinnyt kirjastojärjestelmä ja orastava kansakoululaitos, jonka tehtävä oli antaa oppia kaikille syntyperästä riippumatta. Käsittelen seuraavassa ”Suomea” kulttuurihistoriallisen tutkimuksen fokuksena ja määrittelevänä käsitteenä kolmen näkökulman kautta. Ensimmäisenä ajatuksena on pohtia, miten Suomea on käsitelty kokonaisuutena, jolla on rajat ja millaisia ontologisia malleja suomalaiseen kulttuuriin on liitetty. Toinen näkökulma syventää näitä pohdintoja tarkastelemalla Suomea kult-

FT **Hannu Salmi** on akatemiaprofessori ja Turun yliopiston kulttuurihistorian professori. Sähköposti: hansalmi@utu.fi.

1. A. J. [Armas Järnefelt], Kirje Saksasta. *Pohjalainen* 16.10.1891.

tuurin käsitteen sijaan kulttuurisuutena: miten menneisyyden ilmiöt ovat kulttuurisesti määrittäneitä, kuten esimerkiksi Järnefeltin visio Suomesta ja suomalaisuudesta. Lopuksi tarkastelen kulttuurihistoriallista tutkimusta tämän hetken haasteiden näkökulmasta: mitä kulttuurisuus voisi merkitä antroposentrismien, ihmiskeskeisyyden, kritiikin kannalta.

Kulttuurihistorian kokonaisuus

Philippe Poirrier toimitti vuonna 2008 teoksen *L'histoire culturelle: Un 'tournant mondial' dans l'historiographie?*, joka loi kokonaiskuvaavaa kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kansainvälisestä kehityksestä. Suomalainen tutkimus saa teoksessa vain vähäistä, marginaalista huomiota. Skandinaavian kulttuurihistoriaa käsittelevässä artikkelissaan Palle Ove Christiansen toteaa kuitenkin, miten Suomen kehitys poikkeaa muista Pohjoismaista: Suomi alkoi institutionalisoida tieteenalaa perustamalla oppituleja. Samalla Suomi oli ensimmäinen Pohjoismaa, joka julkaisi kokonaisesityksen oman maansa kulttuurihistoriasta 1930-luvulla.²

Suomalaisen historian tutkimuksen voimatekijöitä oli 1900-luvun alussa niin sanottu kulttuurihistoriallinen koulukunta, joka olisi Poirrier'n teoksessa ansainnut enemmänkin huomiota. Suomalainen tutkimus ammensi vaikutteita saksalaisen Karl Lamprechtin ajattelusta, mutta myös ranskalaisesta ja ruotsalaisesta historiankirjoituksesta. Sukupolvensa tunnetuimpia tutkijoita oli Gunnar Suolahti (alk. Palander), joka opiskeli Leipzigissa vuosina 1898–1899.³ Lamprecht oli tuohon aikaan kiistelty historioitsija, joka painotti historiallisten lainalaisuuksien etsimistä, kollektiivisten ilmiöiden tutkimusta ja siten myös koko-

naisvaltaista otetta menneisyyden ymmärtämiseen. Suolahti ei suhtautunut Lamprechtin kritiikittävästi vaan pikemminkin rakensi lamprechtilaisten vaikutteiden varaan omanlaisensa kulttuurihistorian, jossa kollektiivisten ilmiöiden ohella oli sijaa myös yksilölle.⁴

Suomi oli siis ensimmäinen Pohjoismaa, joka julkaisi kokonaisesityksen oman maansa kulttuurihistoriasta. Tätä on pidetty osoituksena siitä, miten vahva asema kulttuurin käsitteellä on Suomessa ollut. Epäilemättä myös poliittiset syyt korostivat kulttuurihistorian saattamista yksiin kansiin: Suomi itsenäistyi vuonna 1917, ja sen jälkeen syntyi halu luoda kokonaiskuvaavaa kehityksestä. Tuloksena oli vuosina 1933–1936 ilmestynyt teossarja *Suomen kulttuurihistoria* (Gummerus), jonka päätoimittajana aloitti Gunnar Suolahti. Lopulta Suolahti ehti nähdä vain ensimmäisen niteen ilmestymisen, sillä hän menehtyi äkillisesti jouluna 1933. Uudeksi päätoimittajaksi nousi Väinö Voionmaa, ja teossarja saatiin valmiiksi vuoteen 1936 mennessä. Muissa Pohjoismaissa kulttuurihistoriateossarjojen julkaiseminen alkoi tuota pikaa: *Norsk kulturhistorie* ilmestyi 1938–1942 ja *Svenska folket genom tiderna* 1938–1940.⁵

Tämän jälkeenkin Suomessa on kirjoitettu useita kulttuurihistorian kokonaisesityksiä. Päiviö Tommila toimitti vuosina 1979–1982 julkaistun kolmiosaisen *Suomen kulttuurihistorian* (WSOY). Laura Kolbe puolestaan päätoimitti vuosina 2002–2004 uuden kokonaistulkinnan (Tammi), josta tuli lopulta laajin, kaikkiaan viisi osaa ja hakemiston sisältävä teos. Viimeisin hahmotus on vuonna 2016 ilmestynyt *Maamme: Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria* (SKS), joka rajautuu viimeisen sadan vuoden kehitykseen.

2. Palle Ove Christiansen, *L'Expérience et la vie quotidienne. L'histoire culturelle en Scandinavie*. Teoksessa Philippe Poirrier (toim.) *L'histoire culturelle. Un «tournant mondial» dans l'historiographie?* Postface de Roger Chartier. Éditions Universitaires de Dijon 2008, 65–178.

3. Ks. lähemmin Eino E. Suolahti, *Gunnar Suolahti. Ihminen ja tutkija*. WSOY 1947, 68. Suolahden ja Lamprechtin suhteesta ks. lähemmin Marja Jalava, *Latecomers and Forerunners. Temporality, Historicity, and Modernity in Early Twentieth-Century Finnish Historiography*. Teoksessa Diana Mishkova, Balázs Trencsényi & Marja Jalava (toim.) *'Regimes of Historicity' in Southeastern and Northern Europe, 1890–1945. Discourses of Identity and Temporality*. Palgrave Macmillan 2014, 44–52.

4. Matti Klinge, Gunnar Suolahti epookkia ja tyyppiä etsimässä. Teoksessa Gunnar Suolahti, *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta*. SKS 1993, 464–480; Hannu Salmi, *Traditions of Cultural History in Finland, 1900–2000*. Teoksessa Jörg Rogge (toim.) *Cultural History in Europe. Institutions – Themes – Perspectives*. Transcript 2011, 45–62.

5. Ks. myös Salmi, 2011, 45–62.

Suomen kulttuurihistorian kokonaisuudet kertovat muuttuvista käsityksistä sen suhteen, miten ”Suomi” on ymmärretty, mutta samalla ne kertovat muuttuneista kulttuurihistorian näkemyksistä. Suolahden teoksen esipuhe alkaa paljon puhuvasti: ”Nykyaikaisessa historiatieteessä on kansojen kulttuurikehityksen kuvaaminen tullut yhä tärkeämmäksi valtiollisten tapahtumien esittämisen rinnalla.”⁶ Tässä tulkinnassa kulttuurihistoria asettuu nimenomaan valtiollisten kehityskulkujen rinnalle tai jopa vastakohtaksi. Vuonna 1933 tuoreessa muistissa olivat itsenäisen Suomen synnytystuskat ja ensimmäisen maailmansodan ennennäkemättömät julmuudet. Muistissa oli myös se suomalaisen kulttuurin rakennustyö, joka oli olennaisesti muovannut Suomenniemellä asuneiden ihmisten näkemystä itsestään ja elämästään. Teoksen alkulauseessa todetaan edelleen, että ”kulttuurihistorian ja sitä lähellä olevien muiden hengentieteiden tutkimus on maassamme edistynyt niin pitkälle, että voidaan laatia yleiskatsauksellisia esityksiä kulttuurielämän eri alojen kehityksestä.”⁷ Tulkinnan mukaan Suomessa oli jo laaja kulttuurihistoriallisen tutkimuksen perinne, joka teki teoksen kirjoittamisen mahdolliseksi.

Kulttuurihistoria oli modernisaation ilmentymä – ja samalla sen palveluksessa. Kirjan toimituskunta on myös tietoisesti etsinyt jäsenystyä, joka ei noudata valtiollisia raja-aitoja. Disposition lähtökohta on pikemminkin sosiaalinen, sillä teos jakaantuu heimoyhteiskunnan, sääty-yhteiskunnan ja industrialismin aikaan. Rakenteen voi ajatella korostavan Suomea nimenomaan yhteisöllisenä, pikemminkin kuin poliittisena, kokonaisuutena, vaikka Suomen itsenäistymisestä olikin ensimmäisen volyymin ilmestyessä kulunut vain 16 vuotta. Asetelma painottaa sitä, että Suomi on

valtiona nuori mutta kulttuurina monin verroin vanhempi. Tämä kulttuuri on lisäksi tavattoman laaja: se merkitsi käytännössä kaikkea ei-valtiollista, aineellisen ja henkisen elämän eri ilmiöitä, mukaan lukien elinkeinot ja yhteiskunnalliset olot, ylemmät ja alemmat kansankerrokset, joka-päiväisen elämänympäristön ja juhlatavat sekä taiteen.⁸

Pertti Haapala on korostanut kulttuurihistoriallisen koulukunnan merkitystä suomalaisen yhteiskuntahistorian lähtökohtana.⁹ Tämä on totta siinä mielessä, että Suolahden piiristä lähtivät muun muassa sellaiset vaikuttajat kuin Eino Jutikkala, Väinö Voionmaa ja Heikki Varis. Toisaalta Haapalan tulkintaa on täydennettävä toteamalla, että Suolahden perinnössä oli myös siemen myöhemmälle suomalaiselle kulttuurihistorialle. Suolahti korosti myös ”vaistojen, tunteitten ja ajatuksien historiaa”, mihin viittaa muun muassa kiinnostava Arvède Barinen teoksen arvio *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1905.¹⁰ Lisäksi Suolahti oli tietoinen eri aikakausien sensibiiliteteistä, kuten käy ilmi hänen esseestään ”Keimailijat”.¹¹ On edelleen selvää, että Suolahden piiristä lähti myöhempiä kulttuurihistorian vaikuttajia, esimerkiksi Gabriel Nikander, josta tuli vuonna 1920 Åbo Akademin kulttuurihistorian ja kansanelämän tutkimuksen professori.¹² Åbo Akademin kulttuurihistorian ensimmäinen väittelijä oli vuonna 1927 Svante Dahlström. Suolahtelaista perintöä Helsingin yliopistossa jatkoi sittemmin Eino E. Suolahti, joka vaikutti niin sanotun klassisen kulttuurihistorian, muun muassa Johan Huizingan ja Jacob Burckhardtin teosten, tunnetuksi tulemiseen Suomessa.¹³

Eino E. Suolahti oli sittemmin 1970-luvulla ideoimassa uutta Suomen kulttuurihistorian koko-

6. Sitaatti on toimituskunnan yhteisestä alkulauseesta, ks. *Suomen kulttuurihistoria*. Osa 1. Gummerus 1933, 3.

7. *Suomen kulttuurihistoria* 1933, 3.

8. *Suomen kulttuurihistoria* 1933, 3–4.

9. Pertti Haapala, Kulturgeschichte i den finländska historieskrivningen. Teoksessa Harald Gustafsson, Fredrik Persson, Charlotte Tornbjer & Anna Walleto (toim.) *Den dubbla blicken. Historia i de nordiska samhällen*. Sekel Bokförlag 2007, 51–61.

10. Gunnar Suolahti, Historiallista kirjallisuutta (Arvède Barine. La jeunesse de la Grande Mademoiselle, 1627–1652, ja Louis XIV et la Grande Mademoiselle, 1652–1683). *Historiallinen Aikakauskirja* 6 (1905), 225–228.

11. Gunnar Suolahti, Keimailijat. Teoksessa Gunnar Suolahti, *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta*. SKS 1993, 149–168.

12. Salmi 2011, 51.

13. Salmi 2011, 52–53.

naisesitystä, mutta teoksen päätoimittajaksi tuli lopulta Päiviö Tommila. Edellisestä teoksesta poiketen jaottelun lähtökohtana olivat nyt poliittiset käänneet, sillä teos jakaantui Ruotsin vallan, autonomian ja itsenäisyyden aikaan. Esipuheessa Tommila totesi: ”Keskeisinä tarkastelunkohteina ovat henkisen kulttuurin, so. aatteellisen ja opillisen, tieteen ja taiteen historian alueilla tapahtuneen kehityksen seuraaminen sekä toisaalta säätyläis- ja kaupunkikulttuurin, toisaalta kansankulttuurin muutosilmiöiden kuvaaminen. Tarkastelu etenee aikakausittain ja kunkin aikakauden taustaksi on esitetty katsaus yleiseen valtiollis-poliittiseen ja taloudellis-sosiaaliseen kehitykseen, joiden kanssa niin henkinen kuin aineellinenkin kulttuuri on aina ollut moninaisessa vuorovaikutussuhteessa.”¹⁴ Teoksen kulttuurikäsitys on siis kapeampi kuin 1930-luvun esityksessä: kulttuuri on sektoraalista mutta myös sosiaalista siinä mielessä, että tarkastelun kohteena ovat niin säätyläis- kuin kansankulttuurikin. Myös 1930-luvun teoksen kulttuurikäsitys oli sektoraalinen, sillä kulttuuria oli kaikki ei-valtiollinen. Myöhemmät Suomen kulttuurihistorian esitykset ovat olleet näkökulmallisempia, ja samalla kysymys siitä, mitä Suomi merkitsee, on noussut vahvemmin esille.

Laura Kolben johdanto vuoden 2002 *Suomen kulttuurihistorian* ensimmäiseen osaan kertoo muutoksesta jo otsikolla: ”Eurooppalainen Suomi: kulttuuristen kertomusten maa.”¹⁵ Kolbe toteaa, että suomalainen kulttuuri muodostuu jännitteissä kentässä: ”Vastakkain asettuvat ja toisiinsa lomittuvat keskusta ja periferia, pohjoinen ja eteläinen, itäinen ja läntinen, kaupunki ja maaseutu, sivilisaatio ja luonto, työ ja vapaa-aika, kirkollinen ja maallinen, elitistinen ja populaari, rationaalinen ja romanttinen, paikallinen ja yleinen, kansallinen ja kansainvälinen, omavaraistalous ja kuluttajuus, ruumiillinen ja henkinen. Näistä vastapareista rakentuu kertomus, jossa Suomi ja suo-

malaisuus liittyvät saumattomasti yleiseen eurooppalaiseen kehitykseen.”¹⁶ Aiempiin kulttuurihistorioihin nähden ontologinen lähtökohta on siis muuttunut: kulttuuri ei ole tarkkarajainen kokonaisuus vaan jatkuvassa muutoksen tilassa. Se ei ole silti pelkästään liikettä, vaan sitä rakenteistavat jännitteet ja merkityssuhteet. Vaikka johdannossa ei suoranaisesti puhuta kulttuurista merkitysjärjestelmänä, vastakkainasettelujen luettelo kertoo siitä, millaisessa moninaisessa kentässä suomalainen kulttuuri on muovautunut. Vastakohtaparit ovat merkityskenttiä. Koska kokonaisuus on kompleksinen, on selvää, että kulttuuri avautuu sellaisten perspektiivien kautta, jotka tekevät nämä jännitteet näkyviksi.

Näkökulmallisuus liittyy myös tuoreimpaan kokonaisesitykseen *Maamme: Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*, jossa sadan vuoden jakso jakaantuu kolmeen kronologisesti perusteltuun mutta luonteeltaan temaattiseen osioon, ”Tunteva yhteisö”, ”Menetetty maa, uusi elämä” ja ”Vallaton kansa”.¹⁷ Jos vuosien 2002–2004 *Suomen kulttuurihistoria* korosti kertomuksellisuutta, vuoden 2016 *Maamme* painottaa muistin ja muistamisen merkitystä. ”Suomi” ei muodostu vain horisontaalisesti kussakin ajassa ja paikassa, vaan aina suhteessa menneisyyden muistoihin ja tulevan odotuksiin. Painopisteen muutokset 2000-luvun kokonaisesityksissä kielivät paitsi kulttuurin käsitteen muutoksista myös muuttuneista tiedonintresseistä. Filosofit Edith Wyschogrod on todennut kirjassaan *An Ethics of Remembering*, ettei nykyhistorioitsijan intohimona useinkaan ole menneisyys sinänsä vaan menneisyyden ihminen.¹⁸ Suomen kulttuurihistoria ei 2000-luvun tulkinnoissa ole ensyklopedia tai, kuten 1930-luvulla ilmaistiin, ”yleiskatsauksellinen esitys” menneisyydestä, vaan tavoittelee menneisyyden ihmisten elämys- ja kokemusmaailmaa kaikessa monimuotoisuudessaan mutta myös ristiriitaisuudessaan.

14. Päiviö Tommila, Saatteeksi. Teoksessa Päiviö Tommila, Aimo Reitala & Veikko Kallio (toim.) *Suomen kulttuurihistoria* 1. WSOY 1979, 5–6.

15. Laura Kolbe, Eurooppalainen Suomi. Kulttuuristen kertomusten maa. Teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim.) *Suomen kulttuurihistoria* 1. *Taivas ja maa*. Tammi 2002, 15–27.

16. Kolbe 2002, 24.

17. Marjo Kaartinen, Hannu Salmi & Marja Tuominen (toim.) *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*. SKS 2016.

18. Edith Wyschogrod, *An Ethics of Remembering. History, Heterology, and the Nameless Others*. University of Chicago Press 1998, 38.

Kohti kulttuurisuutta

Suomen kulttuurihistoriaa hahmoteltiin 1930- ja 1970-lukujen esityksissä kokonaisuutena, kun taas 2000-luvulla lähtökohta on ollut enemmänkin tarinallinen tai näkökulmallinen. Tätä ontologista tarkastelua on syytä syventää pohtimalla kulttuurin käsitteen rajoja. Suomen kulttuurihistorian kirjoittamisen haasteellisuus on ollut itse käsitteen – tai käsitteiden – luonteessa. ”Suomi” esiintyy määrittelevänä ja rajaavana käsitteenä silloinkin, kun tarkastellaan maailmaa, jossa Suomea nykyisessä mielessä ei ollut olemassa. Näin tapahtuu esimerkiksi 1930-luvun kokoomateoksen heimoysteiskuntia käsittelevässä jaksossa.

Toisaalta voidaan todeta, ettei tämä poikkeaa historiantutkijan retrospektiivisestä asemasta yleisemmin, sillä tutkija lähestyy useimmiten aiheita ja teemoja, joita ei nykyisessä mielessä ollut olemassa tai jotka olivat ainakin merkittävästi erilaisia kuin myöhemmin. Tutkijan on kysyttävä, missä mielessä nykyiset käsitteet ovat menneisyyden perillisiä ja siten historiansa ehdollistamia, ja samalla pohdittava, miten menneisyyden käsitteet poikkeavat nykyisistä. Tästä ei seuraa se, että tutkimuksen pitäisi yksioikoisesti nojautua menneisyyden käsitteisiin. On täysin perusteltua tutkia 1900-luvun Suomen maantieteellisten rajojen sisällä tapahtuneita ilmiötä ja niiden historiallista luonnetta ilman, että lopputulosta tulkitaan projektiona. Tällainen tutkimus luo ymmärrystä siihen tilanteeseen, jonka keskellä elämme ja olemme eläneet. Suomen kulttuurihistorian voi tulkita prosessina, jossa ”Suomi” on jatkuvan synnytyksen tilassa, minkä vuoksi on herkästi kuunneltava niin menneitä kuin nykyisiäkin käsitteitä. Olennaista on, että ”Suomi” ei ole missään vaiheessa lopullinen tai suljettu – ei tälläkään hetkellä – vaan se muuttuu jatkuvasti.

Kun Armas Järnefelt Berliinin-matkallaan lähti kesäretkelle Wannseele ja yhtäkkiä koki ”Suomen” soudellessaan järven hiljaisessa poukamassa, tämä Suomi ei ollut maantieteellinen kokonaisuus vaan pikemminkin imaginaarinen rakennelma.

Sillä hetkellä, kun suomenkieliset kansanlaulut kaikuivat saksalaisen järven selällä ja viimeisten säkeiden tauottua ”veden sileän pinnan rikkoi vaan aironlavasta tipahtava vesipisara”, Suomi oli läsnä singulaarisena ilmiönä, toisaalta hartaana muistona maasta, joka oli poissa, toisaalta tulkin-tana, joka tarvitsi raaka-ainekseen vain vähän kotimaasta muistuttavia piirteitä. Järnefeltille ”Suomi” oli jotakin, joka kulki hänen mukanaan, ja tällä kokemuksellakin on – ja pitää olla – perustellusti oma historiansa. Matti Klinge kirjoitti vuonna 1982 teoksessaan *Kaksi Suomea* siitä, miten rannikkoseutu ja sisämaa olivat kaksi erilaista ”Suomea” ja miten alueellinen jännite vaikutti aikalaisiin.¹⁹ Voimme kuitenkin olettaa, että ”Suomia” oli lopulta enemmän kuin kaksi. Järnefeltin ”Suomi” oli vahvasti kokemuksellinen. Se oli samalla fennomaaninen luomus, jota *Pohjalaisen* matkakirjeessä mainitut kansanlaulut edustivat.

Ajatus Suomen kulttuurihistoriasta johtaa problematisoimaan paitsi ”Suomea” myös kulttuurin käsitettä. Kuten edellisessä alaluvussa on tuotu esille, ”kulttuuri” on esitetty kokonaisuutena tai ainakin vahvasti rakenteistuneena. Tähän on monia taustatekijöitä, joissa vanhemmat ja uudemmat historiakäsitykset kohtaavat. Usein kulttuuri-sana esiintyy aikakausien yhteydessä: puhumme antiikin kulttuurista tai keskiajan kulttuurista. Ilmaisut antavat ymmärtää, että näiden kulttuurien välillä on perustavaa laatua oleva ero: antiikin kulttuuri eroaa olennaisesti keskiajan kulttuurista. Tämä asetelma muistuttaa Leopold von Ranken näkemystä aikakausien luonteesta. Rankehan totesi teoksessaan *Über die Epochen der neueren Geschichte* (1854): ”Mutta minä väitän: jokainen aikakausi on välittömässä suhteessa Jumalaan, eikä sen arvo ole siinä, mitä siitä on lähtöisin, vaan sen olemassaolossa itsessään, sen omassa olemuksessa.”²⁰ Rankelle jokainen aikakausi oli ainutlaatuinen kokonaisuus, joka ansaitsi tulla tutkituksi oman itsensä tähden.²¹ Aikakausien erillisuus tuo edelleen mieleen Leibnizin ajatuksen monadeista: samaan tapaan kuin monadit

19. Matti Klinge, *Kaksi Suomea*. Otava 1982, 79–85.

20. Leopold von Ranke, *Über die Epochen der neueren Geschichte*. Historisch-kritische Ausgabe. Hg. Theodor Schieder & Helmut Berding. R. Oldenbourg 1971 [1854], 59–60.

21. Ks. lähemmin Jörn Rüsen, Rhetoric and Aesthetics of History. Leopold von Ranke. *History and Theory* 29 (1990), 190–204.

olivat maailman totaliteetin aspekteja, saksalaisen *Aufklärungin* historioitsijoille – ja myöhemmille historisteille – aikakaudet olivat itsessään täydellisiä.²² Silloin kun kulttuurin käsitettä käytetään diakronisesti – esimerkiksi antiikin kulttuuri erotuksena keskiajan kulttuurista – sen käyttö muistuttaa monadisuutta. Tässä tulkinnassa tietyn aikakauden kulttuuri ei ole vajaa tai epätäydellinen; se on itsenäinen kokonaisuus.

”Kulttuuria” käytetään kokonaisuuteen viittavana käsitteenä myös synkronisessa mielessä silloin, kun puhutaan vaikkapa suomalaisesta kulttuurista erotuksena venäläiseen tai saksalaiseen kulttuuriin. Tällöin ajatellaan, että samanaikaisesti on läsnä useampia ”kulttuureja”, jotka voidaan erottaa toisistaan: silloin niillä täytyy myös olla rakenteellisia piirteitä, jotka niitä yhdistävät tai erottavat. Jos kulttuurin käsitettä kuvaisi kemiallisin termein, tuntuu, että siinä on usein vahva konsentroiva tai molaarinen piirre: kulttuuri on ikään kuin yhtäläisen pitoisuuden aste, joka lyö leimansa tiettyyn aikakauteen tai yhteisöön.

Diakroniset ja synkroniset kulttuurin käsitteet ovat ongelmallisia, koska ne eivät vain heijasta menneisyyden tilanteita vaan aktiivisesti rakentavat käsitystä aikakaudesta ja yhteisöistä. Tästä huolimatta kulttuurista puhutaan kokonaisuutena jatkuvasti niin julkisessa keskustelussa kuin tutkimuksessakin. Kulttuuri voi olla samanaikaisesti sektoraalinen käsite, jolla viitataan yhteiskunnallisen toiminnan alueisiin, kuten taiteen tuotantoon, tai sillä voi olla vahva epookkilonne, kuten silloin kun puhutaan antiikin kulttuurista. Lopulta on kyse puhumisen tavasta: käsitteen sisällön lisäksi on ratkaisevaa, miten – ja millaisissa yhteyksissä – sitä käytetään. Kulttuurin käsitettä on toisinaan järkevää hyödyntää, sillä menneisyys ei ole atomistista tai fragmentaarista. On piirteitä, jotka ovat yhteisölle leimallisia, tai vaikkapa tunnustandardia, jotka useimmat yhteisön jäsenet jakavat. Samalla kun käsitettä käytetään, on olennaista, ettei sitä sovelleta totalisoivana tai kaiken kattavana.

Menneisyyden ymmärtämiseksi on tehtävä yleistyksiä ja korostettava asioiden välisiä yhteyksiä. Viime vuosikymmenien tutkimuksessa on kuitenkin nähtävissä sensitiivisyys liian voimakkaita yleistyksiä kohtaan. Kulttuurien välisten rajojen sijasta on korostettu raja-alueiden hedelmällistä vuorovaikutusta, ylijaraisia liikkeitä tai kulttuurin hybridisiä muotoja. Kolben toimittamassa *Suomen kulttuurihistoriassa* viitataan suomalaisuuden ja eurooppalaisuuden vuorovaikutukseen ja myös sisäkkäisyyteen: teos ei eristä suomalaista kulttuuria muusta maailmasta vaan osoittaa yhteyksiä. Samaan tapaan viime vuosikymmenien historian- ja kulttuurintutkimuksessa on korostettu ”ei-entiteettistä” näkökulmaa kulttuuriin muun muassa sellaisten käsitteiden kuin transkulttuurisuuden, transnationaalisuuden, kulttuurisen vuorovaikutuksen, kulttuurien kohtaamisen ja risteävien historioiden (*histoire croisée*) kautta. Niiden kaikkien tavoite on itse asiassa liudentaa kulttuurin käsitteen rakenteellista tai rajaavaa pyrkimystä. Kirjaimellisesti ajateltuna tämä on paradoksi, sillä kulttuuri on lähtökohtaisesti vuorovaikutusta, jolloin transkulttuurisuus sisältyy kulttuurisuuteen.

Kulttuurihistorian historiografiassa on tehty perinteisesti ero niin sanottuun klassiseen kulttuurihistoriaan ja uuteen kulttuurihistoriaan.²³ Uusi kulttuurihistoria, *new cultural history*, kytkeytyy ennen kaikkea 1980- ja 1990-luvulla tapahtuneeseen kulttuuriseen käänteeseen, joka vaikutti syvästi ihmistieteisiin. Taustana voi pitää muun muassa semioottisen tutkimuksen vahvaa kiinnostusta merkkeihin ja merkitysjärjestelmiin ja kielellisen käänteen kohdistamaa huomiota paitsi kieleen myös sanomisen tapoihin ja puheakteihin. Antropologi Clifford Geertz esitti vaikutusvaltaisen ajatuksen kulttuurista ”merkitysten verkostona, jonka ihminen on itse ympärilleen punonut”.²⁴ ”Verkosto” on tässä tulkinnassa ihmisen ulkopuolella, merkitysten rakenteena tai järjestelmänä, mutta merkitykset voidaan ymmärtää myös merkityssuhteina, joiden sisässä ihmiset

22. Historioitsija Peter Hanns Reillin mukaan monaditeoria vaikutti saksalaisen *Aufklärungin* historioitsijoihin tavalla, joka oli myöhemmän historismin siemen. Ks. lähemmin Peter Hanns Reill, *The German Enlightenment and the Rise of Historicism*. University of California Press 1975.

23. Peter Burke, *What Is Cultural History?* Polity 2004.

24. Geertz, Clifford, *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. Basic Books 1973, 5.

toimivat. Juuri merkitysintensiivisyyden vuoksi kulttuurin tutkimuksessa on kyse tulkinnasta, ei lainalaisuuksien tai säännönmukaisuuksien etsimisestä.²⁵ Viime vuosikymmenien aikana myös kulttuurihistoriassa on keskusteltu tulkinnallisuudesta ja näkökulmallisuudesta ja korostettu paitsi merkityksiä myös käytäntöjä ja toimijuutta.²⁶

Paradigmaattisen muutoksen jälkeen tuntui luontevalta ajatella, ettei kulttuurihistorian ytimessä ole niinkään kulttuuri vaan *kulttuurisuus*. Tavoitteena on tutkia menneisyyden ilmiöiden kulttuurista luonnetta ja rakentumista. Silloin kohteena voivat olla niin politiikka ja talous kuin perinteisen sektoraalementi ymmärretty kulttuuriinkin, mutta samalla myös hyvin fundamentaaliset ihmisenä olemisen muodot, kykymme aistia ja tuntea, havainnoida tilaa ja kokea ajallisia muutoksia.

Ihmiskeskeisyyden ongelma ja kulttuuriset tartunnat

Kulttuurisen käänteän voima historian tutkimuksessa on ollut merkittävä myös Suomessa. Se on näkynyt Turun yliopiston kulttuurihistorian yksikön tutkimuksissa, joissa on laboratoriomaisesti testattu kulttuurisuuden näkökulmaa niin suomalaisiin kuin kansainvälisiin aiheisiin jo usean vuosikymmenen ajan. Kyse on lopulta laajemmasta historian tutkimuksen kohteiden ja menetelmien murroksesta, joka koskee koko alaa. Kulttuurinen näkökulma on lävistänyt historiakäsitksen.

Tällä hetkellä elämme kuitenkin kiinnostavassa taitekohdassa, jossa kulttuurisen käänteän vaikutukset ovat myös lisääntyvän kritiikin kohteena. Jo vuonna 1991 Bruno Latour aloitti teoksensa *Emme ole koskaan olleet moderneja* (Nous n'avons jamais été modernes) alaluvulla ”Hybridien sikiäminen”, joka lähtee liikkeelle sanomalehden sivuilta. Vuonna 1991 maailma oli myllerryksessä, mutta ei vain kylmän sodan päättymisen

vuoksi vaan siksi, että kulttuuri ja luonto näyttivät yhteenkietoutuneemmilta kuin koskaan aikaisemmin. ”Poliittiset ja kemialliset reaktiot sekoituvat samassa artikkelissa”, toteaa Latour lehteä selaillessaan.²⁷

Sanomalehden palstoilla maailma on siiloutunut taloudeksi, politiikaksi, kirjallisuudeksi, vaikka lopulta kaikki liittyy toisiinsa. Latour käsittelee 1980- ja 1990-lukujen taiteessa paljon keskustelua herättänyttä otsonikatoa, jossa ihmisen vaikutus ja luonnon muutokset olivat erottamattomasti yhdessä. Latourin havainto ei sinänsä kyseenalaista kulttuurintutkimusta, sillä esimerkiksi otsonikadon kaltaista ilmiötä voi lähestyä niiden kulttuuristen käytäntöjen kautta, jotka ovat vaikuttaneet aerosolien menestykseen. Samaan tapaan nykyinen kysymys mikromuovien merkityksestä voidaan historiallistaa, mutta asetelmassa on kaksi kriittistä särmää: voidaan kysyä, asettavatko kulttuurihistorioitsijat kysymyksensä siten, että se kohtaa nykypäivän haasteet, ja toisaalta hakeutuvatko tutkijat sellaisiin tieteellisiin yhteistyömuotoihin, joissa kulttuurisen tutkimuksen havainnot kohtaavat luonnontieteellisen – tai monitieteisen – tutkimuksen.

Kaikissa 1900-luvulla ja 2000-luvulla kirjoitetuissa Suomen kulttuurihistorian kokoomateoksissa käsitellään ympäristön, esimerkiksi metsien, merkitystä, mutta niissä ei lopulta käsitellä, eikä välttämättä ole voitukaan käsitellä, kulttuurin ja luonnon yhteenkietoutuneisuutta ja erottamattomuutta. Ne edustavat kaikki myös omanlaistaan kirjallisuuden lajia, eikä niistä voi vetää suoraan johtopäätöksiä tieteenalan suuntaviivoista.

Posthumanistinen tutkimus on viime vuosikymmeninä esittänyt kritiikkiä kulttuurin- ja historian tutkimuksen antroposentrismiä kohtaan. Kulttuurihistoria on ihmiskeskeistä, mikä on ollut myös sen voimavara: menneisyydestä on kirjoitettu ihmisen muotoisesti. Manuel DeLanda on teoksessaan *A Thousand Years of Nonlinear History*

25. Clifford 1973, 5.

26. Roger Chartier, *On the Edge of the Cliff. History, Language and Practices*. Kääntänyt Lydia G. Cochrane. Johns Hopkins University Press 1996; Kari Immonen, Uusi kulttuurihistoria. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. SKS 2001, 11–25; Marjo Kaartinen & Anu Korhonen, *Historian kirjoittamisesta*. Kirja-Aurora 2005; Riitta Laitinen (toim.) *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa*. k&h 2005; Hannu Salmi, *Kulttuurihistoria, mahdollinen ja runsauden periaate*. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. Cultural History – Kulttuurihistoria 8. k&h 2010, 338–359; Hannu Salmi, *Cultural History, the Possible, and the Principle of Plenitude*. *History and Theory* 50 (May 2011), 171–187.

27. Bruno Latour, *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suomentanut Risto Suikkanen. Vastapaino 2006 [1991], 13.

painottanut ajatusta, ettei inhimillistä kulttuuria pitäisi kuitenkaan nähdä erillisenä todellisuuden alueena vaan sitä pitäisi tutkia osana ei-inhimillisiä virtoja ja virtauksia.²⁸ Käsitteellisesti DeLanda ammentaa ranskalaisten filosofien Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin ontologisista ajatuksista, joiden mukaan todellisuus ei ole pysähdyksissä vaan kaikki virtaa: ihmiset, väestöt, geneettinen materiaali, pääoma, raaka-aineet, jätteet, ilmasto, virukset... Tämän vuoksi näkökulma menneisyyteen ei voi tulla vain ihmisestä käsin. Historianfilosofi Ewa Domanska on tarttunut haasteeseen ja korostanut historioitsijoiden tarvetta pikaisesti tarkastella ja purkaa ihmiskeskeisyyden kritiikkiä ja kiinnittää huomiota ei-inhimillisten toimijoiden merkitykseen historiassa.²⁹

Antroposentrismien kritiikki ei välttämättä tarkoita kulttuurin käsitteen, tai kulttuurisuuden idean, hylkäämistä vaan pikemminkin sen uudelleenarviointia. Tätä arviointia voisi tehdä ainakin kahdesta suunnasta. Ensimmäinen suunta voisi olla menetelmällisen työkalupakin uudistaminen. Kulttuurintutkimuksen voimakas kasvu 1990-luvulla painotti lähiluvun merkitystä keskeisenä tulkinnan työkaluna. Lähiluvun ajatus syntyi alun perin kirjallisuustieteen niin sanotussa uskriittisessä suuntauksessa, jossa lähiluku (*close reading*) tarkoitti tekstin rakenteellista analyysiä ja ennen kaikkea pitäytymistä tekstin tasolla. Kulttuurihistorioitsijat, ja historiantutkijat laajemminkin, mainitsevat usein menetelmäkseen myös lähiluvun, mutta tarkoittavat sillä pikemminkin lähteiden tiheän lukemisen yhdistämistä kontekstuaaliseen tulkintaan.

Digitaalisten ihmistieteiden tutkimuksessa on viime vuosina keskusteltu ”kaukolukemisesta” (*distant reading*): käsitteen loi kirjallisuustieteilijä

Franco Moretti, joka halusi provosoida yhdistämään ja analysoimaan laajoja tekstimassoja algoritmisin menetelmin.³⁰ Kulttuurihistorioitsijan työkalupakkiin sopisi tässä tilanteessa menetelmä, joka yhdistää lähi- ja kaukolukemisen ja menee jaotellun tuolle puolen säilyttämällä yksityiskohtien tulkinnan herkkyyden ja ottamalla samalla huomioon laajojen aineistojen mahdollisuudet. Tämä olisi erityisen antoisaa Suomen kulttuurihistorian tutkimukselle, sillä Suomessa on digitoitu koko Ruotsin vallan ajan ja autonomian ajan sanoma- ja aikakauslehtiaineisto. Armas Järnefeltin kirje *Pohjalainen*-lehdelle on osa tätä korpusta. Kun Järnefeltin teksti julkaistiin, sanomalehdistö eli Suomessa voimakasta ekspansion aikaa. Vuonna 1891 julkaistiin *Pohjalaisen* lisäksi 63:a muuta sanomalehteä, niin suurilla kuin pienilläkin paikkakunnilla. Lehdet kopioivat sisältöjä paitsi toisiltaan myös ulkomaisilta lehdistä. Järnefeltin kirje edusti niitä lukemattomia tekstejä, jotka välittivät mielikuvia Suomen ja muun maailman välillä. Informaation liikkeet eivät aina olleet intentionaalisia vaan uutisointi sai epälineaarisen, rihmastomaisen luonteen. Uudet ilmiöt myös tarttuivat ja siirtyivät eteenpäin, usein odottamattomiin suuntiin, osana tiedonvälityksen materiaalisia virtauksia.³¹ Tutkimalla isojen aineistojen kautta kulttuurisia ilmiötä on mahdollisuus analysoida menneisyyttä jatkuvana tulemisen tilana, jossa menneisyyden nyt-hetki oli avoin ja jossa inhimillinen toimijuus kohtasi materiaaliset olosuhteet.

Uutisten leviämisen oikullisuus ja tarttuvuus herättää toisenkin näkökulman kulttuurisuuden analyysiin. Kulttuurin käsite on vahvasti linkittynyt ajatukseen merkityksistä ja merkityssuhteista. Jos tarkastellaan esimerkiksi 1800-luvun Euroop-

28. Manuel DeLanda, *A Thousand Years of Nonlinear History*. Swerve Editions 1997.

29. Ewa Domanska, *Beyond Anthropocentrism in Historical Studies. Historein. A Review of the Past and Other Stories* 10 (2010), 122.

30. Franco Moretti, *Distant Reading*. Verso 2013; Franco Moretti, *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary History*. Verso 2007.

31. Parhaillaan käynnissä olevassa *Computational History and the Transformation of Public Discourse in Finland, 1640–1910* -hankkeessa olemme tutkineet koko suomalaista sanomalehdistöä ja paikantaneet tekstien kopiointiketjuja ja siten tiedon liikkuemista. Aineistossa ovat mukana kaikki sellaiset tekstit, joita on kopioitu johonkin toiseen korpuksen lehteen. Enimmillään kopiointeja on 50–60 kappaletta, ja tekstit ovat levinneet lähes viraalisesti, nykyisten nettimeemien tapaan. Alustavista tuloksista ks. Alekski Vesanto, Askko Nivala, Heli Rantala, Tapio Salakoski, Hannu Salmi & Filip Ginter, *Applying BLAST to Text Reuse Detection in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1910. Proceedings of the 21st Nordic Conference of Computational Linguistics*. Gothenburg, Sweden, 23–24 May 2017 (Linköping 2017), 54–58, <http://www.ep.liu.se/ecp/133/010/ecp17133010.pdf> (13.11.2017).

paa, sitä muovasivat samanaikaisesti monet aatteet, suuntaukset ja muuttuneet elämäntähtäykset, mutta myös kiihtyvä rahatalous, fossiilisten polttoaineiden varaan rakentunut liikennejärjestelmä ja teollisuus sekä tiedonkulun nopeuden ja volyymin räjähdysmäinen kasvu sanoma- ja aikakauslehdistön ja lennättimen leviämisen seurauksena. Jos ajatellaan lehdistön rihmastomaista luonnetta, on selvää, ettei sen kulttuurisuutta voi tarkastella pelkästään merkityksenannon tai merkityssuhteiden näkökulmasta.³²

Olen tässä artikkelissa tarkastellut ”Suomea” kulttuurihistoriallisen tutkimuksen fokuksena ja määrittävänä käsitteenä sekä pohtinut kulttuurin käsitteeseen kytkeytyviä ontologisia lähtökohтия. Kulttuurin käsitettä voisi horjuttaa merkitysten tuolle puolen siten, että ilmiöiden tarttuvuus, on sitten kyse teksteistä ja kuvista tai ajattelutavoista ja käsitteistä, saisi vahvemman painoarvon. Jos Suomen menneisyyttä tarkastellaan kulttuurisesti rakentuneena, huomion kohdistaminen tartuntoihin painottaisi muutoksen materiaalisia ehtoja ja merkityssuhteiden materiaalista luonnetta. Epäilemättä Suomea fantasioitiin, kuten Armas Järnefeltin matkakirjeessä, ja sen tulevaisuutta tietoisesti suunniteltiin. Samaan aikaan se kuitenkin muovautui monien inhimillisten ja ei-inhimillisten tekijöiden vuorovaikutuksen tuloksena, jatkuvan merkityksenannon – mutta myös alituisten kulttuuristen tartuntojen – tuloksena.

Kiitän kommenteista Sakari Ollitervoa, Anu Lah-tista ja Historiallisen Aikakauskirjan arvioitsijoita.

Abstract: Finland, Cultural History and the Challenge of Culturality

It is often argued that Finnish historians were the first ones in Scandinavia to publish a comprehensive cultural history of their country. The four-volume *Suomen kulttuurihistoria* (Cultural History of Finland) was published in 1933–1936. By now, several cultural histories have been produced. “Finland” has been the focus and the defining concept of these works, in which culture has been seen on the one hand as a whole, as an entity that has its boundaries, on the other hand as a web of significance that conveys itself through perspectives into the past. This essay concentrates on the ontological premises of cultural history and discusses both the notion of ‘culture’ and the idea of ‘culturality’. It is essential to further examine the current criticism towards the anthropocentrism of historical and cultural studies. In the study of the construction of ‘Finland’, the idea of culturality can be expanded by paying more attention to the interplay between human and non-human factors.

Keywords: cultural history, culturality, Finland, digital humanities, cultural infections, cultural studies

---

32. Olen käsitellyt sanomalehdistön rihmastomaisuutta artikkelissa Hannu Salmi, *Viral Virtuosity and the Itineraries of Celebrity Culture*. Teoksessa Hannu Salmi, Asko Nivala & Jukka Sarjala (toim.) *Travelling Notions of Culture in Early Nineteenth-Century Europe*. Routledge 2016, 135–153.

Heini Hakosalo

Alussa oli aate

 SUOMALAINEN AATEHISTORIA
 JA AATEHISTORIAN SUOMI

Heini Hakosalo koettaa katsauksessa saada otteen aatehistoriasta, tuosta suositusta mutta vaikeasti rajattavasta historiantutkimuksen osa-alueesta, ja arvioida sen merkitystä historiantutkimuksen satavuotiaalle Suomelle. Suomalainen aatehistoria, kuten suomenkielen ”aatekin”, eroaa lähimmistä anglosaksisista vastineistaan. Aatehistorian kansallisen katseen keskiössä ovat olleet suurmiehet, erityisesti kansallisen heräämisen ajoilta, mutta myös kollektiivinen subjekti, kansa ja sen erilaiset osat. Sen sijaan tieteen historian integroiminen kansalliseen tarinaan on kesken, ja tunteiden kanssa aatehistoria on alkanut painia vasta hiljattain.

Suomen historia on kuin talvinen päivä. Lyhyt ja pimeä, on vaikea nähdä sitä mikä on hiukankin etäämpänä.

Henrik Tikkanen, Kulosaarentie 8

Historiallisen Aikakauskirjan lukijoille ei tarvinne erikseen vakuutella, että historiantutkimus on merkittävällä tavalla osallistunut kansallisen identiteetin rakentamiseen ja että aatehistoria on ollut olennainen osa tätä projektia. Epävarmemmalle maaperälle astutaan kysyttäessä *kuinka suuri ja millainen* aatehistorian rooli on ollut. Esitän seuraavassa joitakin, pakostakin osittaisia ja henkilökohtaisia, vastauksia näihin kysymyksiin. Kattava

katsaus satavuotiaan Suomen aatehistoriaan ei mahdu tämän katsauksen raameihin, eikä tarkoitukseni ole myöskään uppoutua kovin syvälle teoreettisiin tai metodologisiin kysymyksiin. Aloitan hahmottelemalla aatehistorian asemaa suomalaisen historiantutkimuksen kentällä. Kerron sen jälkeen, millaisiin asioihin aatehistorian ”kansallinen katse” on kohdistunut ja lopuksi nostan esiin muutamia osa-alueita, jotka ovat toistaiseksi jääneet tämän katseen ulkopuolelle tai reunamille.

Koettaessani erottaa suomalaisen aatehistorian ääriivivoja olen ajoittain kokenut, kuten Henrik Tikkanen yllä olevassa sitaatissa, eteneväni talvisessa hämärässä. Syynä ei kuitenkaan ole vain oma likinäköisyyteni vaan myös tarkasteltavan ilmiön luonne. Siinä missä anglosaksinen aatehistoria (*history of ideas, intellectual history*) on pieni mutta melko selvästi rajautunut erikoisala, Suomessa aatehistoriaa harjoitetaan monien eri historia-aineiden puitteissa ja myös kokonaan historia-aineiden ulkopuolella. Siihen voi törmätä kaikkialla, missä tehdään menneisyyteen kohdistuvaa tutkimusta, vaikkakaan sitä ei harjoiteta kaikkialla samassa suhteessa tai samalla tavalla. Tutkimuskentällä on omat tihentymänsä. Aatehistorian diffuusin luonteen voi nähdä sekä vahvuutena että heikkoutena. Selkeän erikoisalaidentiteetin puuttuminen ja siihen liittyvä metodologisen ja teoreettisen keskustelun niukkuus voi joskus olla ongelma.

Toisaalta aatehistorian ”kansankirkollinen” luonne on taannut sille tärkeän roolin kansallisen kertomuksen rakentamisessa ja suojanut sitä selaiselta kärjekkäältä ja osin perustellutakin elitismikritiikiltä, jonka kohteeksi anglosaksinen aatehistoria joutui erityisesti 1980-luvulla. Aatehistoria on merkittävällä tavalla ollut tekemässä historiantutkimuksen ”Suomea”, mutta ei niinkään selkeärajaisena erikoisalana kuin suosittuna painoalana.

Dosentti, FT **Heini Hakosalo** on aate- ja oppihistorian yliopistonlehtori Oulun yliopistosta. Sähköposti: heini.hakosalo@oulu.fi.

Aatehistorian paikka

Kirjallisuudesta löytyy hämmäntävän erisuuntaisia, jopa ristiriitaisia, näkemyksiä aatehistorian asemasta ja painoarvosta. Heikki Mikkeli arvioi vuonna 1990, että ”aatehistoriallinen tutkimus on ollut Suomessa varsin vähäistä”. Mikkelin mukaan aatehistoriallinen tutkimus ”sanan varsinaisessa merkityksessä” alkoi vasta maailmansodan jälkeen.¹ Heikki Ylikangas oli jyrkästi eri mieltä. Hänen mielestään aatehistoria suorastaan dominoi suomalaista historian tutkimusta sotien välisenä aikana ja oli vahvoilla pitkään sen jälkeenkin. Ylikankaan mukaan sisällissodan perintö ja vasemmistolaisuuden pelko sai historioitsijat kääntämään katseensa pois yhteiskunnallisista ja taloudellisista selityksistä ja samalla vahvisti valtiollisen ja aatehistorian asemaa. Silloin harvoin kuin sisällissodan syihin ylipäätään puututtiin, selitykset olivat mentaalista laatua. Jopa taloushistorian ilmiöitä selitettiin pitkään aatehistoriallisesti ja vain Suomen rajojen sisällä pysytellen. Ylikankaan mukaan aatehistorialliset selitykset miellyttivät ajan poliittisiin suhdanteisiin auliisti mukautuvia historioitsijoita vaarattomuudellaan.²

Aatehistorian panosta on arvioitu myös määrittäen. Cristian Krötzl, Katariina Mustakallio ja Kaisu-Maija Nenonen (1990) laskivat Tampereen ja Helsingin historian laitoksilla 1980-luvun kuluessa valmistuneet pro gradu -tutkielmat ja havaitsivat, että peräti 35 prosenttia Helsingin ja 32 prosenttia Tampereen pro graduista oli aatehistoriallisia, mikä teki siitä suosituimman painoalueen heti poliittisen historian jälkeen. Itse asiassa nämä kaksi painoaluetta olivat osin päällekkäiset, sillä aatehistorian pro gradut käsitelivät usein poliit-

tisia aatteita ja ajattelijoita.³ Marjatta Hietala tarkasteli vuonna 2003 Historian valtakunnalliseen tutkijakouluun tulleita hakemuksia ja havaitsi niissä vahvan aatehistoriallisen painotuksen.⁴ Markku Peltonen korosti niin ikään aatehistorian roolia vuonna 2009 julkaisemassaan katsauksessa. Hänen laskujensa mukaan melkoinen osa Suomessa edellisen sadan vuoden aikana julkaistuista historian väitöskirjoista edusti joko aatehistorian, oppihistorian ja/tai kulttuurihistorian alaa. Erityisen runsaslukuisia alan väitöskirjat olivat olleet 1920-luvulta 1950-luvulle ja sitten taas 1980-luvulta eteenpäin, ja aatehistoria oli pitänyt melko hyvin pintansa myös sosiaali- ja taloushistoriaa suosivalla 1960- ja 1970-luvulla. Niinpä, Peltonen totesi, puheet valtiollis-poliittisen historian ylivallassa Suomessa voisi jo lopettaa.⁵

Arviot aatehistorian suhteellisesta painoarvosta ja jopa sen iästä ovat keskenään sen verran ristiriitaisia, että täytyy päätellä kirjoittajien puhuvan ainakin osin eri asioista. Kokeneet historian tutkijatkaan eivät siis välttämättä vedä aatehistorian rajoja samaan paikkaan. Siinä missä Mikkeli ilmeisesti tarkoittaa aatehistorialla tutkimusta, jonka kohteena on jokin mentaaliseksi luokitettava ilmiö, Ylikangas nimittää aatehistorialliseksi myös sellaista tutkimusta, jossa nojataan mentaaliin selitystekijöihin. Mutta rajanveto ei ole välttämättä helppoa silloinkaan, kun sanan ”aatehistoria” katsotaan viittaavan vain sellaiseen tutkimukseen, jonka ensisijaisena kohteena on mentaaliseksi määrittyvä ilmiö. Aatehistorian tiukka erottaminen esimerkiksi poliittisesta historiasta, oikeushistoriasta, kirjallisuushistoriasta, kulttuurihistoriasta tai filosofiasta on usein vaikeaa tai

1. Heikki Mikkeli, Aatevirtauksista käsittehistoriaan. Aatehistorian teoriaa ja tavoitteita sodanjälkeisessä Suomessa. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 252–280, 252. Samansuuntaisen arvion esitti Ritva-Liisa Rissa esitellessään aatehistoriaa *Suomalaisen Suomen* lukijoille vuonna 1967. Hänen mukaansa aatehistoriaa oli toistaiseksi tutkittu vähän, eikä ”varsinaista aatehistoriaa” ollut ennen kuin Kaarlo Jäntereestä tuli Turun yliopiston yleisen historian professori (1937) ja hänen oppilaansa alkoivat tuottaa tutkimusta. Ritva-Liisa Rissa, Aatehistoria ja sen tutkimus. *Suomalainen Suomi* 35 (1967), 220–225, 220.

2. Heikki Ylikangas, Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä. Teoksessa Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*. SKS 1993, 93–106, 93, 94–95; Heikki Ylikangas, Kirjoitetun Suomen historian pitkä linja. *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 23–24.

3. Christian Krötzl, Katariina Mustakallio & Kaisu-Maija Nenonen, Quo vadis historia generalis? Huomioita yleisen historian tilasta ja tulevaisuudesta. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 215–217.

4. Marjatta Hietala, Minne menet historian tutkimus? *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 107.

5. Markku Peltonen, Aate-, oppi- ja kulttuurihistoriallinen tutkimus Suomessa 1908–2006. Teoksessa Sini Kangas, Marjatta Hietala & Heikki Ylikangas (toim.) *Historia eilen ja tänään. Historiantutkimuksen ja arkeologian suunnat Suomessa 1908–2008*. Suomen Tiedeseura 2009, 85–86.

mahdotonta. Ja lisäksi aatehistoriaa harjoitetaan paljon myös historiatieteiden ulkopuolella. Kun etsii kirjastotietokannasta Suomessa vuosina 2006–2017 ilmestyneitä kirjoja hakusanoilla ”väitöskirja” ja ”aatehistoria”, saa tulokseksi 53 väitöskirjaa, joihin tekijä itse on liittännyt asiasanan ”aatehistoria”. Näitä väitöskirjoja on tehty kaikissa yliopistoissa ja lähes kaikissa historia-aineissa, mutta myös muilla tieteenaloilla, esimerkiksi teologiassa, politiikan tutkimuksessa, kasvatustieteessä ja musiikkitieteessä.

Aatehistorian kentän hahmottamista ei helpota alan matala institutionalisoitumisen aste; oppituojeja luettelemalla ei saa käsitystä tutkimusalan todellisesta laajuudesta ja merkityksestä. Oulun yliopistossa on ollut aate- ja oppihistorian professuuri (sekä 1–3 muuta virkaa/tointo) vuodesta 1974. Helsingissä oli oppihistorian ylimääräinen professuuri vuosina 1988–1997 ja aatehistorian määrääikainen professuuri vuosina 2007–2009. Kaksi viimeksi mainittua ovat sittemmin lakanneet olemasta, ja Oulu on edelleen ainoa yliopisto, jossa voi valmistua maisteriksi pääaineenaan aate- ja oppihistoria tai väitellä tämän nimisessä oppiaineessa. Toisenlainen tihentymä löytyy Helsingin yliopistosta, jossa perustettiin vuonna 2016 *Centre for Intellectual History* (CIH) aatehistoriallista tutkimusta harjoittavien tutkijoiden yhteenliittymäksi ja keskustelufoorumiksi, riippumatta siitä miltä tieteen- tai erikoisalalta

nämä tulevat. Suomessa ei ole yhtään nimenomaan aatehistorialle omistettua julkaisusarjaa tai kausijulkaisua, ellei sellaisena pidetä CIH:n verkkoarkistoa *Intellectual History Archive*, jossa keskuksen affilioituneet tutkijat voivat julkaista papereitaan sähköisesti.⁶

Aatehistoriaa koskeva metodologinen keskustelu on ollut suhteellisen niukkaa ja hajanaista, mikä ei helpota kokonaiskuvan muodostamista. Ainoa aatehistorialle omistettu suomenkielinen teos, Markku Hyrkkäsen *Aatehistorian mieli* (2002), on keskustelevalta ja esittelevältä pikemminkin kuin systemaattinen esitys tai metodiopas. Oulun aate- ja oppihistorian piirissä tänä vuonna julkaistu *Ajatusten lähteillä* (2017) havainnollistaa aate- ja tieteenhistorian erilaisia teemoja ja tekemisen tapoja asiaa entuudestaan tuntemattomalle.⁷ Metodikeskustelu ja empiirinen aatehistoriallinen tutkimus näyttävät ylipäätään elävän pitkälti erillistä elämää. Suomalaisten asianharrastajien metodologisissa kirjoituksissa viitataan kyllä esimerkiksi Arthur Lovejoyn ”ideoiden historiaan” (*history of ideas*), Cambridgen koulukunnan aatehistoriaan (*intellectual history*), Reinhadt Koselleckin käsitehistoriaan (*Begriffsgeschichte*), ranskalaiseen mentaliteettien tutkimukseen ja Michel Foucault’n tiedon arkeologiaan.⁸ Mutta ei ole helppo löytää historiallista tutkimusta, jossa johdonmukaisesti sovellettaisiin lovejoylaista yksiköideoiden tutkimusta tai Quentin Skinnerin

6. Centre for Intellectual History. Research of Ideas Across Disciplines, <https://www.helsinki.fi/en/researchgroups/centre-for-intellectual-history> (13.11.2017).

7. Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino 2002; Mikko Myllykangas & Petteri Pietikäinen (toim.) *Ajatusten lähteillä. Aatteiden ja oppien historiaa*. Gaudeamus 2017.

8. Aatehistorian luonnetta on pohdittu ainakin seuraavissa teksteissä: J. E. Salomaa, Suomen aatehistoriallisen tutkimuksen tehtävistä. *Valvoja-Aika* 2/1936; Kaarlo Jäntere, Aate historiallisen kehityksen kannattajana. *Historiallinen Aikakauskirja* 41 (1943), 71–80; Mikko Juva, Aatehistorian tavoitteesta ja menetelmästä. *Historiallinen Aikakauskirja* 55 (1957), 285–295, Rissa 1967; Juha Manninen, Maailmankuvat maailman ja sen muutoksen heijastajina. Teoksessa Matti Kuusi, Risto Alapuro & Matti Klinge (toim.) *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen*. Otava 1977, 13–48; Juha Manninen, Tiede, maailmankuva, kulttuuri. Teoksessa Markku Enwall, Seppo Knuuttila & Juha Manninen, *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Pohjoinen 1989, 7–112; Juha Manninen, *Puheenvuoroja aate- ja oppihistoriasta*. Oulun yliopisto, Aate- ja oppihistoria 2004; Juha Manninen, Mihin aatehistoriaa tarvitaan? *Tieteessä tapahtuu* 16 (1998), 8; Mikkeli 1990; Maija Kallinen, Menneiden mietteiden metsästäjät. *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 133–137; Markku Hyrkkänen. Aatehistorian kontekstit. Teoksessa Eero Kuparinen, *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Turun yliopisto 1997, 240–253; Pelttonen 2009; Anssi Halmesvirta, *Aatehistorian harjoitus*. Jyväskylän yliopisto 2012; Ari Helo & Petteri Pietikäinen, Aatehistorian merkitys ja välineet. Teoksessa Mikko Myllykangas & Petteri Pietikäinen (toim.) *Ajatusten lähteillä. Aatteiden ja oppien historiaa*. Gaudeamus 2017, 21–26; Pasi Ihalainen, Britti-intellektuellien vai eurooppalaisen poliittisen keskustelun historiaa? Teoksessa Markku Hokkanen, Tuomas Laine-Frigren & Timo Särkkä (toim.) *Matkoja aatehistoriaan. Esseitä Anssi Halmesvirralle*. Kampus kustannus 2017, 60–78; Kenneth Partti, Aatehistorian metodologista pohdintaa eli kuinka kulkea tietä pitkin poukkoilematta. Teoksessa Markku Hokkanen, Tuomas Laine-Frigren & Timo Särkkä (toim.) *Matkoja aatehistoriaan. Esseitä Anssi Halmesvirralle*. Kampus kustannus 2017, 79–91.

kysymys-vastausmallia, foucault'laisesta tiedon arkeologiasta puhumattakaan. Ei ole olemassa ”suomalaista aatehistorian koulukuntaa” tai aatehistoriallisen kirjallisuuden kaanon⁹.

Kansallisen kertomuksen korostuksia

Suomen sana ”aate” poikkeaa ruotsin *idé*-termistä ja englannin *idea*-sanasta. Aate-sanaa tapaa nykyisin harvoin arkikielessä, ellei puhuja sitten jostain syystä halua kuulostaa hieman juhvalta. *Nykysuomen etymologinen sanakirja* kertoo, että ”aate” on murteellisesta aatella-verbistä johdettu ”oppitekoinen uudissana”, joka otettiin käyttöön 1800-luvun puolivälin tienoilla¹⁰, siis samaan aikaan, jolloin historia syntyi akateemisena oppiaineena. Käsite kantaa syntyajankohtansa leimaa ja on jo sitä kautta sidoksissa kansallistamisen projektiin, joka tässä vaiheessa oli vielä leimallisesti kulttuurinen projekti. Aatteilla, etenkin kansallisaatteella, oli siinä kunniapaikka. Suomen sanan ”aate” konnotaatioihin kuuluu myös tietynlainen ihanteellisuus, joka englannin *idea*-sanalta puuttuu. Ritva-Liisa Rissa kirjoitti vuonna 1967 aatehistoriaa esittelevässä artikkelissaan, että yksilöllinen ajatusjärjestelmä muuntuu aatteeksi ”kun se otetaan osittain tai kokoaan ihanteeksi, ideaaliksi ja kun sen sisältöä pyritään toteuttamaan käytännössä tai sitä pyritään levittämään toisille.”¹¹ *Nykysuomen sanakirja* tarjoaa ”aatteelle” kolme merkitystä, joista ensimmäinen on ”ihmisen maailmankatsomusta ja toimintaa määräävä, yleväsisältöinen ajatus; pyrkimys, tavoite.”¹² Lisäksi sana ”aate” ohjaa jo lähtökohtaisesti etsimään jotain laaja-alaista ja kollektiivista, kun taas ”idea” on kognitiivisempi ja rajatumpi ja viittaa selvemmin yksilöllisiin ajatuksiin tai väittämiin. Siinä missä yksittäinen ihminen voi helposti ”keksiä” tai ”saada” idean, aate pikemminkin ”syntyy”

tai ”nousee” kuin keksitään. Tämä semanttinen ero heijastuu myös suomalaisen aatehistorian ja anglosaksisen aatehistorian (*history of ideas, intellectual history*) luonteessa.

Eräs korostunut ja pitkäikäinen juonne suomalaisessa aatehistoriassa on ollut suurten ajattelijoiden – lähes poikkeuksetta suurten miesten – historia. Jalmari Salomaa (1981–1960) nosti artikkelissaan ”Suomen aatehistoriallisen tutkimuksen tehtävistä” (1936) älymystön edustajien, erityisesti filosofien, tutkimuksen aatehistorian ensisijaiseksi kohteeksi. Filosofian professori Salomaa katsoi, että juuri filosofien ajatusten tutkiminen johti parhaiten kansallisaatteen ymmärtämiseen ja siten myös sen ylläpitämiseen ja rakentamiseen.¹³ Erityisesti kansalliseen heräämiseen liittyvistä suurmiehistä on kirjoitettu lukemattomia aatehistoriallisesti suuntautuneita tutkimuksia. Esimerkiksi Gunnar Suolahti (1876–1933), niin sanotun kulttuurihistoriallisen koulun perustaja, käsitteli vuonna 1901 julkaistussa väitöskirjassaan Henrik Gabriel Porthania (1739–1804) historiantutkijana¹⁴. Hänen otteensa oli kontekstualisoiva, ja Suolahden väitöskirjaa voitaisiin kenties pitää ensimmäisenä suomenkielisenä aatehistoriallisena väitöskirjana.

Kiinnostus kansallisiin suurmiehiin ei ole kuollut, vaikka onkin vuosisadan varrella muuttanut muotoaan. Esimerkiksi Oulun yliopiston pitkäaikainen aate- ja oppihistorian professori Juha Manninen on lähestynyt aatehistoriaa henkilökeskeisesti ja mielellään juuri filosofien kautta. Mannisen tärkein kiinnostuksen kohde on J. V. Snellman (1806–1881), jonka koottujen teosten toimitustyötä hän oli mukana käynnistämässä. Snellmanin lisäksi Manninen on tutkinut sellaisia vähemmän tunnettuja filosofisia ajattelijoita kuin Wilhelm Bolin (1935–1924) sekä 1700-luvun ”varhaisnatio-

9. Myöskään kansainvälinen aatehistorian kenttä ei ole yhtenäinen. Kansalliset traditiot ovat vahvoja ja koulukunnat elävät pitkälti omaa elämäänsä. Katso esim. Darrin M. McMahon & Samuel Moyn, Introduction. Interim Intellectual History. Teoksessa Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press 2014, 8; Richard Whatmore, The state of intellectual history, the local and the global. *Intellectual History Archive* 1 (2016), 3, https://www.helsinki.fi/sites/default/files/atoms/files/intellectual_history_archive_2016.1_whatmore_0.pdf (13.11.2017).

10. Kaisa Häkkinen & Kaisa Lehtosalo, *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Sanoma Pro 2013.

11. Rissa 1967, 220.

12. Matti Sadeniemi, *Nykysuomen sanakirja. Ensimmäinen osa: A-I*. WSOY 2002, 6–7.

13. J. E. Salomaa, Suomen aatehistoriallisen tutkimuksen tehtävistä. *Valvoja-Aika* 2/1936.

14. Gunnar Suolahti, *Henrik Gabriel Porthan historiantutkijana*. Weilin & Göös 1901.

nalisteja”¹⁵. Mannisen tutkimusten konteksti on intellektuaalinen; erityisesti häntä on kiinnostanut suomalaisten filosofien suhde saksalasiin edeltäjiinsä ja aikalaisiinsa. Nykyisin kansallisia suurmiehiä tutkitaan usein kansallisten myyttien purkamisen ja historiapolitiikan näkökulmasta. Tarkoitus ei ole niinkään pudottaa suurmiehiä jalustaltaan kuin selvittää, miten, kenen toimesta ja missä tarkoituksessa jalusta on pystytetty ja mitkä piirteet suurmiehen kuvaan on haluttu sisällyttää ja mitkä ei. Tällaista suurmieshistoriaa uudesta näkökulmasta ja osin uusin keinoin on viime aikoina tehnyt esimerkiksi Irma Sulkunen (Elias Lönnrot).¹⁶

Kaikki kansallinen aatehistoria ei ole ollut yksilökeskeistä. Aatteen kantajana on usein esiintynyt myös kollektiivinen subjekti. 1900-luvun alussa se oli ”Suomen kansa” tai jokin sen osa, esimerkiksi sääty, ammattiryhmä tai paikallisyhteisö. Pauli Kettusta mukailleen: ennen itsenäistymistä historioitsijat rakensivat kansaa ja sisällissodan jälkeen vaalivat sen eheyttä¹⁷. Kollektivisistä taustalla häämöttää 1800-luvun herderiläis-hegeliläinen perinne, jossa kansa kokonaisuudessaan toimi kansanhengen kantajana (olkoonkin että hengen ilmaiseminen sujui erältä paremmin kuin toisilta). Lamprechtilainen historiankirjoitus, jonka Suolahti vuosisadan alussa toi Saksasta Suomeen, vahvisti tätä tendenssiä. Suolahden kulttuurihistoriallisen koulukunnan ”kollektivinen metodi” tarkoitti juuri katseen siirtämistä yksilöistä yhteisöihin. Kollektivisistä aatehistorian perinne on elänyt vahvana myös kansanliikkeiden tutkimuksessa. Herätysliikkeet, nuorisoseuraliike, kansansivistysliike, raittiusliike, naisliike ja työväenliike muokkasivat yhteiskuntaa ja jäsentensä elämäntapaa, mutta olivat myös aatteellisia yhteisöjä.

Erään aatehistorian keskeisistä tutkimuskohteista muodostavat erilaiset -ismit ja ideologiat. Niiden tutkimusta on Suomessa usein jäsentänyt

enemmän tai vähemmän julkilausuttu keskusta-periferia-malli, tietoisuus maan perifeerisestä asemasta Euroopan aatteellisella kartalla. Esimerkiksi Mikko Juva määritteli vuonna 1957 virkaanastujaisesityksessään aatehistorian tehtäväksi *aatevirtausten* tutkimuksen. Hän painotti aatehistorian eroavan filosofiasta juuri siinä, että edellistä kiinnostivat muutkin kuin yksittäiset suuret ajattelijat. Aatehistorian toimija on kollektiivisempi ja se nojaa heterogeenisempään aineistoon kuin filosofian historia. Esimerkkeinä aatevirtauksista hän mainitsi liberalismiin, kansallisuusliikkeen ja sosialismin.¹⁸ Juva vertasi aatteita murtuviin aaltoihin, ”jotka historian kuluessa nousevat korkeuksiin taas laskeakseen ja jättääkseen tilaa uudelle aallolle.”¹⁹ Oikeastaan orgaaninen metafora sopii paremmin kuvaamaan hänen tapaansa hahmottaa aatevirtauksia: aatteet versovat ja kasvavat, leviävät uusille alueille (myös Suomeen), jossa ne maaperästä ja muista seikoista riippuen kukoistavat, kasvavat tai kuihtuvat. Tällainen malli on kenties menettänyt ajankohtaisuutensa, mutta ideologiakritiikki ei ole.

1980-luku tunnetaan ”uusien historioiden” läpimurrosta. Niihin kuuluvat esimerkiksi naishistoria, mentaliteettihistoria, mikrohistoria, psykohistoria ja ”uusi kulttuurihistoria”. Historiantutkimus muuttui moniäänisemmäksi, kulttuurihistoria uudistui ja vahvisti asemiaan, sosiaalishistoriassa ote muuttui laadullisemmaksi ja aiheet ”pienemmiksi”. Pienet ihmiset, myös naiset, ponnistivat esiin suurten miesten takaa, ja myös heidän tapansa, tottumuksensa ja uskomuksensa alkoivat näyttää legitimeiltä tutkimuskohteilta. Yhtenäisen ”kansan” alkoi monen silmissä näyttää keinoitekoiselta historialliselta konstruktiolta. Kirjallisen kulttuurin tutkimuksen alueella tekstintulkintaa enemmän kiinnosti aatteiden ja tiedon leviäminen, vastaanottaminen, tuottaminen ja kuluttaminen. Anglosaksiselle aatehistorialle (*intellectual history*) 1980-luku merkitsi marginalisoitumi-

15. Juha Mannisen julkaisuluettelo on liitteenä teoksessa Manninen 2004.

16. Irma Sulkunen, Elias Lönnrot. Mies, myytti ja kansallinen historiankirjoitus. Teoksessa Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. SKS 2016, 300–332.

17. Pauli Kettunen, Historian poliittisuus ja kansallinen katse. *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 14–15; ks. myös John Strömberg, Historioitsijat kansakunnan rakentajina. Teoksessa Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe (toim.) *Suomen kulttuurihistoria* 3. *Oma maa ja maailma*. Tammi 2003, 133–141.

18. Juva 1957, 292, 287.

19. Juva 1957, 294.

sen ja itsekritiikin aikaa. Oli vaikea perustella, miksi ajattelijan x näkemyksestä asiassa y pitäisi kirjoittaa vielä yksi kirja, mutta myös reagoida elitismikritiikkiin menettämättä identiteettiään.²⁰ Suomessa askel suurten miesten tutkimuksesta pienten ihmisten tutkimukseen ei ollut yhtä pitkä, koska suomalainen aatehistoria ei ollut koskaan rajoittunut vain älymystön aatteiden analyysiin.

Vuosituhanneen vaihteen historiantutkimuksessa painottui kansainvälisyys. Kyse ei ollut niinkään kansojen välisen vuorovaikutuksen tutkimuksesta, jolla oli historiantutkimuksessa pitkät perinteet, vaan kansallisten rajojen murtumisesta, kansan ja kansallisvaltion kyseenalaistumisesta tutkimuksen itsestään selvinä viitekehyksinä. Kansainvälisyyden painottaminen ja metodologisen nationalismin kritiikki korostuu esimerkiksi *Historiallisen Aikakauskirjan* 100-vuotisjuhlanumerossa (2003). Siinä Marjatta Hietala peräänkuulutti tutkimusta, ”jossa ilmiö sidotaan Suomea suurempiin yhteyksiin” ja Jukka Relander ilmoitti ”patrioottisen narraation” tulleen tiensä päähän, kun taas Pauli Kettunen muistutti, että historian-tutkimuksen ja kansallisen katseen välisen yhteyden katkaisemiseen tarvittiin paljon muutakin kuin globalisaatioretoriikkaa.²¹ Aatehistoriaa metodologisen nationalismin kritiikki ei mullistanut samalla tavoin kuin (muuta) Suomen historiaa. Aatehistoriaan on rakennettu sisään tietty universalismi – olihan jo Yrjö Koskisen teoksen nimi *Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa* (1879). Sekä vaikutehistoriallisessa tutkimuksessa että aatevirtauksien tutkimuksessa oli totuttu ylittämään kansallisia rajoja – niin suuret aatteet kuin filosofiset opitkin ovat olleet suurelta osin tuontitavaraa. Ja pitää muistaa, että suuri osa suomalaisista aatehistorioitsijoista oli alusta saakka tutkinut muuta(kin) kuin Suomen aatehistoriaa.²² Aatehistoriallinen tutkimus ei olekaan noudattanut suomalaista historiantutkimusta muuten vahvasti jäsentävää maantieteellistä jakoa Suomeen ja muuhun maailmaan.

Kansallisen kertomuksen katvealueita

Englanninkielisellä kielialueella tieteenhistoria (*history of science*) ja ajattelun historia (*intellectual history*) ovat kaksi erillistä, ja myös varsin erilaista, erikoisalaa. Aate- ja oppihistorian oppiaine on suomalainen ja ruotsalainen erikoisuus. Kaksoisnimeen on rakennettu sisään näkemys, jonka mukaan tieteellisen ja ei-tieteellisen ajattelun välinen raja on liukuva ja niitä voi ja kannattaa tarkastella rinta rinnan. Suomessa ei siis pitäisi olla tarpeen erityisesti argumentoida, kuten John Tresch on hiljattain tehnyt angloamerikkalaisessa kontekstissa, että aatehistorian ja tieteenhistorian yhdistäminen on mahdollista ja molemmiin puolin hyödyllistä²³. Tietyissä mielessä tieteen historiaa voi kuitenkin pitää yhtenä kansallisen historian katvealueena. Suomessa on kyllä tehty ansiokasta tieteenhistoriallista tutkimusta, erityisesti humanististen ja ihmistieteiden historiaan kohdistuvaa. Aira Kemiläinen (1919–2006) teki pioneerityötä Suomea koskevien rotuoppien tutkijana, ja rotuoppien, rasismin ja eugeniikan tutkimus on sittemmin muodostunut vahvaksi juonteeksi suomalaisessa oppihistoriassa. Marjatta Hietala ja hänen oppilaansa ovat kartoittaneet ylijärjestyksiä verkostoja, tieteellistä vuorovaikutusta ja tieteen palkitsemisjärjestelmiä. Oikeushistorian piirissä on tutkittu oikeudellisen ajattelun historiaa. Oulun aate- ja oppihistoriassa on julkaistu tutkimusta muun muassa suomalaisen historiankirjoituksen, psykologian, luonnonhistorian ja yhteiskuntatieteiden historiasta. Aate- ja oppihistorian nykyisen professorin Petteri Pietikäisen johdolla on tutkittu ja tutkitaan suomalaisen psykiatrian ja ihmistieteiden historiaa, ja myös lääketieteen historiasta on Oulussa muodostunut vahva painopistealue. Suomen tiedeseuran julkaisusarjassa *History of Learning and Science in Finland* on vuosina 1965–2015 julkaistu yhteensä 28 nidettä. Vuosina 2000–2002 julkaistiin neliosainen suurteos *Suomen tieteen historia*. Lisäksi kaikki suomalaiset yliopistot ovat

20. McMahon & Moyn 2014, 5. McMahon & Moyn pitävät Dominick LaCapran ja Steven L. Kaplanin toimittamaa teosta *Modern European Intellectual History. Reappraisals and New Perspective* (Cornell University Press 1982) tämän itsetutkiskelun tärkeimpänä tuotteena.

21. Kettunen 2003; Hietala 2003, 112; Tuomas Lehtonen, Anu Lahtinen & Jukka Relander. Oman elämänmuotomme historia ja patrioottisen narraation loppu. *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 179–80.

22. Peltonen 2009, 88.

23. John Tresch, *Cosmologies materialized. History of science and history of ideas*. Teoksessa Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press 2014, 153–172.

ehtineet teettää ainakin yhden historiateoksen, ja osa on jo toisella tai kolmannella kierroksella.

Tutkimusta tieteestä ja tieteellisistä instituutioista on siis tehty, runsaastikin. Näyttää kuitenkin siltä, että siinä missä koulutus on kiistaton ja kiinteä osa kansakunnan tarinaa, tieteen, varsinkin niin sanottujen kovien tieteiden, kiinteämpi integroiminen siihen on vasta alullaan. Esimerkiksi Suomi 100 -juhlinnassa tieteen historia ei juuri näy. Eräs syy lienee siinä, että instituutiokeskeinen, omien saavutustensa ihailemiseen keskittyvä tieteenhistoria jää helposti eristyksiin laajemman yhteiskunta- ja aatehistorian ulkopuolelle. Kuten Laura Hollstén ja Anders Ahlbäck ovat todenneet, tyypillinen pohjoismainen yliopistohistoria on keskittynyt institutionaalisiiin rakenteisiin, korkeakoulukoulupolitiikkaan ja erilaisiin mitattaviin saavutuksiin, jolloin itse tieteen tekemisen prosessi jää helposti varjoon²⁴. Sekä *History of Science and Learning* -sarja että *Suomen tieteen historia* etenevät samaan tapaan, tieteenaloitain ja erikoisaloitain jaettuna, yksittäisiä henkilöitä ja heidän saavutuksiaan painottaen. Näissä teoksissa tieteenalosta ovat kirjoittaneet pääosin alojen omat edustajat, jotka yleensä ovat historioitsijoina itseoppineita. Kun myös tekstien implisiittinen lukija on useimmiten ollut toinen samalla alalla työskentelevä kollega, ei ole ihme, että tieteen voittokulku on korostunut ja laajempi sosiaalinen tai poliittinen konteksti unohtunut.²⁵ Suositua tarina-termiä käyttäen voisi sanoa, että tieteenkijät ovat kertoneet tarinoita omasta tieteenalastaan toisilleen. Aikana, jolloin yliopiston tarkoitus tuntuu monelta hämärtyneen ja tieteen arvovalta on kyseenalaistunut, olisi erityisen tärkeää nivoa tiede – myös tieteen arkinen tekeminen ja elävä tieteellinen ajattelu yhteiskunnallisine vaikutuksineen – kiinteämmin osaksi Suomen tarinaa. Tässä avainrooli on historioitsijoilla.

Toinen katvealue on tunteiden historia. Siinä missä anglosaksinen aatehistoria on selkeästi suuntautunut rationaalisen ajattelun historiaan, mihin jo nimi *intellectual history* viittaa, suomalaisen aatehistorian suhde tunteisiin on jossain määrin ambivalentti. Kirjallisuudesta löytyvien määritelmien valossa vaikuttaa siltä, että aatehistorioitsijat eivät oikein tiedä, mitä tunteiden kanssa pitäisi tehdä. Manninen määritteli 1970- ja 1980-luvun kirjoituksissaan aate- ja oppihistorian tutkimuskohteeksi maailmankuvan. Vaikka maailmankuva voi hänen mukaansa sisältää myös tiedostamattomia ja irrationaalisia elementtejä, hänen tapansa puhua maailmankuvasta korostaa voimakkaasti sen intellektuaalista ja rationaalista puolta, jopa niin, että käsite rinnastuu tieteelliseen teoriaan tai paradigmaan.²⁶ Vuonna 1998 Manninen kertoi aate- ja oppihistorian tutkivan ”kaikkea oppineisuutta ja sen käyttöä sekä kaikkia käsityksiä niiden laajoissa yhteyksissä”, mikä on edelleen selkeästi intellektuaalinen määritelmä²⁷. Tiina Kinnunen kirjoitti vuonna 2001, että ”aatehistoriallinen näkökulma ei riitä, mikäli halutaan piirtää naisliikkeen kokovartalokuva. Aivojen lisäksi liikkeellä on sydän.”²⁸ Lainaus tuntuu viittaavan siihen, ettei Kinnunen uskonut tunteiden kuuluvan aatehistorian kompetenssialueeseen.

Markku Hyrkkäsen mukaan ”aatehistoria tutkii asioiden käsittämistä tulkitsemalla asioille annettuja merkityksiä. Aatehistorian tehtävänä on siten asioiden käsittämisen käsittäminen”.²⁹ Vaikka Hyrkkänen satunnaisesti mainitsee aatehistorian tutkimuskohteiden joukossa myös kokemuksen³⁰, Marja Jalava lienee oikeassa todetessaan, että Hyrkkäsen ”näkökulma rajaa tarkastelun ulkopuolelle esimerkiksi historiallisten toimijoiden käsitteisiin liittyvät (tiedostamattomat) tunnelataukset ja jossain määrin ylikorostaa ajattelun ja toiminnan rationaalisuutta.”³¹ Maija Kallisen mukaan

24. Anders Ahlbäck & Laura Hollstén, Changing the narratives of university history. *Kasvatus & Aika* 9 (2015), 104–116.

25. *Suomen tieteen historia* I–IV. WSOY, 2000–2002. Juha Manninen arvioi teossarjoja seikkaperäisesti artikkelissa Manninen (1998).

26. Manninen 1977, 15, 40, 41, 44.

27. Manninen 1998, ei sivunumeroita.

28. Tiina Kinnunen, Ennakkositoumuksista ymmärtämiseen. Naishistorian ulottuvuudet. Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.) *Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi*. Vastapaino 2001, 49–62, tässä 56.

29. Hyrkkänen 2002, 57. Ks myös Hyrkkänen 1997, 241.

30. Hyrkkänen 2002, 13.

31. Marja Jalava, Subjektin paluu (arvostelu Markku Hyrkkäsen teoksesta *Aatehistorian mieli*, 2002). *Historiallisia Arvosteluita* 1/2003, <http://www.helsinki.fi/historia/yhdistys/arviot2003/hyrkkanen.htm> (13.11.2017).

aatehistoria ”selvittää, mitä ihmiset ovat eri aikoina ajatelleet elämäänsä kuuluvista asioista ja ilmiöistä”, mutta lisää, että ”toiveet ja pelot ovat tärkeä osa inhimillisen ajattelun kokonaisuutta”.³² Toiveet ja pelot nousevat pintaan myös Petteri Pietikäinen ja Mikko Myllykankaan määritelmässä: ”Aatehistoria tutkii siis menneisyyden ihmisten uskomuksia, toiveita ja pelkoja eli sitä, millaiseksi he ovat mieltäneet luonnon, ihmisluonnon ja yhteiskuntansa.”³³

Oman käsitykseni mukaan aatehistorian ja tunteiden historian yhdistäminen on mahdollista ja hyödyllistä, ja tunteiden integroiminen ”Suomen” tarinaan tärkeää. Tässä ei ole mahdollisuutta esittää kaikkia mahdollisia argumentteja, joilla tätä näkemystä voi tukea, joten esitän vain yhden: Tunteet ovat itse asiassa jo historiallisessa, myös aatehistoriallisessa kerronnassa mukana, mutta usein problematisoimattomana, annettuna ja jopa ei-historiallisena asiana. Tutkimus voi vain hyötyä analyyttisemmasta otteesta suhteessa tähän ilmiöön. Suomessa ensimmäisen määrätietoisien askeleen kohti tunteiden integroimista historialliseen tutkimukseen otettiin psykohistorioitsija Juha Siltalan johdolla³⁴. Marja Jalavan vuonna 2005 ilmestynyt väitöskirja Rolf Lagerborgista (1874–1959) kulttuuriradikalismista ja kristillis-idealismista kansallisuusaatteen ristiaallokossa on hyvä esimerkki aatteiden, oppien ja tunteiden yhdistämisestä yhdessä ja samassa tutkimuksessa³⁵. Sittemmin tunteiden ja kokemuksen historiallista roolia ovat pohtineet ja tutkimuksissaan havainnollistaneet esimerkiksi monet kulttuurihistorioitsijat ja myös psykiatrian historioitsijat. Niin sanotun uuden sotahistorian edustajat ovat tuoneet tunteet analyyttisenä kategoriana kansallisen identiteetin rakentumisen ja historiapolitiikan ydinalueelle, 1900-luvun sotahistoriaan. Esimerkki siitä, miten yksi tutkimus voi uudistaa kansallista

kertomusta, on Ville Kivimäen *Murtuneet mielet* (2013)³⁶.

Kolmantena katvealueena mainitsen, lopuksi ja aivan lyhyesti, ajattelun suhteen luonnonympäristöön ja materiaaliseen ympäristöön. Tämän suhteen kartoittaminen on vasta aluillaan, vaikka kiinnostavaa tutkimusta esimerkiksi ympäristöajattelun ja teknologian historiasta onkin jo tehty. Yhtäältä ihminen pyrkii hallitsemaan ympäristöään sekä käsitteellisin että käytännön keinoin, toisaalta ympäristö luo niitä edellytyksiä, joiden puitteissa merkityksiä annetaan. Mittavimmat monitieteiset hankkeet, joissa aatehistorioitsijat ovat viimeisen kymmenen vuoden aikana olleet mukana (erityisesti ruotsalaiset aatehistorioitsijat ovat kunnostautuneet tässä), liittyvät juuri tieteen, teknologian ja ympäristön tutkimukseen. 1900-luvun aatehistorian – ja nyt puhun aatehistoriasta laajemmin kuin vain suomalaisessa kontekstissa – voisikin skemaattisesti tiivistää kolmeen vaiheeseen. Ensimmäisessä hallitsi yksittäisten ajattelijoiden ja yksittäisten ajatusrakenneiden tutkimus, joka kiteytyy ennen kaikkea Arthur Lovejoyn ”yksikköideiden” (*unit ideas*) tutkimusohjelmassa. Toisessa vaiheessa ote muuttui kontekstuaalisemmaksi: aatteita alettiin tarkastella osana intellektuaalista ja kielellistä kontekstiaan. Tämä vaihe henkilöityy ennen kaikkea Quentin Skinnerin ja Cambridgen koulukunnan lingvistiseen kontekstualismiin. Kolmannessa vaiheessa aatehistoria noudattaa tieteenhistorian esimerkkiä ja sitoo ajattelun historian entistä tiiviimmin myös sosiaaliseen ja materiaaliseen kontekstiinsa. Tällainen kehitys voi epäilemättä edelleen hämärtää aatehistorian identiteettiä, mutta samalla se kasvattaa aatehistorian potentiaalia aitoon, intensiiviseen poikkitieteelliseen yhteistyöhön ja sitä kautta myös suurempaan yhteiskunnalliseen relevanssiin.

32. Kallinen 2003, 133, 134.

33. Pietikäinen & Myllykangas 2017, 8.

34. Tällaisista arvostelmat ovat tietysti aina jossain määrin tulkinanvaraisia. Hannu Salmi on havainnut suomalaisessa historiankirjoituksessa kiinnostusta tunteiden historiaan paljon kauempaakin, Gunnar Suolahden ja Kaarlo Wirilanderin tutkimuksista. Hannu Salmi, Tarttuvat tunteet ja affektiivinen käänne suomalaisessa historiankirjoituksessa. Esitelmä Tunteiden historia Suomessa -seminaarissa Tampereen yliopistossa 31.10.2016. Luettavissa osoitteessa: https://www.researchgate.net/publication/313184023_Tarttuvat_tunteet_ja_affektiivinen_kaanne_suomalaisessa_historiantutkimuksessa_Contagious_Emotions_and_the_Affective_Turn_in_Finnish_Historical_Research (13.11.2017).

35. Marja Jalava, *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealismisessa kansallisaatteluksessa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismista n. 1800–1914*. SKS 2005.

36. Ville Kivimäki, *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY 2013.

Abstract: It all started with an idea: Finnish history of ideas and its contribution to the construction of “Finland”

The paper discusses the character of Finnish *aatehistoria* (history of ideas, intellectual history) and charts, in broad outline, its contribution to “Finland” as a historiographical construction. The task is made more challenging by the nebulous nature of history of ideas in Finland: rather than a well-defined and institutionalized specialty, it is a popular approach that has been and frequently is employed within all historical specialities and also in many neighboring disciplines. Nebulous as history of ideas is, some concentrations can be identified. The strongest institutional bases can be found at the University of Oulu, where it is possible to major in History of Science and Ideas, and at the University of Helsinki, where a Centre for Intellectual History has recently been established. The paper observes that there are distinct differences between the Finnish word “aate”, with its collectivist and idealist connotations, and “idea”, its closest English counterpart, and that these differences are also reflected on the nature of Finnish history of ideas. The paper discusses some of the features that have been highlighted in Finnish his-

toriography of ideas, and others that have so far remained on the fringe of the national narrative. Finnish history of ideas has produced a wealth of research on great (almost exclusively male) thinkers, especially those related to the so called national awakening, but also on more collective subjects, namely the “Finnish people” or parts of it. This collectivist bent sheltered Finnish history of ideas, to an extent, from the charge of elitism directed against Angloamerican intellectual history in the 1980s. The third traditional point of emphasis has been the study of intellectual currents. Since these currents seldom originated in Finland, and had little respect for national borders, the borders of the Finland constructed in and by history of ideas have remained porous, even in the most nationalist of times. Further, the paper discusses three fields of inquiry that have so far remained at the outskirts of the field, and that the author would like to see take a more central, better integrated place in the national narrative: history of science, history of emotions, and intellectual history of the environment.

Keywords: history of ideas, intellectual history, history of science, history of emotions, the history of Finnish historiography

Kimmo Katajala

Kansalliset käsitteet valinkauhassa

Historiantutkimuksen piirissä keskusteltiin kolmisenkymmentä vuotta sitten kiivaasti siitä, kuinka tulisi tulkita ja nimittää kolme Suomen historian keskeistä käännekohtaa, ns. Porvoon valtiopäiviä 1809, ns. sortokausia ja vuoden 1918 kevään sotatapahtumia. Kimmo Katajala tarkastelee sitä, kuinka näistä tapahtumista käytetyt nimitykset ovat käsitteellisessä suhteessa toisiinsa, kuinka historiantutkimuksen paradigma on näiden tapahtumien uudelleentulkinnan kautta muuttunut ja sitä, näkykö historiantutkimuksen paradigmanmuutos 1990-luvulta nykypäivään julkaistuissa lukion historian oppikirjoissa.

Melko tasan 40 vuotta sitten, odoteltaessa Suomen 60-vuotispäiviä, kirjailija ja runoilija Paavo Haavikko julkaisi pamflettimaisten teoksensa *Kansakunnan linja: Kommentteja erään tuntemattoman kansan tuntemattomaan historiaan 1904–1975*.¹ Kuten Haavikon kohdalla oli tuohon aikaan tapana, hänen esittämänsä tulkinnat herättivät keskustelua ja saivat osakseen sekä kielteistä että myönteistä kritiikkiä.² Ylipäätään Haavikon esittämiä näkökulmia pidettiin kuitenkin tuoreina.

Haavikon mukaan Suomen asema Ruotsin yhteydessä oli ollut olla lähes siirtomaa, jossa eliitti riisti kansaa. Sen sijaan autonomian aika Venäjän yhteydessä oli ollut Suomelle hyvää aikaa – liian hyvää jatkuakseen. Haavikon mukaan Venäjästä muodostui vuosisadan lopulla piskuisen Suomen markkina-alue, jota maa sumeilematta hyödynsi saamiensa, hankkimiensa ja luultolemiensa erityisoikeuksien turvin. ”Sortokaudet” olisi ymmärrettävä Venäjän näkökulmasta valtakunnan yhtenäistämisenä, kirjoitti Haavikko. Sisällissodan 1918 syynä oli Haavikon mukaan

elintarvikepula ja siihen liittyneet todelliset ja luultellut jännitteet.

Itsenäisen Suomen kahta ensimmäistä vuosikymmentä Haavikko kutsui ”Tannerin tasavalaksi”. Sitä eivät luonnehtineet oikeistoliikkeet ja vasemmiston oikeuksien rajoittaminen vaan ajan kansainvälisessä vertailussa poikkeuksellinen demokratian säilyttäminen. Toiseen maailmansotaan Suomi ajautui Haavikon mukaan pyrkiessään turvaamaan alueensa, itsenäisyytensä ja puolueettomuutensa, tässä tärkeysjärjestyksessä. Sodan jälkeisiä ”vaaran vuosia” Haavikko kuvaa poliittisen kuohunnan sijasta maan rakentamisen kaudeksi. Kekkonen valtakausi – jota siis edelleen elettiin kirjaa kirjoitettaessa – oli Haavikolle ”Yhden miehen maa”, jota hän kuvasi enää aforististen ajatelmien kautta.

Suurin osa näistä tulkinnoista ei ollut kokonaan uusia, vaan samankaltaisia äänenpainoja oli kuultu historiantutkijoiden piiristä jo 1960-luvun lopulta lähtien. Utta Haavikon teoksessa oli näiden näkökulmien nostaminen Suomen historian pitkän linjan hahmotuksen tulkinnalliseen keskiöön. Historiantutkijoiden enemmistö tulkitsi kuitenkin menneisyyttä edelleen toisin: Suomi oli ”Ruotsi-Suomen” itäinen osa vuoteen 1809 jolloin siitä tuli Venäjän imperiumin yhteydessä autonominen valtio, autonomian aikana Suomi kypsyi itsenäisyyteen, jonka kahleeksi Venäjän ahdas byrokraatia ja voimistuva hallinnollinen ote kävivät ja vapaussodassa 1918 taattiin Suomen edellisenä vuonna saavuttama hauras itsenäisyys. Haavikon ”toisinajattelu” on ajallisesti looginen ja ymmärrettävissä nimenomaan Kekkonen ajan 1960- ja 1970-lukujen historiankirjoituksen paradigmoja vasten ja tavallaan niiden antiteesinä. Haavikko itsekin kirjoittaa:

1. Paavo Haavikko, *Kansakunnan linja. Kommentteja erään tuntemattoman kansan tuntemattomaan historiaan 1904–1975*. Otava 1980 [1. painos 1977].

2. Esim. Jaakko Paavolainen, Kirjailijan näkemys Suomen historian peruslinjoista. *Historiallinen Aikakauskirja* 76 (1978), 298–299; Jouko Vahtola, Omaperäisiä huomioita kansakunnan historiasta ja sen vääristämisestä. *Kaltio. Pohjoissuomalainen aikakauslehti* 3 (1978), 70; Juha Partanen & Kari Toikka, Antisnellman. *Tiede ja Edistys* 3:1 (1978), 64–68.

Kimmo Katajala on Itä-Suomen yliopiston Suomen historian professori.
Sähköposti: kimmo.katajala@uef.fi.

*Historiankirjoituksessa on kysymys todellisuudesta. Se on mobile, jossa kaikki osat eivät vain liiku vaan myös muuttuvat suhteessa toisiinsa ja katsojaan, joka hetki. Siksi on historiankirjoittajalle hyödyksi luja usko käsitteisiin, vahva todellisuudentajun puute ja suuri taipumus juristeriaan.*³

Haavikon johtava ajatus – jota hän ei pystynyt täysin itsekkään noudattamaan – oli, että historiankirjoittaja ei tapahtumien syitä pohtiessaan saa ”muistaa” mitä kuvatun tapahtuman jälkeen on tapahtunut, koska lopputulos johdattaa etsimään tapahtumien syitä siitä käsin. Näin runoilija haastoi historiantutkimuksessa ja -kirjoituksessa vallinneen paradigman Suomen vääjäämättömästä kehityksestä ja kypsymisestä kohti vuonna 1917 toteutunutta itsenäisyyttä.

Käsitteet kuljettavat historioitsijan kynää

Haavikko esitti suomalaisen historiantutkimuksen nurkkakuntaisuutena, joka määrittä menneisyyden tulkinnat päämäärähakuisesta, kansalliseen itsenäisyyteen tähtäävän historiaparadigman näkökulmasta. Merkittävimpiä tuon paradigman ylläpitäjistä ja määrittäjistä olivat kansallisen historiankirjoituksen lopputuloksen näkökulmasta luomat ja omaksumat käsitteet. Venäjän valtakunnan yhtenäistämispolitiikasta tuli Suomessa ”sortokausia”, koska Suomi itsenäistyi ja nuorsuomalaisten ja aktivistien tavoitteet, joiden näkökulmasta yhtenäistämistoimenpiteet olivat sortoa, toteutuivat. Vuoden 1918 kapinasta tuli ”vapaussota”, koska kansallisen eheyden nimissä oli tarpeen korostaa venäläisen sotaväen ajamista pois maasta. Sodassa voitti Suomen kansa, valkoinen talonpoikaisarmeija.⁴

Haavikko pyrkiikin teoksessaan selvästi välttämään sellaisia kansallisen historiankirjoituksen lanseeraamia käsitteitä, jotka kantavat tapahtuma-ajan jälkeen niille annettujen merkitysten painolastia. Tämä näyttää ärsyttäneen historiantutkijoiden ammattikuntaa suuresti, mikä lienee ollut Haavikon tarkoituskin. Kuten Jaakko Paavolainen *Historiallisen Aikakauskirjan* arvostelussaan huomioi, Haavikko käyttää vuoden 1918

sotatapahtumista käsitteitä ”kapina” ja ”sisällissota”.⁵ Sen sijaan hän ei käytä vahingossakaan käsitettä ”vapaussota” tai etenkin Kekkonen ajan yhteiskunnallista konsensusta hakenutta käsitettä ”kansalaissota”. Haavikko ei myöskään kirjoita vuosista 1899–1905 ja 1908–1917 ”sortovuosina” vaan ”yhtenäistämisenä”. Haavikko asettautuu kansallisen historiankirjoituksen paradigmaa hallinneiden 1900-luvun alun aktivistien ja nuorsuomalaisten tulkintakehikon sijasta Venäjän keisarin näkökulmaan, jolle – samoin kuin hänen venäläisille alamaisilleen – oli mahdotonta ymmärtää, ettei itsevaltiain voinut yhdessä pikkuriikkisessä valtakuntansa kolkassa määrätä postimerkeistä, puhelinlaitoksesta, rautateistä tai asevelvollisuuskutsunnoista. Olivathan nämä asiat olleet vielä aivan tuntemattomia, kun Aleksanteri I vuonna 1809 kohotti suomalaiset ”kansakunnaksi” ja turvasi Suomelle sen Ruotsin aikaiset ”perustuslait”. Suomalaisten näkökulmasta asia nähtiin oikeudellisena: ”Heidän mielestään kysymys oli juridinen. Oli vain katsottava kuinka mahdolliset erimielisyydet oli sata vuotta aikaisemmin sovittu ratkaistavaksi”, kirjoitti Haavikko.⁶

Haavikon kirjassa minua on viehättänyt 1980-luvulta lähtien hänen tietoisuutensa käsitteiden kantamista julkisista ja piilosisällöistä, niiden liittymisestä laajempaan kertomuksen kehukseen, kansalliseen narratiiviin. Käsitteet ovat loogisessa ja myös keskenään määräävässä suhteessa toisiinsa: jos käytät tiettyä käsitettä kuvatessasi yhtä tapahtumaa, seuraa siitä usein, että käytät myöhemmästä tapahtumasta myös aivan tiettyä käsitettä. Nämä keskenään loogisessa suhteessa olevat käsitteet joutuvat kummalliseen valoon, kun historian ”mobilessa” asettaudutaan pois Suomen historian kansallisesta positiosta. Tämä näkyy nykypäivänä konkreettisesti, kun suomalainen historioitsija yhä useammin yrittää kirjoittaa maansa historiasta vieraalla kielellä ulkomaiselle yleisölle, jolla ei ole tietoa kansallisessa historiantutkimuksessa omaksuttujen käsitteiden kantamista merkityksistä. Kirjansa avauksessa Haavikko kirjoittaa: ”On ilmeisesti niin, että historiaa

3. Haavikko 1980, 8.

4. Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino 2008, 33.

5. Paavolainen 1978, 296.

6. Haavikko 1980, 25.

kirjoitettaessa kynää johtavat sanat ja käsitteet, pelot ja toiveet, itse kunkin ideologia.”⁷

Käsitteillä rakennettu kansa ja valtio

Pauli Kettunen on kirjoittanut Ulrich Beckiin viitaten metodologisesta nationalismista, jossa kansallinen katse rajaa ”tarkkailijaperspektiiviä”.⁸ Tällaisena kansallista katsetta ylläpitävänä tekijänä Kettunen esittää yhteiskunnan ja kansallisvaltion käsitteet samaistavan tulkinnan. Mielestäni Beckin esittämä metodologisen nationalismin ongelma koskee suurta osaa kansallisen historiankirjoituksen vakiintuneesta käsitteistöstä. Tämä koskee erityisesti kansallisen kehityskertomuksen kannalta keskeisistä tapahtumista käytettäviä nimityksiä – edellä esitetyissä Haavikon esiin nostamissa esimerkeissä erityisesti käsitteitä ”sortovuodet”, ”vapausota” ja ”kansalaisota”.

Jos käytämme esimerkiksi käsitettä ”sortovuodet” kiinnitymme samalla tulkintaan, jonka mukaan Nikolai II rikkoi vuonna 1809 annetun hallitsijanvakuutuksen, jossa Aleksanteri I turvautensa Ruotsin aikaiset ”perustuslait” periaatteessa perusti Suomen valtion, joskin autonomisena yksikkönä Venäjän keisarikunnan kyljessä.⁹ Nykyään historiantutkijoiden ammattikunnan näkemys asiasta alkaa pääsääntöisesti olla kuitenkin toinen: esimerkiksi Henrik Meinander kirjoittaa tuoreessa Suomen historian yleisesityksessään (2014), että kyse oli lähinnä hallitsijanvakuutukseen liittyneistä rituaalisista kohteliaisuuksista.¹⁰ Ajatus autonomisesta valtiosta rakentui jälkimmäisen näkemyksen mukaan muutamana seuraavana vuosikymmenenä käytännön byrokratian rakentumisen ja eurooppalaisen esimerkin kautta syntyneen kansallisen heräämisen myötä.

Vaikka monet Haavikon kirjassaan esittämät näkemykset olivat jo aikalaistietämyksenkin

valossa joko puutteellisia tai aivan vääriä, arvokasta hänen teoksessaan oli sen tietoinen pyrkimys pois historiantutkimuksen kansallisesta katseesta: yritys katsoa sellaisia vakiintuneita historiankirjoituksen konventioita kuin sortokaudet, vapaussota–kansalaisota, talvisota ja vaaran vuodet, ikään kuin ulkoa päin uudesta näkökulmasta. Kari Paloseen tukeutuen Pauli Kettunen suosittelleekin, että tutkijan olisi pyrittävä tarkastelemaan ”omaa kulttuuriaan vieraana kulttuurina, tutkimaan Suomea tuttuna ulkomaana [...] Tutkijan olisi otettava etäisyyttä siihen keskusteluun, johon hän osallistuu.”¹¹ Tällöin kielenkäyttöön vakiintuneet historian käsitteet alkavat näyttää kyseenalaisilta, elleivät mahdottomilta.

Käsitteet ja historiatulkintojen rakenteet oppikirjoissa

Historiantutkimuksen käyttämät käsitteet poikkeavat usealla tavalla esimerkiksi luonnontieteiden käsitteistä, jotka ovat, enemmän tai vähemmän, eksakteja ja muuttumattomia. Historian ammattiterminologia ponnistaa osittain jokapäiväisestä kielenkäytöstä¹², niistä merkityksistä joita ilmiöille annetaan hahmotettaessa yhteiskuntaa ja sen tapahtumia. Kulloisenkin käsitteen käyttäjän tulkinta yhteiskunnallisista tapahtumista määrittää hänen käyttämänsä käsitteet. Siksi on keskustelunalaan asia, mitkä käsitteet muodostavat historian professionaalisen kielen.¹³ Historian professionaalinen kieli on siten sidoksissa kunkin ajankohdan yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja siitä esitettyihin tulkintoihin. Tähän viittaa myös Jaakko Väisänen kirjoittaessaan oppikirjojen käyttämien käsitteiden ja tulkinnallisten kontekstien välisestä suhteesta: ”Kyse on oppikirjan strategisista valinnoista suhteessa siihen, minkä kulloisenkin yhteisön arvoja, asenteita ja ideologioita oppikirjat edustavat kulloinkin.”¹⁴

7. Haavikko 1980, 7.

8. Kettunen 2008, 17, ks. myös viite 8, 229.

9. Tämä edelleen suomalaisten historiatietoisuudessa vallitseva käsitys on paalutettuna esimerkiksi ensisijaisesti ulkomaille suunnattuun klassikkoteokseen Eino Jutikkala & Kauko Pirinen, *Suomen historia*. Weilin+Göös 1966. 230–231.

10. Henrik Meinander, *Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohdat*. WSOY 2014, 120–122

11. Kettunen 2008, 19–20.

12. Marja-Liisa Julkunen, *Oppikirja käsitteiden opettajana*. Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia N:o 23. Joensuun yliopisto 1989, 27.

13. Julkunen 1989, 27.

14. Jaakko Väisänen, *Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin*. Kasvatustieteellisiä julkaisuja N:o 107. Joensuun yliopisto 2005, 14.

Marja-Liisa Julkunen on kirjoittanut oppikirjojen käsitteitä pohtivassa tutkielmassaan psykologi Gregg C. Odeniin viitaten käsitteiden välisistä suhteista ”noodeina” (*nodes*). Odenin mukaan käsitteet ovat osia noodeista, eräänlaisista merkitysrakenteista, jotka ovat suhteissa toisiinsa. Näin muodostuvat propositionaaliset (todet tai epätodet väittämät joihin uskotaan) ilmauskokoelmat, joissa kompleksit käsitteet (tässä vaikkapa autonomisen Suomen synty ja kehitys kohti itsenäisyyttä) koostuvat joukosta yksinkertaisempia käsitteitä (tässä vaikkapa Porvoon valtiopäivät, sortovuodet, vapaussota). Tällaisen propositionaalisen merkityskokonaisuuden noodit ja niiden yksittäistapauksia kuvaavat käsitteet saavat merkityksensä niiden välisinä suorina tai epäsuorina suhteina toisiin verkoston käsitteisiin.¹⁵

Odenin ajatuksen noodeista tekee kiinnostavaksi sen tarjoama malli ajatella historiantutkimuksen käyttämiä käsitteitä, vaikkapa tapahtumien nimityksiä, osina laajoja propositionaalisia narraatioita¹⁶, kertomuksen rakenteisia kuvauksia tapahtumien merkityksistä. Käsitteiden käytön voisi, Odenin ajatuksen mukaisesti, olettaa olevan siten koherenttia kunkin propositionaalisen noodin tai narraation sisällä. Tämän ajatuskuvion mukaisesti ei ole siis mielekäästä kirjoittaa oppikirjaan esimerkiksi ensin Porvoon säätykokouksesta 1809 pelkkänä seremoniana ja sen jälkeen sortovuosista keisarin suomalaisille takaamien perustuslakien rikkomisena ja siten sortona.

Suomen historian kansallisen kertomuksen eräänlaisiksi käsitteellisiksi ”kipupisteiksi”¹⁷ on 1970-luvulta lähtien muodostunut kolme kysymystä: millaisilla nimityksillä kutsutaan Porvooseen Aleksanteri I:n kutsusta vuoden 1809 keväällä kokoontunutta säätyjen tapaamista? Entä vuosina 1899–1905 ja 1908–1917 Suomen suuriruhtinaskunnassa toimeenpantuja uudistuksia, jotka yhtenäistivät sen hallintoa Venäjän keisarikunnan

kanssa? Miten nimitämme vuoden 1918 sotatapahtumia? Nämähän ovat juuri ne tapahtumat ja käsitteet, joihin Paavo Haavikkokin aikanaan kiinnitti huomionsa. Näiden tapahtumien nimityksiin liitetään paljon poliittista tai ideologista painolastia: se mitä käsitettä käytät määrittää sen, kuinka sinut tutkijana tai kirjoittajana asemoidaan historiantutkimuksen kentällä.

Seuraavassa tarkastelen sitä, kuinka edellä kuvaamani tapahtumien sisällöstä ja nimityksistä käydyt historiantutkimuksen keskustelut ovat vaikuttaneet tai olleet vaikuttamatta suomalaisiin lukion oppikirjoihin. Miia Ahderinne on tuoreessa pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut sitä, kuinka tutkijoiden omaksumat niin sanottuja Porvoon vuoden 1809 valtiopäiviä koskevat uudet paradigmat ovat siirtyneet lukion ja peruskoulun historian oppikirjoihin. Hänen mukaansa uudet näkökulmat toki näkyvät oppikirjoissa, mutta viiveellä. Sellaisia tulkintoja, joita vastaan käydään tutkijayhteisössä kiivasta polemiikkia, ei Ahderinteen mukaan oppikirjoihin päädy.¹⁸ Ahderinne tarkastelee asiaa pitkällä perspektiivillä, aina 1800-luvun lopussa esitetyistä tulkinnoista alkaen. Seuraavassa tarkastelun alle otetaan lyhyempi ajanjakso, se kuinka lukion historian oppikirjojen käsitteiden käyttö on muuttunut 1960-luvun tulkintakehyksistä tähän päivään (2017).

Eräänlaisena kansallisen historian kertomuksen ja käsitteistön tiivistymänä ja siten tarkasteltavan aineiston vertailukohtana kuvaan Salme Vehvilän ja Matti Castrénin aikanaan hyvin paljon käytettyä lukion oppikirjaa *Suomen historia*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1967.¹⁹ Kirjaa käytettiin hyvin monissa Suomen lukioissa pienin uudistuksin kautta 1970-luvun.

Porvoon säätykokoukselle Vehvilä ja Castrén uhraavat kirjassaan paljon palstatilaa. Otsikon ”Suomen valtio-oikeudellinen asema” alla selostetaan Porvoon kokouksen sisältö hyvin tarkasti,

15. Julkunen 1987, 21; Gregg C. Oden, Concept, knowledge, and thought. *Annual Review of Psychology* 38 (1987), 205.

16. Käsitän tässä narratiivin tai narraation käsitteet Jorma Kalelaan nojautuen kertomukselliseksi rakenteeksi, jolle ei voi esittää kysymystä onko se totta vai ei. Ks. Jorma Kalela, Narratiivi ei ole kertomus. *Historiallinen Aikakauskirja* 89 (1991), 146–155.

17. ”Kipupisteen” käsitteen olen lainannut Martti Häikiöltä, ks. Martti Häikiö, *Historia ja väärät profetat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä*. Edita 2003.

18. Miia Ahderinne, *Kansakuntien joukkoon. Suomen valtiollisen aseman muotoutuminen, historian tulkintojen muutokset ja niiden siirtyminen historian oppikirjoihin*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto 2016. 55.

19. Salme Vehvilä & Matti Castrén, *Suomen historia*. 4. painos. WSOY 1975.

korostaen tapahtuman valtio-oikeudellista ja sopimuksellista luonnetta ja sitä, että suomalaiset itse ehdottivat kokousta keisarille. Suomen valtion perustaminen Porvoossa ei jää epäselväksi, kun Vehvilä ja Castrén kirjoittavat: ”Porvoon valtiopäivillä Suomi liitettiin Venäjän keisarikuntaan sisäisesti itsenäisenä eli autonomisena valtiona.”²⁰ Venäjän yhtenäistämispolitiikan tausta kuvataan kansainvälistä tilannetta ja Venäjän sisäistä kehitystä vasten, yhtenäistämispolitiikan ajanjaksot esitellään niin otsikoissa kuin tekstissäkin suomalaisten Porvoossa saamia oikeuksia loukanneina sortokausina ja venäläistämisenä.²¹ Vuoden 1918 tapahtumat esitellään otsikon ”Vapaussota-kansalaisota” alla. Nimitysparia kommentoidaan tiiviimmällä kirjasintyyppillä taitetussa lisäosiossa seuraavasti ”Työväestön pyrkimys sosialistisen Suomen valtion luomiseen sai aikaan sen, että vapaussodasta tuli myös kansalais- ja sisällissota. Punaisella puolella taistelleet ovat käyttäneet myös luokkasota-nimitystä.”²²

Tarkasteltavana olevien tapahtumien tulkintojen ja käsitteiden muotoutumista kuvaavan vertailun suoritan kolmessa oppikirjojen ikäryhmässä. Ensimmäisen ryhmän muodostavat 1990-luvulla ilmestynyt Kirjayhtymän *Kronos 4: Suomen historian murroskausia* (1995)²³ sekä WSOY:n *Ajasta aikaan: Suomen historian käännekohtia* (1998)²⁴. Toinen ajallinen vertailuryhmä 2000-luvun alusta ovat Editan *Suomen historian Aikakirja* (2000)²⁵, WSOY:n *Eepos: Suomen historian käännekohtia* (2005)²⁶ sekä Otavan *Forum: Suomen historian käännekohtia* (2007)²⁷. Kolmas uusinta oppikirjojen kerrostumaa edustava vertai-

luryhmä ovat Editan *Kaikkien aikojen historia 4: Suomen historian käännekohtia* (2014)²⁸, Otavan *Forum 7: Historia* (2016)²⁹ ja Sanoma pron *Historia ajassa 3: Itsenäisen Suomen historia* (2017)³⁰. Aineisto ei ole kattava, enemmänkin näyte kuin systemaattinen otos oppikirjoista, mutta antanee suuntaa siihen, kuinka historiantutkimuksessa tapahtuvat paradigmanmuutokset siirtyvät – tai ovat siirtymättä – oppikirjoihin, joiden perustalle laajan yleisön historiakuva rakentuu.

Valtiopäivistä maapäiviksi

Osmo Jussila on ollut keskeinen tutkija keskustelussa Porvoon valtiopäivien 1809 merkityksestä Suomen valtiolliselle olemassaololle. Jo 1960-luvun lopulla hän alkoi professori Arvi Korhosen jalanjäljissä kyseenalaistaa Porvoon valtiopäivien luonnetta Suomen valtion perustamisajankohdaksi. Näkemyksensä hän esitti kootusti teoksessaan *Maakunnasta valtioksi: Suomen valtion synty* (1987). Siinä Jussila tarkasteli perusteellisesti, kuinka Porvoossa 29.3.1809 pidetyssä kokouksessa pidetyt puheet ja annetut vakuutukset muuttuivat 1800-luvun kuluessa suomalaisten vakaaksi käsitykseksi siitä, että tuolla päivämäärällä tehtiin sopimus Suomen kansan ja Venäjän keisarin välillä ja että tuolloin perustettiin Suomen valtio.³¹ Kautta 1980- ja 1990-luvun Jussilan näkemys sai osakseen kirpeää arvostelua, mutta – kuten muun muassa yllä mainitusta Henrik Meinanderin kirjoittamasta Suomen historian yleisesityksestä (2014) käy ilmi – Jussilan käsitys on sittemmin omaksuttu historiantutkimuksen pääasialliseksi tulkinnaksi aiheesta.

20. Vehvilä & Castrén 1975, 135.

21. Vehvilä & Castrén 1975, 165–170, 174–176.

22. Vehvilä & Castrén 1975, 181–186, lainaus 185.

23. Pauli Arola, Lasse Hongisto & Pirjo West, *Kronos 4. Suomen historian murroskausia*. Kirjayhtymä 1995.

24. Anja Rosendahl & Olavi Saija, *Ajasta aikaan. Suomen historian käännekohtia*. WSOY 1998.

25. Marketta Ahtiainen, Vuokko Aromaa, Pertti Haapala, Seppo Hentilä & Sirkka Kauppinen, *Suomen historian Aikakirja*. Edita 2000.

26. Jari Ukkonen, *Eepos. Suomen historian käännekohtia*. WSOY 2005.

27. Antti Kohi, Hannele Palo, Kimmo Päivärinta & Vesa Vihervä, *Forum. Suomen historian käännekohtia*. Otava 2007.

28. Jari Aalto, Vuokko Aromaa, Pertti Haapala, Seppo Hentilä & Jaana Nieminen, *Kaikkien aikojen historia 4. Suomen historian käännekohtia*. Edita 2014.

29. Eenariina Hämäläinen, Antti Kohi, Kimmo Päivärinta, Vesa Vihervä & Ira Vihreälehto, *Forum 7 Historia*. Otava 2016.

30. Juhana Aunesluoma, Titta Putus-Hilasvuori, Jari Ukkonen & Laura Vuorela, *Historia ajassa 3*. Sanoma pro 2017.

31. Osmo Jussila, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*. WSOY 1987, 14; Jussila on palannut aiheeseen mm. teoksessa Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*. WSOY 2007, 81–140, jossa hän myös selostaa valtiopäivämyytin purkautumista Arvi Korhosen väitöskirjasta lähtien sivuilla 236–243.

Otavan oppikirja *Kronos* (1995) kuvaa Porvoon tapahtumia 1809 kutsumalla niitä Porvoon kokoukseksi ”eli ns. Porvoon valtiopäiviksi”.³² Historiantutkimuksessa 1980-luvun aikana tapahtunut paradigman muutos on siis selvästikin jo saanut kirjoittajat aprikoimaan tapahtuman nimitystä, vaikka tekstissä sittemmin puhutaankin vain valtiopäivistä. Sen sijaan WSOY:n *Ajasta aikaan* (1998) nimittää Porvoon tapahtumia epäromimättä valtiopäiviksi ja itse asiassa kuvattuaan Aleksanteri I:n toimia talvella 1808 jo ennen kevään 1809 valtiopäiviä kirjoittajat päätyvät siihen johtopäätökseen, että ”Suomi oli jo autonominen valtio, kun säädyt kokoontuivat Porvooseen maaliskuussa 1809.”³³

WSOY:n *Eepos* (2005) kertoo, otsikon ”Porvoon valtiopäivät 1809” alla kuinka Aleksanteri I ”määräsi säädyt kokoontumaan valtiopäiville Porvooseen.” Heti tämän jälkeen tosin tarkennetaan, että kyseessä olivat oikeastaan Ruotsin ajan mallin mukaiset maapäivät (*landtag*) ja kerrotaan, kuinka historioitsijat jo 1800-luvulla olivat olleet erimielisiä siitä, mitä Porvoossa oikeastaan tapahtui: perustettiinkö siellä Suomen autonominen valtio vai liitettiinkö Suomi siellä vain keisarin hallitsemien alueiden joukkoon.³⁴ Otavan *Forum* (2006) kirjoittaa Porvoon valtiopäivistä, mutta kuvauksen lopuksi pohditaan valtiopäivien merkityksestä Suomen valtiolliselle olemassaololle esitettyjä erilaisia näkökantoja.³⁵ Editan *Aikakirja* (2000) kirjoittaa vain ”Porvoon kokouksesta 1809” eikä mainitse tässä yhteydessä halaistua sanaakaan valtiopäivistä.³⁶

Editan *Kaikkien aikojen historia* (2014) jatkaa saman kustantajan aiemman Aikakirja-sarjan viitoittamalla linjalla otsikoimalla ”Säätyjen kokous Porvoossa”. Myös tapahtumien kuvaus on uskollinen

nen kustantajan aiemman sarjan tekstille – valtiopäivä-käsitettä ei mainita.³⁷ Sen sijasta Otavan *Forum* (2016) kuvaa Porvoon tapahtumat edelleen kansallisen kertomuksen mukaisesti valtiopäivinä ja otsikoikin tapahtuman ”Säätyvaltiopäivät – Jumalan ja Keisarin armosta”. Forumin kirjoittajat toteavatkin tekstissä myöhemmin, että Suomi sai Porvoossa autonomian.³⁸ Sanoma pron tuore oppikirja *Historia ajassa* (2017) otsikoi tapahtuman ”Porvoon maapäivät 1809”, mutta esittelee kokonaisuella sivulla keskustelua siitä, oliko säätyjen kokouksessa kyse valtiopäivistä vai maapäivistä.³⁹

Sorrosta yhtenäistämiseen

Osmo Jussilan näkemyksen mukaan ”sortovuosien” käsitteellä ja tulkinnalla Porvoon valtiopäivistä 1809 Suomen valtion perustamispaikkana on elimellinen yhteys. Jos Suomen valtio perustettiin Porvoossa 1809 annetulla hallitsijanvakuutuksella, jolla keisari teki sopimuksen Suomen kansan kanssa, vuoden 1899 helmikuun manifesti oli ”valarikko” ja ”valtiokaappaus”.⁴⁰ Jos taas Porvoon kokoukselta 1809 viedään sen status valtiollisen sopimuksen tekopaikkana, samalla romuttuu suomalaisten näkemys venäläistämistoimista valtio-oikeudellisena rikkeenä, ”sortona”. Kyse oli silloin yhtenäistämispolitiikasta, jonka suomalaiset kansalliset piirit kokivat sortona.⁴¹

Kirjayhtymän *Kronos 4* (1995) on aiheen käsittelyssään yllättävän ”haavikolaisella” linjalla. Ensin kuvataan, kuinka autonomia ja tulliraja Venäjään antoivat hyvät markkinat Venäjällä Suomen teollisuudelle. Suotuisa kehitys katkesi kun ”Helmikuun manifesti aloitti venäläistämiskauden, joka tunnetaan myös *ensimmäisenä sortokautena* (1899–1904).”⁴² Tämän jälkeen kuvataan suo-

32. Arola et al. 1995, 13.

33. Rosendal & Saija 1998, 15.

34. Ukkonen 2005, 16–18.

35. Kohi et al. 2006, 18–20.

36. Ahtiainen et al. 2000, 21.

37. Aalto et al. 2014, 15–16.

38. Hämäläinen et al. 2016, 18–19, 132.

39. Aunesluoma et al. 2017, 18.

40. Jussila 2007, 140.

41. Jussila esitti näkemyksiään ”sortovuosista” eri artikkeleissa jo 1970- ja 1980-luvulla. Kootusti hän selostaa näkemystään helmikuun 1899 manifestista teoksessa Osmo Jussila, *Suomen Suuriruhtinaskunta 1809–1917*. WSOY 2004, 615–634. ”Sortovuosien” myytin purkamisesta ks. myös Jussila 2007, 244–263.

42. Arola et al. 1995, 36. Kursivointi alkuperäisessä tekstissä.

malaisten oikeudellinen näkökulma uuteen lainsäädäntöön hallitsijanvakuutuksen rikkomisena, mutta myös venäläisen imperiumin näkemys suomalaisten autonomian ongelmallisista puolia suurvallan hallitsemiselle.⁴³ WSOY:n *Ajasta Aikaan* (1998) on *Kronoksen* kanssa samoilla linjoilla, joskin painottaa enemmän venäläisen panslavismin merkitystä venäläistämispoliitikan taustatekijänä. Käsitteilykappale otsikoidaan ”Imperiumin yhtenäistämispoliittikka” ja tapahtumien käsitteellinen nimeäminen tapahtuu vasta niiden kuvauksen jälkeen: ”Helmikuun manifestista 1899 alkoivat routavuodet, joita kutsutaan myös venäläistämisajaksi ja sortokaudeksi. Nykytutkimuksen mukaan kyse oli yhtenäistämispoliitikasta [...]”.⁴⁴ Tapahtumien monitulkintaisuus siis tunnustetaan, joskin lukijalle jää mielikuva, että tämä tapahtuu hieman ”pitkin hampain”.

Oppikirjat näyttävät 2000-luvulla siirtyvän entistä enemmän painottamaan yhtenäistämispoliittikka-tulkintaa. WSOY:n *Eepos* 2000-luvun puolivälistä (1. painos 2003) tosin jatkaa perinteisellä linjalla ja otsikoi vuosien 1899–1905 ja 1908–1917 tapahtumat ”routavuosiksi” ja tekstissä kerrotaan, että ajanjaksoa ”on kutsuttu Suomen historiassa sortovuosiksi tai routavuosiksi”. Muutoin *Eepos* kirjoittaa ”venäläistämisestä”.⁴⁵ Sen sijaan Otavan *Forum* (2007) problematisoi jo otsikossaan ”Yhtenäistämispoliittikkaa vai sortoa?” ja kirjoittaa: ”Koska Venäjä oli jo pitkään pyrkinyt yhtenäistämään valtakunnan lainsäädäntöä, eivät kaikki nykytutkijat pidä helmikuun manifestin määräyksiä niin merkittävänä kuin niitä on perinteisesti pidetty.”⁴⁶ Sortokausien käsitettä ei mainita tapahtumien kuvauksenkaan yhteydessä vaan yhtenäistämistoimia kutsutaan teoksessa ”venäläistämiseksi”. Editan *Aikakirja* (2000) otsikoi vuoden 1899 tapahtumien kuvauksen ”Yleisvaltakunnalliset lait” ja kuvaa vuosisadan vaihteen tapah-

tumat yhtenäistämispoliitikaksi. Kirjan tekstiosassa tosin todetaan, että konflikti on tunnettu myös sortovuosien nimellä. Kun asiantuntijoiden laatimat kirjan tekstiosuudet selkeästi välttelevät nimeästä tapahtumia sortovuosiksi, herää kysymys, onko vuosien 1908–1917 tapahtumia kuvaavan luvun otsikko ”Uusi sortokausi” peräti kustannustoimittajan tekemä.⁴⁷

Otavan Forum-sarjan uusien laitos (2016) näyttää ottavan tulkinassaan taka-askeleen perinteisen tulkinnan suuntaan otsikoidessaan ”Suomi on venäläistettävä!” Tämän jälkeen tosin kuvataan tapahtumien tausta imperiumin yhtenäistämispoliitikan ja kansainvälisen poliittisen tilanteen viitekehyksissä, mutta tapahtumia kutsutaan johdonmukaisesti ”venäläistämistoimiksi”. Sortokauden käsite vilahtaa vain, kun todetaan suomalaisten kutsuneen venäläistämistä ”sortamiseksi”.⁴⁸ Editan uusittu oppikirja *Kaikkien aikojen historia 4* otsikoi ”Venäjän yhtenäistämispoliittikka”, itse tekstissä sortokauden käsite esitellään aikalaisterminä, joka yhdistyy ajatukseen yhtenäistämiseen pyrkineen lainsäädännön käsittämistä hallitsijan valarikkomuksena.⁴⁹ Uusin tarkasteltavista oppikirjoista *Historia ajassa 3* otsikoi päälukunsa problematisoivasti ”Venäläistämistä, sortoa vai yhtenäistämistä?” Ns. ensimmäinen sortokausi ei esiinny käsitteenä kirjan tekstissäkään, jossa pyritään esittelemään ilmiön eri näkökulmat, mutta jälleen ajanjakso 1908–1917 otsikoidaan ”Toinen sortokausi”.⁵⁰

Vapaussodasta sisällissotaan

Eräänlaisena suurena sysäyksenä keskustelulle siitä, kuinka vuoden 1918 tapahtumia tulisi nimitää ja käsitteellistää, oli Heikki Ylikankaan teos *Tie Tampereelle* (1993).⁵¹ Toki keskustelua vuoden 1918 sodan nimityksestä oli käyty jo paljon aiemmin, mutta koska professori Ylikangas asettui voimak-

43. Arola et al. 1995, 35–37.

44. Rosendahl & Saija 1998, 50–53, lainaus 53.

45. Ukkonen 2005, 92–96.

46. Kohi et al. 2007, 43.

47. Ahtiainen et al. 2011, 66, 68, 75.

48. Hämäläinen et al. 2016, 134, 142.

49. Aalto et al. 2016, 68–69.

50. Aunesluoma et al. 2017, 50–51, 60.

51. Heikki Ylikangas, *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. WSOY 1993.

kaasti kannattamaan sisällissota-käsitteen käyttöä neutraalina vaihtoehtona, asia personoitui häneen. Samana vuonna, kun Ylikankaan teos ilmestyi, Suomen Historiallinen Seura järjesti keskustelutalaisuuden otsikolla ”Mikä sota?”, jossa historioitsijat esittelivät erilaisia käsitteellisiä kantoja sodan nimitykseen ja osin myös argumentoivat edustamansa käsityksen puolesta. Tilaisuus poiki *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumeron (2/1993), jossa julkaistiin esityksistä muokatut artikkelit.⁵² Aihepiiri oli siis ”kuuma”, kun ensimmäiset tarkasteltavana olevat oppikirjat ilmestyivät.

Historian lukion oppikirjat ovat olleet 1990-luvun alusta lähtien harvinaisen yksimielisiä vuoden 1918 tapahtumien nimityksestä. Kaikki tarkasteltavana olevat teokset kutsuvat sotaa niin otsikko- kuin tekstitasolla sisällissodaksi. Lähes kaikissa kirjoissa sodan taustan ja tapahtumien kuvausta seuraa erillinen tietolaatikko tai alaluku, jossa pohditaan sodan saamia erilaisia nimityksiä ja niiden taustoja.⁵³ Historiantutkijoiden käymä keskustelu näyttää siis Suomen sisällissodan 1918 tapahtumien kuvauksessa välittyneen hyvinkin nopeasti lukion historian oppikirjojen lehdille.

Suomettujia vai objektiivisia tutkijoita?

Suomalaiset historioitsijat eivät olleet aivan niin pysähtyneitä kansallisen projektionsa käsitteisiin 1970-luvun puolivälissäkään kuin Paavo Haavikko antoi ymmärtää poleemisessa kirjassaan *Kansakunnan linja*. Pauli Kettunen kuvaa, kuinka suomalaiset historiantutkijat toisen maailmansodan jälkeen reivasivat käsitteistöään uusiksi, ainakin niiltä osin kuin se oli poliittisesti välttämätöntä ja tarkoituksenmukaista. Historiankirjoituksessa, ainakin Kettusen mukaan, jouduttiin tarkastelemaan ”miltä Suomen asema ja suomalaisten toimet näyttivät muiden, ennen kaikkea Venäjän/Neuvostoliiton, näkökulmasta.”⁵⁴ Etenkin 1950-luvulla kouluttautunut historioitsijasukupolvi

pyrki, ainakin historianfilosofian tasolla, irti kansallisesta paradigmatista. Historismin periaattein se korosti, että oli irtauduttava historian kansallisuudesta korostamisesta sekä paneuduttava lähde-työskentelyyn ja lähdekritiikin kehittämiseen.⁵⁵ Kansallinen kehyskertomus Suomen valtion synnystä kuitenkin säilyi tai sitä jopa korostettiin ehkä siksi, että sen avulla saatettiin esittää, kuinka nimenomaan Venäjän keisari oli luonut Suomen valtiona. Sitä parempi Neuvostoliiton suuntaan, jos voitiin korostaa sitä, että Suomen itsenäisyyden tunnusti itse V. I. Lenin vuoden 1917 viimeisenä päivänä.

Edellä olevasta esityksestä voi saada käsityksen, että suomalaiset historiantutkijat olisivat 1990- ja 2000-luvulla nopeasti ja yksituumaisesti kääntäneet kelkkansa ja siirtyneet kansallisen kehyskertomuksen tulkinnasta katsomaan Suomen historiaa arvovapain käsittein kuin ”tuttuna ulkomaana”. Näinhän ei ollut asian laita. Aiheesta kiisteltiin pitkin 1970- ja 1980-lukuja ja Porvoon valtiopäivistä 1809, ”sortokausista” ja vuoden 1918 sodan nimityksistä käytiin 2000-luvun alussa edelleen kiivastakin keskustelua. Eräänlaista revanssia uusista tulkintakehyksistä haki Martti Häikiö teoksessaan *Historia ja väärät profeetat: Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä* (2003).⁵⁶

Häikiön ajatuksena oli, että erityisesti Osmo Jussilan, Matti Klingen ja Heikki Ylikankaan tulkinnot Porvoon valtiopäivistä lähinnä seremoniallisena säätykokouksena, autonomian ajasta myönteisenä ”keisariaikana”, sortokausista ymmärrettävänä yhtenäistämispoliittikkana ja vapaussodasta sisällissotana, olivat Paasikiven–Kekkonen linjana tunnetun ulkopoliittikan jatkumoa, joiden aika olisi ohi Neuvostoliiton hajottua ja Suomen liittyttyä Euroopan Unioniin. Häikiö käänsi tulkinnot pääläelleen: kansallinen historian narraatio Suomen valtion kehyskertomukseen edusti objektiivista tutkimusta, joka tulisi

52. Pertti Haapala, Yksi vai monta totuutta? (pääkirjoitus). *Historiallinen Aikakauskirja* 91:2 (1993), 97; Seppo Väisänen, Kansalaissota. *Historiallinen Aikakauskirja* 91:2 (1993), 98–192; Jari Ehrnrooth, Kapina. *Historiallinen Aikakauskirja* 91:2 (1993), 102–105; Pertti Haapala, Luokkasota. *Historiallinen Aikakauskirja* 91:2 (1993), 105–110; Heikki Ylikangas, Sisällissota. *Historiallinen Aikakauskirja* 91:2 (1993), 110–114; Risto Alapuro, Vallankumous. *Historiallinen Aikakauskirja* 91:2 (1993), 114–116; Ohto Manninen, Vapaussota. *Historiallinen Aikakauskirja* 91:2 (1993), 116–120.

53. Arola et al. 1995, 50–56; Rosendahl & Saija 1998, 84; Ukkonen 2005, 122–126; Kohi et al. 2007, 56–65; Aalto et al. 2014, 82–87; Hämäläinen et al. 2016, 168–182; Aunesluoma 2017, 70–78.

54. Kettunen 2008, 35.

55. Kettunen 2008, 35.

56. Häikiö 2003.

Kuvio 1. Oppikirjojen käsitteistön sijoittuminen perusnarratioihin autonomian ajasta

Kansallisen historian-kirjoituksen käsitteellinen noodi	Porvoon valtiopäivät 1809 Suomen valtion perustajina	Sortokaudet keisarin valarikkomuksena	Vapausota 1918 Suomen itsenäisyyden takaajana
"Kansallinen" narraatio	Ajasta aikaan 1998 Forum 2016	Eepos 2005	
Historian monitulkintaisuuden korostaminen	Kronos 1995 Eepos 2005 Forum 2007	Kronos 1995 Ajasta aikaan 1998 Forum 2016	
Narraatio "ulkoa käsin"	Aikakirja 2000 Kaikkien aikojen historia 2016 Historia ajassa 2017	Forum 2007 Aikakirja 2000 Kaikkien aikojen historia 2016 Historia ajassa 2017	Forum 2016 Kronos 1995 Ajasta aikaan 1998 Eepos 2005 Forum 2007 Aikakirja 2000 Kaikkien aikojen historia 2016 Historia ajassa 2017
Suomen historiaa "ulkoa käsin" tarkasteleva noodi	Porvoon säätykokous 1809 seremoniana	Venäjän keisarikunnan yhtenäistäminen	Sisällissota 1918 yhteiskunnallisena konfliktina

uudessa kansainvälispoliittisessa tilanteessa tekemään paluun pääasiallisena tulkintakehyksenä. Eurooppalaisesta ja Venäjän imperiumin näkökulmista tehdyt tulkinnat olivat Häikiön mukaan suomettumisen ajan tuotteita, jotka tulisivat katoamaan.⁵⁷ Vaikka Häikiön profetia kansallisen narraation paluusta vielä, liki 15 vuotta kirjan ilmestymisen jälkeen, näyttää ainakin lukion oppikirjojen valossa menneen vikaan, hän esittelee teoksessaan ansiokkaasti erityisesti 1990-luvulla historiantutkimuksen ja -kirjoituksen parissa käytyjä kiistoja tarkastelun alla olevista aiheista.

Muutos lukion oppikirjoissa

Autonomian ajan kehitys päätyen vuoden 1918 sotaan voidaan edellä kuvatun perusteella tiivistää ääripäissään kahteen päänarraatioon. "Kansalliseksi" kutsumani narraatio katsoo, että Porvoon valtiopäivillä 1809 tehtiin keisarin ja Suomen säätyjen kesken sopimus, jossa perustettiin Suomen valtio ja sortokaudet olivat keisarin valarikkomus Porvoossa taattuja perustuslakeja kohtaan. Lisäksi Suomen itsenäistymistä seuranneen

vuoden alussa syttynyt sota oli vapausota, jossa venäläiset joukot yhdessä punaisten kanssa lyötiin ja ajettiin maasta ja joka takasi Suomen itsenäisyyden. Tässä professoreiden Osmo Jussila, Matti Klinge ja Heikki Ylikangas nimiin laitettu ja heidän näkökantojensa varaan konstruoitu Suomea "ulkoa käsin" katsova narraatio taas katsoo, että Porvoossa kokoontui jonkinlainen seremoniallinen säätykokous, jossa pidettyjä puheita ja annettuja vakuutuksia suomalaiset alkoivat myöhemmin pitää autonomian perusteina. Näin sortokaudet eivät olleetkaan keisarin valarikkomus vaan niitä tulee tarkastella yleisen eurooppalaisen ja Venäjän yleisvaltakunnallisen tilanteen sekä keisarikunnan yhtenäistämispolitiikan kehityksessä. Tulkinnassa venäläisten joukkojen merkitys vuoden 1918 sodassa ei ollut merkittävä vaan kyse oli Suomen sisäisestä yhteiskunnallisesta konfliktista, sisällissodasta.

Lukion oppikirjojen perusteella tehty tarkastelu historiantutkimuksen kolmesta "kipupisteestä" osoittaa selkeästi, kuinka "jussilalais-klingleläis-ylikankaalainen" tulkintakehys dominoi

57. Häikiö 2003, erit. 23–24, 49–54, 91–92, 100–101, 104–110.

nykyistä historianopetusta. Muutos tulkinnoissa on havainnollistettu oheisessa kuviossa.

1990-luvulle tultaessa tilanne oli muuttunut radikaalisti Osmo Jussilan väitteestä, jonka mukaan vielä 1980-luvulla (1987) historian lukion oppikirjoissa kuva Suomen valtion synnystä oli edelleen muuttumaton ja että Porvoon valtiopäivien 1809 sopimusluonnosta korostettiin.⁵⁸ Vain kaksi tässä tarkastelluista oppikirjoista esitti Porvoon kokouksen Suomen valtion syntynä, toinen niistäkin on julkaistu vuonna 2016. Sen sijasta Editan Aikakirja-sarjaa lukuun ottamatta muut oppikirjat korostivat aina 2000-luvulle saakka tapahtumasta esitettyjen tulkintojen eroavuuksia. Uusimmat oppikirjat asettuvat varaukselta tukemaan Osmo Jussilan paaluttamaa näkemystä Porvoon säätykokouksesta enemmänkin seremonialisena tapahtumana ja autonomian ajatuksen syntyä myöhemmin 1800-luvun kuluessa.

Myös ”sortokausien” tulkinnassa oppikirjat ovat kääntyneet kuvaamaan tapahtumia vähintään monitulkintaisina, useat nimenomaan Venäjän keisarikunnan yhtenäistämispolitiikan näkökulmasta. Vain yksi 2000-luvun oppikirja kuvaa tapahtumat nimenomaan sortokauden käsitteellä ja painottaen tapahtumien oikeudellista luonnetta, 1990-luvulla julkaistut oppikirjat puolestaan kuvaavat historian monitulkintaisuutta ja 2010-luvun oppikirjat lukuun ottamatta Otavan *Forumteosta* (2016) painottavat yhtenäistämispolitiikkaan kiinnittynyttä tulkintaa. On merkille pantavaa, että kaikki tarkasteltavana olleet oppikirjat käyttävät vuoden 1918 tapahtumista varsinaisessa tekstiosassaan sisällissota-käsitettä. Siksi ne on sijoitettu kuviossa ”ulkoa käsin” narraation ”puhtaaseen käsitteelliseen noodiin”. Yhtä hyvin kaikki nämä oppikirjat olisi voitu sijoittaa myös historian monitulkintaisuutta korostavaan tulkintakehykseen, koska kaikissa niissä on erillinen ”keskusteluosuus”, jossa käydään läpi perusteet vuoden 1918 sodasta käytetyille eri nimityksille.

Kuviossa kiinnittyy huomio siihen, ettei tarkasteltavana olleista oppikirjoista enää yksikään sijoittunut Vehvilän ja Castrénin oppikirjan tapaan puhtaasti ”kansallisen narraation” tulkintakehykseen. Lähimpänä tätä tulkintakehystä ovat *Ajasta aikaan* (1998), *Eepos* (2015) ja *Forum* (2016). Suomea ”ulkoa käsin” tarkastelevaa narraation tulkintakehystä edustavat puhtaimmin *Aikakirja* (2000), *Kaikkien aikojen historia* (2016) ja *Historia ajassa* (2017). Tulokseen vaikuttaa varmasti myös se seikka, että ”Aikakirjan” ja ”Kaikkien aikojen historian” viidestä kirjoittajasta kolme on samoja.

Vaikka tarkastelun alla olleet oppikirjat ovat enemmänkin näyte kuin edustava otos kaikista tarkasteluajanjaksona julkaistuista lukion historian oppikirjoista, osoittaa tässä tehty oppikirjojen analyysi nähdäkseni sen, että tutkijapiireissä nykyään vahvimman kannatuksen saaneet tulkinnat kolmesta tarkastellusta Suomen historiantutkimuksen ”kipupisteestä” ovat siirtyneet myös oppikirjojen sivuille. Sen sijaan on merkille pantavaa, etteivät kaikki oppikirjat noudata Gregg C. Odenin olettamaa käsitteellistä noodia: esimerkiksi Porvoon valtiopäivistä esitettyjen tulkintojen suhde siihen, kuinka niin sanotuista sortovuosisista kirjoitetaan, ei ole kaikissa oppikirjoissa käsitteellisesti johdonmukainen. Oppikirjojen tekijät eivät siis ole hahmottaneet käyttämiensä käsitteiden keskinäisiä suhteita. Tähän on voinut olla monia eri syitä, niistä vähäisin ei ole se, että oppikirjoilla on yleensä useita kirjoittajia eikä kustannustoimittajankaan roolia aiemmin opittujen tuttujen käsitteiden tuomisessa kirjan tekstiin tai otsikointiin voi vähätellä. Tämä useissa oppikirjoissa esiintyvä käsitteellinen epäjohdonmukaisuus kuvastaa joka tapauksessa huolestuttavalla tavalla sitä, kuinka pinnallisella ymmärryksellä historiankirjoituksen käsitteellisistä rakenteista historian oppikirjoja kirjoitetaan ja julkaistaan ja siten muodostetaan suomalaisten kansallisen itseymmärryksen keskeistä elementtiä, historiakuva.

58. Jussila 1987, 10–11.

Abstract: National concepts in a mold

The narrative about the birth of the Finnish state at the "Diet of Porvoo in 1809", where the Emperor Alexander I gave the promise to "keep the constitution of the land" in force was dominating in the school textbooks in the 1960s and 1970s. As a logical continuum to this, the unification policy of the Russian Empire has been interpreted as "suppression" and the Finnish Civil War 1918 as the "Freedom War" from the yoke of Russia. However, these approaches begun to change among the historians in the 1980s and 1990s. The "Diet" was explained as a formal meeting of the new emperor with the representatives of his new subjects, the "suppres-

sion" was seen from the perspective of the Empire as "unification" and the "Freedom War" was seen as a domestic civil war in nature. In this article, Professor Kimmo Katajala examines, if these new approaches were taken into the college text books from the 1990s to the present. He claims that some textbooks adopted the new approaches as a new narrative quite fast. However, some textbooks have been somewhat conservative and they still follow at least partly the pattern of the 1960s. In several cases, the textbooks do not follow the conceptual logic of the opposing narratives but they are presenting an illogical mixture of these two opposing approaches.

Keywords: conceptual history, textbooks, narratives

Jari Ojala

Taloushistorian paluu ja liiketoiminta-historian nousu

Taloushistoria on palannut niin Suomessa kuin kansainvälisestikin keskeiseksi tieteellisen ja yhteiskunnallisen keskustelun foorumiksi. Viime vuosina taloustieteen ja historian parhaista perinteistä ammentava ala on saanut rinnalleen nopeasti kasvaneen, organisaatiotutkimuksesta ja kauppatieteistä vaikutteita ammentavan liiketoimintahistorian.

Taloushistorian tilaa on arvioitu Suomessa reilun kymmenen vuoden välein, tämänkin lehden palstoilla ja verrattain synkillä sävyillä.¹ Paljon on tapahtunut viimeisimmän päivytyksen (2003) jälkeen – ja suunta on niin kansainvälisesti kuin kansallisestikin ollut pikemminkin positiivinen kuin negatiivinen.

Päätin vuoden 2003 katsauksen pohdintaan, onnistuvatko suomalaiset tuottamaan uskottavaa sisältöä vuonna 2006 Helsingissä järjestettävään taloushistorian maailmankongressiin. Kyllä onnistuivat, kuten myös kolmeen sen jälkeen järjestettyyn kongressiin. Vuoden 2018 Bostonin (MIT) taloushistorian kongressin järjestelyvastuussa on tukeva suomalaisedustus maailmanjärjestön pääsihteerin, professori Jari Elorannan johdolla. Taloushistoria on tieteenalana kasvanut – mainituissa kongresseissakin on kussakin ollut osanottajia parin tuhannen pintaan.

Suomalaisten suhteellinen näkyvyys taloushistorian kentällä on kasvanut kuluneen noin viiden toista vuoden aikana: suomalaistutkijat osallistu-

vat aktiivisesti alan konferensseihin, julkaisevat alan päälehdissä ja ovat saaneet merkittäviä kansainvälisiä palkintoja. Viimeisessä, Kioton maailmankongressissa (2015) oli 15 suomalaisten pitämää esitystä.² Mitä oikein tapahtui?

Keskeisin selitys taloushistorian aseman kohentumiseen on yhteiskunnan taloustieteellistyminen, minkä vuoksi myös historiaan on haluttu talouden näkökulma – ja talouden ymmärtämiseen historian pohjaa. Kun 1960-luvulta alkanut ”uuden taloushistorian” aalto oli osa tutkimuksen yhteiskuntatieteellistymistä, jossa historiantutkimuskin etsi esikuvia ennen muuta sosiologiasta, niin 2000-luvulla taloushistorian esikuvana ovat olleet talous- ja kauppatieteet. Esikuvat eivät kuitenkaan ole yhtenäinen joukko – päinvastoin – mikä taas on johtanut taloushistorian tutkimuksen eriytymiseen ”etääntyneisiin serkuksiin”, talous- ja liiketoimintahistoriaan.³

Samaan aikaan yhä useampi taloustieteilijä on kääntynyt katsomaan taloutta myös historian näkökulmasta. Talouden kriisien myötä taloustieteilijät ovat etsineet historiasta selityksiä ajan ilmiöille, tunnetuimpina Carmen M. Reinhartin ja Kenneth Rogoffin sekä Barry Eichengreenin tutkimukset.⁴ Suomessa eturivin ekonomistit Sixten Korkmanin johdolla ovat peräänkuuluttaneet historiallista perspektiiviä talouden ymmärtämiseen.⁵ Useat taloustieteen supertähdistä ammentavat taloushistoriasta, kuten Thomas Piketty eriarvoistumistutkimuksineen, Oded Galor yhtenäiskasvuteoriallaan sekä Daron Acemoglu ja James Robinson tutkimuksillaan instituutioiden merkityksestä taloudessa.⁶ Taloustieteille taloushistoria on kuitenkin pieni, marginaalinen ala, eikä paluuta taloustieteen historiallisen koulukunnan tai institutionaalisen taloustieteen valtasemaan ole näköpiirissä.⁷

Jari Ojala on vertailevan liiketoimintahistorian professori Jyväskylän yliopistossa ja *Scandinavian Economic History Review* -lehden päätoimittaja. Sähköposti: jari.ojala@jyu.fi.

Sen sijaan kauppatieteissä ja organisaatiotutkimuksessa on tapahtunut ainakin jonkinasteinen ”historian käänne”⁸, jonka myötä alalla on sovellettu historian aineistoja, näkökulmia ja menetelmiä.⁹ Muun muassa Eero Vaara ja Juha-Antti Lamberg ovat tosin epäilleet käänteen syvyyttä ja sitä, että aina ei ole ymmärretty historiantutkimuksen metodista monimuotoisuutta.¹⁰

Kauppatiede on kokonaisuutena kasvanut viime vuosikymmeninä, minkä vuoksi on oikeastaan vain luonnollista, että alalla on myös historiantutkimusta soveltavia tutkijoita. Myös alan tärkeimmät lehdet ovat julkaisseet tai julkaisemassa erikoisnumeroita historiallisesta käännteestä, minkä perusteella voisi olettaa, että kehityssuunta jatkuu myös tulevaisuudessa.¹¹

1. Matti Peltonen, Metsä, kasvu ja kriisi. Taloushistorian uusia mahdollisuuksia. Teoksessa Ahtiainen et. al. (toim.) *Historia nyt*. WSOY 1990, 134–136; Jari Ojala, Mitä nyt taloushistoria? *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 138–145. Ks. myös Guillaume Calafat & Éric Monnet, The Return of Economic History? *Books & Ideas.net* 2017, <http://www.booksandideas.net/IMG/pdf/2017-30-01-economic-history.pdf> (1.4.2017).
2. Kaikkiaan esityksiä oli 1099, näistä pohjoismaisia 58. Ruotsalaisten pitämiä esityksiä oli 26, tanskalaisten 9, norjalaisien 7 ja lisäksi yksi esitys oli islantilaisutkijan pitämä. Ks. Jari Ojala & Knut Sogner, Re-collaborating in the Nordic economic history research community. *Scandinavian Economic History Review* 63 (2015), 213–214.
3. *Business History* -käsitteellä ei ole vakiintunutta suomenkielistä käännoästä, minkä vuoksi on käytetty rinnakkain *liiketoimintahistoriaa* ja *yrittäjähistoriaa*; molemmat näkyvät myös alan professuurien nimikkeissä. Kotimaisesta keskustelusta ja käsitteenmäärittämisestä ks. etenkin Jari Ojala, Yritys voi oppia historiasta. Uutta oppiainetta viriteltiin Lammilla. *Historiallinen Aikakauskirja* 99 (2001), 220–224; Maiju Wuokko, Markkinatalouden etujoukot. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Teollisuuden keskuiliitto ja liike-elämän poliittinen toiminta 1970-1980-lukujen Suomessa. Helsingin yliopisto 2016, 32–34. Ks. myös Arthur H. Cole, Economic history in the United States. Formative years of a discipline. *The Journal of Economic History* 28 (1968), 556–589; Patrick Fridenson, Business history and history. Teoksessa Geoffrey Jones & Jonathan Zeitlin (toim.) *The Oxford Handbook of Business History*. Oxford University Press 2008; Jari Eloranta, Jari Ojala & Heli Valtonen, Quantitative Methods in Business History. An Impossible Equation? *Management & Organizational History* 5 (2010), 81–84.
4. Ks. etenkin Carmen M. Reinhart & Kenneth Rogoff, *This Time is Different. Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press 2009; Barry Eichengreen, *Hall of Mirrors. The Great Depression, The Great Recession, and the Uses-and Misuses-of History*. Oxford University Press 2015.
5. Sixten Korkman, *Väärää talouspolitiikkaa. Talouden kriisit ja opilliset kiistat*. Otava 2015.
6. Thomas Piketty, *Pääoma 2000-luvulla*. Into 2016; Daron Acemogly & James A. Robinson, *Miksi maat kaatuvat. Vallan, vaurauden ja varattomuuden synty*. Terra Cognita 2013; Oded Galor, *Unified Growth Theory*. Princeton University Press 2011.
7. Ks. etenkin Olli Turunen, *The Emergence of Intangible Capital. Human, Social and Intellectual Capital in Nineteenth Century German, French and British Economic Thought*. Jyväskylän yliopisto 2016; Calafat & Monnet 2017, 3.
8. Alfred Kieser, Why Organization Theory Needs Historical Analyses. And how this should be performed. *Organization Science*, 5 (1994), 608–620; Behlül Üsdiken & Alfred Kieser, Introduction. History in organisation studies. *Business History*, 46 (2004), 321–330; Peter Clark & Michael Rowlinson, The Treatment of History in Organisation Studies. Towards an ‘Historic Turn’? *Business History* 46 (2004), 331–352; Michael Rowlinson, Historiography and the ‘historic turn’ in organization theory. Teoksessa Raza Mir, Hugh Willmot & Michelle Greenwood (toim.) *The Routledge Companion to Philosophy in Organization Studies*. Routledge 2015.
9. Matthias Kipping & Juha-Antti Lamberg, History in Process Organization Studies. What, Why and How? Teoksessa Ann Langley & Haridimos Tsoukas (toim.) *The SAGE Handbook of Process Organization Studies*. SAGE 2016, 303–320; Paul C. Godfray, John Hassard, Ellen S. O’Connor, Michael Rowlinson & Martin Ruef, What is organizational history? Toward a creative synthesis of history and organizational studies. *Academy of Management Review* 41 (2016), 590–608; Matthias Kipping, R. Daniel Wadhvani & Marcelo Bucheli, Analyzing and interpreting historical sources. A basic methodology. Teoksessa Marcelo Bucheli & R. Daniel Wadhvani (toim.) *Organizations in Time. History, Theory, Methods*. Oxford University Press 2014, 305–330; Matthias Kipping & Behlül Üsdiken, History in Organization and Management Theory. More Than Meets the Eye. *The Academy of Management Annals* 8 (2014), 535–588; Michael Rowlinson, John Hassard & Stephanie Decker, Research strategies for organizational history. A dialogue between historical theory and organization theory” *Academy of Management Review* 39 (2014), 250–274; Peter J. Buckley, Historical Research Approaches to the Analysis of Internationalisation. *Management International Review* 56 (2016), 879–900.
10. Eero Vaara & Juha-Antti Lamberg, Taking historical embeddedness seriously. Three historical approaches to advance strategy process and practice research. *Academy of Management Review* 41 (2016), 633–657.
11. Ks. etenkin Andrew Perchard, Niall G. MacKenzie, Stephanie Decker & Giovanni Favero, Clio in the business school. Historical approaches in strategy, international business and entrepreneurship. *Business History* 59 (2017), 1–24.

Taloushistoria sijoittuu etenkin Yhdysvalloissa useimmiten taloustieteen laitoksille ja Euroopassa useissa kauppakorkeakouluissa on liiketoimintahistorian tutkimusryhmiä ja oppituleja. Suomessa talous- ja liiketoimintahistoriaa harjoitetaan yhä pääasiassa historian laitoksilla, tosin kuluneen 15 vuoden aikana alan tutkimus ja opetus on kasvanut myös useissa kotimaisissa talous- ja kauppatieteen yksiköissä.

Suomalainen taloushistoria on perinteisesti käsitelty Suomea koskevia aihepiirejä ja suomalaisitutkijat ovat tuoneet myös kansainväliseen tutkimukseen suomalaisen näkökulman¹². Tämä ei ole muuttunut myöskään viime vuosina. Esimerkiksi kasvututkimuksissa Suomi on esitetty kiinnikurojataloutena¹³ ja 1900-luvun jälkipuoliskolla hyvinvointia rakentavana yhteiskuntana¹⁴. Kasvututkimus on tähän saakka keskittynyt aikaan 1800-luvun puolivälistä nykypäivään, joskin viime aikoina tutkimuksen painopistettä on suunnattu varhaisempiin aikoihin. Suomalaisen talouden kehitys on kiinnostanut maan rajojen

ulkopuolellakin muun muassa nälänhätien¹⁵, korporatismiin¹⁶, valtion ja yritysten vuorovaikutuksen¹⁷, kartellien¹⁸, metsäteollisuuden¹⁹, yksittäisten kiinnostavien yritysten (Nokia)²⁰ ja ympäristöhistorian²¹ näkökulmista. Kansallinen on siis näkynyt ennen muuta siinä, että Suomi on kirjoitettu osaksi kansainvälistä taloudellisteknologista historiaa. Kotimaassa taas taloushistoria on tarjonnut talouden näkökulman kansakunnan kehitykseen – unohtamatta varjopuolia, joita on pohdittu ennen muuta sosiaalishistoriallisesti painotuneissa tutkimuksissa²².

Liiketoimintahistoria

Taloushistoria on silti edelleen Suomessa jokseenkin marginaalinen, joskin kasvava ala. Kotimaassa tärkein uutinen on se, että taloushistorian oppitulojen määrä ei ole vähentynyt, vaan pikemminkin määrä on kasvanut. Mutta taloushistorian sisäisessä rakenteessa niin meillä kuin muuallakin on tapahtunut merkittävä muutos: painopiste on siirtynyt liiketoimintahistoriaan, jonka alueelle

12. Lyhyessä artikkelissa on mahdotonta luetella kaikkia tutkijoita tai tutkimuksia; seuraavassa lähinnä esimerkinomaisesti joitakin kansainväliselle tutkijayleisölle suunnattuja töitä.

13. Esimerkiksi Riitta Hjerppe. *The Finnish Economy 1860–1985. Growth and structural change*. Suomen Pankki 1989; Jukka Jalava. *Essays on Finnish Economic Growth and Productivity, 1860–2005*. Tilastokeskus 2007.

14. Esimerkiksi Pauli Kettunen. The Nordic welfare state in Finland. *Scandinavian Journal of History*, 26 (2001), 225–247; Pauli Kettunen ja Klaus Petersen (toim.) *Beyond welfare state models. Transnational historical perspectives on social policy*. Edward Elgar Publishing 2011.

15. Esim. Miikka Voutilainen, Malthusian checks in pre-industrial Sweden and Finland. A comparative analysis of the demographic regimes. *Scandinavian Economic History Review* 63 (2015), 235–259; Declan Curran, Lubomyr Luciuk & Adrew G. Newby (toim.) *Famines in European economic history. The last great European Famines reconsidered*. Routledge 2015.

16. Esim. Tapio Bergholm, The making of the Finnish model. The qualitative change in Finnish corporatism in the early 1960s. *Scandinavian Journal of History* 34 (2009), 29–48.

17. Esim. Maiju Wuokko, Business in the battle of ideas, 1945–1991. Conclusions from the Finnish case. *Scandinavian Economic History Review* (2017), 1–15; Pasi Nevalainen, Facing the inevitable? The public telecom monopoly's way of coping with deregulation. *Business History* 59 (2017), 362–381; Juha-Antti Lamberg, Mika Skippari, Jari Eloranta & Saku Mäkinen, The Evolution of Corporate Political Action. A Framework for Processual Analysis. *Business & Society* 43 (2004), 335–365.

18. Esim. Niklas Jensen-Eriksen, Industrial Diplomacy and Economic Integration. The Origins of All-European Paper Cartels, 1959–72. *Journal of Contemporary History*, 46:1 (2011), 179–202; Susanna Fellman & Martin Shanahan (toim.) *Regulating Competition. Cartel Registers in the Twentieth-century World*. Routledge 2015.

19. Esim. Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala, Mirva Peltoniemi & Timo Särkkä (toim.) *The Evolution of Global Paper Industry 1800–2050. A Comparative Analysis*. Springer 2012; Niklas Jensen-Eriksen & Jari Ojala, Tackling market failure or building a cartel? Creation of an investment regulation system in Finnish forest industries. *Enterprise & Society* 16 (2015), 521–555.

20. Esim. Jaakko Aspara, Juha-Antti Lamberg, Arjo Laukia & Henriikki Tikkanen, Strategic management of business model transformation. Lessons from Nokia. *Management Decision* 49 (2011), 622–647; Juha-Antti Lamberg, Arjo Laukia & Jari Ojala, The anatomy and causal structure of a corporate myth. Nokia by the book. *Management & Organizational History* 9 (2014), 235–255.

21. Esim. Jan Kunnas & Timo Myllyntaus, The environmental Kuznets curve hypothesis and air pollution in Finland. *Scandinavian Economic History Review* 55 (2007), 101–127.

22. Esim. Sakari Saaritsa, The poverty of solidarity. The size and structure of informal income smoothing among worker households in Helsinki, 1928. *Scandinavian Economic History Review* 59 (2011), 102–127.

Suomeenkin on perustettu uusia professuureja. Samoin teknologian historian tutkimus on vahvistunut uusien oppituolien myötä. Tätä kehitystä ennakoitiin vuosituhannen vaihteessa Lammilla järjestetyssä seminaarissa, jossa liiketoimintahistoriaa viriteltiin uutena oppiaineena.²³

Historiantutkijoille liiketoimintahistoria on tarjonnut pakotien metodisesti yhä haastavamasta taloushistorian tutkimuksesta. Andrew Popp (2009) arvioi, että historiantutkijat saattavat vieraantua taloushistoriasta vallalla olevien taloustieteellisten, teknisten menetelmien vuoksi²⁴; näin on osittain tapahtunutkin, ja voittaja on liiketoimintahistoria.²⁵ Liiketoimintahistorian kriittinen massa on kasvussa ja alan kärkelehti, *Business History*, julkaisee nykyään jo kahdeksan numeroa vuodessa, kun vielä kymmenen vuotta sitten määrä oli neljä. Samalla historiantutkijoiden julkaisufoorumina tunnettu lehti on muuttunut kauppatieteellisemmäksi: vuonna 2017 enää alle 14 prosenttia lehdessä julkaisseista tutkijoista työskenteli historianlaitoksilla, kun kauppatieteilijöiden osuus oli jo yli puolet.²⁶ Tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että historiantutkijoiden osuus olisi laskenut yhtä rajusti, sillä viime vuosina historiantutkijoita on palkattu kauppatieteen yksiköihin eri puolilla maailmaa. Lehden volyymikasvun vuoksi myöskään historianlaitoksilla työskentelevien absoluuttinen julkaisuaktiivisuus ei ole juurikaan laskenut takavuosista.

Liiketoimintahistoria on käynyt viime vuosina läpi itsekkriittistä tutkiskelua asemastaan naapuritieteiden välissä ja tulevaisuuden näkymistä²⁷. Kauppatieteiden paine näkyy alan päälehtien sisällöissä, joissa historiantutkimus on ajoittain jäämässä varjoon²⁸. On vaarana, että liiketoimintahistorialle käy jo lähitulevaisuudessa kuten serkulleen taloushistorialle pari vuosikymmentä sitten alan taloustieteellistymisen myötä.²⁹ Kauppatieteellisen organisaatiotutkimuksen paine tulee todennäköisesti vahvistumaan tulevana vuosina, mikä on haaste historiaorientoituneemmalle tutkimukselle. Kehitys on historiantutkijan kannalta hankala, mutta tieteenalan kannalta hyvä, jos organisaatiotutkimus tuo liiketoimintahistoriaan korkeatasoista sisältöä sekä kasvattaa alan kokoa ja merkitystä. Vaarana kuitenkin on, että liiketoimintahistoria jää kauppatieteiden – ja myös historiantutkimuksen – marginaaliin ja sen lehtiin tarjotaan sisältöä, joka ei muualle kelpaa.

Liiketoimintahistorian juuret ovat sekä historiantutkimuksessa että kauppatieteissä. Jo 1920-luvulla Harvardin kauppatieteen yksikköön perustettiin ensimmäinen alan oppitulos, joskin ensimmäiset yrityshistoriat kirjoitettiin Saksassa jo 1800-luvun alkupuolella. Niin ikään Saksassa suunniteltiin 1900-luvun ensivuotina liiketoimintahistoriaa omaksi oppiaineekseen.³⁰ Taloustieteen teorioihin liiketoimintahistorian tutkimus

23. Juha-Antti Lamberg, Petri Karonen & Jari Ojala, Yritykset muuttuvat – muuttuuko historiantutkimus? *Historiallinen Aikakauskirja* 98 (2000), 47–55; Ojala 2001, 220–224.

24. Andrew Popp, History, a Useful 'Science' for Management? A Response. *Enterprise & Society* 10 (2009), 834. Ks. myös Naomi R. Lamoreaux, Daniel M. G. Raff & Peter Temin, Economic Theory and Business History. Teoksessa Geoffrey Jones & Jonathan Zeitlin (toim.) *The Oxford Handbook of Business History*. Oxford University Press 2008.

25. Abe de Jong, David Michael Higgins & Hugo van Driel, Towards a new business history? *Business History* 57 (2015), 7.

26. Stephanie Decker, Ray Stokes, Andrea Colli, Abe de Jong, Paloma Fernandez Perez & Neil Rollings, Change if referencing style. *Business History* 60 (on-line 24.10.2017), 1–3.

27. Ks. etenkin de Jong, Higgins & van Driel 2015, 5–29; Stephanie Decker, Matthias Kipping & R. Daniel Wadhvani, New business histories! Plurality in business history research methods. *Business History*, 57 (2015), 30–40; Geoffrey Jones, Marco H. van Leeuwen & Stephen Broadberry, The future of economic, business, and social history. *Scandinavian Economic History Review* 60 (2012), 225–253.

28. Kriittikistä ks. esim. Christopher Kobrak & Andrea Schneider, Varieties of business history. Subject and methods for the twenty-first century. *Business History* 53 (2011), 401–424; Stephanie Decker, Paradigms lost. Integrating history and organization studies. *Management and Organizational History* 11 (2016), 345–363.

29. Muun maussa Popp 2009, 834 varoittaa tästä kehityksestä.

30. Louis Galambos, What have CEO's been doing? *The Journal of Economic History* 48 (1988), 243–258; Louis Galambos, Identity and the boundaries of business history. An essay on consensus and creativity. Teoksessa Franco Amatori & Geoffrey Jones (toim.) *Business history around the world*. Cambridge University Press 2003, 11–30; Fritz Redlich, Approaches to business history. *Business History Review* 36 (1962), 61–86; Clarence C. Walton, Business history. Some major challenges. *Business History Review* 36 (1962), 21–43.

suhtautuu edelleen nihkeästi, joskaan ei sulje niitä täysin pois – ja menetelmällisesti se on lähempänä laadullista ja lähdekriittistä historianitutkimusta kuin ekonometrista taloustiedettä.³¹

Liiketoimintahistorian rinnalla tilaustutkimuspohjaisella yrityshistoriankirjoituksella tilanne on kahtalainen. Yhtäältä akateemisesti päteviä tilaushistorioita tehdään niin meillä kuin muuallakin suhteessa yhä vähemmän, kun yliopistojen rahoitusrakenteet ovat tehneet akateemisen tilaustutkimuksen kilpailukyvyyn vähintään haasteelliseksi. Toisaalta yrityshistorioita kirjoitetaan sinänsä enemmän kuin koskaan, mutta kirjoittajat eivät välttämättä ole historianitutkijoita. Pääasia on kuitenkin se, että historiasta ollaan kiinnostuneita ja sitä halutaan tallentaa yritysten ja organisaatioiden juhla- ja projektiin. Pohjoismaissa esimerkiksi Norjan kauppakorkeakoulu Oslossa (BI) ja Tanskassa Kööpenhaminan kauppakorkeakoulu (CBS) ovat pitkälti erikoistuneet liiketoimintahistorian tutkimuksen ohella korkeatasoisten yrityshistorioiden kirjoittamiseen. Suomessa osa Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan historiayksiköstä on jossain määrin samoilla linjoilla.

Yrityshistorioihin nojautuva tutkimustraditio jatkaa Harvardissa 1920-luvulla alkaneella linjalla, jossa liiketoimintahistorian pohjana ovat hyvät tapaustutkimukset sekä niistä tehdyt korkeatasoiset (yritys)historiat, joiden pohjalta käydään keskustelua alan lehdissä.³² Samaan perinneperheeseen liittyy Suomen taloushistoriallisen yhdistyksen ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran suurhanke ”Suomen talouselämän vaikuttajat”, joka tuotti kuluneen reilun kymmenen vuoden aikana elämäkerrat yli kahdesta tuhannesta suomalais-

sesta yrityselämän vaikuttajasta³³. Tämä elämäkerta-aineisto on herättänyt kiinnostusta Suomen ulkopuolellakin ja sen pohjalta on tehty jo useita tutkimuksia.³⁴

Tapaustutkimusten korostamista on myös kritisoitu, sillä yksittäistapausten pohjalta on mahdotonta sanoa yleisempää liike-elämän, talouden, saati yhteiskuntien kehityksestä. Liiketoimintahistorian tapaustutkimuksissa ongelmina on nähty yhtäältä se, että tapausten valintaa ei perustella riittävästi ja toisaalta sitä, että niissä ei aina avata käytettyä metodologiaa siten, että tutkimukset kiinnostaisivat oman alan ulkopuolisiakin tutkijoita. Useat tutkijat ovatkin haastaneet liiketoimintahistoriaa avoimempaan poikkitieteelliseen keskusteluun, jossa kohteena ovat teoriat ja sosiaaliset ongelmat, eivätkä ainoastaan yksittäiset yritykset tai yritystoiminnan historia.³⁵ Suomalaiselle tutkimukselle lisähaasteen tuo tapaus-Suomi – niin liiketoiminta – kuin taloushistoriankin tutkimuksessa. Alan huippujulkaisuihin pelkkä Suomi-kortti ei riitä, ei edes Nokia esimerkkinä: suomalaisilla tapauksilla, hyvillä aineistoilla ja toimivilla vertailuilla täytyy pystyä vastaamaan yleisempiin – ja mielellään ajankohtaisiin – teoreettisiin kysymyksiin. Tähän useat suomalaistutkijat ovat pystyneetkin: esimerkiksi *Business History* -lehdessä on julkaistu viime vuosina yhä enemmän etenkin jyvaskyläläisten ja helsinkiläisten tutkimuksia.³⁶

Yhdysvaltalaiset liiketoimintahistorian päälehdet (*Business History Review* ja *Enterprise and Society*) ovat yhä edelleen tapaustutkimusorientoituneempia kuin eurooppalainen päälehti (*Business History*). Eurooppalainen tutkimustraditio on myös suhtautunut avoimemmin taloustieteelli-

31. Lamoreaux, Raff & Temin 2008, 43.

32. de Jong, Higgins & van Driel 2015, 2.

33. Ks. <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat> (1.4.2017).

34. Juha Kansikas, Career Paths in Institutional Business Elites. Finnish Family Firms from 1762–2010. *Enterprise & Society* 17 (2016), 1–38; Juha Kansikas, The business elite in Finland. A prosopographical study of family firm executives 1762–2010. *Business History* 57 (2015), 1112–1132.

35. Jonathan Zeitlin, Flexibility, Governance, and strategic choice in industrial history. Teoksessa Franco Amatori & Geoffrey Jones (toim.) *Business history around the world*. Cambridge University Press 2003, 62–80; Kobrak & Schneider 2011, 401–424; Perchard, MacKenzie, Decker & Favero 2017, 7–8.

36. Tuoreimpina Jarmo Seppälä, Maganging the paradox of unwanted efficiency. The symbolic legitimation of the hypermarket format in Finland, 1960–1975. *Business History* 2017 (on-line 30.3.2017); Pasi Nevalainen, Deadlock in corporate governance. Finding a common strategy for private telephone companies, 1978–1998. *Business History* (on-line 7.9.2017); Niklas Jensen-Eriksen, Creating clubs and giants. How competition policies influenced the strategy and structure of Nordic pulp and paper industry, 1970–2000. *Business History* (on-line 25.6.2017).

sempiin lähtökohtiin: raja taloushistorian ja liiketoimintahistorian välillä ei ole niin jyrkkä kuin Yhdysvalloissa.³⁷ Vaikka tapaustutkimukset ovat edelleen liiketoimintahistorian keskiössä, aihepiirejä arvioidaan kriittisellä, teoreettisella ja metodisesti kehittyneemmällä otteella kuin joitain vuosikymmeniä sitten.³⁸ Liiketoimintahistorian lupaaviksi, kasvaviksi suuntauksiksi on esitetty muun muassa evolutionääristä näkökulmaa, (perhe)yrittäjyyttä, innovaatiotutkimusta, etnometologiaa, kulttuurista ja narratiivista lähestymistapaa sekä sosiaalisten verkostojen tutkimusta.³⁹

Taloushistoria

Myös taloustieteeseen suuntautuneen taloushistorian suosio on kasvussa. Uuden taloushistorian ”kliometrinen vallankumous” on jopa vahvistunut kuluvan vuosituhaten aikana ja nimenomaan taloustieteilijöiden kasvavan kiinnostuksen vuoksi. Alan tuoreimmat lehdet (*Cliometrica* ja *European Review of Economic History*) operoivat pikemminkin historiallisen taloustieteen (*historical economics*) tutkijoiden foorumeina kuin historian tutkimuksen tai yhteiskuntatieteen piiristä tulevien tutkijoiden julkaisukanavana – toki poikkeuksiakin on. Euroopassa taloustieteellisesti mitaava (*kliometrinen*) taloushistoria on erityisen vahvaa Alankomaissa, Ruotsissa ja Britanniassa, mutta se on nostanut profiiliaan myös Suomessa uuden tutkijasukupolven myötä.

Kansainvälisessä tutkimuksessa kasvututkimuksia on viety taaksepäin ajassa ja niiden tuloksina on saatu uutta tietoa myös keskiajan ja varhaismodernin ajan talouksista. Alankomaissa on tehty uraa uurtavaa tutkimusta ja viime aikoina myös Ruotsissa on ulotettu kasvutarjoja esimoderniin aikaan⁴⁰. Suomessa on jo otettu askeleita 1970–1980-luvun kasvututkimusprojektin aikasarjojen ulottamiseksi pidemmälle menneisyyteen, mutta työ on vasta alkuvaiheessa.

Makrotaloushistorian kärkijoukko, joka muun muassa kiertää alussa mainittuja maailmankongresseja, on ollut yhä kiinnostuneempi esimodernin ajan talouden rakenteista ja kasvusta, jotka loivat pohjan ”suurelle vaurastumiselle” viimeisen parinsadan vuoden aikana.⁴¹ Teollistumista ja nopeaa talouskasvua edeltäneen ajan talouden ja yhteiskunnan rakenteista on käyty kiivastakin keskustelua taloushistorian tutkijoiden piirissä: mitkä olivat keskeiset tekijät, jotka lopulta laukaisivat nopean kehityksen ja saivat aikaan teollistumisen ja sitä seuranneen ”suuren vaurastumisen”?

Robert Allen (2009) korostaa Britanniassa tapahtunutta työvoiman korvaamista pääomalla, minkä mahdollistivat energian hinnan lasku (hiili), pääoman saatavuus ja suhteessa korkeat työvoimakustannukset. Näin oli mielekästä korvata (kallista) työvoimaa koneilla.⁴² Patrick O’Brien (2006) on monen muun tavoin korostanut maailmankaupan kasvua teollistumisen laukaisena tekijänä⁴³; Joel Mokyr (2002) painottaa

37. Lamoreaux, Raff & Temin 2008, 39; de Jong, Higgins & van Driel 2015.

38. Ks. etenkin Lamoreaux, Raff & Temin 2008.

39. Sidney G. Winter, An Evolutionary Program for Business History? *Enterprise & Society* 14 (2013), 498–506; Daniel Raff, How to Do Things. *Enterprise & Society* 14 (2013), 435–466; Walter A. Friedman & Geoffrey Jones, Business History. Time for Debate. *Business History Review* 85 (2011), 1–8; Andrea Whittle & John Wilson, Ethnomethodology and the production of history. Studying ‘history-in-action’. *Business History* 57 (2015), 41–63; John K. Walton, New directions in business history. Themes, approaches and opportunities. *Business History* 52 (2010), 1–16; Per E. Hansen, Business History. A Cultural and Narrative Approach. *Business History Review* 86 (2012), 693–717; Mads Mordhorst, Arla and Danish national history. Business history as cultural history. *Business History* 56 (2014), 116–133; Andrea Colli & Mats Larsson, Family business and business history. An example of comparative research. *Business History* 56 (2014), 37–53; Calafat & Monnet 2017, 10.

40. Lennart Schön & Olle Kranz, *New Swedish Historical National Accounts since the 16th Century in Constant and Current Prices*. University of Lund 2015; Rodney Edvinsson, *Growth, Accumulation, Crisis. With New Macroeconomic Data for Sweden 1800–2000*. University of Stockholm, 2005. Lundin projektin kotisivu, <http://ekh.lu.se/en/research/economic-history-data/shna> (3.4.2017).

41. Deirdre N. McCloskey, The Great Enrichment. A Humanistic and Social Scientific Account. *Scandinavian Economic History Review* 64 (2016a), 6–8; Deirdre N. McCloskey, *Bourgeois equality*. University of Chicago Press 2016b.

42. Robert C. Allen, *The British industrial revolution in global perspective*. Cambridge University Press 2009.

43. Esim. Patrick O’Brien, Historiographical Traditions and modern imperatives for the restoration of global history. *Journal of Global History* 1 (2006), 3–39.

teknologista kehitystä ja innovaatioita⁴⁴, Jan Luiten van Zanden (2016) henkistä pääomaa (sekä koulutusta että työssä oppimista), alhaisia korkokuluja sekä instituutioita⁴⁵; Barry Weingastin (2016) mukaan kasvun lähtökohta oli valtion turvaamisessa omistusoikeuksissa⁴⁶; Jan de Vries on korostanut teollistumista edeltänyttä kulutuksen kasvua ja ”uutteruuden vallankumousta” (*industrious revolution*)⁴⁷ ja Deirdre Nansen McCloskey (2016) 1700-luvun lopulla syntynyttä vapauden ja yhdenmukaisuuden ideaa sekä porvarillisten arvojen läpimurtoa, jotka yhdessä loivat vapauden vaurastumiseen.⁴⁸

Teollistumista edeltänyt hitaan kasvun vaihe on kiinnostava tänä päivänä erityisesti siksi, että toisen maailmansodan jälkeinen nopea kasvu oli niin poikkeuksellista. Mikäli olemme nyt kääntymässä pitkään hitaan talouskasvun vaiheeseen, olisi kenties paikallaan analysoida millaisia yhteiskunnallisia ja taloudellisia haasteita ja mahdollisuuksia hidaskasvu aiheutti vuosisatoja

sitten – toki nykyajasta monin tavoin poikkeavassa historiallisessa kontekstissa. Tämän vuoksi on tärkeää tutkia myös Suomen varhaismodernin ajan taloutta.

Varhaisen kasvun selittämisen yhteydessä taloushistorian tutkijat ovat pohtineet maailmantalouden globalisaatioaaltoja. Taloushistorian ensimmäistä globalisaatiokautta (noin 1820–1914) edelsi rikkaiden ja köyhien alueiden kehityksen jakautuminen ja se johti ”suureen eriytymiseen” (*great divergence*), kun Euroopan ja Yhdysvaltojen nopea kasvu jätti etenkin Aasian jälkeensä⁴⁹. Tutkijat ovat pohtineet, tapahtuiko myös alueellista ”pientä eriytymistä” (*little divergence*) niin Aasiassa kuin Euroopassakin juuri ennen ensimmäistä, 1800-luvun globalisaatioaaltoa, jonka taas on katsottu johtaneen ainakin alueelliseen konvergoitumiseen.⁵⁰

Kasvututkimus oli oman aikansa ”*killer application*” – ja sitä se on yhä: Angus Maddisonin⁵¹ ja kumppaneiden pitkäaikasarjat ovat yhteiskun-

44. Joel Mokyr, *The gifts of Athena. Historical origins of the knowledge economy*. Princeton University Press 2002.

45. Jan Kunnas, Human capital in Britain, 1760–2009. *Scandinavian Economic History Review* 64 (2016), 1–24; Robert C. Allen, American exceptionalism as a problem in global history. *The Journal of Economic History* 74 (2014); Anna Valero & John van Reenen. *The economic impact of universities. Evidence from across the globe*. National Bureau of Economic Research 2016. Van Zanden korostaa erityisesti eurooppalaista avioliittokäytäntöä (*European Marriage Pattern*), joka mahdollisti nuorten ja erityisesti naisten työskentelyn työmarkkinoilla ennen perheen perustamista. Jan Luiten van Zanden, North-western Europe. Teoksessa Joerg Baten (toim.) *A History of the Global Economy. 1500 to the present*. Cambridge University Press 2016, 14–15.

46. Barry R. Weingast, Exposing the neoclassical fallacy. McCloskey on ideas and the great enrichment. *Scandinavian Economic History Review* 64 (2016), 1–13. Ks. myös Douglass C. North, John J. Wallis & Barry R. Weingast, *Violence and social orders. A conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge University Press 2009; Acemoglu & Robinson 2013.

47. Ks. Jan de Vries, *The industrious revolution. Consumer behavior and the household economy, 1650 to the present*. Cambridge University Press 2008; Ragnhild Hutchison, An Industrious Revolution in Norway? *Scandinavian Journal of History* (39) 2014, 4–26; Sheilagh Ogilvie, Markus Küpker & Janine Maegraith, Household Debt in Early Modern Germany. Evidence from Personal Inventories. *The Journal of Economic History* 72 (2012), 134–167. Kriitikistä etenkin Gregory Clark & Ysbrand Van Der Werf, Work in Progress? The Industrious Revolution. *The Journal of Economic History* 58 (1998), 830–843. Suomessa uutteruuden vallankumous tapahtui verrattain myöhään; ks. Tiina Hemminki, *Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmiin puoliin 1796–1830*. Jyväskylän yliopisto 2014.

48. McCloskey 2016a, 6–18.

49. Kenneth Pomeranz (2000) on korostanut suurta divergenssiä, maailmanhistorian erilaistumista etenkin itäisten ja läntisten kulttuurien, valtioiden ja talouksien välillä. Toiset taas korostavat kiihtyvää konvergenssiä, jota on jatkunut etenkin viimeiset tuhat vuotta uskontojen (erityisesti kristinuskon ja islamin) leviämisen, kansainvälisen kaupan ja tuotannon laajentumisen sekä kansainvälisen politiikan myötä. Ks. David Northrup, Globalization and the Great Convergence. Rethinking World History in the Long Term. *Journal of World History* 16 (2005), 249–267; Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence. China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press 2000; O'Brien 2006, 3–39.

50. Stephen Broadberry, The great divergence in the world economy. Long-run trends of real income. Teoksessa Joerg Baten (toim.) *A History of the Global Economy. 1500 to the present*. Cambridge University Press 2016, 37; van Zanden 2016; Jeffrey Williamson, Trade and poverty 1820–1913. When the third world fell behind. Teoksessa Joerg Baten (toim.) *A History of the Global Economy. 1500 to the present*. Cambridge University Press 2016, 204–207; Jan Luiten van Zanden, *The Long Road to the Industrial Revolution. The European Economy in a Global Perspective, 1000–1800*. Brill 2009.

tasuunnittelun ja -tutkimuksen peruslähtökohta. Viimeisten parin vuosikymmenen aikana on otettu harppauksia perinteisistä bruttokansantuotelaskelmista innovatiivisempaan talouden mittaamiseen, jossa kohteena ovat olleet muun muassa reaali-palkat⁵²; erilaiset biometriset tekijät kuten ihmisten eliniän odote ja keskipituus, joilla on osoitettu Robert Fogelin (1997) sanoin ihmiskunnan ”teknofysikaalinen evoluutio”⁵³; eriarvoisuuden kasvu ginin kertoimella mitattuna⁵⁴; talouden ympäristövaikutukset⁵⁵ sekä henkisen pääoman arvioiminen muun muassa luku- ja laskutaidon sekä koulutuksen avulla⁵⁶.

Hollantilaistutkijoiden joukolla taloushistorian uusista mittareista koottiin pari vuotta sitten erinomainen yhteenvetoraportti *How was life*, joka myös heijastaa taloushistorian (ja liiketoimintahistorian) kahta keskeisintä vahvuutta: uskottavia transnationaalisia vertailuja ja valtavia, digitaalisia aineistoja. Raportissa osoitetaan uusien mitta- reiden korreloivan bruttokansantuotteen kasvun kanssa viimeisen parinsadan vuoden aikana.⁵⁷ Taloushistorian tutkijat ovat osoittaneet, että puutteellisestakin aineistosta voi löytää mielekkäitä tuloksia, jos vain menetelmät ovat kohdallaan. Esimerkkinä vaikkapa Jörg Batenin *age-hea-*

ping-tekniikka, jolla on arvioitu laskutaitoa satojen vuosien aikaperspektiivillä.⁵⁸

Vahvuudet

Liiketoimintahistorian vahvuus – ja samalla suurin heikkous – on tarkka tapaustutkimusanalyysi, kun taas taloushistoria pyrkii yleistyksiin ja taloustieteellisten teorioiden testaamiseen, ajoittaen ylttään aineiston todistusvoiman. Taloustieteellisesti painottuneessa taloushistoriassa menetelmä on valitettavan usein korvannut lähdekritiikin, kauppatieteilijöiden liiketoimintahistoriatutkimuksissa näkökulma ja teoria ovat ajoittain unohtaneet ajan ja kontekstin, jossa tutkittavat ilmiöt ovat tapahtuneet⁵⁹. Sen enempiä talous- kuin liiketoimintahistoria eivät edisty myöskään pelkästään historiantutkijoiden näkökulmilla; seurauksena voi olla ”eriytyminen ja antikvaarisuus”, kuten Leslie Hannah on varoittanut.⁶⁰ Historiantutkijan koulutuksen saaneelle tutkijalle saattaa tuottaa vaikeuksia kytkeä aihettaan relevanttiin (liike)taloustieteelliseen keskusteluun ja hyödyn-tää taloustieteen menetelmiä.

Historiantutkijoiden vahvuus on asioiden kontekstoiminen aikaan ja paikkaan sekä lähdekriittinen aineisto-osaaminen. Talous- ja kauppatie-

51. Ks. etenkin Angus Maddison, *The World Economy. A Millennial Perspective*. OECD 2001 sekä Maddison-projektin kotisivut, <http://www.ggdc.net/MADDISON/oriindex.htm> (13.11.2017).

52. Esim. Jutta Bolt, Marcel Timmer & Jan Luiten van Zanden, Gdp per Capita since 1820. Teoksessa Jan Luiten van Zanden, et al. (toim.) *How Was Life? Global Well-being since 1820*. OECD 2014, 57–72; Pim de Zwart, Bas van Leeuwen & Jieli van Leeuwen-Li, Real wages since 1820. Teoksessa Jan Luiten van Zanden, et al. (toim.) *How Was Life? Global Well-being since 1820*. OECD 2014, 73–86.

53. Richard L. Zijdeman & Filipa Ribeiro de Silva, Life expectancy since 1820. Teoksessa Jan Luiten van Zanden, et al. (toim.) *How Was Life? Global Well-being since 1820*. OECD 2014, 101–116; Joerg Baten & Matthias Blum, Human height since 1820. Teoksessa Jan Luiten van Zanden, et al. (toim.) *How Was Life? Global Well-being since 1820*. OECD 2014, 117–137; Robert W. Fogel & Dora L. Costa, A theory of technophysio evolution, with some implications for forecasting population, health care costs, and pension costs. *Demography* 34 (1997), 49–66.

54. Michail Moatsos, Joery Baten, Peter foldvari, Bas van Leeuwen & Jan Luiten van Zanden, Income inequality since 1820. Teoksessa Jan Luiten van Zanden, et al. (toim.) *How Was Life? Global Well-being since 1820*. OECD 2014, 199–215; Piketty 2016.

55. Astrid Kander & Magnus Lindmark, Energy consumption, pollutant emissions and growth in the long run. Sweden through 200 years. *European Review of Economic History* 8 (2004), 297–335.

56. Nicholas F Crafts, The Human Development Index and changes in standards of living. Some historical comparisons. *European Review of Economic History* 1 (1997), 299–322; Joerg Baten, The Sputnik shock, the Pisa shock. Human capital as a global growth determinant. Teoksessa Joerg Baten (toim.) *A History of the Global Economy. 1500 to the present*. Cambridge University Press 2016, 76–77; Kunnas 2016, 1–24; Allen 2014.

57. Jan Luiten van Zanden, et al. (toim.) *How Was Life? Global Well-being since 1820*. OECD 2014.

58. Brian A’Hearn, Joerg Baten & Dorothee Crayen. Quantifying quantitative literacy. Age heaping and the history of human capital. *The Journal of Economic History* 69 (2009), 783–808.

59. Ks. etenkin Kobrak & Schneider 2011.

60. Leslie Hannah, New Issues in British Business History. *Business History Review* 57 (1983), 167.

teissä vahvuudet ovat ennen muuta teoreettisessa keskustelussa, mallinnuksissa, hypoteesien testauksessa sekä menetelmissä ja niiden auki kirjoittamisessa.⁶¹ Historian ja laajasti ottaen taloustieteellisen näkemyksen yhdistämällä talous- ja liiketoimintahistoria voisi tuoda uutta molemmille aloille. Näin vain ei valitettavasti aina ole, vaan alan julkaisukanavat ovat eriytyneet ja harva lehden toimittaja tai vertaisarvioija osaa tai haluaa arvioida tekstiä, jossa aidosti yhdistyisi sekä historian tutkimuksen että taloustieteiden ”hyveet”. Poikkeuksiakin toki on.

Ongelma on sama kaikille historian tutkijoille, jotka haluavat saada tutkimustaan julkaistuksi yhteiskuntatieteellisillä foorumeilla ja usein ongelmana on juuri omien vahvuuksien riittävän selkeä esittäminen: miten tieto on tuotettu alkuperäislähteistä, mitä lähteet ovat ja mitä menetelmiä on käytetty ja miten?⁶² Historia-alan julkaisufoorumeilla taloushistorian ”matemaattisuus”, pitkän aikavälin vertailut ja pyrkimys kausaalisuhteiden löytämiseen nostavat ajoittain julkaisukynnyksen korkealle.⁶³ Onkin aivan oikein peräänkuulutettu tutkimusten relevanssia ja ”oikeita kysymyksiä”, kun ajoittain tutkimuksissa on (yli)korostunut hienostunut menetelmä.⁶⁴

Paras molemmista maailmoista on tieteenalojen kehittymisen kannalta kenties paras ohjeuora. Mutta harvoin yksi tutkija hallitsee useamman tieteenalan teorian, menetelmät ja aineistot. Siksi tarvitaan monitieteisiä tutkimusryhmiä ja yhdessä kirjoittamista. Myös tässä talous- ja liiketoimintahistoria on toiminut esimerkkinä muille historia-aloille.

Taloushistorian aineistot ovat aina olleet digitalisoituvan tutkimuksen kärjessä – johtuen alan kvantitatiivisesta luonteesta. Se oli *digital humanities* -ala jo kolme vuosikymmentä sitten. Ei siis ihme, että aineistomassaa on kertynyt valtavasti – ja kertyy kaiken aikaa.⁶⁵ Harmillisesti useat sinänsä laadukkaat tietokantahankkeet on

useimmiten rakennettu palvelemaan yksittäistapauksia etsivää tutkijaa, oli sitten kyseessä yksittäinen henkilö, yritys tai vaikkapa kauppa-alaiva. Taloushistorian määrällisesti orientoituneelle tutkijalle olennaista on saada koko aineisto haltuun, ristiintaulukoida ja rikastaa aineistoa erilaisilla muuttujilla. Siksi olisikin hyvä, että suurissa tietokantahankkeissa olisi alusta alkaen edes kuultu kvantitatiivisesti operoivia tutkijoita, jotta aineistot saataisiin palvelemaan sekä yksityiskoh- tia että yleistyksiä etsiviä tutkijoita. Muuten tutkijoiden aika menee tietokantojen modifioimiseen jälkikäteen.

Digitaalisuuden ohella viimeaikaisessa histori- ankirjoituksessa on korostettu transnationaalia näkökulmaa. Globaalihistoriaa kansainvälisine vertailuineen on ollut etenkin eurooppalaisessa tutkimuksessa nouseva trendi. Myös nämä teemat ovat olleet taloushistorian lähtökoh- tia jo pitkään – voisi oikeastaan sanoa, että taloushistorian yti- menä ovat kasvututkimusten ympärille syntyneet kansainväliset vertailut, jotka ovat laajentuneet myös muille alueille, mukaan lukien liiketoimin- tahistoriaan. Uudet, sähköisessä muodossa olevat lähdekokoelmat, suuret pitkän aikavälin talou- sien tutkimuksen projektit sekä uusi kiinnostus esimerkiksi kriisien syistä ja vaikutuksista ovat nostaneet taloushistorian osaksi uuden globaalin historian tutkimuksen ydintä.⁶⁶

Haasteet

Mutta on taloushistorialla huolensakin. Ennuste taloushistorian marginalisoitumisesta taloustie- teiden puristuksessa on osoittautunut valitetta- van oikeaan osuneeksi, ja nyt liiketoimintahistorialle on vaarassa käydä samoin kauppatieteiden paineen alla. Talous- ja liiketoimintahistoria on myös historian tutkimuksen kentällä vielä margi- naalinen ala, joka on viime vuosina saanut kuiten- kin paljon positiivista julkisuutta. Alfred Recken-

61. Talous- ja liiketoimintahistorian menetelmiä arvioivista tutkimuksista ks. etenkin Lamoreaux, Raff & Temin 2008, 48–49; Eloranta, Ojala & Valtonen 2010; de Jong, Higgins & van Driel 2015.

62. Esim. Clark & Rowlinson 2004; Kieser 1994; Üsdiken and Kieser 2004.

63. Esimerkiksi Calafat & Monnet 2017, 5–6.

64. Alfred Reckendrees, Economic history in times of transition. *Scandinavian Economic History Review* 65 (2017), 3.

65. Suurista, kansainvälisistä aineistohankkeista ks. etenkin hollantilaiset ClioInfra ja Soundtoll -projektit (clio-infra.eu ja www.soundtoll.nl).

66. Esim. Calafat & Monnet 2017, 7–8. Kriiseistä etenkin Reinhart & Rogoff 2009.

drees huomauttikin hiljattain, että talous- ja liiketoimintahistorian tutkijat voisivat rohkeammin ottaa kantaa ajankohtaisiin keskusteluihin.⁶⁷ Mutta samaan aikaan tulisi myös seurata kansainvälistä alan keskustelua ja kiinnittää tutkimusta siihen. Suomessa julkaistaan suhteellisen paljon talous- ja liiketoimintahistorian aihepiireistä suomeksi (ja ruotsiksi), mukaan lukien tasokkaat yrityshistoriat ja yleisesitykset. Yhteistä näille kuitenkin on, että vain harvoin kotimaisilla kielillä julkaistuja töitä kytketään alan kansainväliseen keskusteluun – poikkeuksena toki väitöskirjat sekä muutamit yleisteokset. Samaa aikaan suomalaiset alan tutkijat käyvät tieteellistä keskustelua lähinnä englanniksi antologioissa ja alan kansainvälisissä lehdissä. Tämä keskustelu tavoittaa vain harvoin suomalaista yleisöä.

Suomessa taloushistoria on Julkaisufoorumissa talous- ja kauppatieteiden paneelissa, mikä puolestaan johti viimeisimmällä arviointikierröksellä useiden taloushistorian lehtien Jufo-tason laskuun. Niiden viiteimpaktit ja julkaisuvolyymit eivät yksinkertaisesti ole kilpailukykyisiä isojen talous- ja kauppatieteiden alojen kanssa.⁶⁸ Talous- ja liiketoimintahistorialle tämä on erityisen haasteellista siksi, että muista historia-aloista poiketen kansainväliset lehdet ovat alalla keskeinen julkaisufoorumi. Tämän vuoksi eri arvioinneissa historialehtien luokituksessa nimenomaan taloushistorian lehdet ovat viitatuimpia – myös suomalais-tutkijoiden osalta.⁶⁹

Suurin ongelma talous- ja liiketoimintahistorian tulevaisuudelle on kriittisen massan puute. Talous- ja kauppatieteen yksiköissä talous- ja liiketoimintahistoria ei kasvavasta suosiostaan huolimatta ole kuin korkeintaan marginaalinen ala, joka ei juuri opiskelijoita innosta – muuta kuin pakollisille massakursseille. Historian laitoksilla

taas talouden näkökulmat, määrälliset aineistot ja kvantitatiiviset menetelmät eivät perinteisesti ole innostaneet opiskelijasukupolvia. Tämä siitä huolimatta, että vaikkapa peruskoulujen ja lukioiden opetus suunnitelmassa taloustiedon painoarvoa on nostettu – ja taloustiedon opetus on perinteisesti ollut historianopettajien hartiolla. *New York Timesin* artikkelissa tosin arvioitiin keväällä 2013, että talouden kriisit ovat lisänneet talouden ja kapitalistisen järjestelmän kiinnostusta historianopiskelijoiden parissa.⁷⁰

Ala on kasvanut Suomessa ennen muuta tutkimuksen kautta. Viime vuosina taloushistorian piiristä on tullut yhä enemmän väitöskirjoja – useista suomalaisista yliopistoista. Hiljattain julkaistun pohjoismaisen vertailun mukaan Suomessa valmistui vuosina 2014–2015 yhteensä 11 taloushistorian aihepiireistä tehtyä väitöskirjaa. Toki olemme vielä kaukana jäljessä Ruotsista, mutta selvästi sekä Tanskaa että Norjaa edellä. Myös pohjoismaisissa taloushistorian aihepiirien väitöskirjoissa näkyy liiketoimintahistorian vahva rooli, samoin kuin instituutioiden, hyvinvoinnin ja talouskasvun tutkiminen.⁷¹

Talous- ja liiketoimintahistoria ovat jälleen kasvusuunnassa kaikissa Pohjoismaissa, joita onkin usein kuvattu Ruotsin johdolla modernin taloushistorian tutkimuksen syntysijaksi. Siksi ei olekaan ihme, että maailman ensimmäinen taloushistorian kongressi järjestettiin vuonna 1960 Ruotsissa.⁷² Pohjoismainen yhteistyö on tiivistynyt perinteikkään *Scandinavian Economic History Review* (SEHR) -lehden ympärille. Pitkään hiljaiseloa elänyt pohjoismainen kattojärjestö ja SEHR:n kustantaja, *Scandinavian Society of Economic and Social History*, on osoittanut aktivoitumisen merkkejä ja myös Suomen taloushistoriallinen yhdistys on aktiivisempi kuin aikoihin.

67. Reckendrees 2017, 1–5.

68. Esim. Friedman & Jones 2011.

69. Ks. esim. *Journal Scholar Metrics*, jossa historia-alan viiden viitatuimman joukossa on kolme taloushistorian lehteä. Kaikkiaan luokitettuja historia-alan lehtiä tässä palvelussa on 745, <http://www.journal-scholar-metrics.infoec3.es/> (13.4.2017). Vrt. Maria Lähtenmäki, Ilman historiantutkijoita ei ole kansakuntaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114 (2016), 201–212.

70. Jennifer Schuessler, In History Departments, It's Up With Capitalism. *The New York Times* 6.4.2013.

71. SEHR:n kyselyn mukaan Pohjoismaissa valmistui 2014–2015 yhteensä 48 taloushistorian aihepiireistä tehtyä väitöskirjaa. Väitöskirjojen otsikot, lyhyet tiivistelmät sekä linkit väitöskirjoihin löytyvät artikkelista: Jari Ojala, Tiina Hemminki & Pasi Nevalainen. Defending dissertations on economic history. *Scandinavian Economic History Review*, 64 (2016), 179–188.

72. Ojala & Sogner 2015, 213–214.

Taloushistoria on edelleen vaikea valssi taloustieteen ja historian välissä – ja nyttemmin kolmantena pyöränä häärii yhä vahvemmin kauppätieteet, jossain määrin myös yhteiskuntatieteet laajemminkin. Tarve taloushistorialle on tunnustettu ja tunnustettu eri tieteenaloilla – ja myös julkisessa keskustelussa. Riittäväällä kriittisellä massalla myös alan painoarvo – ja viiteimpaktit – alkavat tuottaa tulosta, jolla alan uskottavuus nousee myös muiden tieteenalojen näkökulmasta. Ehkä siis 2000-luvulla on tapahtunut taloushistorian paluu, kuten ranskalaistutkijat Guillaume Calafat ja Éric Monnet hiljattain väittivät. Mutta sen rinnalla on tapahtunut vielä merkittävämpi muutos: liiketoimintahistorian nousu.

Abstract: The revival of economic history and the emergence of business history

Economic history has grown in importance in research and also in societal discussion. The focus of the discipline, however, has slowly shifted from history to economics, causing challenges to historians operating with the field, especially in terms of methodology and theory. Meanwhile, business history has emerged as an independent sub-field of history. However, business history today is likewise challenged by the fact that the majority of the research is done in business schools. Nevertheless, historians still have much to offer both to economic and business history with their source critical empirical skills and ability to contextualize phenomena in time and space.

Keywords: economic history, business history

Louis Clerc

Kleio ja anarkia

NÄKÖKULMIA KANSAINVÄLISTEN
SUHTEIDEN HISTORiantutkimukseen¹

Kansainvälisten suhteiden eteneminen on historiaa parhaimmillaan. Muutoksia tapahtuu koko ajan, kansainväliset järjestelmät ovat monenlaisia ja helposti särkyviä, niihin vaikuttavat lukuisat taloudelliset, tekniset, moraaliset kehityskulut. Muutamasta ihmisestä muodostuvat ryhmät päättävät miljoonien kohtaloista ja saavat aikaan muutoksia, joiden seuraukset ulottuvat pitkälle. Toimijat, kansalaiset ja hallitsijat, ovat jatkuvasti monien, keskenään ristiriitaisten vaikutusten alaisuudessa.

Raymond Aron, 1967²

Kansainvälisten suhteiden historia ja erityisesti Suomen ulkosuhteiden historian tutkimus ovat olleet tärkeitä suomalaisen poliittisen historian kehityksessä³. Vastaukset suomalaisen poliittisen historian peruskysymyksiin – miksi Suomi on ylipäänsä olemassa? Miten se pysyi itsenäisenä 1900-luvun aikana?⁴ – liittyvät olennaisesti Euroopan kansainväliseen politiikkaan, ja Suomen valtion ulkopoliittikan vaiheita on pidetty erityisen tärkeinä tutkimuskohteina. Mutta Suomessa ja muuallakin kansainvälisten suhteiden historia on myös kärsinyt 1980-luvun jälkeen huomattavasta statuksen menetyksestä.

Ulkopuolista kritiikkiä on tullut politologiaan suuntautuneista ”kansainvälisten suhteiden tutkimuksista” (*International Relations Studies*). Pohjoisamerikkalaisen International Studies Associa-

tion -järjestön⁵ valtavat vuosikonferenssit osoittavat hyvin, että vaikka kansainvälisten suhteiden tutkimus on erittäin laaja ja vetovoimainen tieteellinen kenttä, historioitsijoilla on ollut vaikeuksia säilyttää paikkaansa niissä. Kun konferenssien avauspuheissa esiintyjät vaativat ”hyödyllistä tutkimusta”, joka keskittyisi valmistelemaan tulevaisuutta varten eikä tutkimaan menneisyyttä ja kehittämään kansainvälisten suhteiden malleja

1. Teksti on muunneltu versio virkaanastujaisluennosta, jonka kirjoittaja piti syyskuussa 2017 astuessaan Turun yliopiston poliittisen historian professorin virkaan.
2. Raymond Aron, Qu'est-ce qu'une théorie des relations internationales? *Revue française de science politique* 17:5 (1967), 837–861: ”Le cours des relations internationales est suprêmement historique, en toutes les acceptations de ce terme: les changements y sont incessants, les systèmes y sont divers et fragiles, ils subissent les répercussions de toutes les transformations économiques, techniques, morales; les décisions prises par un ou quelques hommes mettent en mouvement des millions d'hommes et déclenchent des mutations irréversibles, dont les conséquences se prolongent à l'infini. Les acteurs, citoyens ou gouvernants, sont en permanence soumis à des obligations apparemment contradictoires.”
3. Ks. esim. Timo Soikkanen (toim.) *Lähihistorian palveluksessa. Turun poliittinen historia 50 vuotta*. Turun yliopisto 2015; Ilari Lindroos, Jouni Kuukkanen & Heidi Piekka (toim.) *Poliittisen historian itsereflektio. Poliittinen historia poliittisen historian tutkijoiden silmin*. Turun yliopiston poliittisen historian laitos 1998.
4. Ks. Lindroos, Kuukkanen & Piekka (toim.) 1998, 64.
5. ISA:n kotisivu löytyy osoitteesta <http://www.isanet.org>. ISA:lla on toki ollut vuodesta 2013 *Historical International Relations Section* (HIST), joka julkaisee omaa lehteä ja sai alkunsa IR-Studies'in 2010-luvun ”historiallisesta käänteestä”. Osaston perustamisen yhteydessä sen perustajat tekivät kuitenkin selväksi, ettei tarkoitus ollut tuoda ISA:aan historiantutkimusta, vaan historiallisen sosiologian esimerkin mukaisesti tavoitteena oli IR-teorioiden soveltaminen historiallisiin esimerkkeihin. Kts. esim. <http://duckofminerva.com/2012/06/historical-international-relations.html> (9.11.2017).

FT **Louis Clerc** on poliittisen historian professori Turun yliopistossa. Sähköposti: loucle@utu.fi.

eikä pohtimaan ”*rajoitettuja tapauksia*”, historioitsijoiden ääni hukkuu kansainvälisten ilmiöiden tutkimuksessa ja juoksevien asioiden kommentoimisessa talous- ja politiikan tutkijoiden kuuroon⁶.

On rakennettu siltoja, joilla historioitsijat ovat auttaneet politiikan tutkijoita ymmärtämään historiallisia tapahtumia, ja historioitsijat taas ovat aktiivisesti käyttäneet politiikan tutkimuksen teoreettisia malleja ja käsitteitä. Marc Trachtenberg pohti jo vuonna 2006 moista ”rajankäyntiä” metodikirjassaan. Hän kuitenkin totesi 2010-luvun alussa tilanteen olevan sellainen, että kansainvälisten suhteiden historian dialogi teoreetikojen kanssa on johtanut diplomaattihistorian institutionaaliseen sulauttamiseen aputieteenä amerikkalaisiin valtiotieteiden laitoksiin⁷. Suomessa piirien suppeus on johtanut tasapuolisempaan yhteistyöhön esimerkiksi tutkimusprojektien sisällä, joko ulkoasiainministeriön tai Suomen Akatemian rahoituksella⁸. Maan kansainvälisten suhteiden tutkimuksen pääfoorumissa eli Ulkopoliittisessa instituutissa (UPI) historioitsijat ovat kuitenkin harvoin mukana: painopisteenä on nykypäivän tarkkaileminen politiikantutkimuksen menetelmillä kansallisen strategisen päätöksen tukemiseksi.

Historiantutkimuksen sisälläkin kansainvälisten suhteiden ja ulkopoliittikan historia on menettänyt asemansa samassa rytmissä kuin poliittinen historia yleensä. Jo Annales-koulukunta pilkkasi poliittisen ja kansainvälisten suhteiden historian arkistoriippuvuutta ja keskittymistä lyhytkestoiisiin tapahtumiin, päätöksentekoon ja suurmiehiin⁹. Historiantutkimuksen pääintressit siirtyivät Suomessakin 1970-luvun metodologisten käänteiden mukana valtion huipusta yhteiskuntaan, politiikasta kulttuuriin sekä teoista retoriikkaan ja diskursseihin. Näin kyseenalaistettiin sekä diplomaatti- että sotahistorian perustat, tai pikemminkin akateemisen historiantutkimuksen voimakas uudistuminen ja vireytyminen ajoivat pikku hiljaa niiden ohi.

Pahimmillaan ”diplomaattihistoria” nähtiin vanhentuneena, patriarkaalisena ja metodologisesti konservatiivisena, ja Yhdysvalloissa esimerkiksi kansainvälisten suhteiden klassiset historioitsijat hieman eristäytyivät omaan organisaatioon¹⁰. Diplomaattihistorioitsijoiden vaistomaista realistista ja valtiokeskeistä näkökulmaa sekä sokeutta esimerkiksi sukupuolittuneille rakenteille kritisoitiin: laajentuvassa kentässä ei enää voida todeta yhtä vuorenvarmasti kuin Pierre

6. Suluissa olevat sitaattit ovat kirjoittajan muistiinpanoista kolmesta kansainvälisten suhteiden tutkimuksen konferenssista: tammikuulta 2013 KATSE-järjestön konferenssista Naantalissa, ISA:n vuosikonferenssista 2015 Torontossa ja 2016 Atlantassa.

7. Marc Trachtenberg, *The Craft of International History. A Guide to Method*. Princeton University Press 2006, 30–50 ja Marc Trachtenberg, The State of International History. *E-International Relations* 9.3.2013, <http://www.e-ir.info/2013/03/09/the-state-of-international-history/> (18.9.2017). Kiinnostava vertailukohde on taloushistorian ja taloustieteen välinen dialogi, jota Robert Margo kuvaili hiljattain pohtiessaan nk. ”*Cleiometricsin*” kehitystä: <http://voxeu.org/article/integration-economic-history-economics> (18.9.2017). Vaikka teksti on jo 20 vuotta vanhaa, Colin Elmanin ja Miriam Fendius Elmanin pohdinnat aiheesta ovat edelleen erinomainen tiivistelmä suurimmista kysymyksistä, jotka liittyvät diplomaattihistorian ja kansainvälisten suhteiden teorian välisiin suhteisiin: Colin Elman & Miriam Fendius Elman, *Diplomatic History and International Relations Theory. Respecting Difference and Crossing Boundaries*. *International Security* 22:1 (1997), 5–21.

8. Esimerkiksi voidaan nostaa Ville Sinkkonen & Henri Vogt (toim.) *Utopia ulkopoliitikassa*. Ulkoasiainministeriö 2014, sekä Suomen Akatemian 2015–2017 REIMAG-projekti.

9. Ranskassa Annales-koulukunnan ja ”poliittisen historian” riita voidaan kiteyttää Charles Seignobosin ja Fernand Braudelin väliseen debattiin: Braudel kuvaili Seignobos’ta ”arkistofetisistinä”, joka keskittyi suurmiehin ja lyhyisiin tapahtumiin. Seignobos taas kritisoi annalistien holistista lähestymistapa, sokeutta ihmisten ja yksilöiden historialliselle toimijuudelle sekä kyvyttömyyttä tarkastella lähihistoriaa (tästä ks. Gérard Noiriel, *Le creuset français. Histoire de l’immigration XIXe-XXe siècle*. Editions du Seuil 2006, 50–67). Annales-koulukunnan yliote Ranskan historiantutkimuksessa ei kuitenkaan koskaan ollut niin totaalinen kuin maan ulkopuolella on voitu ajatella, ja 1980-luvun lopulla René Rémond keräsi yhteen erittäin vireän ryhmän tutkijoita, joita kiinnosti politiikka hyvin laajasti elämäkertoista urheiluu ja taiteesta diplomatiaan, ja jotka osasivat käyttää hyväksi Annales’in metodologisia oivalluksia: René Rémond (toim.) *Pour une histoire politique*. Editions du Seuil 1988. Samalla kansainvälisten suhteiden historia pysyi voimakkaana trendinä ranskalaisessa historiantutkimuksen maisemassa (ks. Robert Frank (toim.) *Pour l’histoire des relations internationales*. PUF 2012).

10. SHAFR (Society for Historians of American Foreign Relations) on olemassa erillään AHA:sta (American Historical Association).

Renouvin vuonna 1964, että ”*valtiot ja niiden teot ovat kansainvälisten suhteiden ydin*” ja näin ollen alan luonnollinen tutkimuskohde¹¹. Tieteellinen globalisaatio varasti myös diplomaattihistorioitsijoilta heidän erikoisuutensa: akateeminen historian tutkimus on nykyään luontaisesti ”kansainvälistä” ja pyrkii joko tutkimaan kansainvälisiä ilmiöitä tai ainakin asettamaan paikalliset muodot kansainväliseen vertailuun ja osaksi kansainvälistä keskustelua¹². Globaalihistorian kehitys onkin haastanut kansainvälisten suhteiden historian tutkijat pohtimaan uusia ilmiöitä, uusia mittakaavoja ja uusia tekijöitä, kuten ei-eurooppalaisia maita ja kansainvälisiä ryhmiä¹³.

Kansainvälisten suhteiden historiallinen tutkimus on ulkopuolisten asettaman paineen, mutta myös oman sisäisen kehityksensä mukaisesti, muuttunut eri puolilla Eurooppaa ja Yhdysvaltoja aikaisempaa monimuotoisemmaksi kentäksi, jonka tutkimuskohteet, metodologiset ja teoreettiset työkalut, selitysmallit ja tarkastelun tasot ovat monipuolistuneet. Suomessakin tilanne on muuttunut paljon Juhani Myllyn vuonna 1989 kuvailemasta, jolloin ”*vanhaa diplomaattihistoriaa*” hallitsi ”*konservatiivis-humanistis-rankelainen*” ryhmä, metodologinen nationalismi ja tiukka valtiokeskisyys¹⁴. Myllyn aikana ja oikeastaan jo 1970-luvun jälkeen ala uudistui muun muassa Juhani Paasivirran työn seurauksena¹⁵. Tutkimuskohteet ovat myös kronologisesti muuttuneet, ja pääosin alan

tutkimus kohdistuu nykyään kylmään sotaan ja yhä enenevässä määrin sen loppuun.

Selittäessään kansainvälisiä tapahtumia ja ilmiöitä kansainvälisten suhteiden historioitsija on nyt tottunut liikkumaan eri tasojen, asiakokonaisuuksien sekä kronologisten mittakaavojen välillä. Tarkastellaan ensin laajasti kytköksiä kansallisten, ylijärjestelmien, kansainvälisten ja jopa henkilökohtaisten tasojen välillä¹⁶. Kirjoituksessaan *Tolstoi historien* Albert Sorel korosti vuonna 1894 venäläisen klassikkokirjailijan voimakasta kritiikkiä suurmieskulttia kohtaan. Suurmiehet ovat Tolstoin mukaan historian suurten muutostrendien päälle liimatuja keulakuvia. Kansojen olot, liikkeet ja mielikuvat luovat historiaa, eivät suurmiesten päätökset¹⁷. Kansainvälisten suhteiden ja ulkopoliittikan historian tutkimus käsittelee tietysti suuria rakenteita, vaikka alalle onkin leimallista kiinnostus ja herkkyyks ihmisten toiminnanvapaudelle, toimijuudelle (*agency*), sekä tapahtumien sattumanvaraisuudelle. Hiljattain *New Diplomatic History* -verkosto on nostanut nämä asiat esiin palauttamalla diplomaatit ja kansainväliset toimijat kiinnostuksen keskiöön. Diplomatiantutkimukseen kohdistuvan voimakkaan uudistuksen keskellä verkosto pyrkii laajentamaan ymmärrystämme diplomaattisista toimijoista ja diplomaatiasta¹⁸.

Samalla kun kansainvälisten suhteiden historia on laajentanut tarkastelunsa muihinkin kuin vain valtiollisiin toimijoihin sekä ottanut huomioon

11. Pierre Renouvin & Jean-Baptiste Duroselle, *L'histoire des relations internationales*. Armand Colin 1964, 1. Ks. myös Karen Gram-Skjöldager, Never Talk to Strangers? On Historians, Political Scientists and the Study of Diplomacy in the European Community/European Union. *Diplomacy & Statecraft* 22:4 (2011), 696–714.

12. David Armitage kuvailee ilmiötä intellektuellihistorian tapauksessa: David Armitage, The International Turn in Intellectual History. Teoksessa Darrin McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press 2014, 232–252.

13. Hyvä esimerkki globaalihistorian kyvystä tuoda esille uusia näkökulmia kansainvälisten suhteiden historian perinteisiin tutkimusaiheisiin on Odd Arne Westad, *The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of our Times*. Cambridge University Press 2005. Ks. myös Pierre Grosser, Comment écrire l'histoire des relations internationales aujourd'hui? *Histoire@politique* 10:1 (2010), <https://www.cairn.info/revue-histoire-politique-2010-1-page-11.htm> (6.11.2017).

14. Lindroos, Kuukkanen, Piekkari (toim.) 1998, 91–104.

15. Muistelmissaan Matti Klinge kritisoi ”vanhaa” diplomaattihistoriaa ja myöntää samalla, miten kansainvälisten suhteiden historioitsijat ovat laajentaneet reviiriään: ”Kansainvälisten suhteiden historia pyöri aiwan liikaa neuvottelupöytäkirjojen ja virallislähteiden varassa, vaikka tutkimus on Wienin 1814–15 kongressin ja Pariisin-Versaillesin 1919 rauhanprosessin yhteydessä aiheellisesti nostanut esiin niin sanotusti inhimillisten tekijöiden suuren merkityksen.” Matti Klinge, *Anarkisti kravatti kaulassa*. Siltala 2015, 292.

16. Patricia Clavin, Defining Transnationalism. *Contemporary European History* 14:4 (2005), 421–439.

17. Albert Sorel, *Tolstoi historien, Conférence faite à l'école des sciences politiques, 1888*. Lectures historiques, Plon, 1894.

18. Ks. esim. Paul Sharp, *Diplomatic Theory of International Relations*. Cambridge University Press, 2009; Kenneth Weisbrode, *Old Diplomacy Revisited. A Study in the Modern History of Diplomatic Transformations*. Palgrave 2014; David

rakenteet ja toimijat, se on kiinnittänyt huomionsa politiikan lisäksi muun muassa kulttuuriin, eri toimijoiden mielikuviin ja psykologiseen ympäristöön¹⁹ sekä talouteen ja sisäpolitiikkaan. Arno Mayer kirjoitti jo vuonna 1967 ohjelmallisesti, että "[...] the analytic framework of conventional diplomatic history simply must be enlarged to accommodate the complexities of international relations in an age of mass and crisis politics, in an age of international civil war".²⁰ Historioitsija pyrki kansainvälisessäkin kontekstissa ymmärtämään poliittisia, sosiaalisia ja kulttuurisia olosuhteita sekä tunnetiloja, joissa menneisyyden ihmiset ovat toimineet.

Pohtiessaan lyhyen ja pitkän aikavälin ilmiöitä muutoksineen ja jatkuvuuksineen historian tutkija tuo kansainvälisten suhteiden tutkimukseen myös kronologian tajua. Osa tapahtumista on rakenteellisia, pitkäkestoisia ilmiöitä; osa kestää lyhyemmän aikaa. Historioitsija on tottunut siirtämään tarkastelunsa nopeista tapahtumista pitkäaikaisiin ilmiöihin ja etsimään kytköksiä niiden väliltä. Tutkiessaan mitä aihetta tahansa – Turun Palloseurasta Kreikka-paketteihin ja kotieläinten kohtelusta ensimmäisen maailmansodan syihin – erilaiset mittakaavat sekä ”zoomaaminen” niin eteen- kuin taaksepäin ovat historioitsijan tärkeitä työkaluja. Suurta päätöstä selitettäessä täytyy liikkua monilla erimittaisilla ajanjaksoilla, tasoilla ja alueilla: ihmisistä valtioihin, kulttuurista talouteen.

Kansainvälisten suhteiden historia on siis onnistunut säilyttämään vireytensä ja uudistumaan²¹. Vaikka Suomessa alalla ei ole näkynyt samaa systemaattista kollektiivista pohdintaa kuin sotahistoriassa²², kansainvälisiä suhteita ja erityisesti Suomen ulkosuhteita on 1980-luvulta lähtien tutkittu laajemmin kuin ennen. Tutkimuskohteiksi ovat tulleet kansainväliset taloussuhteet, bilateraaliset suhteet, diplomaattinen edustaminen, kotimaisen ja ulkopoliittisen kentän väliset suhteet, Suomi-kuvatyo, propaganda ja erilaisten sisäpolitiikan ”keskitason” toimijoiden ulkosuhteet. Ulkomaalaisia arkistoja on alettu käydä systemaattisesti läpi, ja kenttä on huomattavasti laajentunut. Tämä akateeminen vireys keskittyy kuitenkin edelleen vahvasti kansalliseen kontekstiin, eikä se yleensä saavuta kirjakaupan hyllyjä. Myyntilistoja hallitsevat kansainvälisten suhteiden tutkimuksen osalta ylivoimaisesti Suomen päätöksentekoon liittyvät esitykset, kirjat toisesta maailmansodasta, elämäkerralliset suurmieshistoriat sekä kansallisia arpia rapsuttavat lukuisat puoliesseistiset synteetikirjat.

Uudistumisensa myötä tutkimusala muistuttaa nykyään sateenvarjoa, tai pikemminkin eräänlaista kuplahallia, jonka suojiin mahtuu paljon erilaisia tutkimusintressejä, näkökulmia ja metodeja. Muun muassa T. G. Otte on tuonut esiin tämän sisäisen hajonnan ja julistanut haluavansa keskittyä politiikan ja diplomatian omaan logiikkaan, valtion ja johtajien keskeisyyteen kansain-

-
- Reynolds, International History, the Cultural Turn and the Diplomatic Twitch. *Cultural and Social History* 3:1 (2006), 75–91. Verkoston kotisivulla <https://newdiplomatchistory.org/> (3.11.2017) lukee, että: ”Diplomatic history as a discipline is now being rediscovered as historians have become more receptive to trends in cultural studies, to advances in the social sciences, and to the mutual incorporation of state and non-state actors into the study of global, international, and transnational history. This in turn is transforming our understanding of ‘diplomacy’ and the identity of ‘the diplomat.’”
19. Jessica C. E. Gienow-Hecht & Frank Schumacher (toim.) *Culture and International History*. Berghahn Books 2004; Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press 1976. Suomessa varhaisemat esimerkit tästä kansainvälisten suhteiden historian kentän laajentamisesta löytyy esimerkiksi kirjoista Jorma Kalela, *Grannar på skilda vägar*. Söderströms 1971, ja Michael Berry, *American Foreign Policy and the Finnish Exception. Ideological Preferences and Wartime Realities*. SHS 1987.
20. Arno Mayer, *Policy and Diplomacy of Peace-Making. Containment and Counter-revolution at Versailles, 1918–1919*. Knopf 1967, 30.
21. Saadakseen käsityksen alan kehityksestä lukija voi vertailla Trachtenbergin hyvin klassista lähestymistapaa (esim. kirjassa *The Cold War and After: History, Theory and the Logic of International Politics*. Princeton University Press 2012) Patrick Finneyn kokoaman teoksen metodologiseen runsauteen: Finney (toim.) 2005. Ks. myös Matt Schumann & Karl Schweizer, The Revitalization of Diplomatic History. Renewed Reflections. *Diplomacy and Statecraft* 19:2 (2008), 149–186; Jean-Michel Guieu, Claire Sanderson (toim.) *L'historien et les relations internationales. Autour de Robert Frank*. Publications de la Sorbonne 2012.
22. Näkyvämmin sotahistorian metodologinen ponnistus on näkynyt kirjassa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa*. Minerva Kustannus 2006.

välisissä suhteissa²³. Otten mukaan tämä on myös ”pragmaattinen” valinta, joka takaa, että kansainvälisten suhteiden historia pysyy relevanttina myös suhteessaan nykypäivän päätöksentekijöihin ja yhteiskuntiin. David Reynolds ja Robert Buzzanco²⁴ korostavat hekin kansainvälisten suhteiden historian fokuksen paluuta politiikkaan, poliittiseen päätöksentekoon, poliittiseen vallankäyttöön ja valtiollisiin toimijoihin – Buzzancon sanoin ”back to the beef”. Jessica Gienow-Hecht ehdottaa kahta tapaa toimia laajenevassa tutkimuskentässä: fokuksen siirtämistä kokonaan muualle – kulttuuriin, talouteen, yhteiskuntiin, transnationaalisiin ryhmiin – tai sen laajentamista siten, että poliittisen päätöksenteon selittämässä otetaan huomioon aikaisempaa useampia asioita, taustatekijöitä ja tasoja henkilöistä valtiollisiin järjestöihin²⁵. Vaikka jälkimmäinen sopinee parhaiten suomalaisen poliittisen historian perintöön, todellisuudessa nämä lähestymistavat elävät vahvasti rinnakkain nykypäivän suomalaisessa kansainvälisten suhteiden historiassa. Laajempi perspektiivi sekä ajallisesti että temaattisesti on tullut alalle jäädäkseen.

Suomessa työskarkaa riittää tulevaisuudessakin. Ulkoasiainministeriön arkistojen säännöllinen avaaminen 25 vuotta tapahtumien jälkeen paljastaa meille pikkuhiljaa 1990-luvun alkua. Toisesta päästä poliittisen historian aikajanaa voitaisiin 1800-luvun autonomisen Suomen ulkosuhteita pohtia laajemmin. Perspektiivin laajentuminen muihin tekijöihin kuin valtio antaa mahdollisuuden pohtia lukuisten organisaatioiden ja intressiryhmien kansainvälistä roolia. 1900-luvun aikaiset julkiset tai yksityiset ryhmät, jotka ovat toimineet diplomaattisessa ominaisuudessa, suomalaiset toimijat kansainvälisissä järjestöissä, konsulit, raja-alueet, kansainvälistymisprosessi, teknologian kehitys, kansainväliset kulttuuriset suhteet, suomalaisuuden kehitys globaalissa vuorovaikutuksessa, taloudellisten intressiryhmien kansainvälinen toiminta, kehitysapu tai suomalaisten mielikuvat kansainvälisistä suhteista ovat tulleet tutkimuksen kohteiksi tai vielä odottavat tutkijaansa. Tieteellisesti kansainvälisten suhteiden

historian ja ylipäänsä poliittisen historian kenttä on Suomessa pääosin terve ja monipuolinen, dominoivan statuksen menetyksestä ja muille historialloille avautumisestaan huolimatta – vai kenties nimenomaan noiden ansiosta?

Nykyaikana alaan, samalla kuin yleensä historiantutkimukseen, kohdistuu kuitenkin paineita muualta kuin sen sisältäpäin. Historiantutkimuksen pyrkimykset tuntuvat soveltuvan huonosti innovatiiviseen, hallintopainotteiseen ja ”sovellettavan tieteen” yliopistoon sekä hallitusjohtoiseen strategiseen rahoitukseen. Vielä huolestuttavampaa on tieteen arvon kyseenalaistuminen ja tieteellisen kulttuurin mureneminen mielipiteiden välisiksi riidoiksi.

Historioitsijat ovat vähintäänkin puoliksi tarinoiden kertojia; historiankirjoituksessa on tunnelmallinen, aistillinen, taiteellinen aspekti. Me historioitsijat kirjoitamme tullaksemme luetuiksi, ja tämä toivomus herättää meissä luonnollisen intressin metodeihin, joilla voi vaikuttaa lukijaan ja saada hänet kiinnostumaan. Nykyaikana, kun luottamus kaikkiin instituutioihin – muun muassa tieteeseen – on vakavassa kriisissä, meidän historiankirjoittajien kiinnostus ihmisten kohtaloihin ja kokemuksiin, pyrkimys empatiaan ja sen viljeleminen sekä kokeneisuus kielenkäytössä ovat erittäin tärkeitä työmme osia. Koska yleisön kiinnostus menneisyyteen on edelleen valtavaa, meidän vastuullamme on varmistaa, että mielenkiintoon vastataan myös tieteen näkökulmasta.

Kiinnostukseen vastaamiseen liittyy eräänlainen riski. Kirjassaan *The Giant, O'Brien* Hilary Mantel kuvaa tarinankertojana esiintyvää jättiläistä, joka tarinoita kertoessaan muuttaa kertomuksiansen mukaan, mitä hänen yleisönsä haluaa. Lopulta jättiläinen huomaa, että tarinat ovat vääristyneet, historia (*history*) on muuttunut tarinoiksi (*stories*). Historioitsija on samassa asemassa kuin O'Brien. Meidän tieteenalamme kiinnostaa ja on useimmiten helppoa selittää, ja me pyrimme koskettamaan laajaa yleisöä. Mutta jos perustelumme ovat heikkoja tai jos pyrimme ennen kaikkea tyydyttämään lukijamme tai yhteiskuntamme odotuksia, me huijaamme sekä itseämme että

23. Otte 2005.

24. Robert Buzzanco, Commentary. Where's the Beef? Culture without Power in the Study of U.S. Foreign Relations. *Diplomatic History* 24 (2000), 623–632.

25. Jessica Gienow-Hecht, Nation Branding. Teoksessa Jost Dülffer & Wilfried Loth (toim.) *Dimensionen internationaler Geschichte*. Oldenbourg 2012, 65–85.

lukijaamme. Nykyaikana on tärkeää yleistajuistaa, tehdä tiede helposti ymmärrettäväksi, ja historioitsijat osaavat tehdä sen paremmin kuin monet muut²⁶. Mutta työhömmme kuuluu lukijan järkeen vetoaminen sekä sellaistenkin asioiden pohtiminen, jotka eivät kiinnosta ketään, sellaisillakin tavoilla, jotka eivät miellytä ketään. Jotkin menneisyyden tapahtumat vaativat lukijalta ponnistelua, koska ne ovat epämiellyttäviä, häpeällisiä tai monimutkaisia. Jotkin eivät sovi ajan henkeen, yleisön näkemyksiin tai kansankunnan rakentamisen tarpeisiin. Joitakin tunnettuja kategorioita – kuten ”valtio” ja ”kansankunta” – on joskus pakko purkaa ennen kuin menneisyyttä voidaan ymmärtää. On tärkeää esittää laajalle yleisölle myös, miten tiedettä tehdään tietyin tavoin, tietyillä ehdoilla. Luottamus tieteeseen ei palaa huijaimalla tai myötäilemällä lukijakuntaa, emmekä saa olla pelkästään tarinoita kertovia hassuja jättiläisiä. Menneisyyttä on kunnioitettava, tutkittava sen oman logiikan ja sen omien sääntöjen mukaisesti. Tutkimuksen pitää sisältää todisteita, pohdintaa ja rehellisyyttä lukijaa kohtaan.

Vaikka historiantutkimus on aineellisesti hyödyttöntä,²⁷ se ei ole merkityksetöntä. Tutkijan perusasenne on demokraattisessa yhteiskunnassa erityisen tärkeä. Historioitsijan tapa suhtautua maailmaan eli halu ymmärtää ilmiöitä ja tapahtumia laajasti ja oikeissa asiayhteyksissään, niin menneisyydessä kuin nykyajassakin, lienee historiantutkimuksen tärkein anti, tärkeämpi kuin

lukeneisuus tai ”menneistä virheistä oppiminen”. Historiantutkimus vastaa universaaliin henkiseen tarpeeseen: tarpeeseen kertoa ja kuunnella tarinoita, tarpeeseen pohtia järjestyneesti menneisyyttämme ja ajatukseen, että siinä prosessissa kerromme myös usein jotain merkittävää omasta ajastamme. Juuri tästä puhuu Elizabeth Bishop runossaan *At the Fishhouses* runoilijan symbolisella kielellä. Kirjoittaessaan talvisesta merivedestä Bishop itse asiassa kuvailee, kuinka vaikeaa ja kipeää ymmärtäminen on, ja korostaa tietämyksemme (*knowledge*) suhdetta aikaan ja oman aikamme orgaanista kytköstä menneisyyteen:

*If you tasted it, it would first taste bitter
then briny, then surely burn your tongue.
It is like what we imagine knowledge to be:
dark, salt, clear, moving, utterly free,
drawn from the cold hard mouth
of the world, derived from the rocky breasts
forever, flowing and drawn, and since
our knowledge is historical, flowing, and flown.*²⁸

Ihmiset ja yhteiskunnat elävät ajassa. Menneisyytensä ja ajallisuutensa ymmärtämiseksi ne tarvitsevat ammattimaisia historiantutkijoita, jotka eivät ainoastaan kerro tarinoita vaan myös pohtivat tieteellisesti. Vaihtoehto on joutua – ihmisenä tai yhteiskuntana – sellaisen menneisyyden vangiksi, jota tunnemme vain myyttien ja valheiden avulla, josta näemme vain osia, mutta jota emme ymmärrä.

26. Hilary Mantel, *The Giant, O'Brien*. Picador 1998 (pokkarina 2007). Kirjoittaessaan nk. *fake news* -ilmiöstä Paris Nanterre -yliopiston viestintä- ja mediatutkimuksen professori, vuonna 2017 menehtynyt Louise Merzeau korosti sitä syvää luottamuskeskustelua, joka esiintyy koko ongelman ytimessä: väärien tietojen levittämistä vastaan nk. *fact checking* -menetelmät eivät riitä, jos faktojen tarkistajia pidetään auktoriteettihahmoina, joihin ei enää luoteta. Wikipediaa esimerkkinä käyttäen Merzeau kehottaa pohtimaan keinoja, miten voitaisiin perustaa yhteisiä ”luottamuksen elintiloja” (*écosystèmes de confiance*), joissa olisi mahdollista rakentaa uudestaan luottamusta ja jakaa tietoa. Ks. Louise Merzeau, *Les fake news*, *miroir grossissant de luttes d'influences*. Artikkelin sivustolla *InaGlobal* 19.05.2017 (päivitetty 31.5.2017), <http://www.inaglobal.fr/idees/article/les-fake-news-miroir-grossissant-de-luttes-d-influences-9713> (18.9.2017). Tiina Raevaara taas on kolumnissaan korostanut, miten tieteen tulosten tiivistäminen yleistajuisiksi voi johtaa asiantuntijoiden väheksymiseen: <https://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/mielipide-kotimaa/ojasta-allikkoon-tieteen-tulosten-tiivistaminen-yleistajuisiksi-voi-johtaa-asiantuntijoiden-vaheksymiseen/> (20.9.2017). Kirjassaan Raevaara tiivistää ongelman ja ehdottaa mahdolliseksi ratkaisuksi tutkijoiden ja toimittajien välistä dialogia sekä tieteellisen prosessin parempaa selittämistä yleisölle (ks. Tiina Raevaara, *Tajuako kukaan? Opas tieteen yleistajuisuudelle*. Vastapaino 2016).

27. Henry Rouso aloittaa kontribuutiionsa Emmanuel Laurentinin kirjaan provokatiivisesti näin: ”*A quoi sert l'histoire? À rien...*” (Emmanuel Laurentin (toim.), *À quoi sert l'histoire aujourd'hui?* Bayard 2010, 162).

28. Elizabeth Bishop, *At the Fishhouses*. Teoksessa *The Complete Poems, 1927–1979*. Farrar, Straus and Giroux 1983 [1979]. Helena Sinervo on kääntänyt runon suomeksi vuonna 1997 (Elizabeth Bishop, *Matkakäsymyksiä*. Valikoinut ja suomentanut Helena Sinervo. WSOY 1997): Jos maistaisit sitä, se maistuisi ensin karvaalta, / sitten suolaiselta, sitten se varmaan polttaisi kielesi. / Sellaiseksi kuvittelemme tiedon: / pimeää, suolaista, kirkasta, liikkuvaa, äärimmäisen vapaata, maailman kylmästä ja kovasta suusta saatua, / kivisistä rinnoista polveutuvaa, / ikuisesti virtaavaa ja saatua, ja koska / tietomme on historiallista: virtaava ja virrannutta.

Anu Lahtinen

Suomalaisten historia kirjailijan laboratoriossa

Kirjailija Sirpa Kähkönen kasvoi ympäristössä, jossa oli voimakas tarinoiden perinne. Hän ymmärsi jo varhain, että menneisyyden kokemukset kulkevat ihmisten mukana myöhemminkin. 1990-luvulla historian ja kirjallisuuden opinnot vaihtuivat vähitellen romaaneihin ja teoksiin, joissa näkyy huolellinen, luova historiatulkinta. Historiallisen Aikakauskirjan päätoimittaja Anu Lahtinen keskusteli Kähkösen kanssa suomalaisten menneisyydestä ja historiasta kirjailijan laboratoriossa.

*Olet kirjoittanut sekä fiktion kautta että myös tietokirjassa *Vihan ja rakkauden liekit* (2010) suomalaisista kommunisteista ja heidän kokemuksistaan. Suomalaisen kulttuurirahaston rahanjakotilaisuudessa aiemmin tänä vuonna kiinnitit hienolla tavalla huomiota siihen, että isoisäsi rakasti syvästi Suomea, suomalaista kulttuuria ja esimerkiksi Aleksis Kiveä, mutta hänen unelmansa isänmaasta joutui törmäyskurssille sen kanssa, mikä oli 1930-luvun Suomessa sallittua. Miten paljon tiesit isoisäsi ja isoäitisi vaiheista perheen kertomusten kautta, ennen arkistoihin tutustumista?*

SK: Tiesin isoisäni olleen kommunisti, Tammissaaren vanki, pakkoruokittu ja vasten tahtoaan sodassa. Mutta ajattelin osin, että ehkäpä kaikki kuulemani tarinat eivät pidäkään paikkaansa, ehkä osa on liioittelua. Mutta sitten menin arkistoon, kun Etsivän keskuspoliisin henkilöarkistot olivat avautuneet. Kun luin isoisäni ja sotienvälisen ajan kommunistien kohtaloista, tajusin, että

aivan samat tapahtumat, jotka minulle oli kerrottu intiimillä kielellä, henkilökohtaisina kokemuksina, kerrottiin asiakirjoissa viranomaisten kielellä. Viranomaisaineistot vahvistivat muistelun tarinan. Ne tarjosivat asiallisen, kylmän ajanakertomuksen kaikista tapahtumista, jotka olivat henkilötasolla aiheuttaneet paljon kärsimyksiä.

Näiden havaintojen summana siis löysit Suomen 1900-luvun historiasta sellaisen aihepiirin, jonka koit tärkeäksi ja syventymisen arvoiseksi.

SK: On tyypillistä, että kirjailija hakee ominta aihettaan, ja se voi olla niin lähellä, että sitä ei hahmota. Vuonna 1996 Biskops-Arnössa Ruotsissa järjestetyn kirjailijakokouksen aiheena oli historiallinen romaani, ja siellä yhtäkkiä tajusin, että avautunut Etsivän keskuspoliisin arkisto muodosti tärkeän lähtökohdan, jota saatoinkin käyttää kirjoitustyössäni.

Olet itse opiskellut historiaa, millainen suhde Sinulla on historiaan tieteenä?

SK: Olin peruskoulun viidenneltä luokalta luenut historiaa mielenkiinnolla, en kuitenkaan lapsena ajatellut sitä ammattina, myöhemmin kyllä. Itselleni historia ja kaunokirjallisuus ovat kaksi eri tapaa tarkastella samoja ilmiöitä. Menneisyys ja sen vaietut kokemukset kiinnostivat minua, ja mukana oli henkilökohtaisuutta, jolle koin olevan enemmän tilaa ja oikeutusta kaunokirjallisessa tuotannossa. Henkilökohtaisuudella en tarkoita, että toisin itseäni koko ajan esiin, vaan sitä, että

intressit, joilla olen lähestynyt aineistoja, ovat olleet hyvin henkilökohtaisia.

Opiskeltavana aineena historia oli minulle työkalutiede, josta kaikkein keskeisin elementti oli lähdekritiikki. Kaiken kertomisen ytimessä, myös fiktiossa, on kysymys siitä, kuka kertoo ja millaisiin tavoitteisiin. Kirjallisuustieteen narratologia eli kerronnan strategioiden tutkimus, kerronnallisuus, taas olisi varmasti hyödyllistä historioitsijoille, onhan historiatutkimuksen tulosten esittämisesäkin kertomus tärkeä. Minua innoittivat tutkimukset, jotka keskittyivät pieniin ihmisiin, arjen historiaan ja mentaliteetteihin.

Mikrohistorian lähestymistavat kuten aineeton perintö tarjoavat kirjailijalle keinoja tutkia myös omaa itseään ja omia taustojaan. Aineeton perintö näkyy siinä, millä tavoin eri suvut luotaavat menneisyyttään kertomuksilla tai puolisanattomilla asennoitumistavoilla. Eräs tärkeä piirre on se, miten perheet ja kasvuympäristön ihmiset asemoivat itsensä suhteessa kansallisiin kertomuksiin.

Aineeton perintö näkyy myös kouluttautumisessa ja ihmisten elämänvalinnoissa. Olet joskus haastattelussa kommentoinut sitä, että oli opiskelukavereita, joiden maailma ei tuntunut koskettavan omaasi.

SK: On ihmisiä, joilla on kulttuurista, sosiaalista ja akateemista pääomaa niin paljon, että he eivät välttämättä edes käsitä, miten paljon he ovat saaneet. Meillähän on kyllä kansalliseen tarinaan kirjoitettu myös tarina urheasta pojasta, joka hiihtää kontti selässään satoja kilometrejä opin tielle. Sen sijaan varsinkin työväenluokkaisten tyttöjen tarinaa on harvemmin kirjoitettu tällaiseksi kansalliseksi kertomukseksi.

1900-luvun mittaan luokkakysymys painui taustalle, mutta edelleen todellinen ja näkymätön pääoma antaa mahdollisuuden kompromissittomaan elämään. Tästäkin syystä taidemaailma vetosi minuun, sillä taiteen mittaustavat ovat omansalaiset, taiteen ja taiteilijuuden maailmassa varallisuudella tai taustalla ei ollut samanlaista merkitystä kuin monilla muilla elämänoilla, tieteessäkin ja taiteilijoiden elämäntarinoihin ulkopuolisuus ja köyhyys ovat aina kuuluneet.

Millaisena näet historian tutkimuksen ja kaunokirjallisuuden suhteen yleisemmin?

SK: Silloin tällöin kuuluu kysymyksiä, onko historia kaunokirjallisuuden aputiede, josta ammentaan helppoa aineistoa romaaneille, jotka sitten

vievät median huomion. Kuitenkin niillä kirjailijoilla joita tunnen, kirjoitustyö on hyvin pitkäaikaisen oman tutkimustyön tulos. Kaunokirjallisuus ei tavoittele historian hyväksikäyttöä, vaikka median toimintatavat ehkä joskus vahvistavat tällaista vaikutelmaa.

Mielestäni kaunokirjallisuus ei vaadi viitteitä, mutta kun tekoprosessia käsitellään esimerkiksi haastatteluissa tai tekijöiden omissa artikkeleissa tai blogeissa, niin on rehellistä ilmoittaa lähteet ja mistä aineistoja on saatu. Tieteellinen pitkäjänteinen työ tuottaa arvokkaita tuloksia, ja on todella hienoa että tässä maassa on olemassa niin korkeatasoista historiatiedettä, myös kaunokirjallisuuden tueksi. Kaunokirjallisuus ei kuitenkaan tyhjene lähteisiin ja tutkimuskirjallisuuteen.

Historiallisen romaanin kirjoittaminen ei ole mitään kiiltävää kahmivan harakan hommaa, vaan iso rakennusprojekti. Aikakausi on tunnettava, jotta tietäisi, millaisia toiveita, tyytymättömyyden aiheita ihmisillä on ollut, miksi he ovat tavoitelleet tiettyjä asioita. Ja kun käyttää paljon alkuperäislähteitä, sanasto ja rytmitykset tulevat sieltä luontevasti ja muuttuvat käyttökieleksi, jota ei tarvitse liisteröidä mukaan, se vain kulkee luontevasti mukana.

Olet tosiaan tehnyt arkistotyötä, lukenut paljon, ja teoksesi on vastaanotettu hyvin myös monien tutkijoiden parissa. Miten vuosikymmenten työ on muuttanut suhtautumistasi menneisyyteen ja siitä kertomiseen?

SK: Kuvittelisin että historiallisen romaanin kirjoittajalla on hyvin sama tilanne kuin tutkijoilla – sanotaan, että 10 000 tuntia on harjoiteltava, jotta tulee hyväksi jossain aiheessa. Alkuvuosina tein valtavasti arkistotyötä, luin tutkimuskirjallisuutta, loin pohjatietojen kokonaisuuden, jota voin käyttää myöhemminkin. Pohjatiedot muokkaavat niitä kysymyksiä, joita mielessäni herää, ja syntyy tarkentavia kysymyksiä.

Uusien kirjojen kirjoittamisessa katse tarkentuu rajatumpaan kohteeseen ja pohjatyötä tarvitaan tavallaan vähemmän tai tarkentavana. Esimerkkinä voi mainita eläinten kohtalot sodassa. *Tankkien kesää* (2016) varten käytin paljon aikaa tutustuakseni sotahevosien historiaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa. Toki ennenkin olin nähnyt kuvia hevosista, jotka olivat sodassa, mutta en ollut ajatellut asiaa samalla tavalla.

Kuopio-sarjan alussa halusin ehkä enemmän näyttää, millaisia aiheita olin löytänyt – miehistä, jotka joutuivat kommunistisen työn vuoksi Tammissaaren vankeuteen – naisista ja perheistä, jotka koettivat tulla toimeen vaikeissa olosuhteissa.

Myöhemmin menneisyyden tiedot ovat alkaneet elää eri tavalla. Voisi sanoa että minulla on laboratorio, jonne syntyy ihmisiä, ja ne alkavat elää elämäänsä. Ensinnäkin herää kysymys: ”Olisivatko asiat voineet olla näin...” Kun mielikuva vahvistuu lähteiden ja lehtien lukemisella, tarinaan syntyy ihmisiä, jotka lihallistavat menneisyyden ajatukset ja tulkinnat.

Tässä konkretisoituu Aristoteleen toteama ero historiantutkimuksen ja runouden välillä: historia kuvaa sitä, mitä alkibides teki, runous kertoo, mitä olisi voinut tapahtua. Fiktio operoi aina myös sumeilla, intuitiivisilla alueilla. Tietokirjallisuuden kirjoittaminen tuo vastapainoa. Vaikka siihen kuuluva pikkutarkka faktojen tarkistaminen viekin paljon aikaa, on virkistävää, kun joutuu käyttämään osin muita välineitä kuin fiktion kirjoittamisessa.

Suomessa kaunokirjailijat ovat tarttuneet usein aiheisiin, jotka historian puolella on vielä koettu vaikeiksi lähestyä. Miten lukijat ovat tarttuneet siihen, että käännyt esiin perinteisen kansallisen kertomuksen varjopuolia tai unohdettuja kokemusmaailmoita?

SK: Kaunokirjailijoilla on ollut suomalaisessa keskustelussa usein mahdollisuus vaikuttaa paradigman vaihdoksiin. *Vihan ja rakkauden liekit* oli tieto-Finlandia ehdokkaana, ja kun en saanut palkintoa, lukija otti yhteyttä ja kirjoitti: meitä oli hiljaista väkeä takanasi verhoissa siellä ehdokastilaisuudessa valtavasti. Selkeästi ihmiset, joilla oli vastaavia taustakokemuksia perheessään, kokivat että tällainenkin tulkinta menneestä on tullut luvalliseksi. Kirja vapautti heidät vaikeudesta.

Myös kokonaan vastakkaisen aatteellisen perinnön piirissä eläneet ihmiset ottivat yhteyttä ja kertoivat, että suuren aatteen dynamiikka tuottaa perheisiin ja sukuihin samanlaista dynamiikkaa, aatteen etumerkeistä riippumatta.

Romaanit ovat tuottaneet usein myös palautetta, jossa todetaan että ”nyt ymmärrämme, miten entiset sukupolvet elivät.” Katson, että juuri siviilien kokemuksen esilletuomisella on vaikutusta siihen, miten sodasta puhutaan. On tärkeää miettiä käsitteitä ja sanavalintoja. Korostan esi-

merkiksi, että en käytä termiä ’kotirintama’, koska se on propagandistinen sota-ajan termi – ei ollut yhtenäistä kotirintamaa, varsinkaan jatkosodan aikana.

Kaunokirjallisuuden lukijat ovat hyvin tietoisia siitä, että kaunokirjallisuus esittää vaihtoehtoisia tarinoita. Lähihistoriasta kirjoittaessa voi joskus törmätä siihen, että yksittäisen lukijan oma kokemus menneestä on toinen kuin fiktion luotu. Lukija on voinut tavatessa sanoa, että ”minä en kokenut sodan pelkoa vuonna 1968 ei minun aikani puhuttu tällaisista asioista, mutta onhan se ihan mahdollista, että jossain toisessa paikassa joku toinen ihminen...” Tutkimus ja henkilökohdainen muisto voivat toki olla hyvin vahvasti erillään, ja tutkimus voi tarkentaa muistoa tavalla, joka ei ole pelkästään miellyttävää. Toisaalta lukijoiden muistelut myös suuntaavat huomiota ja ohjaavat lähteille, joihin en muuten olisi kiinnittänyt huomiota. Lukijatapaamisten ansiosta osasin esimerkiksi etsiä tietoa siitä, että sodanaikainen Kuopio oli saksalaisten virkistyskaupunki.

Onko tulkinnoillesi ollut helppo löytää näkyvyyttä? Olet joskus haastattelussa kertonut, että olet matkustanut paljon kohdataksesi lukijoita ja tehnyt työtä saadaksesi kirjoillesi näkyvyyttä.

SK: Suomessa on haasteena, että täällä on oikeastaan vain yksi julkisuus, kun taas monissa maissa, missä on enemmän sekä lukijoita että kirjoittajia, voi olla merkittäviä rinnakkaisjulkisuuksia, joissa eri näkökulmat löytävät yleisönsä. Suomessa ne, jotka eivät sovi julkisuuden tuntemaan kaavaan, voivat olla aika pitkään pimennossa. Silloin vaatii paljon työtä tehdä ymmärrettäväksi uusi tulokulma. Mutta lukijakuntani alkoi varsin pian kasvaa, ja myös historiantutkimuksen suuntaan on syntynyt uusia yhteyksiä.

Suomalainen kirjallisuus tavoittelee kansainvälisiä markkinoita, ja teoksiasi on myyty myös ulkomaille. Miten kansainvälisyys näkyy suomalaisen kirjailijan työssä?

SK: Moni varmaan kokee, että maailmalla selvitäkseen kirjailijan tulisi käsitellä jotain ”yleisiä” aiheita, ehkä tavoitella jonkinlaista kuvitteellista kansainvälistä tyyliä. Mutta Eurooppa on siellä, missä jaetaan tietyt yhteiset arvot, ja silloin se on yhtä lailla läsnä myös Suomessa. Esimerkiksi romaanissa *Mustat morsiamet* (1998), joka aloittaa Kuopio-sarjan, kulkee mukana poliittisen pola-

risaation teema, kahtiajako, poliittinen väkivalta ja radikalisaatio.

Tämä vastaa keskustelua, jota historiantutkimuksen kentällä käydään: millaiset aiheet ja millaiset kehykset tekevät Suomen alueen historiasta kansainvälisesti mielenkiintoisen.

SK: Ymmärtääkseni Suomessa on perinteisesti ajateltu, että Suomen kuvaaminen ei ole kiinnostavaa, vaan fiktiossa pitäisi rakentaa hybridipaikkoja, joissa kansainvälisyys näkyy. Mutta taide, sellaisena kuin sen näen, kuvaa tiettyä paikkaa, jossa on vallalla universaalit voimat. Se on tiivistyneenä kirjassa *Vihan ja rakkauten liekit* – Tammissaaren vankileiri näyttäytyy laboratoriona, jossa kiehuvat kaikki aikakauden tunteet, toiveet ja pelot. Siksi tällaisia paikkoja ei tulisi hävetä tai vähätellä. Sitä päivää odotellessa, että Helsingissä ymmärrettäisiin, että Helsinki on yhtä pieni kuin Kuopio, joka taas kuopiolaisille on maailman napa.

On tosiaan tärkeä muistaa, että kansallisen ja kansainvälisen tason lisäksi on muita alueellisia tasoja. Historiallisten romaaniesi tapahtumissa Kuopio, kotikaupunkisi, on aivan keskeisessä asemassa, ja olet maininnut kuopiolaisen kansalliskirjailijamme Minna Canthin tärkeäksi innoittajaksesi.

SK: Kuopion asema sivistyksen keskuksena on myös tuntunut tärkeältä, ja minulle on hyvin tärkeää, että olen kasvanut samassa kaupungissa kuin Canth. Kouluaikana Canth oli mukana esimerkiksi kirjallisuuden opetuksessa, olisi ollut hienoa, jos historian opetus olisi voinut olla samalla tavalla lokalisoitunutta. Teollistumisen, naissivistyksen, aatteiden kehityksen olisi voinut esittää hyvin paikallisin esimerkein.

Naisia ei ole ollut tapana julistaa neroiksi, mutta Canth on kyllä liki neroutta kaikessa monipuolisuudessaan – että hän selviytyi valtavan lapsikatraan ja liikeyrityksen kanssa, loi kirjallisuutta, seurasi kansainvälistä aatekeskustelua ja kirjallisuutta ja piti yllä kirjallista ja yhteiskunnallista keskustelua! – ja kesti vihamieliset reaktiot. Hän oli niin laaja-alainen vaikuttaja ja ajattelija, merkityksellinen draamatikko, ja omien kokemustensa kautta pehmentynyt myötäelämään ihmisten kurjuuden.

Canthin kuvaukset köyhyydestä ovat välillä hyvin lohduttomia, jos kohta oli syytäkin.

SK: Canth esitti köyhyyden ja kurjuuden tosiasiaina, mutta jaksoi enimmäkseen olla maltillinen keskustelija ja kesti vielä vihamieliset reaktiot. Moni muu kirjailija oli mukana luomassa kansallisen kertomuksen tueksi ”yleviä köyhiä”, Saarijärven Paavon kaltaisia raatajia. Tämä epärealistinen kuva voimisti vuoden 1918 pettymystä: köyhämme eivät olleetkaan puhtaita ja kuuliaisia.

Olen nyt kirjoittanut Helsingin kaupunginmuuseolle, Hakasalmen huvilaan sijoittuvaa näyttelmää vuodesta 1918. Siinä yleisö kulkee näyttelijöiden mukana huoneesta toiseen ja todistaa ihmiskohtaloita vuoden 1918 Helsingistä. On ollut kauhistuttavaa, miten lähteistä tulee vastaan jatkuvasti nuoret tytöt ja pojat, sekä julmuuksien tekijöinä että uhreina...

Vuoden 1918 kokemukset kulkevat pitkään mukana suomalaisessa yhteiskunnassa. 1930-luvun poliittista tilannetta tarkastellessa tuntuu hyvin osuvalta Jukka Kekkonen luonnehdinta, että 1930-luku oli sisällissodan toinen näytös ja oikeudenkäytön kriisiaikaa – kahtiajako oli niin jyrkkä ja kohtelu erosi niin paljon siinä, miten Mäntsälän kapinan osanottajia tai kommunisteja oikeudessa kohdeltiin.

Nyt elämme taas ajassa, jossa jo kuolleiksi luullut aatteet samoin kuin radikalismi ja populismi näyttelevät jälleen merkittävää roolia.

SK: Olen miettinyt paljon näitä asioita, jotka riivaavat eurooppalaisia yhteiskuntia: yhteiskuntaluokkien kyvyttömyys ymmärtää toisiaan, vapaan kansalaisyhteiskunnan kriisit.

1990-luvulla, kirjailijanurani alkuvaiheessa, elettiin Neuvostoliiton romahduksen jälkeisenä aikana, jolloin ajatus tuntui olevan, että aatteiden aika on ohi ja historia on kuollut. Olin 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun lopussa hirveän ylpeä venäläisistä, jotka korostivat avoimuutta, keskustelivat 1930-luvun vainoista ja väärinkäytöksistä ja tukivat Memorialin kaltaisia kansalaisjärjestöjä. En olisi uskonut että Stalin nousisi uudelleen arvoitettuun asemaan.

Tietenkin harvoin eletään aikaa, jolloin Neuvostoliiton kaltainen suuri valtakunta hajoaa, joten näköharha on ymmärrettävä. Mutta ei hajoamisesta tule pysyvää olotilaa, vaan jotain muuta tulee tilalle. Sloganit ovat vaarallisia sekä tieteessä että taiteessa. ■

Kuva: Soila Puurtinen, Savonlinnan oopperajuhlien kokoelmat

Simo Mikkonen

Miten säveltäjä käyttää historiaa ja kansallista kuvastoa?

AULIS SALLINEN MUSIIKISTAAN JA SUOMEN HISTORIASTA

Aulis Sallinen (1935–) on Suomen kansainvälisesti arvostetuimpia säveltäjiä. Sallisen teoksia on kantaesitetty Suomen ohella Yhdysvalloissa ja eri puolilla Eurooppaa. Hänen sävellysluettelonsa sisältää runsaasti eri sävellysmuotoja, mutta hänet tunnetaan ehkä parhaiten oopperoistaan, joita hän on säveltänyt kaikkiaan kuusi. Sallisen viimeisin työ, kesällä 2017 kantaesitetty *Linna vedessä*, oli Savonlinnan oopperajuhlien Suomi 100 -teemainen tilausteos. Säveltäjän mukaan työ ei ole ooppera, vaan kronikka. Musiikillisesti teos muistuttaa oopperaa, mutta siitä puuttuu oopperaan kuuluva dramatisointi. Kuten *Linna vedessä*, useimmat Sallisen oopperoista ovat aiheensa puolesta olleet historiallisia, vaikkakin fiktiivisiä. Useat niistä myös käsittelevät jollain tavalla suomalaisuutta ja kansallista identiteettiämme. Oopperasäveltäjänä mies nousi

vahvasti esille 1970- ja -80-lukujen taitteessa kun suomalais-kansallisia teemoja käsittelevät oopperat *Ratsumies* (1975) ja *Punainen viiva* (1978) alkoivat saavuttaa mainetta myös Suomen rajojen ulkopuolella.

Historiallinen Aikakauskirja haastatteli Aulis Sallista hänen suhteestaan menneisyyteen ja suomalaisuuteen, mutta myös kansallisesta taiteesta ja musiikin suhteesta historiaan. Sallinen on uralaan joutunut kohtaamaan nämä kysymykset useaan otteeseen. Erityisesti hänen oopperatuotantonsa on katsottu käynnistäneen oopperabuumin Suomessa. Maassamme oli totuttu esittämään lähinnä ulkomaista oopperaa ja harva teos ennen Sallista jäi pysyvästi oopperatalojen ohjelmistoihin, puhumattakaan että niitä olisi noteerattu ulkomailla. Tämä muuttui Sallisen *Punaisen viivan* myötä.

Kansallisooppera teki useita vierailunäytäntöjä ulkomaille, muun muassa New Yorkiin ja Moskovaan 1980-luvun alkuvuosina. Vierailuilla oli mukana Sallisen *Punainen viiva*. Teosta oli jo ennen näitä vierailuja esitetty ulkomaille ja esimerkiksi Lontoossa se nähtiin maineikkaassa Sadler's Wells -teatterissa vuonna 1979. Yleisesti ottaen ooppera otettiin ulkomaille vastaan erittäin positiivisesti, Sallisen mukaan lähinnä Moskova osoittautui nihkeämmäksi. Suomalaisen oopperan vienti ulkomaille kuitenkin herätti aikanaan paljon keskustelua, mikä pani myös Sallisen miettimään kesäkuussa 1981:

*Pari iltaa sitten pohdittiin radiossa neljäkymmenen minuutin ajan sitä, onko suomalainen ooppera vientikelpoista vai ei. Kelpaavatko libretot, ovatko liian kansallisia, onko musiikki liian suomalaista (suomalaista! mitähän helvettiä sekin tarkoittaa?) ja niin edelleen. Tämä puhe on suomalaisen alemmuuskompleksin uusi ilmentymä, ja päätämistarpeen. Eikö ole itseisarvoa jo sillä, että nämä teokset on otettu hyvin vastaan Suomessa? Kotimaassa teoksiin ovat tutustuneet kymmenettuhannet ihmiset. Vierailunäytännössä ulkomaille salissa on kerrallaan korkeintaan pari tuhatta katsojaa ja ehkä jokunen kriitikko. Miksi vastaanotto Sveitsissä on suomalaiselle tärkeämpi kuin vastaanotto Suomessa?*¹

Vaikka kotimaisen kansainvälistymisestä käydyin keskustelun sävy häiritsi Sallista, ulkomailta tuli menestystä. Suomessa ei ehkä täysin edes ymmärretty, miten laajaa kiinnostusta Sallisen teokset herättivät. Säveltäjä saattoikin todeta helmikuussa 1985:

*Kirjeitä sinkoilee Ulkoministeriöstä ja Lontoosta. Kuningas lähtee Ranskaan -oopperaa suunnitellaan kovaa vauhtia Santa Féssä ja San Francisconsa.*²

Punaisen viivan tarina on Suomessa tulkittu välillä vahvan poliittisen vastakkainasettelun kautta ja koettu usein läheisemmäksi vasemmiston keskuudessa. Ulkomaille ooppera kuitenkin otettiin vastaan ennen kaikkea taiteena. Vaikka ideologisesti tarinan olisi ajatellut kiinnostavan nimenomaan Moskovassa, siellä vastaanotto oli selkeästi New Yorkia penseämpi.

Aulis Sallinen (1935–) on säveltänyt monipuolisesti oopperoita, orkesteriteoksia, kuoromusiikkia ja kamarimusiikkia.

Sallinen on työskennellyt Radion Sinfonia-orkesterin intendenttinä (1960–1970) ja Sibelius-Akatemian sävellyksen, kontrapunktin ja soitinnuksen opettajana (1963–1976).

Sallinen nimitettiin taiteilijaprofessoriksi vuonna 1976, mikä mahdollisti työskentelyn vapaana säveltäjänä.

Sallisen kuudesta oopperasta toistaiseksi viimeisimmät ovat autoritäärisestä hallinnosta ja sen romahtamisesta kertova satiirinen *Palatsi* (1995) sekä Shakespearin näytelmään perustuva *Kuningas Lear* (2000).

Linna vedessä kantaesitettiin Olavinlinnassa Savonlinnan oopperajuhlien yhteydessä 8.7.2017.

Vuonna 2015 julkaistu teos **Säveltäjä** sisältää Sallisen päiväkirjamerkintöjä vuosilta 1981–2015.

Sen sijaan Suomessa politisointia ei voinut välttää. *Punaisen viivan* valmistuttua teosta vastustaneet nimesivät sen ”ryysyläisspektaakkeliksi”. Erityisesti teoksen ohjaajaan, Kalle Holmbergiin, kohdistettiin syytöksiä ”punaisuudesta”. *Lapualaisoopperan* (1966) ohjaamisen jälkeen Holmberg – joka ei koskaan ollut taistolainen – sai kohdata poliittisesti sävytynyttä arvostelua. Nämä syytökset kiukuttivat Sallista kesällä 1981:

*Merkillistä! Kokoomusta edustava koulutoverini sanoi – ilman että oli nähnyt koko teosta – sen olevan ylistyslaulu sosiaalidemokraattiselle puolueelle. ... Estääkö tämän maan värikäs ja verinen historia näkemästä asioita objektiivisesti? Onko yhä olemassa emotionaalisella tasolla punainen Suomi ja valkoinen Suomi, ja vain hitunen ymmärrystä näiden kahden välissä?*³

Holmberg oli ohjannut jo *Ratsumiehen* kantaesityksen. Yhteistyö jatkui Sallisen kolmannessa oopperassa, *Kuningas lähtee Ranskaan*, joka oli Covent

1. Aulis Sallinen, *Säveltäjä*. Auditorium kustannus 2015.

2. Ibid.

3. Ibid.

Gardenin, BBC:n ja Savonlinnan oopperajuhlien yhteistilaisuus.

Holmberg ohjasi myös Sallisen neljännen oopperan, vuonna 1988 valmistuneen *Kullervon*, joka oli alun perin tilausteos uuden oopperatalon avajaisiin. Koska talon rakentaminen viivästyi, teos kantaesitettiin lopulta Los Angelesissa helmikuussa 1992. Ooppera perustui Holmbergin moderniin tulkintaan Aleksis Kiven näytelmästä, joskin librettoon säveltäjä toi suoria sitaatteja *Kalevalasta*. *Helsingin Sanomien* vaikutusvaltainen kriitikko, Seppo Heikinheimo, kirjoitti oopperasta teilaavan arvostelun. Arvostelun takana olivat mahdollisesti vanhat kaunat, sillä kävi ilmi, että Heikinheimo oli matkustanut Los Angelesiin vastoin toimituksen suositusta. Arvostelusta syntyi polemiikki, jota puitiin lehdistön lisäksi myös televisiossa:

[v]aikuttaa siltä että [Heikinheimon arvostelu Helsingin Sanomissa] on saanut aikaan Suomessa jonkinlaisen raivon aallon. Kullervo taidettiin mieltää lähes kansalliseksi projekiksi, kuten urheilumaaottelu, ja näin siitä lausutut arvostelut ovat osuneet kansan itsetuntoon. Joka tapauksessa teoksen saama julkisuus on ollut ennen näkemätön, ja näin Kullervo-hanke sai itseään suuremman merkityksen. Jotkut kirjoittajat ovat olleet tarkoitushakuisia ulkomaisia arvosteluja kääntäessään, vetäneet vähän kotiin päin. No hyvä, kerran näinkin! Useimmiten suomalaisuus toimii päinvastoin: hutkitaan olan takaa, jos vähänkin aihetta siihen ilmenee.⁴

Sallinen itse kirjoitti *Kullervosta* sen olleen ”yritys tuoda *Kalevalan* Kullervo-kertomus ja itse henkilö omalle ajallemme ymmärrettäväksi.”⁵ Vuosien mittaan produktioissa on ollut eroja, mutta esimerkiksi Bernissä vuonna 2006 esitetyn *Kullervon* päähenkilö päätti päivänsä sitomalla räjähdevyön ylleen. Tarinan tuominen nykyaikaan on ollut Salliselle folklorea paljon tärkeämpää:

Tuon tuostakin tapaa nimenomaan ulkomaisissa kritiikeissä arvion, että Kullervo on julma tarina. ... Kullervo-tarinan rankkuus perustuu paljon sille, että se on niin tosi.⁶

Suomessa herättiin Sallisen oopperoiden menestykseen ulkomailta ja tämä herätti keskustelua suomalaisen musiikin asemasta ulkomailta laa-

jemminkin. Klassisesta musiikista ja oopperasta puhuttaessa kansallisen ja kansainvälisen suhde ovat kuitenkin vähintäänkin hämääriä. Milloin musiikki on suomalaista, milloin kansainvälistä, on kysymys, johon ei ole selkeitä vastauksia. Sallisen oopperoiden kohdalla aihepiirit monesti ammentavat suomalaisesta menneisyydestä ja kulttuurimaisemasta. Haastattelussa Aulis Sallisen kanssa pyrimme saamaan vastauksia siihen, miten säveltäjä itse hahmottaa näitä yhteyksiä.

Miten oopperanne sijoittuvat kansainväliseen kenttään, niitähän on esitetty paljon myös Suomen ulkopuolella?

AS: Oopperan maailma, ainakin librettotasolla, heijastelee kansallisuutta. Siitä minä olen myöskin pyristellyt irti kolmeen eri otteeseen. Ja kolmesti olen siihen palannut. Kyllä *Punainen viiva* on yleismaailmallinen aihe. Sehän on erittäin aktuaali edelleen, vaikka se keskittyykin yhteen paikkaan. Samoin minä näen *Kullervon*. Sen minä olen tahallani etäännyttänyt niin paljon pois folkloresta kuin vain mahdollista. Ehkä se juuri sen vuoksi on tarttunut ulkomailta, että tällä tavalla Kullervon tarina on omaksuttavissa jokaisessa kulttuurissa.

Monesti klassisen musiikin yhteydessä puhutaan venäläisestä tai ranskalaisesta tyylistä. Miten te hahmotatte kansallisen kontekstin musiikissa ja ovatko ne teille itsellenne merkityksellisiä? Onko olemassa suomalaista musiikkia?

AS: (*naurahtaa*) no totta kai sitä on, koska sitä on kirjoitettu. Toinen juttu onkin sitten se, että onko sillä joitakin niin voimakkaita karakteriipiirteitä, että se eroaa jostakin muusta. Tämä on semmoinen kysymys, jonka eteen olen ulkomailta aika useinkin joutunut. Minulla on semmoinen patenttivastaus siihen, että jos ajatellaan joitakin vähän suurempia alueita, niin puhuisin pikemminkin pohjoismaalaisuudesta. Silloin meidän täytyy ajatella esimerkiksi nyt vaikka Välimeren maita, sitä kulttuuritaustaa ja sitä musiikkia, joita tuo alue edustaa. Puhumattakaan sitten, jos mennään esimerkiksi Etelä-Amerikkaan tai johonkin. Että kyllä, kyllä.

4. Aulis Sallinen, *Säveltäjä*. Auditorium kustannus 2015.

5. Ibid.

6. Ibid.

Mitä pohjoismaisuus tai pohjoismaalaisuus sitten on?

AS: Ulkomailla olen kuullut joiltakin musiikin tuntijoilta, että tähän on pohjoismaista musiikkia. Tämä tietysti johtaa siihen kysymykseen, että mitkä piirteet erottavat sen muista. No, tänä päivänä ei eletä enää millään tavalla eristettyä kulttuurin aikaa, vaan kaikki menee enemmän tai vähemmän sekaisin. Kun on koko tämä maailma käden ulottuvilla, niin ei voida puhua enää alueille ominaisista sävellystekniikoista. Silloin minulla herää kysymys, että onko meidän karaktääriissä jotain mikä erottaa meidät muista. Kun on asunut pitkään ulkomailla, tulee pakostakin vertaileeksi ihmisten perusuonteita ja käytöskulttuuria. Siinä onkin aika hurja ero, jos ajatellaan pohjoismaista tai suomalaista käytöskulttuuria suhteessa eteläranskalaiseen. Mutta laajempi kysymys tietysti on se, että onko meillä muitakin tällaisia mentaliteettieroja, jotka olisivat olemassa syntymästä lähtien. Ja vielä monimutkaisempi kysymys on, että kuinka paljon tämä sitten heijastuu taiteisiin. Ei tietysti vain musiikkiin, vaan taiteisiin yleensä.

Eli mentaliteetti tai kansanluonne heijastuu suomalaisessa musiikissa?

AS: Kyllä, tämä mainittu kansanluonne, niin kyllä se vaikuttaa taiteen estetiikkaan. Tämä on tietysti aika räikeä esimerkki, mutta en oikein usko, että Ranskassa kukaan olisi kirjoittanut siten kuin Timo Mukka. Mukan kirjoihin liittyy joku semmoinen pohjoinen hurjuus, semmoinen yksinäisyys ja petomaisuus. On hyvin vaikea uskoa, että kukaan ranskalainen kirjoittaisi siten. Esimerkiksi yksin eläminen on varmasti vaikuttanut meihin.

Sallisen sävellyksen opettajina toimivat modernistina pidetty Sibelius-Akatemian sävellystyön professori Aarre Merikanto (1893–1958) ja hänen seuraajansa Joonas Kokkonen (1921–1996).

Miten suomalaisuus näkyi näissä Sibeliuksen jälkeisten sukupolvien sävellystyössä?

AS: Merikantoon vaikuttivat hyvin monet asiat. Ensimmäkin oli tietysti se, joka vaikutti hyvin suureen osaan sen aikaisia suomalaisia säveltäjiä, ja se oli sibeliaanisuus. Joko sitä pyrittiin matkimaan, tai sitten otettiin tavaton vastarinta. Ja vastarintaa Merikannolta tuli. Sävellystunneilla tuli paljon repliikkejä, joissa Sibeliusa runtattiin. Tämä oli yksi tekijä. Ja toinen tekijä oli isänsä Oskar Meri-

Kullervo vuodelta 1993, Kullervona Jorma Hynninen ja Kimmona Jorma Silvästi. Kuva: Kari Hakli, Suomen kansallisooppera ja -baletti.

kanto. Aarre ei antanut itsensä kirjoittaa isänsä, rakastetun laulusäveltäjän, tavoin. Aarre ei kuitenkaan ollut isojen muotojen säveltäjä siinä mielessä kuin sanotaan vaikka Sibelius tai Leevi Madetoja (1887–1947). Tämä muovasi Merikannon tyyliä ja tapaa kirjoittaa niin että hänestä tuli vähän tällainen marttyyrihahmo lopulta, väärin ymmärretty. Kokkonen taas oli kokonaan toista ikäpolvea. Kiinnostavaa kuitenkin on, että siinä missä Merikannolla oli ikkunat auki Eurooppaan, Kokkonen oli kotimaan tekosia. Merikanto opiskeli Saksassa ja sitä ennen Pietarissa. Koko hänen ikäpolvensa matkusti paljon. Kokkonen taas, hän ei koskaan opiskellut ulkomailla. Kokkonen aikaan sävellystekniikat kuitenkin kokivat rajuja muutoksia, alettiin käyttää kaksitoistasäveltekniikkaa ja monia muita tekniikoita. Kokkonen oli näistä muutoksista erittäin hyvin perillä, vaikutteita matkusteltutkaan. Hänen ei tarvinnut.

Onko sävellysmuodoissa jotain suomalaista? Onko sillä väliä onko teos kamarimusiikkia vai sinfonia?

AS: Jännä kysymys oikeastaan. Onko se mahdollista, että Pohjolassa sinfonia on elänyt? Täällähän kirjoitetaan vieläkin sinfoniaa. Toisin on Euroopassa, vaikka ranskalaisella alueella. Ja jos

Ratsumiehen päähenkilö Antti (Juha Uusitalo), joka pakenee vaimonsa kanssa maaorjuudesta Novgorodista Ruotsin valtakuntaan, jossa vaikeudet jatkuvat. Kuva: Timo Seppäläinen, Savonlinnan oopperajuhlien kokoelmat.

ajatellaan Ranskan suuria musiikillisiä klassikoita, tai Espanjaakin, niin ei sieltä löydy sinfonioita. Mutta meillä oli – ja on edelleenkin. Germaaninen kulttuurihan se tavallaan toi sinfonian maailmankartalle. Mutta tänne se lopulta pesiytyi. Olisiko se sitten sellainen muodon sitkaisuus; pitkä looginen rakennelma, arkkitehtuurisuus, jotka saivat sen tänne asettumaan? Siinä voi olla jotakin semmoista, ettei sellainen sovi ranskalaissäveltäjälle. Tämä on vähän kliseemäinen ajatus, mutta räiskyvämille eteläeurooppalaisille, joille kaikki tapahtuu nopeasti, värikkäästi ja eri tavalla, sinfonia sopii huonosti. Meillä taas ollaan hitaampia.

Sinfonia, tai suuret ja hitaat muodot voisivat siis sopia suomalaiselle tai pohjoismaiselle luonteelle?

AS: Jotain semmoista. (mieltii) Jos ajatellaan Sibeliuksen jälkeistä sukupolvea, Merikanto, Melartin ja Madetoja, niin kyllä siinä varmaan oli paljon yhtäläisyyksiä. Mutta olivatko yhtäläisyydet enemmän maailman sen aikaisten tyylivirtauksien kuin suomalaisuuden mukaisia, niin se on vaikea kysymys. Sibelius kyllä sotki meidän kuvioita, se kun oli vähän liian iso pieneen maa-

han. (nauraa) Sibelius sotki monen kaverin pasmat. Seuraava sukupolvi joutui tekemään hirveästi työtä, kun koettiin, ettei oltu mitään Sibeliukseen verrattuna. Vielä sodan jälkeenkin, 1940–50-luvuilla, Sibelius dominoi edelleen, vaikkei hän ollut säveltänyt mitään enää vuosikymmeniin. Siinä oli vähän sellainen norsu olohuoneessa -tyyppinen efekti. Ja on edelleenkin.

Yhä?

AS: Yhä. Eikä siinä sinänsä mitään pahaa ole, mutta dominoihan Sibelius kuitenkin koska hänen teoksensa vievät tilaa konserttiminuuteista vähän joka paikassa. Ulkomaillakin. Olen huomannut, että esimerkiksi Ranskassa Sibeliusta on nyt soitettu enemmän, kun oli ensin tämä hänen syntymänsä 150-vuotisjuhla ja nyt sitten Suomen 100-vuotisjuhla. Ranskassa Sibeliuksen omaksuminen kuitenkin tapahtui verrattain myöhään. Vasta 1960-luvulla Paavo Berglund johti Sibeliuksen neljännen sinfonian (1911) ensiesityksen Pariisissa. Sibelius oli Englannissa ja Amerikassa ollut suosittu jo pitkään, muttei Ranskassa. Nykyään on kuitenkin toisin.

Onko se ongelmallista, että meillä on niin dominoiva hahmo?

AS: Niin, ehkä sikäli, että hänen teoksensa vievät sen konserttitilan. Jos järjestetään suomalaisen musiikin konsertti Pariisissa, niin valtaosa on aina Sibeliusta. Mutta onhan Sibelius samalla semmoinen majakka. Erkki Salmenhaara puki tämän kerran hirveän fiksumusti sanoiksi. Elettiin oopperabuumia ja osa suomalaisista kollegoista oli hirveän kateellisia, kun muutama ooppera sai hirveästi julkisuutta. Salmenhaara piti kateellisuutta suurena tyhmytenä, koska olihan jokaisen säveltäjän etu, jos yksi säveltäjä tai ooppera sai paljon lehtitilaa, koska se auttaa kaikkia säveltäjiä jatkossa, toimien majakkana, nostaen musiikin ihmisten mieliin. Ja se piti täydellisesti paikkansa, koska eihän oopperoita ennen Suomessa sillä tavalla tehty kuin nykyään.

Entä vieläkö Sibelius varjostaa suomalaista säveltaidetta ulkomailla?

AS: (naurahtaa) luin Ruotsissa yhden konsertin – jonka ohjelmassa oli Usko Meriläistä – jälkeen arvostelun, jossa kirjoitettiin, että siinä oli selviä

Sibelius-vaikutteita (naurua) – koska se on suomalainen. Kun Meriläisen musiikkia tuntee, niin hirmuisen kaukana se on kyllä Sibeliuksesta.

Mutta se on kyllä totta, että Sibeliuksen musiikin vaikuttavuuden ja suuruuden takia siitä on tavallaan tullut synonyymi suomalaiselle musiikille. Siitä huolimatta meidän nuorempi säveltäjäpolvi pärjää maailmalla aivan erinomaisesti – menestys hän on suorastaan hurjaa. Mutta ei se suomalaisuus siinä enää sillä tavalla korostu.

Mistähän se johtuu?

AS: Musiikki oli myös väline. Se oli hyvin suuri väline tässä kansallisuustunteen nostossa, niin kuin tiedetään.

Jos ajatellaan säveltämiänne oopperoita, niin niistä puolet on teemaltaan suomalaisia. Toinen puoli on teemoiltaan kansainvälisiä. Miten hahmotatte niiden suomalaisuutta?

AS: Kahden ensimmäisen oopperan jälkeen olen pyrkinyt valitsemaan aina kovin erityyppisen aiheen seuraavaksi. Säveltäjänä alkaa niin helposti pelottaa se, että rupeaa toistamaan, pyörittele-

Aulis Sallinen Savonlinnassa vuonna 2005. Kuva: Timo Seppäläinen, Savonlinnan oopperajuhlien kokoelmat.

mään samaa myllyä aina uudestaan. *Ratsumies* oli ensimmäinen oopperani, ja sen aiheenahan on suomalaisuus. *Punainen viiva* taas tuli ulkopuolisen ehdotuksen pohjalta. Ja sitten oli *Kullervo*. Sinänsä jännä kysymys on, että mistä nämä aiheet tulevat. No, *Ratsumies* oli ihan selvä – tein sen Suomeen – ja sitten sen jälkeen ehdotettiin *Punaista viivaa*. Että kyllä se aihepiiri helposti lähtee siis säveltäjän omasta elinpiiristä, omasta kulttuuri- ja elämänsä piiristä, ja sitten historiasta nimenomaan, ja sitä hän ne minun kaksi ensimmäistä oopperaa selkeästi ovat. Eihän se nyt mikään ihme ole, että nimenomaan Bizet sävelsi *Carmenin*. Eikä se ollut esimerkiksi *Melartin*.

Ja mitä näihin muihin oopperoideni aiheisiin sitten tulee, no, Paavo Haavikon tekstiin tehty *Kuningas lähtee Ranskaan*. Siihen liittyy semmoinen hauska ajatustenvaihto, kun eräs tunnettu englantilainen kriitikko kysyi minulta, että mitenkäs säveltäjä on nyt tarttunut kolmannessa oopperassaan kansainväliseen aiheeseen? Minä sitten vastaamaan, että mikä saa teidät ajattelemaan, että englantilainen aihe on kansainvälisempi kuin suomalainen aihe? Mutta en minä varta vasten ole suomalaisia aiheita hakenut.

Oopperoissa libretolla ja aihevalinnalla on merkittävä rooli kokonaisuudessa. Useimmat säveltäjät käyttävät libretisteja, eli tekstit oopperaan tekee joku muu kuin säveltäjä. Ratsumiehen ja Kuningas lähtee Ranskaan libretot on tehnyt Paavo Haavikko, mutta esimerkiksi Kullervon ja Punaisen Viivan libretot ovat omaa käsialaanne. Mikä libretton rooli on ollut oopperoissanne ja mikä rooli historialla on ollut niissä?

AS: Minä olen tainnut lähteä siitä että suurimman taustatyön tekee libretisti. Haavikko (*Ratsumies* ja *Kuningas lähtee Ranskaan*) oli hyvin tarkka historian suhteen. Kerran hän tokaisikin, että tuntee historiaa sen verran, ettei hänen tarvitse enää asiakirjoista faktoja tarkistella (*naurahtaa*). Samoin uusimman, *Linna vedessä* -oopperan koh-

dalla Lassi Nummi teki taustatyön. *Punainen viiva* taas vaati vähän erilaista lähestymistä, kun ooppera perustuu kokonaisuudelle kirjalle.

Ratsumies tilattiin alun perin Olavinlinnan 500-vuotispäivien kunniaksi vuonna 1975. Linna vedessä taas oli Savonlinnan Oopperajuhlien Suomi100-teemainen tilausteos?

AS: Niin, se tuli sillä tavalla että, Jorma Silvasti halusi minulta oopperan tähän vuoteen. Ja minä en ollut yhtään innostunut oopperan teosta periaatteessakaan, kun se on niin iso homma. Minulle lähetettiin librettoaiheita ja muuta, mutta sitten muistin, että *Ratsumies*-kesänä, eli 1975, Eeva-Kaarina Volanen luki *Linna vedessä* -nimisen pikkurunoelman, josta Lassi teki myöhemmin tämän laitoksen. Lassi se aina lähetti minulle uuden kirjan. Ja Haavikkokin lähetti, mutta Haavikko pani ”ei tarvitse säveltää” (nauraa). Joo, ne oli kivoja työtovereita nämä. No niin, minulle tuli jostakin sitten mieleen tämä opus. Niinpä minä sukelsin tähän tarinaan ja ehdotin Silvastille että oopperan sijaan tehdään tämmöinen musiikillinen kronikka. Silvasti syytti ajatukselle ja niin minä sitten rakensin libretton.

Olin sitä mieltä ja olen edelleenkin, että tämä yksi linnoitus, Olavinlinna, merkittävä linnoitus itäistä naapurua vastaan, niin sillä on hyvin suuri symbolinen ja aikanaan sotilaallinenkin merkitys. Siinä on yksi hyvä lause siinä runossa tästä linnan merkityksestä (lukee ulkomuistista):

Muutama tuhat ratsua/
pari vahvaa linnoitusta/
riittävästi tykkejä/
ja ruutia./

Ne selventävät ajatuksia keskusteluissa/
tulevat pilkut ja pisteet oikeaan paikkaan.

Silläkin tämä minua kovasti kiinnosti, kun Savonlinnallahan on niin hyvin merkittävä rooli Ruotsin valtakunnan historiassa, Suomen ja Venäjän rajana. ■

Ville Kivimäki ja Ville Vuolanto

Historian syvät virrat – suomalaisuus, reformaatio ja kirkko

ARKKIPIISPA KARI MÄKISEN HAASTATELLE

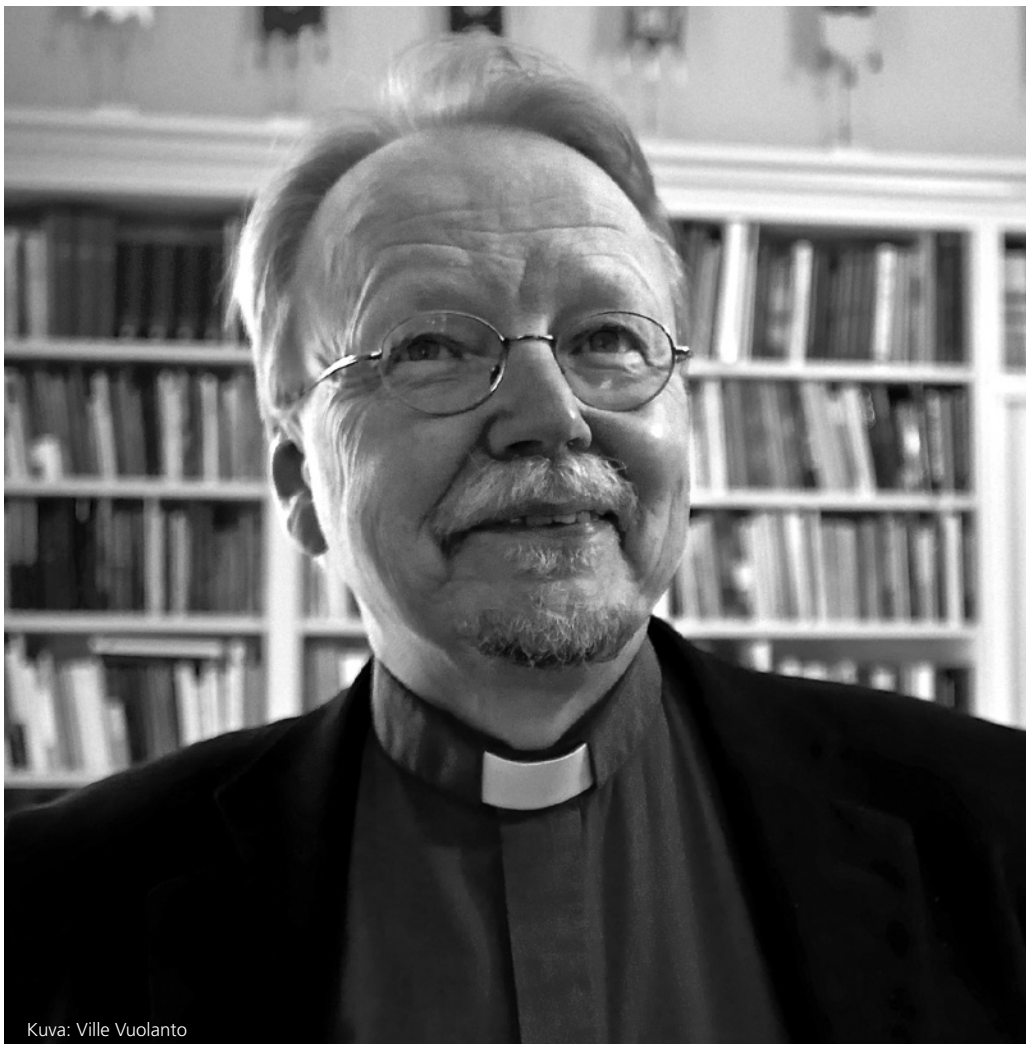
Kirpeänä marraskuun alkupäivänä arkkipiispa Kari Mäkinen tulee itse avaamaan oven Turun arkkipiispantalolla. Keskustelumme aiheena on uskonnon, evankelis-luterilaisen kirkon ja suomalaisuuksien kietoutuminen yhteen historiassa ja nykypäivässä. Suomen itsenäisyyden lähestyvän satavuotisjuhlan lisäksi haastattelua raamittaa käynnissä oleva reformaation 500-vuotisjuhla-viikko, ja pian on luvassa myös vuoden 1918 merkivuosi: nämä kolme teemaa heijastuvat luontevasti keskusteluun. Kuten nopeasti huomaamme, arkkipiispan tapa ymmärtää nykyhetkeä hakee jatkuvasti aineksia historiasta. Kohtaammekin kollegan: puhtaasti kirkollisen uran lisäksi Kari Mäkinen on väitellyt vuonna 1989 kirkkohistoriasta. Väitöskirjan aihe, Tulenkantajien suhde kirkkoon ja kirkolliseen arvomaailmaan 1920-luvulla, voisi yhtä hyvin olla kirjallisuudentutkimusta tai yleistä aate- ja kulttuurihistoriaa.¹ Historiallinen tapa ajatella näkyy arkkipiispan työhuoneessa: pöydällä lepää pinoittain tutkimuskirjallisuutta, joiden joukosta Mäkinen nostaa esille ja kehuu juuri lukemaansa Raisa Toivon teosta *Faith and Magic in Early Modern Finland* (2016).

Aloitamme kevyellä kysymyksellä: mitä erityisesti suomalaista Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa on? Periaatteessahan kirkon viesti ja perusta ovat universaaleja.

KM: Kysymys on kiinnostava siinä mielessä, että sekä kirkolliseen että kansalliseen retoriikkaan erityisesti 20- ja 30-luvuilla liittyi suomalaisuuden ja nimenomaan luterilaisen kristillisyyden erittäin tiivis linkittäminen. [Dogmatiikan professori] Antti J. Pietilä käyttikin nimitystä ”suomalainen kristillisuus”, jonka erityisiä ilmentymiä hänelle olivat suomalaiset herätysliikkeet. Samalla nämä olivat ikään kuin kansan sielun ilmentäjiä. Tämä kertoo kiinnostavasti siitä, miten luterilaisuus on monin tavoin kietoutunut kansalliseen tietoisuuteen ja kansallisuusaatteeeseen. Tätä saattoi vahvistaa sekin, että kansallinen identiteetti 1800-luvulta alkaen rakentui suhteessa emämaa Venäjään, joka oli ortodoksinen.

Mutta tämä on tietysti eri asia kuin se, onko tässä luterilaisuudessa oikeasti jotain suomalaista. Onko tšekäläisessä luterilaisuudessa jotain sellaista, joka erottaa sen reformaation perinteestä jossain muualla? Joka tapauksessa jou-

1. Kari Mäkinen, *Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaailmaa vastaan 1924–1930*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1989.

Kuva: Ville Vuolanto

dumme pohtimaan aikaa reformaatiosta eteenpäin. Tällöin tähän liittyy kaksi tekijää, jotka erottavat pohjoisen reformaation keskieuropalaisesta. Ensimmäinen näistä on se, että reformaatio tapahtui varsin hitaasti – tavallinen turkulainen tuskin huomasi, että elettiin jotain erityistä muros-aikaa. Ainakin muutos kesti lukuisia sukupolvia. Tämä on hapuilua, kun en ole näitä itse tutkinut, mutta näin voisin ajatella, reformaatio kun tapahtui täällä nimenomaan valtopoliittisena manööverinä. Kristillisyyden muuttuminen oli hyvin hidas prosessi, keskeistä oli, että tšekäläinen reformaatio oli suhteellisen mietoa ainakin 1600-luvun puoliväliin saakka, ja se ankkuroitui enemmän kieleen kuin teologiaan ja oppiin. Toinen tekijä onkin se, että reformaatio kietoutui täällä

vahvasti kielellisen identiteetin rakentumiseen ja sitä kautta kulttuurin syvävirtoihin. Agricola ei ollut dogmaattinen väittelijä vaan kielimies. Tšekäläiselle kristillisyydelle on ominaista, että se on monessa vaiheessa kietoutunut kansallisen identiteetin rakentamiseen.

Voitaisiinko ajatella, että tämä tausta näkyy yhä evankelis-luterilaisen kirkon suhtautumisessa ekumeniseen liikkeeseen? Ekumenia on helpompaa, koska reformaatio ei ollut niin tiukka?

KM: Kyllä, tämä on toinen tekijä. Meillä ei ole ollut kahtia haljenneiden uskonnollisten yhteisöjen traumaa. Vaikka täältä käsin käytiin uskon-sotia, ne ulkoistettiin tuonne Saksanmaalle, eikä tänne syntynyt sellaista traumaa. Toinen ekumeniseen suuntautumiseen vaikuttanut tekijä

on, että täällä on oltu koko ajan tekemisissä ortodoksisen tradition kanssa – enemmän tai vähemmän hiertäen, mutta se on ollut osa täkäläistä uskonnollista maisemaa vähintään Stolbovan rauhasta lähtien.

Heti Suomen itsenäistyminen jälkeen kirkollista elämää luonnehti tiukasti kansallinen katse, ja nationalistinen traditio oli voimakkaasti osa kirkollista elämää. Tässä herääkin kysymys kirkon suhtautumisesta kansallisen identiteetin rakentamiseen. Ortodoksisessa maailmassa kirkot ovat voimakkaastikin rakentaneet kansallista identiteettiä osin traagisinkin seurauksin, kuten Ukrainassa tai Balkanin alueella – toisaalta taas nationalismi on voitu tuomita modernin maailman harhaoppina ("fyletismi"). Katolisella kirkolla taas universalismi on ideologisesti niin vahva lähtökohta, ettei nationalismi ole aivan samalla tavalla päässyt sitä kiusaamaan, vaikka tietysti tästäkin on esimerkkejä. Mutta olisiko niin, ettei kotoisessa luterilaisuudessa tätä suhdetta nationalismiin ole kovin kauaa kyseenalaistettu ja siten siihen on ollut helppo mennä mukaan – miten näette tämän tilanteen Suomessa?

KM: Niin, nationalismiin liittyy hyvin voimakkaasti identiteetin rakentamisen ulottuvuus ja myös se, että luterilainen kahden regimentin oppi – maallisen ja hengellisen vallan selkeä erottaminen – jo 1600-luvulta lähtien antoi teologisen selityksen olemassa olevalle todellisuudelle ja legitimoitua sitä. Myös valtiosidonnaisuus on ilman muuta tekijä, joka on taustalla siinä, että kirkon on ollut helppo erityisesti valtion rakennusvaiheessa tukeutua tähän sidonnaisuuteen.

Yhteiskuntamme luterilaisen taustan voi nähdä vahvan julkisen vallan korostamisessa. Luterilaista sosiaalietiikkaa edustaa tässä se, että asioita hoidetaan yhteisen kassan kautta ja yhteisvastuullisesti. Kun tämä yhdistyy vahvaan julkiseen valtaan, ja kun kolmantena elementtinä otetaan vielä se täkäläisen reformaation juonne, että arkinen kieli ja todellisuus otetaan vakavasti – joka koulutuksen kautta vahvisti niin tavallisen ihmisen kuin ihmisryhmienkin identiteettiä ja itsetuntoa – niin tuli mahdolliseksi alhaalta nouseva katsanto, joka näkyy demokraattisessa kansalaisyhteiskunnassa.

Nämä kolme tekijää vaikuttavat suomalaisessa yhteiskunnassa yhä edelleenkin, ja ne voi juontaa reformaatioon ja sen perintöön: vahva julkinen valta, yhteisvastuullisuus tai solidaarisuus, ja sit-

ten tämä alhaalta tuleva katse, joka meillä merkitsee sitä, että asioita hoidetaan demokraattisen järjestelmän ja kansalaisyhteiskunnan kautta. *[hiljaisuus, sitten kolmen ihmisen yltyvää riemastusta]*

Se oli napakka tiivistys!

KM: Niin, tässä oikeastaan on nimenomaan pohjoismaisen hyvinvointivaltion, ei vain hyvinvointiyhteiskunnan perusta.

Luterilainen kirkko Suomessa on nykyisin hyvinvointivaltion kirkko, kytkös on vahva. Mutta kehitys juuri tällaiseksi kansankirkoksi ei ole ollut mitenkään vääjäämätön. Jos palaamme siihen 20- ja 30-luvun tilanteeseen, jossa kirkolla oli läheinen suhde oikeistolaisuuden kautta ymmärrettyyn kansalliseen arvomaailmaan, ja sen tilalle tulee – no, ehkä ei voida sanoa "sosiaalidemokraattinen kirkko" – mutta siis, vaikka kansallinen aspekti pysyy, luterilainen kirkollinen kulttuuri alkaa rakentua laajemmalle pohjalle asevelipappien, kirkon yhteiskunnallisen työn ja sitten hyvinvointivaltion kautta. Yhteiskunta muuttui – ja kirkko muuttui. Yhtenä esimerkkinä on vaikkapa körttiläisyyden muutos: aikanaan juuri tästä suunnasta lautoitiin jyrkkiä puheenvuoroja vasemmistolaisuutta ja työväenliikettä vastaan, mutta tämän päivän körttiläisyys on muuttunut hyvinkin liberaaliksi ja yhteiskunta- ja yhteisvastuuta korostavaksi liikkeeksi, sosiaalisen omantunnon ääneksi. Miten näette tämän muutoksen?

KM: Ensimmäiseksi täytyy sanoa, että kun ajattelee 20- ja 30-lukujen todellisuutta, ajanjaksoa dominoiva kuva on nimenomaan niiden luoma, jotka rakensivat kirkon julkista kuvaa. Kiinnostava kysymys on se, mitä tapahtui sen takana, ja mikä perinne eli vaikkapa työväenliikkeen piirissä. Tähän liittyy se erikoinen piirre, että kaiken vuonna 1918 koetun jälkeen työväestö ei eronnut kirkosta vuonna 1923 [jolloin uskonnonvapauslaki tuli voimaan]. Joku juonne, joka oli olennaisempi kuin poliittis-yhteiskunnallinen, vaikutti tässä. 1920- ja 30-luvun tilannetta ei tule katsoa pelkästään dominoivan julkisen kuvan näkökulmasta.

Toinen asia, mikä tässä näkyy, on luterilaisen kirkon muodostuminen ensin 1600-luvulla osaksi keskusjohtoisen valtion auktoriteettijärjestelmää ja hallintaorganisaatiota, kun taas itsenäisyyden aika, ja erityisesti sotien jälkeinen aika, on merkinnyt sitä, että kirkko on astellut askel askeleelta alaspäin yhteiskunnallisen auktoriteettijärjestel-

män hierarkiassa. Vielä sotien välisenä aikana kirkon johto näkyi osana valtion johtoa – aivan kuten säätyvaltiopäivillä arkkipiispa oli pappissäädyn puheenjohtaja ja siten keskeinen poliittinen vaikuttaja. Esimerkiksi vuonna 1930 tähän taloon muutti isännäksi Lauri Ingman, kokoomuspuolueen entinen pääministeri. Ja Erkki Kaila, joka tuli hänen jälkeensä, oli ollut kokoomuksen kansanedustaja ja vahva poliittinen vaikuttaja. Säätyyhteiskunnan antama rooli kirkolle eli ainakin jonkinlaisessa kollektiivisessa muistissa hyvin pitkään. Mutta nyt se on murentunut, ja kirkon rooli yhteiskunnassa on ankuroitunut enemmän kansalaisyhteiskuntaan ja vähemmän valtahierarkiaan. Valtiollisissa jumalanpalveluksissa tunnen tiettyä hilpeyttä, kun istun valtiollisen protokollan mukaisesti puolustusvoimain komentajan vieressä ja samassa penkissä istuu korkeimman hallinto-oikeuden presidentti ja korkeimman oikeuden presidentti. Minulla on sellainen tuntu, että olen unohtunut tänne [nauru]. Tällä asemalla ei ole enää yhteiskunnallista taustaa, mutta sitä voi tuki perustella kirkon asemalla julkisoikeudellisena yhteisönä, ja siksi siellä istutaan. Sellainen tunne tulee, että Lauri Ingman tai Erkki Kaila eivät tunteneet istuneensa näissä tilaisuuksissa ikään kuin historian unohtamana. Tällainen muutos on ainakin selkeä.

Vuosi 1918 on tärkeä kohta tässä historiassa, ja siitä tulee pian kuluneeksi sata vuotta. Vielä 90-luvun historiakeskusteluissa vuodesta 1918 puhuttiin hyvinkin tunteenomaisesti, myös kirkon piirissä asia oli silloin kipeä. Mutta nyt ehkä ollaan siinä pisteessä, että repeämä, joka silloin työväenliikkeen ja kirkon välille syntyi, on liudentunut pois. Vai miten näette tämän?

KM: On totta, että tämä muisti on liudentunut tai ohentunut, mutta kyllä se on ollut pitkään sellainen ... sanoisinko menneisyyden side, jonka kanssa kirkko on joutunut kulkemaan. Tästä on konkreettisia esimerkkejä omalta pappisuraltani. Esimerkiksi 90-luvulla kirkkoherrana toimiessani, kun paikallinen työväenyhdistys täytti 90 vuotta, menin onnittelemaan heitä työväentalolle. Siellä oli vapaa sana, jossa sitten sanoin jotakin, ja vanhat veteraanit tulivat tippa silmässä sanomaan, että nyt meidätkin vihdoinkin otettiin kunnon kristittyinä. Tämä kertoo, että asennepohjassa ja tunne-muistissa tämä on ollut pitkään kipeä asia.

Kun aiemmin viittasitte ”sosiaalidemokraattiseen kirkkoon”, sitä voisi pikemminkin kuvata

niin, että sodan jälkeen kirkon on ollut luontevaa samaistua hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen eetokseen ja tukea sitä. Luulen, että kirkossa sitä on tuettu riippumatta siitä, miten poliittisesti on asennoituttu. Se on ollut jotenkin hyvin luontevaa. Mutta nyt elämme ehkä sellaisessa vaiheessa, että yhteiskunnassa on paineita toisen suuntaiseen eetokseen – joka on näkynyt turvapaikka- ja maahanmuuttopolitiikassa sekä köyhyyskysymyksiin suhtautumisessa. Kirkon ei ole enää niin itseltään selvää tukea valtion politiikassa näkyvää eetosta. Mitä tästä seuraa jatkossa ja miten se tulee vaikuttamaan, sitä on vaikea sanoa. Mutta tässä saattaa olla jotain sellaista, että vasta joku tulevaisuuden historioitsija ymmärtää, mitä oikein tapahtui.

Tästä viittauksesta tulevaisuuteen tarjoutuukin siltä väitöskirjaanne ja sen otsikkoon, jossa käytätte sanaa ”jälkikristillinen”. Olisiko ”jälkikristillinen yhteiskunta” käypä termi jo nyt – tai ehkäpä tulevaisuudessa – kuvaamaan yhteiskuntaamme?

KM: Taustaksi voisin sanoa tähän, että 1800-luvun jälkipuolen ja 1900-luvun alkupuolen iso ja raju sosiaalikkulttuurinen muutos tulkittiin ja nimettiin kirkon piirissä ensin luopumukseksi ja sitten maallistumiseksi ja lopulta sekularisaatioksi. Työväenliikkeen piirissä, ja ehkä vielä enemmän sivistyneistön piirissä – jos sellaista on ikinä ollutkaan – se saatettiin tulkita samalla tavoin, mutta eri etumerkein. Eli nähtiin, että kristillisyyks, ja uskonnollisuus ylipäätään, on jotain sellaista, joka on hiipumassa. Kirkon koko 1900-luvun enemmän tai vähemmän tietoinen strategia on ollut puolustustaistelua tätä sekularisaatiota vastaan. Mutta entäpä jos tämä historiantulkinta on väärä? Ainakin se on yksipuolinen, kahdellakin tavalla. Ensimmäinen on se, että nyt 2000-luvulla näyttää siltä, ettei uskonto suinkaan ole kulttuurista ja yhteiskunnasta hiipuva tai sivuun jäävä ilmiö – sekä globaalisti että kansallisesti sillä on entistä suurempi rooli. Islamilla on siinä mielessä iso merkitys, että se on tuonut uskonnon uudella tavalla näkyviin. Toinen tapa on se, että sekularisaatioparadigmaan on sisältynyt romanttinen – ainakin kirkon kannalta – kuva menneisyydestä vallinneesta yhtenäisyydestä. Tällaista ei ehkä koskaan ole ollut. Julkisen puheen tasolla kuva kristillisestä yhtenäiskulttuurista ehkä pitää paikkansa, mutta kun mennään vaikka kansanrunouden todellisuuteen tai muihin tämän kaltaisiin lähteisiin, kuva näyttääkin toiselta. Ainakin voi

kysyä: onko sekularisaatioparadigma perustunut liian yksioikoiseen kuvaan aiemmasta todellisuudesta?

Väitöskirjassanne on erittäin kiinnostavaa keskustelua Tulenkantajien kritiikistä kirkkoa kohtaan. Tulenkantajathan eivät torjuneet uskontoa sinällään, vaan he etsivät mystiikkaa ja uskonnollista elämystä ja välitöntä kokemusta elämästä itseltään. Tähän nähden kirkko instituutiona vaikutti jäykältä ja konservatiiviselta. Samalla tavalla ehkä nykyisinkin kirkkoa kritisoidaan. Mutta olisiko todella niin, että ihmiset olisivat tänä päivänä vähemmän uskonnollisia kuin aiemmin...?

KM: Minusta näyttää ilmeiseltä sellainen pitkän kaaren muutos moderniin siirryttäessä, että elämälle merkityksen antavat pisteet siirtyivät transsendentista immanenttiin sfääriin. Eli tuonpuoleisuus, tai toinen todellisuus, on nyt vähemmän se, jonka kautta merkityksiä haetaan – mutta tämä ei tarkoita, että uskonnollisuus sinänsä olisi vähäisempää.

Uskonnon merkitys ihmisten elämässä tulee myös sen luoman toistuvuuden ja sykliisyyden kautta. Tätähän myös kirkkovuoden kierto ja kristinuskon keskeisten tapahtumien vuotuinen muistaminen tuottavat. Voisiko kuitenkin ajatella, että ihmisten aikakäsitys on nykyisin aika lineaarinen: ne asiat, joita tavoitellaan ja joita kohti ponnistellaan, sijoittuvat janalle meidän eteemme. Sykliisyydessä taas se, mitä tavoitellaan, on tavallaan jo saavutettu ja siihen palataan. Miten suuri muutos onkaan aikakäsityksen muutos – ja silti ihmiset nykyisinkin palaavat rituaalien ääreen, vai palaavatko?

KM: Minusta on ollut kiinnostavaa ei pelkää rituaalien vaan myös syvien peruskertomusten äärelle palaaminen. Tästä esimerkkinä vaikka *Via crucis* ja sen saama rooli: tämä on jotain sellaista, mitä ei missään kirkkohallituksen strategia-palaverissa voitaisi keksiä. Se tulee syvemältä. Mutta tuo aikakäsitys ja perspektiivin muuttuminen liittyy myös tämänpuoleisuuteen: tulevaisuutta katsotaan tämänpuoleisena, ei tuonpuoleisena. Ja kiinnostavalla tavalla pietismi, jota tavalisesti katsotaan juuri päinvastaisena ilmiönä, tuo esiin tämänpuoleisen täydellistymisen idean ja kilvoittelun kohti parempaa. Pietismin juurilta nousevat sellaiset aloitteet kuten esimerkiksi diakonissalaitos. Samalla modernin eteenpäin katsovan ja lineaarista progressiivisuutta etsivän ihmisen esiinmurtautuminen näkyy näissä. Uskonnon

ja modernin vastakkaisuus ei siis ole koko kuva. Silti syklisen siirtyminen taka-alalle on tapahtunut – vaikka vuorokauden kierto toki on vielä sellainen, jonka kanssa yhä eletään. Tähän liittyy sellaisia kysymyksiä, kuten keskustelu kauppojen aukiolosta tai sunnuntain merkitys pyhäpäivänä. Ne heijastavat vielä yhteistä perustaa, joka kuitenkin on irtautumassa sykliisyydestä. Aika vahvana vielä vuosikalenterimme toimii, historiallisten perinteiden voima on vielä suuri.

Kirkkohan käyttää aika voimakkaasti, vaikei ehkä kovin tietoisesti, historiaa hyväkseen. Silti esimerkiksi tänä vuonna reformaation 500-vuotisjuhlan merkeissä näyttää siltä, että kirkko itse on aika vähän nostanut asiaa esille tai markkinoinut tätä. Historiaa ja kirkon merkitystä ovat nostaneet ennemmin esiin ammattitoimittajat, ja kirkon asenne näyttää (tässäkin) reaktiivisemmalta.

KM: Olen pannut merkille saman; erityisesti nyt tällä reformaation juhlatuolla toimittajat ovat pontevastikin tarttuneet aiheeseen. Tämähän juurtaa syvältä luterilaisesta reformaatiosta, että maallikot ovat aktiivisia toimijoita. Tämä ei ole mikään hierarkkinen pappisvalta. Tätähän se tarkoittaa, että kansankielestä tulee kirkkokelpoinen kieli – nyt se tulee tätä kautta.

Kirkon äänen ei siis tarvitse ottaa mediatilaa haltuun, vaan kirkon jäsenet käyttävät tätä ääntä. Jos palaamme reformaation ja luterilaisuuden alkulähteille: olemme jo puhuneet valtion ja kirkon läheisestä suhteesta, mutta toisaalta reformaatioon kuuluu myös auktoriteettien vastustaminen. Mikä nyky päivän kirkossa edustaa tätä vanhaa järjestelmää murtavaa ja uudistavaa perinnettä?

KM: Tämä on ehkä väärä kysymys kirkon arkipiispalle [naurua]. Tässä täytyy ymmärtää myös se, että jos katson maailmaa tämän talon seinien sisältä, niin se näkymä on ilman muuta rajallinen. Tästä roolista, tästä asemasta käsin ei välttämättä tunnista sitä kaikkea, mikä on dynaamista ja uutta luovaa. Kyllähän tämä meidän juttumme perustuu toistoon ja pysyvyyteen, se on ilman muuta sellainen syvä virta. Kirkkovuosikin kulkee samalla tavoin, emmehän me joka vuosi istu alas ja mieti, vietetäänkö tänä vuonna pääsiäistä vai ei. Syväluonteeltaan tämä on toiston ja pysyvyyden juttu, jossa on enemmän sitä mistä puhuimme sykliisyytenä. Yksi osa kulttuurisesta törmäyksestä tulee kyllä sitä kautta, että me elämme kulttuurin keskellä, joka kaikkea hallitsevan markkinatalouden lakien mukaan korostaa sitä, mikä on uutta ja

Valokuva isoisästä ja isoisan isästä on kulkenut Kari Mäkisen mukana pitkän uran eri työhuoneissa. Isoisä on kuvan lippalakkipäinen poika savupiipun edessä, jonka takana oikealla puolella seisova mies on hänen isänsä. Kyläläiset ovat lähdössä juhannusristeilylle Kokemäenjoelle noin vuonna 1911 Ulvilan Ravaninkylän laiturista. Kuva: Ville Kivimäki.

enemmän. Esille nousee muutos, ei pysyvyys. Kirkko ei ole perusluonteeltaan mikään innovaatioajatuspaja, ja tästä tulee tietty kulttuurinen jännite. Siitäkin huolimatta, että kirkolla voi olla parhaimmillaan hyvinkin toisinajattelijan ja toisenlaisen perspektiivin tuojan rooli. Mutta mistä se kirkossa itsessään tulee? Oma mielikuvani kulkee paikallisseurakuntiin ja sellaiseen julkisuudessa näkymättömään todellisuuteen, jossa uskon perintöä tulkitaan arjessa – tekemättä siitä välttämättä mitään jäsentynyttä ajattelumallia tai pukeutumista sitä edes kovin tarkasti verbaaliseen muotoon. Sen, mikä on myönteisellä tavalla ravistelevaa, muuttavaa ja uutta, sen täytyy olla sellaista, joka on tästä talosta katsottuna vähän piilossa.

Vuittasitte tuossa edellä siihen, että kirkossa olisi modernin tai modernisaation pelkoa – tai näin ymmärsimme. Kirkon paikallistason työssä tämä käy ilmi siinä, että tulkitaan esimerkiksi kirkon jäsenmäärän laskua hyvin vahvana ajan merkinä – vaikka historian tutkijan kannalta tätä sitoutumisen heikentymistä voisi pikemminkin pitää väijäämättömänä, kulttuurissa olevana ilmiönä. Eihän ole realistista enää toivoa, että 95 prosenttia väestöstä kuuluisi kirkkoon.

KM: Kiinnostavaa tässä on myöskin se, että kun vastustetaan modernia, mikä on hallinnut 1900-luvun kirkollista perspektiiviä, niin samanaikaisesti sen välineenä käytetään tällaista modernia kalkulaattorinäkökulmaa, jossa numeroiden kautta katsotaan sitä, mikä meidän todellisuutemme on. Se on sisäisesti ristiriitainen juttu, mutta sellaista tämä tuppaa olemaan. Mutta kyllä minulla on sellainen kuva, että tämä sekularisaatioparadigman vankina oleminen on osin myös hellittämässä.

Riippumatta kirkon jäsenmäärään liittyvistä keskusteluista kiistatonta lienee, että yhä pienempi osa suomalaisista kasvaa kristillisten kertomusten äärellä. Edelleen huomattava osa, mutta jatkuvasti pienenevä. Jos nyt ajatellaan vaikka 1900-luvun ensipuoliskolla syntynyttä kommunismia, joka ei olisi kuulunut kirkkoon, niin hän kyllä silti hyvin tunsi raamatulliset peruskertomukset ja saattoi käyttää niitä hyväkseenkin kritisoidakseen valtaapitäviä tai kirkkoa itseään. Riippumatta koulutaustasta ja poliittisesta näkökannasta meillä on kai kuitenkin ollut siinä mielessä vahva yhtenäiskulttuuri, että kaikki ovat tunteneet samat kertomukset. Mitä siis tapahtuu, kun nyt kasvaa sukupolvi, jolla ei enää ole

tällaista kristillisten peruskertomusten tuntemusta, vaikka heillä onkin koko joukko muita kertomuksia hallussaan? Tietty raamatullisten avainkertomusten kaanon alkaa murentua.

KM: Kyllä tällä voi olla seurauksia kirkon asemalle yhteiskunnassa. Tämä liittyy ylipäätään perinnönsiirron haurastumiseen yhteiskunnassa, mikä on iso kysymys. Voi ajatella niinkin päin, että 85 prosenttia 15-vuotiaista käy rippikoulun – nyt puhun itsekin prosenteilla – eli he jossain määrin kyllä tuntevat nämä peruskertomukset. Mutta näillä kertomuksilla ei ole enää samanlaista dominoivaa roolia mielenmaisemassa kuin ennen, ne eivät siis ole enää samalla lailla yhteistä kertomusmaailmaa. Tällä voi olla monia yllättäviä seurauksia. Ruotsissa on jo paljon suurempi kysymys, millä tavalla kristillisen perinnön siirtäminen voi tapahtua, sillä ne instituutiot, jotka ovat tätä hoitaneet – rippikoulu ja koulujen uskonnon-opetus – ovat heikentyneet. Ei ole instituutioita, jotka kannattelisivat ja kertoisivat näitä kertomuksia eteenpäin. Samankaltainen tilanne voi olla edessä meilläkin.

Meillä on tämä modernissa syntynyt malli, jossa uskonto kuuluu johonkin tiettyyn elämän tai kulttuurin lohkokon, eikä se ole sellainen ilmiö, joka koskettaisi yhtä hyvin taloutta, politiikkaa, urheilua, taidetta ja muita lohkoja. Uskonto mielellään säilötään omaan kulttuuriseen ja sosiaaliseen ympäristöönsä. Jos tällainen moderni malli jatkuu, se tarkoittaa sitä, että on se yksi nurkka ja boksi, jossa tämä perinnönsiirto on tavattoman vahvaa, kun muualla se haurastuu. Mutta jos – paremman käsitteen puutteessa – puhutaan modernin jälkeisestä tilanteesta, niin kyllä tämän hetken tilanteeseen kuuluu, että uskonto tuppaa murtautumaan sieltä boksistaan ulos. Ja silloin on iso kysymys kirkolle, joka on tottunut askartelemaan siellä uskonnon boksissa, että miten me tunnistamme ja kuulemme niitä tapoja ja diskursseja, jotka ovat meille vieraita, mutta jotka silti lähestyvät niitä samoja kertomuksia ja kysymyksenasetteluja, joita olemme tottuneet pyörittelemään omassa maailmassamme. Tämä liittyy kielen ja sitä kautta varmaan reformaatioonkin.

Ja historiaan yleisemminkin. Kun historiantutkimuksessa on viime aikoina keskusteltu kokemuksesta ja tunteista, niin lähtökohdaksi on tullut, että vasta kielen kautta kokemuksia puretaan ja voidaan analysoida. Jos kokemusten yhteinen kieli haurastuu ja katoaa, ja esiin nousevat uudet tavat

ilmaista asioita, niin niitä voi olla tutkijankin vaikea tunnistaa. Kirkollinen kielihän on usein nykyihmiselle sellaista, että termit eivät aukene – ”vanhurskaus” tietysti on perusesimerkki, mutta jo tällainen kotoinen syntikin on jo vähän hankala.

KM: Minusta oli sisäisesti hilpeätä, kun kirkko sai nyt syksyllä Vuoden Selväsanan -palkinnon... [naurua]

Mutta tietty sanat ovat siirtyneet tavallaan kirkon sanoiksi, niin ettei niitä enää arkikielessä käytetä: synti, sielu, armo, laupeus. Ja osa on siinä rajalla. Tämä liittyy varmaan tuohon edellä mainittuun lokeroitumiskehitykseen. Ehkä ihmiset vain alkavat puhua samoista asioista toisilla sanoilla, mutta ehkä eivät puhukaan – ehkä on sanoja, joiden mukana katoaa joku kokemus tai ulottuvuus ihmisenä olemisessa.

Näihin perintöasioihin liittyvät tietysti nämä hyvin konkreettiset monumentit eli kirkot, joita meillä maisemassamme on – eihän meillä Suomessa juuri ole muita 1700-lukua vanhempia rakennuksia kuin kirkot. Historioitsijana tulee mieleen, että ne ovat jotenkin alikäytössä, vaikka niihin kiinnittyy valtavasti paikallisidentiteettiä ja aivan uskontoon liittymätöntäkin rakkautta.

KM: Kun sanot ”uskontoon liittymätön rakkaus”, niin näin puhutaan modernin paradigman sisällä, jolloin uskonto on jotain erillistä...

Hyväksytään, hyväksytään! Mutta voisiko kirkko käyttää näitä rakennuksia ja niihin liittyviä historiallisia muistoja muuhunkin kuin jumalanpalvelukseen?

KM: Ymmärrän sen ja tälläkin hetkellä kaavailaan projektityyppisesti kirkkojen käytön monipuolistamista. Toinen juttu on se, että jokin minussa viehätty siitä ajatuksesta, että meillä on jopa monumentaalisia rakennuksia, joiden merkitystä ei kysytä niiden hyödyn kautta, vaan jotka ovat olemassa ja tärkeitä itsessään. Ne kantavat muistia pidemmältä kuin ihmisen muisti tai sukupolvien muisti tai historiantutkijankaan muisti yltää. Noissa kivissä muisti on kiehtovalla tavalla koko ajan tässä. Mielelläni näen, että rakennukset ovat maisemassa merkkejä siitä, että täällä vielä käydään vuoropuhelua Jumalan kanssa. Että tämä ei ole suljettu maailma.

Nyt on pakko sanoa: aivan liian usein suomalaiset kirkot ovat suljettuja...

KM: Aivan oikein, ja tähän liittyy, että jos kirkossa ovi on auki ja siellä sisällä on valot, niin ne ovat merkki siitä, että sitä vuoropuhelua käydään.

Kyllä minulle tuo tuomiokirkko tuossa vieressä on joka päivä täynnä merkityksiä. Olen tietenkin vähän erityisasemassa siinä mielessä, että joka aamu kun nousen sängystä ja katson ikkunasta, niin näen tuomiokirkon tornin ensimmäisenä... Kun olin tuomiokapitulin asessorina ja tehtävänä oli kiertää piispan kanssa piispantarkastuksilla seurakunnissa, niin asessorin hommana olivat ulkoisten puitteiden tarkastelut. Minulla oli vakiojuttuna, että huomautin siitä, jos puut pääsivät peittämään kirkkoa: teidän täytyy kaataa nuo puut, jotta kirkko tulee maisemassa näkyviin.

Te olette tehneet väitöskirjanne kirkkohistoriasta. Mistä tuo kiinnostus historiaan kumpuaa?

KM: Sikäli kuin ihminen voi selittää tai ymmärtää omia kiinnostuksen aiheitaan, niin yksi sellainen juttu on, että minulle on luontevaa hahmottaa maailmaa kertomusten kautta. Ja historia on kertomusta. Minulle ei ole samalla tavoin luontevaa hahmottaa maailmaa vaikkapa loogisten oppi- tai ajatusjärjestelmien kautta, vaan nimenomaan narraatioiden kautta. Se on ehkä se, joka on kallistanut historian suuntaan enemmän kuin johonkin muuhun.

Oliko teillä lapsuudessa paljon kertomuksia ympärillänne, siis oliko kotona tai suvussa tapana puhua menneisyydestä kertomusten kautta?

KM: Itse asiassa ei, ei varmaankaan niin. Enemmän lapsuuden maisemasta nousee esille hiljaisuus ja vaikeneminen.

Mistä vaiettiin?

KM: Isä vaikeni sodasta, se oli ihan selvä juttu. Ei puhuttu myöskään vuodesta 1918. Siitä – tai siis ”kapinasta” – puhuttiin vasta sitten, kun olin vähän vanhempi. Perhetaustani on sellainen, että toinen vanhemmista tulee punaisten puolelta ja toinen valkoisten puolelta. Ja esimerkiksi tästä ei koskaan puhuttu. Tällaiset taustat olivat kertomattomia.

Voisiko ajatella niin, että tässä tapauksessa vaikeneminen ei ollut vain trauman merkki, vaan molemminpuolista halua elää yhdessä?

KM: Nimenomaan näin. Vaikeneminen oli se, joka mahdollisti tämän.

Mahtaako johtua tästä meidän historioitsijaseurastamme, että tässä keskustelussa on koko ajan menty eri aiheisiin historiallisen kertomuksen kautta, vai onko tämä teille tyypillinen tapa lähestyä ja selittää asioita?

KM: Varmaan se on tapa, jolla haluan ymmärtää asioita. Tunnistan kyllä sen, että siinä on jotain

itselle ominaista. Tähän liittyy sellainen asia, joka ehkä johtuu vuosienkin karttumisesta, että huomaa entistä enemmän ajattelevansa unohtamista. Että menneisyyttä ei katso yksityisen tai kollektiivisen muistamisen näkökulmasta, vaan sen, kuinka hirvittävän paljon minä unohdan, kuinka hirvittävän paljon me kollektiivisestikin unohdamme. Ja mitkä mekanismit siinä toimivat, mikä mielen suojautuminen ja mikä mielen mielekkyydsiinä on, että näin tapahtuu.

Tämähän liittyy käänteisesti myöskin hyvitysteeamaan. Tällä hetkellä on hyvin yleistä historiallisten hyvitysten vaatiminen ja tarjoaminen, anteeksipyyntö, halu hyvittää mennyttä pahaa tässä päivässä. Se on myös yksi kertomuksen rakenne, tavaltaan hyvin kristillinen sovituksen teema. Mitä ajattelette tästä? Jos katsotaan vaikka vain mennyttä sadan vuoden jaksoa Suomen historiassa, niin onko jotain sellaista, mitä kirkko katuu menneisyydessään? Tai ehkä vielä laajempi kysymys: missä mielessä juuri tällainen sovittaminen ja anteeksipyyttäminen on mielekästä, kun kaikki asianosaiset, niin kärsijät kuin kärsimyksen aiheuttajatkin, ovat jo kuolleet? Ehkä se tuntuu jopa liian helpolta tavalla käsitellä menneisyyttä?

KM: Minulla on tähän oikeastaan vähän risti-riitainen suhde. Olen täysin samaa mieltä, että jos puhutaan vaikka vuodesta 1918, niin minusta on anakronistista ruveta esittämään nyt anteeksipyyntöjä. Sen sijaan menneisyyden varjojen tunnistaminen on olennaista, ja niiden taakkojen auki puhuminen, joita olemme kollektiivisesti kantaneet. Ajattelen enemmän siihen suuntaan, että on eri asia tällainen anteeksipyyttäminen kuin yhteisen syyllisyyden tunnustaminen. Minusta siinä on ero. Se on minusta mahdollista ja tarpeellistakin, että tunnistaa ja tunnustaa sen, mikä omassa traditiossa on mustaa ja tummaa.

Toinen esimerkki anteeksipyyttämisen paradoksaalisuudesta on Stuttgartin synnintunnustus 1945. Silloin Saksan protestanttiset kirkot antoivat julkilausuman, jota ne kutsuivat synnintunnustukseksi ja jossa tunnustettiin, että ne olivat olleet natsismin aikana liian hiljaa, eivätkä riittävästi vastustaneet natsien toimia. Tämä liittyy Saksassa ”vuoden nolla” tilanteeseen heti sodan jälkeen: tämä oli se tapa, jolla voitiin lähteä eteenpäin, ikään kuin kääntää selkä menneisyydelle. Mutta Stuttgartin tunnustusta on myöhemmin kritisoitu – ja minusta syystä – siitä, että se tunnustaa sen, että me emme vastustaneet ”niitä” riittävästi, mut-

tei sitä, että me olimme osa sitä. Ja jos tunnustaa sen, että me ja meidän perintömme on osa sitä, niin silloin kyse ei ole anteeksipyyntöstä vaan syyllisyyden tunnustamisesta.

Niin kuin tiedetään, kansallissosialistisessa Saksassa oli uskontoperustaista oppositiota ja jopa vastarintaakin: perinteiseen katolilaisuuteen pohjautuvaa, Jehovan todistajat, protestanttien piirissä tunnustuskirkko ja Dietrich Bonhoeffer. Samalla monet kristityt myös sekä vaikenivat että olivat järjestelmän innokkaita kannattajia. Mieleen tulee erityisesti valtakunnanpiispa Müllerin johtama Saksan evankelinen kirkko 1933–1945 ja sen edustama ”saksalainen kristillisuus”. Ikävä lopettaa näin rasakaaseen kysymykseen, mutta kuitenkin: onko luterilaisuudella ja kansallissosialismilla sellainen osin läpikäymätön yhteinen historia, jota ei voi sulkea vain Saksan historian osa-alueeksi? Onko tässä jotain pimeää siltaa näiden kahden välillä? Tiedetään toki kansallissosialismin pakanallisuus ja irtautuminen kristinuskosta – jota Suomessa ei Tulenkantajia lukuun ottamatta kovin moni tuolloin ymmärtänyt. Mutta onko kuitenkin myös jotain käsi kädessä kulkemista näiden kahden historian välillä?

KM: Jos tätä kysyy, niin esille nousee kaksi luterilaisuudelle ominaista teemaa, joista voi miettiä, minkälaiseen pimeyteen ne ovat antaneet mahdollisuuden. Toinen on tämä kahden regimentin oppi ja siihen liittyvä esivaltauskollisuus. Ja toi-

seksi kansallisvaltioon sitoutuminen. Ajattelen, että kyllä tämä esivaltauskollisuus liittyy luterilaisuuteen jo Lutherin huoneentaulusta alkaen. Kyllä siinä on jotain sellaista, jolla on aika pitkät ja tummat varjot. On silti yksinkertaistavaa ja vaarallista vetää liian suoria johtopäätöksiä, että tuo johtuu suoraan tuosta. Mutta samassa mielenmaisemassa liikutaan silloin, kun – ja nyt käytän hyvin karkeaa esimerkkiä – kun puhutaan vaikka Adolf Eichmannista, jonka moraaliperustui siihen, että hän noudattaa järjestystä ja lakia ja vain tottelee esivaltaa. Eichmann ei sinällään ollut mitenkään erityisen uskonnollinen henkilö. Mutta kyllä luterilainen perintö on antanut tämän kaltaiselle toiminnalle ja ajattelulle aineksia.

Luterilaisuuteen kuuluu ihanne, että ihmiset kohdataan heidän omassa tilanteessaan, myös historiallisessa tilanteessaan. Tekin puhuimme aiemmin tästä alhaalta päin tulevasta näkökulmasta. Ja tähän on tavallaan juuri vastakkainen näkemys esivaltauskollisuudelle: onko luterilaisuuteen rakennettu ikään kuin sisälle tällainen historiallinen riskiriita?

KM: Olen itse asiassa käyttänyt tämän reformaatiovuoden yhteydessä ajatusta, että kun puhumme meidän tšekäläisestä pohjoisesta reformaatiosta, niin se on tällainen kahden katseen reformaatio. Toinen on vallan katse ja toinen on matala katse. Ja näiden yhdistelmästä se reformaatio syntyy. ■

Kansallisen historian myytit

KOLUMNI | Anu lahtinen

Menneet ja tulevat myytinmurtajat

Kun puhutaan Suomen historian myyteistä, ajatukset kulkeutuvat ehkä helposti myyttisiin esityksiin Suomesta ja suomalaisuudesta yhtenäisenä ja eheänä kokonaisuutena. Tällaisena näyttäytyy suomalaisuus esimerkiksi keskiajantutkija Jalmari Jaakkolan tuotannossa. Jaakkolan keskiajan historiassa sankareita ovat ne menneisyyden toimijat, jotka näyttävät edistävän suomalaisuuden ja Suomen alueen erillistä ja erityistä asemaa.

Jaakkola yhdistelee keskiajan hajanaisista asiakirjamaininnoista oman tulkintansa, jossa erämaaruhtinaat tähyävät kohti Itämaan kirkasta tulevaisuutta ja leppymätön talonpoikais-Pohjola odottaa vääjämätöntä aamunkoittoaan. Tämänkaltaiset väkeväsanaiset, värikkäästi maalailut tulkinnat ovat melko helposti tunnistettavissa ja myös kyseenalaistettavissa. Jaakkolaa kritisoitiinkin jo varhain siitä, että hänen tulkintansa irtautuivat lähteistä ja niiden todistusvoimasta.

Historiankirjoituksessa tai historiasta käydyssä keskustelussa on kuitenkin myös monia heikommin tunnistettavia, mutta sitkeästi eläviä käsityksiä, jotka eivät kestä lähempää tarkastelua. Nämä käsitykset voivat liittyä suoraan kansalliseen ja poliittiseen historiaan. Toisaalla tässä numerossa Kimmo Katajala tarkastelee eräitä tällaisia avaintapahtumia ja sitä, miten niitä on tulkittu ja miten tulkinnat siirtyvät oppikirjoihin ja osaksi monien jakamaa historiakuva.

Myyttisiksi, lähteistä irtautuneiksi nousseet tulkinnat voivat toisaalta liittyä myös sosiaali- ja taloushistoriaan. *Historiallisen Aikakauskirjan* tämänkertaisessa teemaosuudessa ”Suomen his-

torian vanhat myytit” käydään läpi joitakin sitkeästi eläviä tulkintoja. Petri Talvitie tuo esiin isojakoon liittyviä virhetulkintoja ja -käsityksiä, joiden yhtenä syynä on tarve nähdä isojako osana modernia edistyskertomusta. Sophy Bergenheim muistuttaa satavuotiaan Suomen historiakuvien yksioikoisuuksista.

Joskus sitkeillä käsityksillä taas hellitään nimenomaan ajatusta jatkumosta tai johdonmukaisesta prosessista. Kuten Kirsi Vainio-Korhonen toteaa omassa, suomalaista avioliittoa käsittelevässä kolumnissaan, suomalaisen avioliiton perinteistä on vahvoja mielikuvia, jotka eivät kestä lähempää tarkastelua. Mielikuvat ajattomasta, muuttumattomasta perinteestä, esimerkiksi juuri kristillisen avioliiton ikiaikaisuudesta, kuuluvat ehkä erityisesti arkipuheeseen tai poliittiseen keskusteluun. Kuitenkin myös historiantutkimuksessa elää mielikuvia muuttumattomasta, pysähtyneestä agraarisesta yhteiskunnasta, jossa kaikki pysyi ennallaan vuosikymmenestä ja vuosisadasta toiseen.

Välillä tulkintavinoutumat johtuvat siitä, että aiemmassa tutkimuksessa on tehty laajoja yleistyksiä melko vähäisen aineiston perusteella. Alun perin ehkä spekulatiivinen tai ohimennen esitetty tulkinta on alkanut toistua tutkimuksessa, kunnes siitä on tullut yleisesti hyväksytty. Kun tällainen yleistys kerran on kietoutunut osaksi yleistä historiantulkintaa, sen purkaminen on työlästä.

Kun olen seurannut meneillään olevaa ja tulevaa suomalaista väitöskirjatutkimusta, olen kuitenkin kiinnittänyt huomiota siihen, että monia

tutkimushankkeita yhdistää kiinnostus laajoihin aineistoihin ja nimenomaan laajojen alkupe-
räisaineistojen systemaattiseen käsittelyyn. Tuloksena on uusia, johdonmukaisia esityksiä esimerkiksi hallinnon toiminnasta tai yritysten ja talousmaailman välisistä suhteista.

Ehkä kysymys on osittain siitä, että on kulunut sopivasti aikaa edellisistä Suomen kirkollisen hallinnon, verotusjärjestelyjen tai huoltovarmuuden tutkimuksista ja tutkimustulkinnoista. Tutkimus on kokonaisuutena liikahant sen verran eteenpäin, että vuosikymmeniä vanhoihin aiheisiin palattaessa on helppo osoittaa uusia tutkimustarpeita.

Tutkimustyön tempoon ja etenemiseen vaikuttaa kuitenkin se, että lähdeaineistoja voidaan tutkia ja käsitellä sähköisessä muodossa. Joko tutkijalla on käytettävissään arkiston tai kirjaston tarjoamia digitoituja aineistoja, tai hän kuvaa itse aineistoja arkistossa ja pystyy siten järjestämään tietoja, tarkastelemaan suuria kokonaisuuksia nopeasti ja palaamaan aiemmin kuvaamiinsa aineistoihin kotikoneella. Digitaalisten ratkaisujen ansiosta osa tutkimukseen liittyvästä perustyöstä nopeutuu ja kevenee. Parhaassa tapauksessa voimavaroja vapautuu aineiston kokonaiskuvan hahmottamiseen ja yksittäisten ongelma-kohtien tarkempaan pohdintaan.

Sähköisten lähdeaineistojen ansiosta käy helpommaksi tarkastella aineistoja sekä tarkan lähiluvun että kaukoluvun kautta, kuten Hannu Salmi toteaa artikkelissaan aiemmin tässä numerossa. Tyypillistä onkin, että väitöskirjantekijät kokoavat tutkimustyönsä aikana laajoja aineistokokonaisuuksia, esimerkiksi tilastoja ja taulukoita. Samassa tutkimuksessa voidaan määrällisten yleistysten rinnalla kuljettaa hyvinkin yksityiskoh-
teisesti tiettyjä yksittäisiä lähteitä, joita analysoidaan sekä ulkoisen että sisäisen lähdekritiikin keinoin.

Joissakin tapauksissa kyse voi olla digitaalisen humanismin tarjoamista, tietokoneavusteisista analyysimahdollisuuksista ja kvantitatiivisten menetelmien hyödyntämisestä. Syksyn 2017 keskiajantutkimuksen päivillä Tampereella kuultiin

kiinnostavia uutisia erilaisista menetelmistä, joilla voidaan tietokoneavusteisesti käsitellä suuria määriä keskiaikaisia käsikirjoituksia tai asiakirjoja, poimia niistä nimiä tai tiettyjä ilmaisuja, jotka puolestaan auttavat identifioimaan tekstin tuottajan.

Menetelmien digitaalisuutta tai analogisuutta tärkeämpää on kuitenkin systemaattinen paluu lähteille ja sitä kautta tiettyihin historian tutkimuksen peruskysymyksiin. Tutkimustulokset päätyvät usein keskustelemaan syvällisellä tasolla paitsi lähteiden sisällöstä, myös siitä, mitä kyseiset lähteet kertovat oman aikansa hallinnon rakenteesta ja ennako-odotuksista.

Niinpä aviottomia äitejä tutkinut Tiina Miettinen osoitti taannoin tutkimustyössään, että Ruotsin ajan väestökirjanpito oletti perhe- tai ruokakuntarakenteita, jotka eivät vastanneet esimerkiksi tuomiokirjojen kuvaamaa perhesuhteiden monimutkaisuutta. Ulla Koskinen on kuljetanut tutkimuksissaan rinnakkain sekä 1500-luvun aate-
listen virkamiesten kirjeenvaihdon asiasisältöä että kirjeiden retoriikkaa ja retoriikan keinoin tuotettuja valtasuhteita.

Lähivuosina taas on lupa odottaa useita tutkimuksia, joissa Ruotsin ajan hallinnollisten ja kameraalisten lähteiden kokoelmista pystytään luomaan uusi, selkeämpi kuva sekä lähteiden sisällöstä että myös siitä hallinnosta, joka loi lähteet. Yhtä lailla nämä systemaattiset, kriittiset tarkastelutavat tulevat muuttamaan käsityksi-
ämme 1800-luvun naisten toiminnasta sekä 1900-luvun teollisuustuotannosta.

Tutkimukset, jotka käyvät systemaattisesti läpi vaikkapa Ruotsin ajan kameraalisia aineistoja, eivät ehkä aina näytä rahoittajien etsimiltä hätäkädyttäviltä avauksilta. Kokonaisuudessa näen kuitenkin kiinnostavan ja innostavan siirtymän kohti uusia tulkintakenttiä. Tulkinnat menneen ajan yhteiskunnasta, sen toimintadynamiikasta ja sen kuvaamistavoista tarkentuvat. Parhaassa tapauksessa digitaalisten menetelmien ja kriittisen lähteidenluvun yhteistuloksena voidaan tehdä näkyväksi ja purkaa monia aiemman historian tutkimuksen sitkeitä virhekäsityksiä ja suoranaisia myyttejä. ■

KOLUMNI | Petri Talvitie

Isojako

SUOMEN MAATALOUSHISTORIAN TUTTU TUNTEMATON

Suomen maatalouden historiasta löytyy tuskin ainuttakaan toista ilmiötä, josta olisi kirjoitettu niin paljon ja niin useassa eri kontekstissa, kuin isojako. Aihetta käsitellään tavalla tai toisella kaikissa pitäjän- ja maakuntahistorioissa sekä Suomen maatalouden ja taloushistorian yleisesityksissä. Aihetta sivutaan lisäksi useissa 1700-lukua käsittelevissä erityistutkimuksissa. Maanjakoreformi kiinnostaa ja on aina kiinnostanut myös muita tieteenaloja taloustieteestä sosiologiaan ja kansatieteestä kulttuurimaantieteeseen. Peruskoulun ja lukion oppikirjoissakin aihe nousee esiin. Mistä kiinnostus kumpuaa? Tärkein syy on eittämättä se, että isojako liittyi tai se halutaan liittää osaksi modernin maailman syntytarinaa. Isojaosta kirjoitetaan, koska sitä pidetään yhtenä keskeisimpänä saranakohtana esimodernin ja modernin yhteiskunnan välissä. Jos peltoja viljeltäisiin edelleen sarkajaossa, jos maaseudulla asutaisiin edelleen ryhmäkylissä ja jos metsäteollisuus joutuisi hankkimaan raaka-aineensa kylien hallinnoimilta yhteismailta, talouselämämme toimintaedellytykset olisivat hyvin toisenlaiset kuin ne nyt ovat.

Siihen nähden, miten suurena historiallisena käänteenä isojako esitetään, sitä on tutkittu yllättävän vähän. Emme kunnolla tiedä, minkälainen saranakohta isojako oikeastaan olikaan. Aivan viime vuosina tutkimustilanne on jonkin verran kohentunut, mutta varsinkin isojaon vaikutukset tunnetaan edelleen heikosti. Osin tutkimustilanteesta johtuen, osin kenties muista syistä isojakoa käsittelevissä teksteissä toistetaan vuodesta ja vuosikymmenestä toiseen väittämiä, joiden todenperäisyyttä on paikallaan arvioida kriittisesti. Olen koonnut alla olevaan listaan neljä yleisimmintä esiintyvää käsitystä. Väittämille on yhteistä, että ne eivät esiinny ainoastaan histo-

FT Petri Talvitie on tutkijatorina Suomen ja pohjoismaiden historian oppiaineessa Helsingin yliopistossa. Sähköposti: petri.talvitie@helsinki.fi.

riantutkimuksessa, vaan käsitykset toistuvat kaikenlaisissa akateemisissa ja populaareissa kirjoituksissa, sekä painetuissa että verkossa julkaistuissa:

- isojako toimitettiin esivallan määräyksestä
- säätyläiset kannattivat ja talonpojat vastustivat isojaon toimeenpanoa
- isojako hajotti ryhmäkylän ja hävitti kyläyhteisön ("kylähengen")
- Suomen ensimmäinen isojako toimitettiin Laihialla

Yksi yleisimpiä isojakoon liitettyjä väittämiä on, että isojako oli esivallan toimesta toteutettu pakokoreformi, joka toteutettiin vastoin talonpoikien tahtoa. Väittäjä ei ole täysin vailla todellisuuspohjaa, sillä lainsäädäntö antoi maaherroille ja kuvernööreille varsin suuret valtuudet edistää maanjakotoimituksia lääneissään. Maaherroille annetut aloiteoikeudet kirjattiin lainsäädäntöön ensimmäistä kertaa vuonna 1766. Isojaon luonnetta hallinnollisena uudistuksena korostaa sekin, että yleisten, läänikohtaisten verollepanojen yhteydessä maat oli jaettava automaattisesti ilman maanomistajien erillistä anomusta. 1700-luvulla

veropanot käynnistivät isojaon Pohjanmaalla, Savossa ja Karjalassa. Myöhemmin näin tapahtui myös Viipurin läänissä, Kainuussa ja Lapissa. Maantieteellisesti katsottuna suurin osa Suomen pinta-alasta jaettiin siis hallinnollisesti.

Totta on sekin, että isojakoon kohdistui vastustusta. Laihialla pitäjän herrnhutilainen kirkkoherra Samuel Wacklin kirjoitti esivallalle pitävänsä isojaon toimeenpanoa ”moraalittomana”, ja paikalliset isännät kieltäytyivät tekemästä yhteistyötä pitäjään ratsastaneen maanmittarin kanssa. Aktiivisesta vastarinnasta on löydetävissä tietoa myös useista hämäläispitäjistä. Pälkäneen, Akaan ja Hattulan pitäjistä lähetettiin 1760-luvulla Tukholmaan laittomasti valittuja valtiopäivämiehiä vaatimaan isojaon peruuttamista.

Kolikolla oli kuitenkin toinenkin puoli. Ensinnäkin isojakolainsäädännön mukaan toimitukset oli mahdollista käynnistää myös maanomistajien anomuksesta, ja aloiteoikeutta myös käytettiin. Uudellamaalla suurin osa maanjaoista käynnistyi yksityisten aloitteiden seurauksena. Tilanne oli todennäköisesti samansuuntainen kaikkialla Etelä-Suomessa. Lisäksi uusin kotimainen ja ruotsalainen tutkimus ovat osoittaneet, että aloiteoikeuttaan eivät käyttäneet ainoastaan säätyläiset, vaan myös useat talonpojat anoivat aktiivisesti tilustensa jakoa. Uudellamaalla talonpojat olivat mukana lähes joka toisessa isojakoanomuksessa 1700-luvulla. Vastaavanlaisia tuloksia on saatu myös Itä-Götanmaalla.

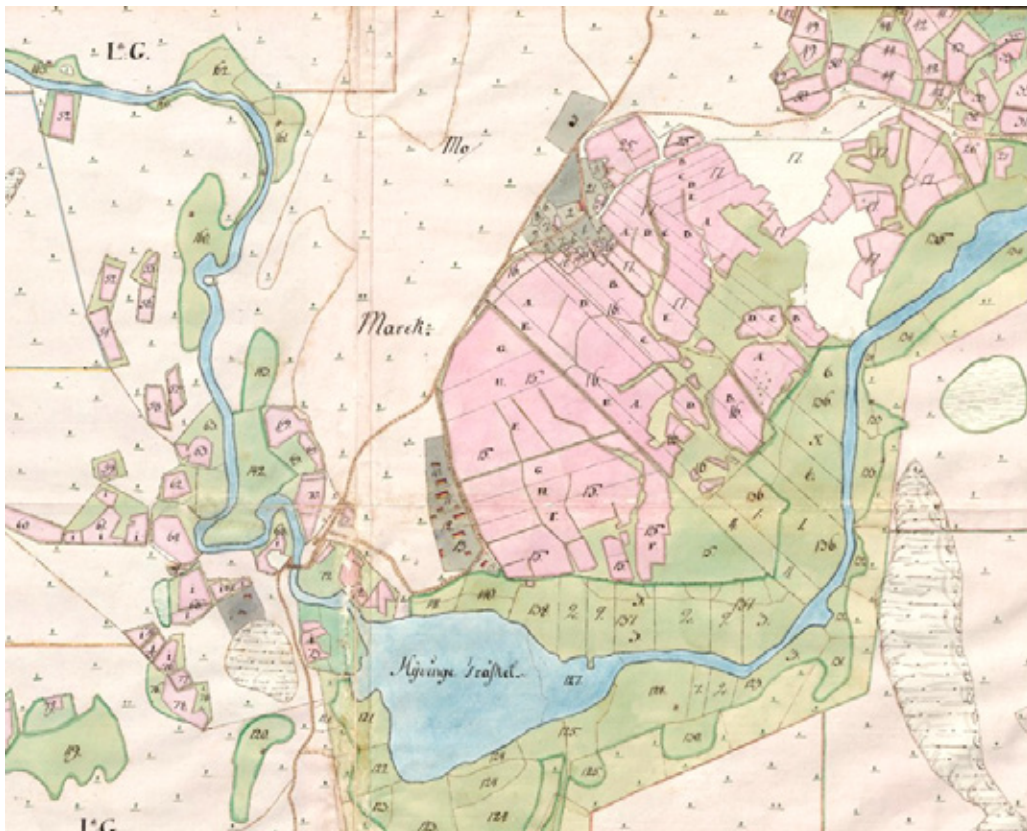
Toiseksi isojakoon kohdistunut vastustus oli lopultakin hyvin poikkeuksellista, ja silloin kun vastarintaa esiintyi, se vaikuttaisi kummunneen kylien sisäisistä maariidoista. Hämeessä sattuneiden riitatapausten tarkempi analyysi on osoittanut, että vastarintatapausten aktiivisimmat riitapukarit olivat kaikki osapuolina sitkeissä maariidoissa. Vaikuttaisi siis siltä, että heillä oli oma lehmä ojassa. Isojakoa ei vastustettu periaatteellisella tasolla, vaan siksi, että sen pelättiin aiheuttavan suuria menetyksiä.

Asutuskehityksen osalta historian tutkimus on kumonnut jo aikapäiviä sitten väitteen, että ryhmäkylät olisivat kadonneet länsi- ja eteläsuomalaiselta maaseudulta nimenomaan isojaon seurauksena. Kyläasutuksen hajauttaminen oli toki yksi isojaon tavoitteista, mutta tavoitteeseen päästiin vain harvoissa kylissä. Pääsääntöisesti maalaismaisma pysyi tässä suhteessa ennallaan aina 1800-luvun lopulle asti, paikka paikoin pitempäänkin.

Tutkimustuloksista huolimatta käsitys isojaosta ryhmäkylän hajottajana elää sitkeänä varsinkin historian tutkimuksen ulkopuolella. Väitteen pitkäikäisyys johtunee siitä, että historian tutkimus ei ole onnistunut tarjoamaan korvaavaa selitystä. Ryhmäkylien katoaminen on teema, jota kukaan ei ole kunnolla tutkinut. Osaselityksiä on toki tarjolla. Oma vaikutuksensa on varmasti ollut 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa toteutetuilla isojaon järjestelyillä ja uusjaoilla, joiden tavoitteena oli saattaa loppuun isojaosta alkanut kehitys kohti yhtenäisiä viljelypalstoja. Kyläasutus purkautui oletettavasti myös vapaaehtoisten ulosmuuttojen seurauksena ilman maanjakojen työntövaikutusta. Esimerkiksi tulipalojen jälkeen perheet eivät välttämättä rakentaneet tupaansa enää vanhalle tontille kyläkeskukseen, vaan pystyttivät asuin- ja talousrakennuksensa lähemmäs isojaossa saamiaan peltolohkoja.

Kyläasutuksen ohella isojaon on väitetty vaikuttaneen kylien sisäisiin vuorovaikutussuhteisiin. Sen jälkeen kun jokaiselle talollisperheelle oli jaettu omat pellot ja omat metsäpalstat, perheiden ei enää tarvinnut tehdä yhteistyötä maatalouden saralla, ja kyläyhteisöllisyys alkoi murentua. Yhteistoimintaan perustunut vuorovaikutus korvautui yksilöllisyydellä. Väite isojaon yksilöllistävästä vaikutuksesta yhdistetään usein edellä mainittuun käsitykseen isojaosta esivallan ja säätyläisten ajamana pakkoreformina. Talonpojat olisivat halunneet pitää kiinni tutusta ja turvallisesta kyläyhteydestä, mutta valtaeliitti halusi raivata tietä yksityiselle yritteliäisyydelle. Uuden maanjaon on jopa väitetty ”pakkoindividualisoineen” talonpoikaisväestön. Näin pitkälle menevät johtopäätökset ovat kuitenkin yliampuvia ja pelkästään sen vuoksi, että talonpojat olivat itse aktiivisia prosessissa.

Myös yhteistoiminnan luonnetta ja siinä tapahtuneita muutoksia on paikallaan tarkastella uudelleen. Sarkajakaisessa kylässä talollisten oli kyettävä sopimaan yhdessä maataloustöiden ajankohdista ja käytetyistä viljelymenetelmistä. Myös karjanhoito edellytti yhteistä päätöksentekoa, sillä talolliset eivät laiduntaneet lehmäänsä ja vuohiaan perhekunnittain, vaan koko kylän karja liikkui yhtenä laumana peltovainioissa ja yhteismetsissä. Maanviljely itsessään ei perustunut yhteistoimintaan, kuten usein annetaan ymmärtää, vaan jokainen perhe viljeli sarkojaan itsenäisesti talon oman työvoiman turvin. Isojaon jälkeen talollisten mahdollisuus itsenäiseen päätök-

Nurmijärven Hyvinkäänkylän isojakokartta 1780-luvulta. Isojakoon liittyvät lähdeaineistot ovat tärkeitä monille tutkimus-
aiheille, mutta itse isojakoa on tutkittu vähemmän kuin voisi ajatella. Kuva: Kansallisarkisto, Maanmittaushallituksen
uudistusarkisto.

sentekoon kasvoi, mutta sitä hyödynnettiin rajallisesti. Keskiajalta periytyvät viljelymenetelmät säilyttivät asemansa 1800-luvun lopulle asti, ja yhteislaiduntaminen jatkui kaikkialla Suomessa pitkälle 1800-luvun puolelle. Itä- ja Pohjois-Suomessa yhteiset metsälaitumet olivat yleisiä vielä 1930-luvulla varsinkin pientiloilla.

Lopuksi on paikallaan nostaa esiin kysymys Suomen ensimmäisestä isojaosta. Lähes poikkeuksetta titteli annetaan Laihialle. Tämä on kuitenkin puhdas väärinkäsitys. Suomen tiettävästi ensimmäinen isojako käynnistyi Pohjanmaalla

Uudenkaarlepyyn kirkonkylässä vuonna 1753. Ei silti, Laihiallekin on perusteltua antaa pioneeria-sema, sillä se oli ensimmäinen kokonainen pitäjä, jota ryhdyttiin jakamaan huhtikuussa 1757 annetun ensimmäisen valtakunnallisen isojakoasetuksen pohjalta. Asetuksessa isojako kytkettiin yleisiin, läänikohtaisiin verollepanoihin, joita Pohjanmaalla oli ryhdytty toimittamaan 1750-luvun alussa. Laihia oli Isonkyrön ohella Pohjanmaan ensimmäinen pitäjä, jossa verollepano saatiin valmiiksi, ja näin ollen siitä tuli myös ensimmäinen pitäjä, jossa isojako voitiin käynnistää. ■

KOLUMNI | Kirsi Vainio-Korhonen

Sakramentista siviilivihkimiseen

KRUUNUN JA KIRKON PITKÄ AVIOLIITTOKESKUSTELU

Mielikuva tietynlaisesta, 'perinteisestä' tai 'ikiai-kaisesta' luterilaisesta avioliiton solmimisen mallista istuu monilla lujassa, vaikka suomalaisen avioliiton historialliset vaiheet ovat olleet monenlaisia ja kiisteltyjäkin.

Tälläkin hetkellä avioliittorintamalla kuohuu. Maaliskuussa voimaan tullut avioliittolaki ei enää aseta vihittävien sukupuolelle ehtoja, mutta Suomen evankelis-luterilaisen kirkon näkemys on toinen. Kirkon mielestä avioliitto instituutiona on varattu vain heteropareille ja kirkoissa vihitään vain heitä. Asia on mutkikas, koska evankelis-luterilainen vihkiminen on nykyään juridisesti pätevä avioliiton vahvistamistapa. Tällä hetkellä jotkut papit vihkivät jopa salaa samaa sukupuolta olevia pareja sinänsä päteviin liittoihin ja vievät itse vihki-ilmoitukset maistraattiin rekisteröitäviksi.

Historiantutkija tietää, että vihkiminen on aiheuttanut tuskaa ja päänvaivaa kirkolle aikaisemminkin. Uudelle ajalle asti avioliiton solmiminen oli yhteiskunnallinen akti, jossa ainoana laillisenä naittajana toimi morsiamen isä. Esihistorialliselta ajalta periytyvä naittajan valta poistui suomalaisesta avioliittolainsäädännöstä vasta vuoden 1930 alussa. Puolisot saivat keskenään tasa-arvoisen aseman ja avioliitosta tuli vain heidän välisensä sopimus.

Kirkollisesta vihkimisestä tuli juridisesti pätevä vasta vähitellen. Katolisessa kirkossa Trenton kirkolliskokous päättyi 1500-luvun jälkipuolella kannalle, jonka mukaan laillinen avioliitto tuli solmia papin läsnä ollessa. Reformoidut kirkkokunnat eivät kuitenkaan vielä tässä vaiheessa ottaneet asiaan kantaa, vaikka pitivätkin kirkollista vihkimistä kristillisen järjestyksen mukaisena.

Ruotsin valtakunnassa ja siihen kuuluvassa Suomessa pitädyttiin pitkään germaanisen

FT Kirsi Vainio-Korhonen on Suomen historian professori Turun yliopistossa. Sähköposti: kirvai@utu.fi.

Kuva: Hanna Oksanen

oikeuden perinteessä, joka pani suuren painon kihlaussopimukselle ja sille, miten isä luovutti tyttärensä sulhaselle. Kirkollinen vihkiminen siunasi hääparin, mutta sillä ei ollut juridista merkitystä eikä se yksinään laillistanut avioliittoa.

Reformaattori Martti Luther riisui kirkolliselta vihkimiseltä katolisen kirkon sakramenttiarvon. Luther katsoi, että avioliittosopimus oli maallisen oikeuden asia. Kristittyjen tuli toki suosia kirkollisia kuulutuksia ja vihkimistä, mutta niillä ei ollut samanlaista oikeudellista merkitystä kuin maallisella kihlauksella. Kihlaus oli edelleenkin avioliiton perusta ja kirkollinen vihkiminen sen siunaus.

Ruotsin valtakunnan kirkko yritti kuitenkin 1500-luvun lopulta lähtien tehdä kirkollisesta vihkimisestä pakollisen ja myös juridisesti sitovan. Aiemmin vihkiminen ei tapahtunut kirkkotilassa vaan kirkon ovelle. 1600-luvulla toimitus siirrettiin arvokkaammalle paikalle kirkkosaliin. Vuoden 1686 kirkkolaki ei kuitenkaan tehnyt välikokoa maallisen lain kanssa vaan hyväksyi edelleen kihlauksen merkityksen laillisen avioliiton perustana. Jos aviollinen yhteiselämä alkoi kihlauksesta, myös kirkon mukaan "se oli avioliitto". Yleisvaltakunnallista lakia valmisteltaessa voitiin vielä

1600-luvun lopulla ajatella, että ”kihlaus on avioliitto ja vihkiminen [vain] rituaali”.

Ruotsissa kirkollinen vihkiminen tuli lopulta pakolliseksi ensimmäisen yleisvaltakunnallisen lain myötä vuonna 1734, vaikka vanhastaan aviollinen yhteiselämä oli voinut alkaa ilman papin aamentakin. Tätäkään mahdollisuutta ei uudesta laista kuitenkaan jätetty pois. Jos mies oli avioliittolupauksen varjolla maannut morsiamensa ja vältteli vihkimistä, saattoi myös tuomioistuim vahvistaa parin avioliiton ilman kirkollista vihkimistä, siis siviilitoimenpiteenä.

Avioliittokäytännöt tulivat uuteen valoon, kun Ranskaan luotiin suuren vallankumouksen myötä uskonnotonta kulttuuria ja samalla siviiliavioliitto tehtiin maassa pakolliseksi vuonna 1792. Liberaalisuudessa ja maallistuvassa Suomessa tällaista mahdollisuutta alettiin vaatia 1800-luvun lopulla. Siviiliavioliitosta ja siviilirekisteristä tuli tuolloin kuumia keskustelunaiheita.

Virallisen väestörekisterin pohjana olivat vielä sata vuotta sitten uskonnolliset seremoniat, kaste ja kirkollinen vihkiminen. Tämä johti siihen, että osa ihmisistä eli vakaumuksellisista syistä vihkimättöminä ”omantunnonliitoissa” ja jätti lapsensa kastamatta. Kastamattomia lapsia ei puolestaan voitu merkitä kirkonkirjaan, joka oli ainoa viralli-

nen väestörekisteri. Rekisteröimätön ei taas saanut papintodistusta, joka oli kouluun pääsyn tai passin hankinnan edellytys. Solmun aukkaisivat vasta vuonna 1917 säädetty laki siviilivihkimisestä ja vuonna 1919 perustettu siviilirekisteri. Ruotsissa siviiliavioliitto oli avattu kaikille halukkaille jo vuonna 1908 ja määrätty pakolliseksi, jos toinen vihittävistä ei kuulunut evankelis-luterilaiseen kirkkoon.

Historiallista taustaa vasten Suomen evankelis-luterilaisen kirkon opillinen linjaus nykyisen avioliittolain osalta tuntuu kohtuuttomalta. Jos reformaattori Martti Luther ei pitänyt avioliittotasiakirjojen kirkonmiehille kuuluvana, miksi hänen perillisensä ajavat kollegojaan salavihkimisiin?

Luterilaisessa kirkossa vihkiminen ei ole sakramentti eikä siten samalla tavalla raamattuun pohjautuva uskonnollinen toimitus kuin kaste tai ehtoollinen. Vuoteen 1734 asti kirkollinen vihkiminen ei ollut juridisesti sitova avioliittosopimus, vaikka se antoi uskonnollisen siunauksen naittajan suorittamalle morsiamen luovutusaktille.

Monissa Euroopan maissa siviilivihkiminen on ainoa laillisesti sitova avioliiton muoto. Sen oheen voivat halukkaat liittää seremonian, jossa solmittu liitto siunataan uskonnollisin menoin. Olisiko tämä hyvä ratkaisu myös Suomessa? ■

KOLUMNI | Ilona Pajari

Kyyninen menneisyys, mahdollinen tulevaisuus

Historia on tieteenala, joka tarjoaa ihmiselle erinomaisten tilaisuuksien kyynistymiseen. Ensinnäkin historioitsija huomaa ennen pitkää, että ihmiskunta oppii virheistään harvoin ja opittuaankin ryntää yleensä lopulta toistamaan niitä. Lisäksi, kun kyllin tarkkaan katsoo, moni aikanaan edistykseksi koettu asia voidaan tulkita hyödyn tavoitteluksi ja ihmisten hyväksikäytöksi. Parhaissakin tapauksissa syntyy usein vaikutelma, että tavoiteltu yhteinen hyvä on vallanpitäjien väline heidän kulloinkin haluamansa yhteiskunnan rakentamisessa.

Lasten vaaliminen – isänmaan parhaaksi

Lapsikuolleisuuden aleneminen on yksi herttaimmista menneisyyden ilmiöistä. Ravitsemuksen paraneminen, tartuntatautien saaminen kuriin rokotuksilla ja lapsenhoidon käytäntöjen kehittyminen auttoivat yhä useampaa pilttiä kasvamaan aikuisikään asti. Jos kuitenkin kiinnittää huomion aikakauden keskeiseen aatteeseen eli nationalismiin, voi todeta, ettei kuolleisuuden alentamiseen pyritty vain pienokaisten itsensä takia.

1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen ihmisen ei haluttu kasvavan ja elävän itseään tai edes perhettään varten, vaan antavan kaikkensa isänmaalleen. Aate oli voimissaan vielä toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa, jossa Mika Waltari laitto pienoisromaaninsa *Antero ei enää palaa* (1940) sankaripojan äidin suuhun sanat: ”Maalleni minä sinut synnytin.” Lasten määrän lisääminen ja erityisesti syntyneiden lasten hengissä pitäminen olivat tavattoman pitkään voittopuolisesti maanpuolustuksellisia kysymyksiä. Se tulevaisuus, jota pienille pilteille ja koko kansakunnalle kaavailtiin, ei välttämättä tarkoittanut hyökkäyssotaa heti tilaisuuden tullen. Suuren ja asekkaitten kansan pelotevaikutusta pidettiin kuitenkin

FT Ilona Pajari on vapaa tutkija ja sosiaalishistorian dosentti Jyväskylän yliopistossa. Sähköposti: ilona.pajari@jyu.fi.

tärkeänä, ja vielä talvisodassa tuskiteltiin suuren yleisön keskuudessa nimenomaan ”miesten vähyyttä” rintamalla, vaikka aseiden ja ammusten puuttuminen oli keskeisempi ongelma.

Lapsityövoiman käytön loppuminen on sekin ilahduttanut historiaan perehtyneitä. Sosiaalisen median meemeissä se luetaan usein ammattiyhdistysliikkeen ansioksi. Marjatta Rahikaisen teoksessa *Centuries of Child Labour* (2004) asialle annetaan silti toinenkin selitys: teollisuuden kehittyessä koneiden käytöstä tuli aikuista ammattityövoimaa vaativa tehtävä. Lasten työtä ei enää tarvittu, ja kas, lapset katosivat tehtaista koulunpenkille. Tulevaisuuden ihminen ei uhraisi kaikkea aikaansa käsillään työskentelemiseen, vaan hänelle olisi parempaa käyttöä henkisessä työssä, joka kiihdyttäisi yhteiskunnan kehitystä entisestään.

Koulutetun työvoiman nousu ja tuho

Koulutuksen antaminen kansalaisille osoittautuu sekin tarkemmin tarkasteltuna tarveharkintaiseksi. Keisarillista Aleksanterin yliopistoa kehitettiin, koska kasvava byrokratia vaati koulutettua työvoimaa. Suomen korkeakoululaitoksen kehitystä 1900-luvun jälkipuoliskolla tutkinut Arto Nevala (1999) on todennut, että korkeakoulujen

sisäänottoa lisättiin ja uusia yliopistoja perustettiin nimenomaan yhteiskunnan tarpeita ajatellen. Yksilön tyydytys opin saamisesta tai sosiaalisesta noususta oli toissijainen asia.

Peruskoulu perustettiin maahamme muun muassa siksi, että vielä uskottiin maassamme olevan käyttämättömiä lahjakkuusresursseja. Nykyisestä peruskoulun mollaamisesta ja jatkuvasta resurssien niukentamisesta syntyy vahva vaikutelma, että jokainen fiksu geeni uskotaan jo saadun talteen ja koulutuksen periytyminen on enää vain luonnollinen asia. Peruskoulun ja toisen asteen koulutuksen suhteen tehtyjä ratkaisuja on vaikea ymmärtää muutenkaan.

Tulevaisuudessa korkeampi koulutus ja sen mukana kenties myös korkeampi tulotaso – sillä onhan se nyt hirveää että tohtori voi tienata vähemmän kuin putkimies – on jälleen mahdollista vain osalle ihmisistä. Onko tällaisen tilanteen aiheuttamaan yhteiskunnan kontrollin tarpeeseen varauduttu, kun kirkko ei enää saarnaa jokaisen pysymistä säädyssään ja säädytkin on lakkautettu? Kenties ”sä pystyt siihen jos vain haluat” -elämäntaitogurut opettavat ihmisiä silloinkin uskomaan, että heikko menestys maailmassa on vain oma vika.

Naisemansipaatio työvoimatarpeen puskurina

Sukupuolten välisen tasa-arvon voittokulkua ja virstanpylväitä juhlietaan toistuvasti. Kyyninen historioitsija kuitenkin kysyy, miten usein ne ovat tulkittavissa nimenomaan naisasianaisten ansioksi, ja miten usein naisten osallistumisessa yhteiskuntaan on nähty (huom. passiivimuoto, siis yhteiskunnan eliittiin kuuluvat miehet ovat nähneet) erityisiä hyötyjä. Naiset ovat harvoin, jos koskaan vieneet yhteiskunnan tasolla miehiltä työpaikkoja, vaikka yksilötasolla asia on voitu näinkin tulkita. Suomen sukupuollittuneet työmarkkinat ovat osoitus naissukupuolen säyseydestä, mitä radikaaliin yhteiskunnalliseen valloitusstrategiaan tulee.

Naisten tulo eri aloille on tietysti vaarantanut niiden yhteiskunnallisen arvostuksen ja taloudelliset edut. Opettajan ammatti lienee yksi parhaista esimerkeistä. Eräälle naispuoliselle historiantutkijallekin miespuolinen kollega tokaisi konferenssissa muutama vuosikymmen sitten: ”Historiastakin on siis tulossa matalapalkka-ala.”

Letkautuksessa on vinha perä. Suomeen saatiin naispresidentti uuden vuosituhannen kunniaksi, mutta sittemmin naispuolisia poliittisia voimahahmoja on noussut vähän. Pikemminkin tuntuu, että vallanhimoisimmat ja/tai pätevimmat miehet ovat siirtyneet politiikasta keskeisemmille yhteiskunnan kentille, moni talouselämän palvelukseen. Onneksi historiantutkimuksessa ei ole näin käynyt missään mielessä.

Naisten työvoimaa, ja myös koulutettua nais työvoimaa, on tarvittu suomalaisen yhteiskunnan kehittyessä. Perhesuunnittelu ja päivähoito ovat auttaneet pitämään naiset töissä, samalla kun he huolehtivat isänmaallisesta lisääntymistehtävästään. Lapsikuolleisuuden alennuttua tämä yhtälö ei ole ollut kansakunnalle mikään ongelma. Lapsia ei tarvinnut tuottaa koko hedelmällisyyksiän ajan, jotta perheen saati kansakunnan jatkuvuus olisi ollut taattu. Paljonko tarvitaan kansakunnan turvaamiseksi ja mikä taas vaarantaa yksittäisen naisen ja perheen kestokyvyn kunakin aikana, on toinen juttu kerrassaan.

Miesten mahdolliset maailmat

Välillä nykykeskustelussa unohtuu, että sukupuolten tasa-arvo ei suinkaan ollut ensimmäinen askel modernisaation suuressa tasa-arvoprojektissa. Vanha tuttumme nationalismi oli yksi keskeisistä kaikkien miesten tasa-arvoa ajaneista liikkeistä. Se lupasi kaikille asekuntoisille eli fyysisesti kykeneville miehille (sillä sotimisesta oli lopulta kyse) oikeuden kuulua kansakunnan yhteisöön, mistä tehtiin ihmiselle korkein hyve. Jumala ja sukuyhteys menettivät merkitystään kansakunnan rinnalla. Jokaiselle miehelle luvattiin aateliskunnia isänmaan kunnian välityksellä.

Maskuliinisuus on sekä hierarkkista että tarinallista, minkä varhainen miestutkimus meille opetti (esim. Lehtonen 1995). Kaikkien miesten sankaritarina ei kuitenkaan toteudu edes tasa-arvoisessa yhteiskunnassa, ja ristiriidan ratkaisu on joskus äärimmäinen. Miesten väestötieteellisesti lausuttuna ylikuolevuus itsemurhiin on kansainvälisesti tunnettu asia, ja Suomen tapauksessa korostunut.

Vuosina 1986–1996 oli käynnissä kansallinen itsemurhien ehkäisyprojekti, ja miesten itsemurhien määrä onkin laskenut huippuvuosista kolmanneksella. Maskuliinisuuden ristiriitaisuudesta kertonee, että samoihin aikoihin alettiin keskus-

tella ”miehen kriisistä” ja perinteisen maskuliinisuuden murenemisestä.

Keskustelun luonteesta päätellen masentunut ja itsetuhoinen ”perinteinen” mies on parempi asia kuin esimerkiksi lapsiaan hoitava ja vaimonsa kanssa keskustelemaan kykenevä mies. Jos miesasiaa ajavat miehet saavat tahtonsa läpi, ja naisten oletettu yhteiskunnallinen hegemonia heikkenee, millaisia seurauksia sillä on? Miehet alkavat jälleen pääsääntöisesti saada lasten huoltajuuden avioerotapauksissa? Miehet alkavat taas yhä useammin ampua kuulan kalloonsa? Vai millaista tulevaisuutta tällä menneisyyttä haikailevalla ”keskustelulla” oikein haetaan?

Tulevaisuuden tähyilyä ennen ja nyt

Sain kunnian osallistua vuosina 2013–2017 professori Tiina Kinnusen johtamaan ja Suomen Akatemian rahoittamaan projektiin ”Sota-ajan tulevaisuusvisiot”, joka päättyi hiljattain. Kun pohdimme projektin puitteissa, millaisena toisen maailmansodan aikainen tulevaisuus näyttäytyi, jouduimme miettimään tietysti ensiksi sitä, mitä ihmiset voivat tuona aikana tietää. Nykyajan ihminen näkee esimerkiksi *Tuntemattoman sotilaan* nuorukaiset marssimassa kesällä 1941 ”häviämään”, mutta aikalaisten arvio oli pääosin hyvin toisenlainen.

Sodan päättymisen jälkeistä Suomea visioitiin toisissa piireissä enemmän ja toisissa vähemmän. Mitään science fictionia ei kuitenkaan harrastettu, vaan pikemminkin ajateltiin suomalaisten pääsevän olemaan sellaisia kuin he ovat aina, ainakin ihanteellisten kuvausten mukaan, olleet: työteliäitä, hurskaita, isänmaataan ja perhettään rakastavia, ja tietenkin vaatimattomia. ”Leijumista” ei sallittu: elämä suuremmassa, rauhallisemmassa isänmaassa vasta työtä vaatisikin. Että ei tämä kesän 1941 tuotantokamppailu ja verenvuodatus kuulkaa vielä mitään.

Ajatuksilla on tapana lähteä vaeltelemaan alkuperäisistä aiheistaan, ja tieteiskirjallisuuden

vanhana ystävänä olen huvitellut miettimällä, millaista tulevaisuutta kaikilla nykyajan päätöksillä mahdolletaan tarkoittaa, tai mitä menneisytydessä on arveltu saatavan aikaan. Siitä yllä kieli poskessa, mutta otsa rypyssä kirjoitettu näyte. Nykyajan käsitys menneisyydestä ei enää edellytä vain uljaimpien kansallisten muistojen esille asettamista suurta yleisöä varten, mutta myös traumojen kaivelussa voidaan tehdä valintoja. Sodat ovat suuria tragedioita, mutta ylisukupolvisen köyhyyden, etnisen syrjinnän tai yleisen oman edun tavoittelun muisteleminen eivät oikein vieläkään säväytä, varsinkaan tasavuosisjuhlinnan teemoina.

Millaisia tulevaisuuksia nykypäätäjämme visioivat? On tietenkin tuhat ja yksi urhoollista projektia aiheesta Suomi silloin ja tällöin. Visiota ja missiota riittää. Tunnumme kuitenkin elävän, paitsi talouselämässä, myös poliittisessa päätöksenteossa korkeintaan kvartaalista kvartaaliin. Pitkäjänteisen työskentelyn paikkoina yliopistot ovat tässä pahassa raossa. Muutenkin ihmetyttää, pitääkö eri aloilla olla aivan ”Tukholma-syndrooman” vallassa eli rakastunut vangitsijaansa, vai voisiko asioita tehdä toisin? Mihin meitä nyt käytetään, ja yritetään saada meidät uskomaan että se on meidänkin etumme? Olisi vähintään kiva tietää, mikä ”se” tarkkaan ottaen aina on.

Tämän hetkinen suosikkitulevaisuusvisio löytyy kirjailijanimimerkki Jack Campbellin *Lost Fleet* -sarjan (2006–2010) alkutilanteesta. Siinä ihmiskunta on jakautunut kahtia kansallisvaltioista alun perin muodostuneeseen ”Allianssiin” ja yrity maailman ”Syndikaattiin”, jossa esimerkiksi ylipäällikön tilalla on CEO eli toimitusjohtaja. Meno on tietenkin epäinhimillisen julmaa juuri Syndikaatin joukoissa. Sitten tulevat alienit ja tarina varsinaisesti käynnistyy. Mietin vain, onko varsinaisen työuransa Yhdysvaltain laivastossa upseerina tehnyt John G. Hemry saanut jotain ideoita maansa viime vuosikymmenten ulko- ja turvallisuuspolitiikasta. Ihmisen mielikuvitus on tietenkin rajaton. ■

Tämä kolumni on viimeistelty pönnötuunin humistessa ja Gladiator-elokuvan soundtrackin soidessa. Nostalgia ei ole täysin hyödytöntä, eikä menneisyyden fiktiivinenkään kuvaaminen vailla merkitystä.

KOLUMNI | Sophy Bergenheim

Satavuotiaan Suomen historiakuvat kaipaavat ristiriitoja, epävarmuutta ja harmaan sävyjä

Historioitsijana latasin Suomi 100 -vuoteen jonkinasteisia odotuksia. Kerrankin mediaa ja suomalaisia kiinnostaisi Suomen historia muinakin päivinä kuin 6.12.! Valitettavasti odotukseni ovat pitkälti jääneet lunastamatta. Etenkin viime kuukaudet ovat kolmannen Tuntematon sotilas -elokuvan ansiosta olleet yhtä pitkitettyä itsenäisyyspäivää, vaikka kirjoitushetkellä varsinaiseen juhlapäivään on vielä yli kuukausi. Elokuvalle viisi tähteä antanut Juho Rissanen kirjoittaa arviossaan: ”On toki toivottavaa, että joskus tulisi vielä aika, jolloin Suomen historian käännekohtia ei tarvitsisi muistella sotaelokuvien kautta. Mutta vielä ei ole se aika.”¹

Siltä vaikuttaa.

Mitä Suomen historiakuvat ja kertomukset sitten kaipaavat? Jännitteitä ja ristiriitoja, epävarmuutta, marginaaleja sekä harmaan sävyjä. Suomen historia kuvataan usein julkisuudessa ja muiden kuin historia-alan tutkimuksissa harmonisena ja konsensuspohjaisena edistyskehityksenä, sankari- ja uhritarinoita ja ihmeitä vilisevänä nykypäivän taustakertomuksena. Suomi 100 -projektina. Niiltä harvoilta osin kuin kertomuksiin pääsee livahtamaan jotain harmoniaa vastaansanomattomasti rikkovaa, aiheen käsittely on mustavalkoista ja jää junnaamaan samoihin uomiin vuosikausiksi tai -kymmeniksi. Historialliset narratiivit elävät selkeärajaisesta hyvän ja pahan symboliikasta, joka istuu sopivasti nykyihmisen käsityksiin oikeasta ja väärästä.

Nämä narratiivit kuitenkin hämärtävät historian menneet nykyhetket, jotka ovat tämän päivän nykyhetken tavoin olleet epämääräisiä, monitulkintaisia ja jännitteisiä, niin hyvässä kuin pahas-

VTM Sophy Bergenheim tekee väitöstutkimusta Helsingin yliopiston poliittisen historian oppiaineessa suomalaisista sosiaali- ja terveysalan järjestöistä yhteiskuntapoliittisina asiantuntijoina ja vaikuttajina 1930–1960-luvuilla. Sähköposti: sophy.bergenheim@helsinki.fi.

sakin. Menneisyydessä ei tapahdu ihmeitä, eikä historia ole kohtalon johdatusta, vaan yhdistelmä syy-seuraussuhteita ja sattumaa.

Vuoden 1906 eduskuntauudistuksesta puhuttaessa Suomi halutaan nostaa jalustalle edistysellisenä pienenä maana, joka sai taisteltua kansalaisilleen demokraattisen, yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden. Harvemmin muistetaan samassa yhteydessä mainita Suomen tapahtumakulkuun ratkaisevasti vaikuttanut Venäjän vuoden 1905 vallankumous. Mainitsemta jää usein myös, miten parlamentarismi rantautui Suomeen virallisesti vasta vuoden 1919 hallitusmuodossa. Äänioikeus sankaritarinana ei yleensä tuo esille myöskään sitä, miten rahvaan ja naisten äänioikeutta vastustettiin moniäänisesti.

Erityisen huonosti yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden narratiiviin istuu se seikka, että äänioikeus ei ollut yleinen tai yhtäläinen. Äänioikeus evättiin muun muassa vaivaisavun vastaanottamisen, vararikkoon joutumisen, holhouksenalaisuuden ja työlaitokseen joutumisen perusteella. Lisäksi rikoslain nojalla kuritushuone- ja vankeusrangaistuksiin tuomitut menettivät usein myös kansalaisluottamuksensa vähintään mää-

1. Juho Rissanen, IL-Arvio. Uusi Tuntematon sotilas on loistava viiden tähden suurelokuva. *Iltalehti* 25.10.2017.

räajaksi – ja tässä yhteydessä on syytä muistaa, että Suomessa oli 1920-luvulla runsaasti poliittisia vankeja, kommunisteja. Nämä äänioikeuden rajoitukset eivät jääneet lyhytaikaiseksi kuriositeetiksi. Vuoden 1956 huoltoapulakiin saakka avunsaajat olivat sosiaalilautakuntien holhouksen alaisia ja menettivät sen nojalla äänioikeutensa jopa satunnaisesta avusta. Kansalaisluottamuksen menettäminen poistui rikoslaista vasta vuonna 1969. Holhouksenalaisiksi julistetuilta (eli mm. kehitysvammaisilta) evättiin äänioikeus aina vuoteen 1972 saakka.

Vaikka Suomen äänioikeusuudistus ilman muuta oli aikalaisittain moderni ja radikaalikin, sen historia ei ole aivan niin suoraviivainen ja ongelmaton kuin tavanomainen kertomus antaa ymmärtää.

Äänioikeus- ja eduskuntauudistuksen sekä ”talvisodan ihmeen” lisäksi Suomen historian positiivisiksi merkkipaaluiksi nimetään usein sotakorvausten suorittaminen, hyvinvointivaltio sekä länsi-integraatio Neuvostoliitto-naapuruudesta huolimatta.

”Hyvinvointivaltioprojekti”-sana on vuosien saatossa muotoutunut yhdeksi suosikki-inhokikseni (professori Pauli Kettusen osuvat analyysit ovat jättäneet minuun jälkensä). Projekti on määrätietoinen ja johdonmukainen prosessi, jolla on selvät tavoitteet ja menetelmät, selkeät roolit eri toimijoille sekä alku ja loppu. Tämä narratiivi peittää alleen kolme ratkaisevan tärkeää tekijää: ristiriidat, viholliskuvat sekä kontingenssin (eli sattumanvaraisuuden tai ennalta-arvaamattomuuden siinä mielessä, että toisinkin olisi aivan realistisesti voinut käydä). Kukaan ei suunnitellut ja johdonmukaisesti toteuttanut suomalaista hyvinvointivaltiota (ei edes Pekka Kuusi), vaan Suomen sosiaali- ja terveystieteiden kehitys 1920–1960-luvuilla oli yhteensovittamattomien ristiriitojen, risteävien etujen (joskus katkerankin) yhteensovittamisen, eriasteisten uhkakuvien sekä yllättävilläkin tavoilla toisiinsa kietoutuneiden kehityskulkujen seurausta.

Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden ”häpeäpilkuna” nähdään usein rotuhygieniä. Moni liittää käsitteeseen hierarkkiset rotuopit, kallonmitaukset ja muut fyysisen antropologian tutkimukset sekä pakkosteriloinnit. Rotubiologiaa ja hygieniä kuvataan moraalisesti kyseenalaisena vaiheena, joka päättyi toiseen maailmansotaan. Esimerkiksi Kansallismuseon Julkinen ja kätkeyty

Suomi -näyttely ajoittaa rotuhygieenisen ajattelun Suomessa näin.

Tämä esitystapa kuitenkin hämärtää yhtäältä rotubiologian ja -hygienian monikerroksisuutta sekä ajattelutavan jatkumista pitkälle toisen maailmansodan jälkeen. Toisen maailmansodan aikana virinnyt niin sanottu väestöpoliittinen herätys rummutti muun muassa Väestöliiton johdolla Suomen kansan koon ja laadun tärkeyttä. Väestöpolitiikka kehystettiin Suomen eloonjäämisstrategiaksi: ilman riittävän suurta väestöä, jossa on jalostettu ”arvokasta ihmisainesta” ja kitketty pois ”kelvotonta ainesta”, Suomi ei pysty puolustautumaan Neuvostoliiton uhkaa vastaan. Vastaava eloonjäämiskehystys oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä valloillaan suomenruotsalaisten piirissä, esimerkiksi Folkhälsanissa, kun Suomea repivät erilaiset katkerat vastakkainasettelut sisällissodasta laajamittaisiin kieliriitoihin.

Ihmisten jaottelu ja hallinnointi sosiaalis-biologisten ”kelvollisten” ja ”kelvottomien” piirteiden pohjalta on rotuhygieenistä ajattelua puhtaimmillaan. Vaikka tästä tunnetusti kumpusi äärimmäisen raakoja ja rasistisia ajattelutapoja ja menetteilyjä (joista valitettavasti on kaikuja yhä tänä päivänä), myös modernin hyvinvointivaltion juuret ovat osaltaan rotuhygieenisessä ajattelussa. 1940–1950-lukulaisen väestöpolitiikan tavoitteena oli saada ”arvokas” väestönosa lisääntymään – ja pysymään hengissä. Korkea äitiys- ja lapsikuolleisuus sekä lapsiperheiden matala elintaso olivat tässä tavoitteessa huomattavia ongelmia, joita yritettiin ratkaista erilaisilla sosiaalipoliittisilla ja kansanterveydellisillä toimenpiteillä. Sellaisia olivat muun muassa äitiyspakkaus, neuvolajärjestelmä, lapsilisät ja ARAVA-järjestelmä.

Nykyihmisille on moraalisesti epämukavaa ajatella rotuhygienian ja sen seurausten olleen muutakin kuin yksiselitteisen paha. Tämä on ymmärrettävää, sillä ajattelutapa eroaa peruslähtökohdiltaan ratkaisevasti nykyisistä vallitsevista ajattelutavoista (ja hyvä niin). Mustavalkoinen jaottelu hyvään ja pahaan ei kuitenkaan kestä kriittistä historiallista tarkastelua, vaan hämärtää hyvinvointivaltion historialle tärkeitä kehityskulkuja. Yleensä historiallisena kipeänä pisteenä on pidetty raakojen ja epäoikeudenmukaisten tapahtumien tunnustamista, mutta kipeä piste voi tarkoittaa myös harmaan sävyjen tunnustamista.

Myös proosallisen (lue: tylsän) kuuloinen sosiaali- ja terveystieteiden lainsäädännön historia

on tulosta erilaisista kriiseistä, konflikteista ja sattumista. Suomi sai ensimmäisen sairausvakuutuslakinsa vuonna 1963, viimeisten joukossa Euroopassa. Myöhäinen toteutus ei kuitenkaan johtunut kiinnostuksen puutteesta, vaan sosiaalidemokraattien ajaman työväen sairausvakuutuksen ja maalaisliiton ajaman kansanvakuutuksen toteutettavan vanhuusvakuutuksen yhteensovittamattomuudesta. Sosiaalidemokraattien esitys sairausvakuutuslaista meni itse asiassa eduskunnassa läpi ensimmäisen kerran jo vuonna 1929, mutta esitystä vastustanut maalaisliitto sai junailtua sen lepäämään. Kun uudet valtiopäivät kokoontuivat eduskunnan hajotuksen jälkeen muutaman kuukauden kuluttua, esitys kaatui.

Samat tahot olivat kyynärpäitä myöten sekaantuneita vuoden 1956 kansaneläkeuudistukseen, jota on kuvattu radikaaliksi tasaetu-uudistukseksi, jopa maalaisliiton ”tasaetukaappaukseksi”. Uudistuksessa ei kuitenkaan ollut kyse vain kansaneläkeläistä, vaan loppuvuoden 1955 ja alkuvuoden 1956 tapahtumat olivat kaoottinen ja ripeätempoinen kokonaisuus, jossa ennalta-arvaamattomuus ja reaktiopaine jylläsivät. Kansaneläkelain uudistukseen vaikuttivat ratkaisevasti

muun muassa valtalain kaatuminen, kysymys maataloustulon ja palkkojen indeksisidonnaisuudesta sekä kansaneläkevaliokunnan äänestyksen ajoitus tunnin tarkkuudella. Lopputuloksena oli tilanne, jossa jo saavutetulta kompromissilta yllättäen putosi pohja. Sekä maalaisliitto että sosiaalidemokraatit olivat lopputulokseen pettyneitä. Uudistus loi painetta uudelle, ansioihin suhteutetulle eläkejärjestelmälle, minkä seurauksena syntyi työeläkelaki (1961). 1960-luvun alussa maalaisliitto puolestaan sai haluamansa, kun sairausvakuutuslaki toteutui pitkälti sen kaavailujen mukaisena.

Tätä kokonaisuutta ei parhaalla tahdollakaan voi kuvailla harmonisena ja suunnitelmallisena, vaan avainasemassa ovat olleet kriisit, yllättävät käännteet sekä epäonnistuneet ja onnistuneet kompromissit. Niiden tuloksena syntyi kattava sosiaali- ja terveysturvajärjestelmä.

Suomen demokratian tai hyvinvointivaltion historia ei toisin sanoen ole sankarillinen edistyskertomus, vaan epätasaisesti, riitaisesti ja epäoikeudenmukaisestikin edennyt kehitys. Siksi kriiseille, ristiriidoille ja peloille tulisi yleisissä historiakertomuksissakin suoda niille kuuluva historiallinen arvo. ■

KOLUMNI | Henri Hannula

Vuosi 1714 ja kansallisen historian projektiot

Viime aikojen tapahtumat Katalonian itsenäisyys-hankkeen ympärillä ovat tuoneet esille Euroopan historian keskeisen valtiomuodostuksen proble-matiikan: keskittääkö vai hajauttaako valtaa. Jul-kiset puheenvuorot itsenäisyys-hankkeen ympä-rillä ovat useimmiten keskittyneet kansan suvere-niteetin sekä muiden poliittisen filosofian klassis-ten käsittekokonaisuuksien ympärille. Mediakes-kustelussa vähemmälle huomiolle on jäänyt his-toriapolitiikan ja -kulttuurin rooli itsenäisyys-hankkeen oikeuttajana ja toteuttajana.

Historian käyttö oman poliittisen ohjelman ajamisessa tiivistyy Kataloniassa erityisesti yhteen tunnusomaiseen vuosilukuun, jonka kautta itsenäisyysvaateita projisoidaan: 1714. Tässä kirjoituksessa tuon esille, miksi tämä vuo-siluku on erityisen tärkeä katalaaneille ja millä tavoin tätä viestiä levitetään kansallisen itseym-märryksen kirkastamiseksi. Tämän jälkeen poh-din, mitä erilaisia Euroopan historian murroksia voidaan vuoden 1714 kautta ylipäänsä hahmot-taa. Näin myös katalaanien oman kansallisen vuosiluvun käsite asettuu yleiseurooppalaisen historian viitekehukseen.

Historiakulttuurin areenat Kataloniassa

Jalkapalloseura F.C. Barcelonan kotiottelut, joissa on tullut tavaksi esittää katalaanien kansallista voimantunnetta itsenäisyyspyrkimyksineen 17 minuutin ja 14 sekunnin ajan, ovat viime vuosien aikana toimineet erityisen voimakkaana kansalli-sen historiakulttuurin levitysväylänä. Ottaen huo-mioon Barcelonan roolin koko eurooppalaisen jalkapallon perinteikkäänä, maailmanlaajuisesti näkyvänä ja taloudellisesti vaikutusvaltaisena voi-mana, ottelut ovat osoittautuneet tehokkaiksi historiallisen tunnuksen levityskanaviksi.

Mistä tässä vuoden 1714 kultissa on oikein kysymys? Katalaanien historian tunnusvuoden

FM Henri Hannula tekee väitös-kirjatutkimusta Alankomaiden tasavallan taloussuhteista Itäme-ren piirissä 1600-luvun lopulta 1700-luvun alkuun Helsingin yliopiston historian ja kulttuu-riperinnön tohtoriohjelmassa. Sähköposti: henri.hannula@helsinki.fi.

roolia tähdentää erityisesti Museum d'Història de Catalunya, jonka pysyvän näyttelyn pääviestinä on autonomian menetys, Espanjan perimyssodan jälkeen tapahtunut historiallinen vääryys, kun Ludvig XIV:n pojanpoika Filip V:n astui valtaistuimelle. "Vuoden 1714 jälkeen ei ole tapahtunut enää mitään hyvää", kuuluu viesti kärjistetysti.

Kuten usein kansallisen historian projektioissa, myös katalaanien historiallisessa muistossa yleis-eurooppalainen historiallinen konteksti häivyte-tään ja jätetään ilman suurta painoarvoa; ymmär-rys menneestä tyypistetään oman teleologisen kansakunnan kehitystarinan ympärille. Tässä tapauksessa painoarvon saa Espanjan perimysso-dan viimeinen suuri taistelu, Barcelonan piiritys. Eräänä näyttävimmistä kansallisen historian demonstraatioista toimii Fossar de les Moreresin hautamonumenttiaukio, jossa Katalonian kansal-lispäivää vietetään syyskuun 11. päivänä muista-malla kaupunkia puolustaneita, piirityksessä kuolleita, yli kolmesataa vuotta sitten kuolleita kansallisen kertomuksen "meitä".

Kansallinen kulttuuri ja historiallinen muisto ovat tietenkin saaneet aivan uudet muodot ken-raali Francon diktatuurin jälkeen: 1980-luku tar-koitti paitsi parlamentaarisen demokratian vähit-täistä vakiinnuttamista, myös katalaanien auto-nomian asteittaista vahvistamista. Etenkin Barce-lonan alueen voimakas taloudellinen vahvistumi-

nen toi uutta pontta vuotta 1714 edeltävän, autonomiseksi tulkitun kultaisen ajanjakson muistamiseen. Löyhät historialliset analogiat alkoivat tuntua todellisilta – mitä enemmän poliittista, kulttuurista ja taloudellista autonomiaa sitä enemmän kukoistusta. Samaan aikaan Baskien laajentunut autonomia toimi kateudensekaisena inspiroivana esimerkkinä.

Yliseurooppalainen murroskausi

Millä tavalla katalaanien omat kansalliset narratiivit liittyvät valtiomuodostuksen historian suureen kuvaan ja taloudellisen vallan olemuksen yleiseen problematiikkaan? Vuoden 1714 jälkeen todistettiin monia myöhemmin suuren painoarvon saaneita prosesseja; Espanjan perimyssodan päättäneen Utrechtin rauhanteon jälkeen Alankomaiden poliittinen ja taloudellinen suuruudenaika oli ohi, kilpailu Ison-Britannian sekä Ranskan välillä oli kiihtymässä ja Itämeren valtatasapaino oli heilahtanut Venäjän eduksi Ruotsin suurvaltaseman romahtaessa.

Espanjan perimyssodan sekä samaan aikaan käydyin suuren Pohjan sodan tärkeimmät taustasyöt piilivät varhaismodernien valtiokoneistojen ja niiden taloudellisen kilpailun uudessa vaiheessa. Sotien seuraukset olivat kielteisiä suurvalloiksi 1500-luvulla ja 1600-luvun alussa yltäneille valtioille, jotka olivat kehittäneet byrokraattisen sota- ja virkakoneistonsa suhteellisen tehokkuuden huipulle kaikkein ensimmäisinä. Näistä ensimmäisistä suurvalloista Espanja, oikeammin ilmaistuna siis Kastilian ja Aragonian liitto, alkoi taantua poliittisesti 1500-luvun lopulla maailmantalouden painopisteen ja keskusten siirtyessä Pohjanmeren rannoille.

Perimyssota ja sen jälkeinen yhtenäisemmän Espanjan luominen itsessään voidaan nähdä tämän pitkän prosessin eräänä, mutta ei ainoana huipentumana. Katalonian alueet olivat olleet poliittisessa ja taloudellisessa mielessä perässä-hiihtäjiä jo pitkään ennen 1700-luvun alkua: syyllisiä kehityskulkuun voidaan etsiä paitsi uuden teränsä löytäneistä sotilasmahdeista, kuten Mazarinin ja Richelieun Ranskasta, mutta myös uusien maailmankaupunkien kuten Amsterdamin ja myöhemmin Lontoon kauppiasverkostoista. Ehkä Kastilian ja Aragonian yhteinen kohtalonvuosi olikin 1545, Potosín hopeakaivoksen löytyminen? 1600-luvun alussa inflaation syömistä hopeakolikoista ei ollut aikoinaan niin tehokkaan

valtiokoneiston rahoittajiksi ja vallan lähteet alkoivat vähitellen luisua käsistä. Tätä talouden perusdynamiikkaa ei muuttanut menneisyyden katalaanien todellinen tai kuviteltu liikkumatila suhteessa keskusvaltaan.

Samalla kun Espanjan perimyksestä taisteltiin Ranskan ja englantilais-alankomaalaisen liittokunnan välillä, vanha Pohjolan suurvalta Ruotsi koki ennennäkemättömän romahduksen. Vuonna 1714 venäläiset olivat miehittäneet Napuen taistelun jälkeen koko Suomen alueen. Aikoinaan Itämeren piirin kauppaa suvereenisti hallinnut Alankomaiden tasavalta katsoi nyt isonvihan tiimellyksessä neuvottomana, kun sekä epätoivoiset ruotsalaiset että voimiensa tunnossa olleet venäläiset kaappasivat, konfiskoivat ja polttivat puolueettomina seilaavia hollantilaisaluksia. Itämerellä todistettiin niin ikään valtiojärjestelmien murroskautta. Alankomaiden liittolaissuhde Ison-Britannian kanssa oli ollut jatke pelätylle Ranskanuhalle, mutta lopulta sotilaspoliittinen fuusio brittien kanssa oli muodostumassa kauppiastasavallan taloudellisen taantumisen yhdeksi juurisyiksi. Kuluttava sota oli sysännyt aiemman maailmankaupan suurvallan ensin akuuttiin kassakriisiin, ja sen jälkeen sotilaallisesti keskikastin valtioiden joukkoon.

Espanjan perimyssota sekä suuri Pohjan sota olivat eurooppalaista maailmaa muokkaava konflikti, mutta tämäkin konflikti oli lopulta vain jatkoa edellisille. Englanti alkoi kilpailla heikentyneen Espanjan kustannuksella itsenäistyneiden Alankomaiden kanssa merten herruudesta jo 1600-luvun puolessavälissä suurissa merisodissa. Ranska taas pyrki murskaamaan Alankomaat vuonna 1672 alkaneessa sodassa, melkein siinä onnistuen. Uusi sotakausi alkoi vuonna 1689 ja päättyi vuonna 1697. Jokaisesta vuodesta, jokaisesta sodanjulistuksesta, jokaisesta rauhanteosta voi löytää lumivyöryn alun niin halutessaan. Jokaisesta organisoituneesta sotakoneistosta voi löytää maailman ”ensimmäisen varsinaisen fiskaalivaltion” tai jokaisesta vähänkin kehittyneestä markkina-alueesta ”ensimmäisen modernin talouden ja kapitalismin työssijan”. Samalla tavalla ”kaiken kauheuden alun” voi tulkita yhden historiallisen tapahtuman kautta.

Katalonian itsenäisyshankkeen ympärillä tuotettu historiakulttuuri on malliesimerkki menneisyyden monimerkityksellisyyden tyypistämistä poliittiseksi iskulauseksi. Samanlaisia negatiivi-

sesta uhriaristokratian lähteviä historiallisia narratiiveja elää vahvana ympäri Euroopan, ehkä juuri vahvimmin nykyisellä sosiaalisen median sovelusten kiihdyttämällä identiteettipolitiikan aikakaudella.

Yksittäiseen historialliseen vuosilukuun tai tapahtumaan tarrautuminen antaa harvoin tilaa historianfilosofiselle, mielekkäälle kansalliset rajat ylittävälle keskustelulle siitä, mikä tiukasti yhteen

paikkaan tai aikaan sidotussa tapahtumahistoriallisessa tarkastelussa ylipäänsä on ongelmallista. Tällainen metodi pikemminkin sulkee historiallisen horisontin kuin auttaa ymmärtämään menneisyyden ihmisten valintoja, toimijuutta osana omaa aikakauttaan, kielellisiä oloja, instituutioita tai materiaalista kulttuuria. Tämä pätee niin vuoden 1714 myyttiin Kataloniassa kuin vuoden 1917 tirkistysaukkoon Suomessa. ■

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 4 / 2017

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Historian Ystävien Liiton kuulumisia

Kiitokset kaikille teille historian ystäville, jotka kävitte ehdottamassa Vuoden historiатеos-ehdokkaita! Uusi järjestelmä on käynnistynyt mukavasti, ja hallituksen oli vaikea valita saaduista ehdotuksista lautakunnan käsittelyyn menevät kymmenisen kirjaa. Voittaja julkistetaan Suomalaisilla Historiapäivillä perjantaina 9.2.2018, tervetuloa kuuntelemaan tulosta!

Erilaiset historiapainotteiset opintomatkat ja kulttuuriretket ovat olleet viimeisen kymmenen vuoden ajan tärkeä osa Historian Ystävien Liiton toimintaa, vaikka toki retkiä on järjestetty jo paljon pidempään. Nykyisin on vähintään vuosittain päiväretki ja Euroopan matka sekä noin puoleentoista–kahden vuoden välein kaukomatka. Jäsenistöltä tulee uusia hyviä ehdotuksia matkakohteiksi paljon enemmänkin, kuin mitä on ehditty toteuttamaan. Jos lähtijöitä riittää, voidaan ehkä harkita retkien lisäämistä.

Syyskauden toiminta alkoi reippaasti retkellä Tarttoon. Matkalle osallistui bussillinen eli 37 historian ystävää. Asiantuntijana mukana oli Virossa suurlähettiläänäkin toiminut **Jaakko Kalela**, joka kertoi mielenkiintoisia seikkoja Viron historiasta. Retken pääkohde oli uusi Viron kansanmuseo, joka lumosi meidät kaikki. Jo rakennus oli kiinnostava ja siellä olevien näyttelyiden esillepano nykyaikainen ja tyylikäs. Perusnäyttely kertoo virolaisten historiasta aina kivikaudelta nykypäivään ja lisäksi oli näyttely suomalais-ugrilaisista kansoista. Museossa oli paljon hauskoja, usein myös vuorovaikutteisia, digitaalisia selittäviä tekstejä ja kuvia. Museo haluaa siis selvästi tarjota elämyksiä. Kävijän iloksi siellä on myös hyvä ravintola ja museokauppa.

Tartto oli viehättävä vanha kaupunki, jossa oli miellyttävä kävellä. Kävimme tietysti katsomassa taloa, jossa Tarton rauha allekirjoitettiin. Tapah-

tuman muistomerkki talon edessä on vaatimatonta, mutta kauniista kivistä tehty. Tutustuimme matkalla myös Paiden vallitorniin, Puurmannin kartanoon, Tarton yliopistoon ja taidemuseoon. Osa ryhmästä kävi konsertissakin. Voi siis sanoa, että ehdimme viikonlopun aikana varsin paljon. Matkoille yleensäkin varataan paljon ohjelmaa sekä asiantunteva opastus, joten matkan antia sulattee vielä kotiinpaluun jälkeen.

Vuodelle 2018 on jo suunnitteilla ohjelmaa. Tammikuun 23. päivä on tulossa retki arvokkaasti entisöityyn Eduskuntataloon. Retkelle pitää ilmoittautua ennakkoon joko netin (www.historianyst.fi) kautta tai ottamalla yhteyttä toimistoon. Mukaan mahtuu parikymmentä ensin ilmoittautunutta. Keväälle on tulossa retki Tampereelle, jossa on useita kiinnostavia museoitu. Syksyllä olisi sitten Euroopan matka, pääkohteina keskiajan helmet Brügge ja Ghent Belgiassa. Lisäksi on toivottu matkoja muun muassa Porkkalaan, Täyssinään, Vanhaan Laatokkaan ja Novgorodiin – kaikki erittäin kiinnostavia kohteita. Seuraavassa *HAikissa* ja nettisivuillamme kerromme tulevista retkistä tarkemmin.

Ensi vuoden alkupuolella kaikki historian ystävät ovat tervetulleita sekä torstaina 11.1.2018 Helsinkiin Tieteiden yöhön että Lahteen Suomalaisille historiapäiville 9.–10.2. Tieteiden yön aikana myös Tieteiden talossa on monenlaista tiedeohjelmaa. Historiapäivillä käsitellään puolestaan niin vuotta 1918 kuin muitakin kiinnostavia historian kysymyksiä. Molemmat tapahtumat ovat ilmaisia ja avoimia kaikille, niin että kaikki mukaan!

Hyvää joulua ja onnellista uutta vuotta kaikille historian ystäville ja *HAikin* lukijoille,

KARI SALMI, PUHEENJOHTAJA

Historiallinen fiktio

Kari Heino

Vielä erä tuulimyllyjä vastaan

HISTORIALLINEN ROMAANI

Henna Karppinen-Kummunmäki käsitteli *Historiallisen Aikakauskirjan* edellisessä numerossa 3/2017 niin kiinnostavasti vanhaa tuttua aihetta historiallisen romaanin suhteesta todellisuuteen, että hänen pohdintojaan on pakko jatkaa. Kehuja jaan Karppinen-Kummunmäelle erikseen siitä, että hän miettii hyvin avoimesti ”omien”, eli historiaa ammatikseen tutkivien vastuuta suuren yleisön menneisyyskuvan rakentumisessa. Lisäksi hän tekee konkreettisia ehdotuksia kirjailijoiden ja tutkijoiden yhteistyön lisäämisestä.

Minua kiinnostaa aihepiirissä faktan asema fiktiivisen tarinan, ja erityisesti historiallisen romaanin elementtinä. Ovatko faktat ylipäättään tarpeen, ja jos ovat, miksi ja millaisina? Aloitan vastausyritykseni vähän löysällä fiktion, eli sepitteen määritelmällä, jonka mukaan sepite tarkoittaisi ainakin sitä, että se ei sisällä väitettä sisältämiensä tapahtumien ja olioiden tosiasiallisuudesta. Ei siis myöskään väitettä siitä, että ne *eivät* olisi tai olisi olleet totta. Poikkeuksiakin tosin lieenee. Esimerkiksi satuihin tai fantasiaan kieltävä väite taitaa ainakin implisiittisesti sisältyä. Toisaalta voimme joka tapauksessa rajata sadun ja

fantasian *historialliseen* romaaniin keskittyvän tarkastelumme ulkopuolelle. Samalla voimme hyvästellä taiteen autonomiateorian, eli näkemyksen, jonka mukaan fiktiivinen teos muodostaa oman, itseriittoisen maailmansa, jonka kaikki mahdolliset viittaukset reaali maailmaan ovat epäoleellisia. Historiallinen-sana genren nimessä velvoittaa, mutta kuinka pitkälle?

Niin maallikot kuin jotkut alan teoreetikotkin näyttävät päätyvän usein vähän epämääräiseen vastaukseen, jonka mukaan historialliseksi romaaniksi voidaan katsoa vain sellainen teos, jonka ”näyttämö” – joskaan eivät (kaikki) sen hahmot ja tapahtumat – vastaa alan tutkijoiden tuloksia ja tulkintaa. Ellei vastaa, teos lykättäköön vaikeaksi juuri fantasia-hyllyyn. Lukijalle on annettava mahdollisuus tämä-ainakin-voisi-olla-tapahtunut-tunnelmaan. Hänen on voitava paneutua tekstiin ”epäuskon tarkoituksellisen, väliaikaisen häivyttämisen” (Samuel Coleridge) asenteella. Pahat asiat virheet tai aikakauteen istumattomat henkilöahmot saisivat epäuskon taas heräämään.

Mutta kuinka syvälle lukijaa sitten pitäisi auttaa epäuskonsa hautaamaan, ja mitkä signaalit ainakin nostavat sen pintaan? Tässä on mielestäni koko asian yksi kipukohta. Miksi juuri *tiettyjen* historiallisten faktojen olisi oltava paikallaan? Ja mitä ne olisivat? Karppinen-Kummunmäki esimerkiksi näyttäisi ajattelevan, että saamme luonnollisesti kehitellä fiktiivisen henkilön, mutta hänen olisi käyttyädyttävä historiallisesti. Siis mielikuivutus-henkilön olisi käyttyädyttävä tietyllä, reaali maail-

---

VTT **Kari Heino** on vapaa tutkija ja toimittaja sekä historiallisen dekkarin harrastaja.
Sähköposti: karg@luukku.com.

masta määrättyvällä tavalla? Ehkä se on tarpeen epäuskon häivyttämiseksi, mutta se on myös ongelmallista. Voi näet alkaa näyttää siltä, että reaali maailma on kolonialisoimassa sepitteen maailmaa ja vieläpä varsin mielivaltaisesti. Fiktio alkaa muistuttaa historiankirjoitusta. Toisaalta on kyllä väitetty, että fiktio voikin parhaimmillaan jopa ylittää historiankirjoituksen. Näin katsoo esimerkiksi Dorrit Cohn itse Tolstoin ajatellessaan. Tolstoin näkemys liittyy fiktion mahdollisuuteen kuvata historiallisia tapahtumia yksilön näkökulmasta, ”sellaisena kuin ne todella tapahtuivat”, vastakohtana historiikirjoituksen tavalle liittää sekavat sattumukset jälkikäteksi ja ulkoa päin päämäärien yhtenäiseksi, ymmärrettäväksi tapahtumaketjuksi.

Ymmärrän tilanteen siten, että historiantutkijan epäusko herää herkemmin kuin meidän maallikoiden eli hän havahtuu helpommin siihen, että romaanin historiallisina esitetyt faktat repsottavat. Ja ymmärrän senkin, että se usein ärsyttää. Lisäksi olen toki pannut merkille, että myös suuri yleisö viilaa ahkerasti pilkkuja. Ja kyllä kirjailijakin antavat tukea Karppinen-Kummunmäelle ja muille samalla lailla ajatteleville. Matti Rönkä esimerkiksi kirjoittaa Paula Arvaksen ja Kirsi Luukosen toimittamassa artikkelikokoelmassa (2012), että ”vankkojen faktojen päälle voi rakentaa uskottavaa tai mahdollista fiktiota”. Rönkä ei ole lisän-

nyt lauseensa eteen vain-sanaa, mutta kyllä hänen turinoinnistaan voi päätellä, että se siihen oikeastaan kuuluisi. Faktaa siis kaivataan fiktion perustaksi laajalla rintamalla niin nykypäivään kuin historiaan sijoittuviin teoksiin.

Mutta miksi ja missä määrin faktaa lopulta tarvitaan, tässä vihdoin ehdotukseni. Kuten yllä totesimme, lukijat kaipaavat *historialliseen* tarinaan usein tämä-voisi-olla oikeasti-tapahtunut -modaLiteettia. Haemme tuttuutta, samaistumiskohtia, tarttumapintaa ja uskottavuutta, joka tosin historiallisen referentiaalisuuden lisäksi riippuu myös romaanin fiktiivisen maailman loogisuudesta. Koska olemme eri tavoin herkkiä epäuskon heräämisen suhteen, faktojen tarpeellisesta saati ”oikeasta” määrästä ja laadusta ei voida sanoa mitään tarkkaa. Ehkäpä taustalla jopa hämöttää wittgensteinilainen tuntuma siitä, ettei niistä pitäisi sanoa yhtään mitään. Historiallista kaunokirjallisuutta kirjoittavat joka tapauksessa päättäjät. Ja heidän kustantajansa, jotka puolestaan kuuntelevat markkinoita, eli lukijoita, joista osa on historiantutkijoita.

Historiantutkijan ei siis tosiaan kannata mennä kirjailijaa erikseen pyytämäti neuvomaan, mutta voi hän toki mennä kirjailijan tykö ja tarjota kokonaan vaihtoehtoisen, paremman tarinan. Aivan erinomainen huomio Karppinen-Kummunmäeltä hänen puheenvuorossaan. ■

Historian kirjoittaminen

Heidi Kurvinen

Turun historiaa lapsille globaalista näkökulmasta

Menneisyyden popularisoidut esitykset saavat historiantutkijoilta usein kritiikkiä. Harvempi kuitenkaan tarttuu itse toimeen. **Serkukset Otso Kortekangas ja Panu Savolainen tekivät väitöskirjojensa rinnalla historiakirjan lapsille. Kirja toteutettiin sekä suomeksi että ruotsiksi.**

Idea *Turun lasten maailmanhistoriaan* syntyi, kun Tukholman yliopiston historian laitoksen tohtorikoulutettava Otso Kortekankaan käteen tarttui hauska ja hyvin toteutettu lasten historiateos niin Tukholmasta kuin Lontoostakin. Samanaikaisesti tutkijakollegojen kanssa oli keskusteltu kahvitauoilla historian popularisoimisesta.

”Aluksi tuli yleisemmällä tasolla ajatus siitä, että historioitsijoiden pitäisi ottaa pelikenttä haltuun. Meidän vastuulla on tehdä historian popularisointia eikä vain seurata sivusta, kun muut tekevät sitä”, Kortekangas muistelee.

Lapsille sunnattu historiateos ei ole uusi keksintö, mutta harvemmin kirjoittajina on historian-tutkijoita. Tutkimuksellinen ote näkyy esimerkiksi *Turun lasten maailmanhistorian* näkökulmassa. Kerronta ei pitäydy yksinomaan kansallisella tasolla, vaan kirjassa kurkistetaan myös Suomen rajojen ulkopuolelle.

FM Otso Kortekangas on tohtorikoulutettava Tukholman yliopiston historian laitoksella. Kortekankaan väitöskirja *Tools of teaching, means of managing: Educational and sociopolitical functions of languages of instruction in elementary schools with Sámi pupils in Sweden, Finland and Norway 1900–1940* tarkastetaan alkuvuodesta 2018.

FT Panu Savolainen on arkkitehti ja tutkijatohtori Turun yliopiston Suomen historian oppiaineessa. Savolaisen väitöskirja *Teksteistä rakennettu kaupunki: Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810* tarkastettiin keväällä 2017.

Lastenkirjan on julkaissut turkulainen pienkustantamo Sigillum Oy.

Kirja on julkaistu sekä suomeksi että ruotsiksi otsikoilla *Kaupunki maailman keskellä: Turun lasten maailmahistoria* ja *En stad mitt i världen: Åbobarnens världshistoria*.

Kumpikaan teoksista ei ole toisen käännös vaan kirjan suomen- ja ruotsinkielinen versio on kirjoitettu omina kokonaisuuksinaan.

Kansikuvan joki kuvastaa ajan virtaa, jota pitkin kuljetaan kivikaudesta aina nykyisyyteen ja tulevaan. Turun keskeiset ikonit ovat ryhmittyneet ajan kulkua kuvastavan joen varrelle.

Kuvitustekniikkana on käytetty sekatekniikkaa. Pohjana ovat tussilla käsin laaditut viivapiirroset, jotka on skannattu ja väritetty tietokoneella.

Kirjaa markkinoidaan myös Ruotsin puolella.

Kirjassa ei myöskään ole yhtä kehystarinaa vaan kyse on ennemminkin lapsille suunnatusta tietokirjasta.

”Pyrimme välittämään mahdollisimman paljon tietoa siitä, miten historiallinen tieto tuotetaan ja ajatuksen siitä, että faktat eivät ole missään arkistossa valmiina vaan historiantutkija luo ne kirjoittamalla. Tämä aspekti puuttuu erittäin monista lapsille suunnatuista historiakirjoista”, summaa kirjan toinen tekijä Turun yliopiston Suomen historian tutkijatohtori Panu Savolainen.

Historiantutkijoiden ammattitaito näkyy etenkin kirjan lähdepohjassa. Vaikka miehet ovat tutustuneet laajasti tutkimuskirjallisuuteen, kerronnassa hyödynnetään myös alkuperäislähteitä. Tuttujen historiafaktojen ohella teos tarjoaa tuntemattomampia elämäntarinoita.

”Olemme käyttäneet esimerkiksi turkulaisen kapteenin Petter Claessonin sekä hänen tyttärensä kirjeitä, jotka on hiljattain digitoitu. Olemme tietysti nostaneet esiin myös Paavo Nurmen kaltaisia itsestään selviä hahmoja”, Kortekangas kertoo.

Ajallisesti kerronta ulottuu kivikaudelta aina lähelle nykypäivää. Globaalin näkökulman ohella toinen läpikulkeva teema on koulutuksen ja kasvatuksen historia, joka nousee Kortekankaan väitöskirjasta.

Myös lähipiirin tutkijoiden aiheet ovat toimineet inspiraationa. Näin kerrontaan pääsivät esimerkiksi 1500-luvun kauppias Karin Hakola ja kuvaus varakkaiden lasten kuljettamisesta Ruotsiin sodan aikana lentokoneilla epämukavien laivojen sijasta.

Tieteellisiä yksityiskohtia ja henkilökohtaisia muistoja

Kortekangas ja Savolainen alkoivat suunnitella kirjan ensimmäisiä teksti- ja kuva-aihoita syksyllä 2014. Molempien väitöskirjaprosessit olivat tuolloin alkuvaiheessa, ja lastenkirja on valmistunut tasatahtia tohtorintutkintojen kanssa.

Miehet suunnittelivat aukeamakohtaisesti sekä tekstit että kuvituksen yhdessä. Käytännössä Kortekangas kuitenkin piti kirjoituskykyä ja Savolainen piirsi. Lastenkirjassa kuvituksella onkin keskeinen sijansa. *Turun lasten maailmanhistoriassa* se on luonteeltaan tulkitseva, mutta historialliseen taustoittamiseen on kiinnitetty erityistä huomiota.

”Tarkkaavainen lukija kiinnittänee huomion esimerkiksi Firenzen tuomiokirkon fasadiin, joka

Panu Savolainen ja Otso Kortekangas kertovat lastenkirjan tekemisen olleen mukava, mutta työläs projekti. Kuva: Heidi Kurvinen.

on esitetty kuvituksessa siinä 1400-luvun puolivälin asussaan, jossa nuori Maunu Särkilähti sen näki Rooman-matkallaan”, Savolainen valottaa.

Lisäksi kuvituksessa on nostettu esiin huonosti tunnettuja turkulaisia keksintöjä kuten Abraham Niclas Edelcrantzin 1790-luvulla kehittämä optisen lennättimen versio, jota käytettiin Ruotsissa. Kuvituksessa ei ole unohdettu kuitenkaan monille turkulaisille ja turkulaislapsille nykyisyydessä tuttuja paikkoja, rakennuksia ja asioita. Turun Akatemian professori Pehr Kalmia käsittelevä aukeama on esimerkiksi kuvitettu orapihlajalla, koska Kalm toi kasvin Suomeen Amerikan matkaltaan.

Kuvituksen punaisena lankana toimikin paikallisten tapahtumien liittäminen globaaliin tai ainakin laajempaan kuin Turun historian kontekstiin. Toisissa kohden ideat olivat puolestaan hyvinkin henkilökohtaisia.

”Isoisämme, joka vietti lapsuutensa 1930-luvun Turussa, kertoi monesti siitä miten he leikkivät Turun Vanun rullaportaissa. Kuvittaessani tätä aukeamaa pohdin, millaisissa vaatteissa isoisämme niissä mahtoi leikkiä ja kuvituksessa on tulkinta hänestä”, Savolainen kuvaa.

Ei mikään hupiprojekti

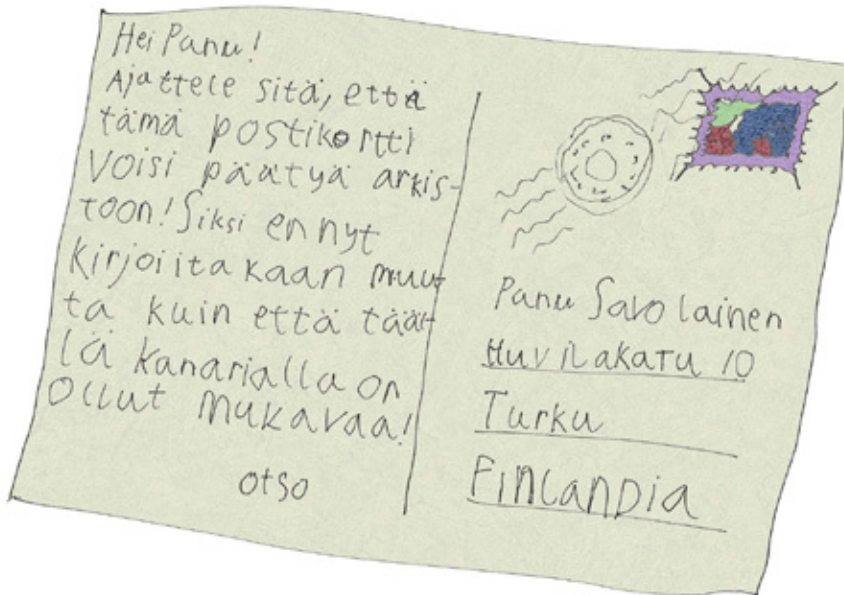
Menneisyyttä käsittelevä lastenkirja on yksi tieteen popularisoinnin alamuodoista. Se poikkeaa akateemisesta kirjoittamisesta, mutta tieteellisen taustatyön tavoin siinäkin joutuu tiivistämään tekstiä pienempään päin.

”Lastenkirjan kirjoittaminen oli hauska kokemus ja kokeilu. Oma kirjoitustekniikkani on muutenkin sellainen, että kirjoitan tosi ytimekkäitä lauseita, joten tyyli tuli yllättävän luontevasti”, Kortekangas valottaa.

Samanaikaisesti pyrhähdys populaarimman ilmaisun puolelle toimi miehillä hyvänä vastapainona akateemiselle kirjoittamiselle. Se on myös antanut uusia näkökulmia tieteelliseen työhön.

”Tämä on ollut kiva sivuprojekti, jota on voinut tehdä aina välillä. Lisäksi synteesin kirjoittaminen kehitti kokonaisuuksien hahmottamista”, Kortekangas kertoo.

”Lastenkirjan kautta tulini miettiä vaihtoehtoisten esitystekniikoiden käyttöä tutkimustulosten prosessoinnissa ja julkaisemisessa. Lisäksi kirjan tekeminen laittoi liikkeelle monia pohdiskeluja sen suhteen, miksi historiantutkimusta yleensä tehdään”, Savolainen jatkaa.

Kortekangas ja Savolainen avaavat lapsille historiantutkimuksen prosessia kirjan loppusivuilla. Piirrookset: Panu Savolainen.

Mikään hupiprojekti kirja ei kuitenkaan ollut, sillä työmäärä osoittautui kuviteltua suuremmaksi. Kerronnan pelkistäminen lapsille sopivaan muotoon ei ollut yksinkertaista.

Miehet kuitenkin suosittelivat populaarimpaa kirjoittamista myös kollegoille, jos se tuntuu irtotolta eikä lisää stressiä.

”Tutkimus yhtä lailla kuin lastenkirjat syntyvät riemusta ja intohimosta: ne ovat lapsenomaisia voimavaroja, jotka lakaistaan helposti sivuun liiallisen vakavamielisyyden ilmapiirissä. Tutkimus on myös vakava asia, mutta kuitenkin vain elämää”, Savolainen muistuttaa. ■

* * *

Tuomas Laine-Frigen

Lapsilukijoilta kiitosta elämänläheisyydestä

Pyysimme kahta tyttöä kertomaan vaikutelmiaan uunituoreesta kirjasta. Venny Frigen, 8 vuotta, sai kirjan käteensä junassa Helsingin ja Hämeenlinnan välillä. Pian hän huudahti loukkaantuneena: ”arvatkaa mitä, hylkeitä pyydystettiin verkoilla ja luuharppuunoilla!” Pienen karhujen ystävän pettymys ihmislajia kohtaan vaihtui kuitenkin pian hämmästykseksi. Turku oli muinoin vain saari meressä, suomalaiset merimiehet osasivat nostattaa myrskytuulia, pyhäinjäännöksillä oli ihmeitä tekeviä voimia ja rautakaudella osattiin takoa ”lelumieikkoja”.

Arviota tiedusteltaessa Venny kehui kirjan kuvitusta ja monia yllättäviä yksityiskohtia. Hiljattain lukemaan oppineelle kirja toimi hyvin pieninä annoksina ja rytmitti mukavasti sunnuntaista junamatkaa.

Irene Frigen, 12 vuotta, luki kirjaa historianopiskelun aloittaneen alakoululaisen silmin. Historian erilaisuus viehätti. Maaseudulla laulamassa kiertäneet teinit ja Naantalin Birgittalaisluostariin lähetetyt aatelisperheen tytöt herättivät pohtimaan menneen maailman nuorten elämää. Juhanan ja Katarinan 1500-lukulainen ”trendik-

kyys” ja hovissa majoillut, punakeltaisiin vaatteisiin puettu lemmikkiapina nousivat myös puheenaiheeksi.

Tämäntyypiset yksityiskohdat olivat myös pedagogisesti toimivia. Sillä mistä oikeastaan tiedämme tällaisen veijarin olemassaolosta? Tietenkin hovin säilyneistä tilikirjoista. Yksittäisinä nostoina Irene mainitsi esimerkiksi kulkutaudit (”voisi luulla että niitä on vain jossain Afrikassa”) ja ilman perheitä sotaan pakoon lähteneet lapset (”hurjaa, en voisi itse kuvitella sellaista”). Kuudesluokkalainen kiinnitti huomiota myös historialliseen preenssiin: se nimittäin antoi vaikutelman, että ”tämä vaikuttaa meidänkin elämään”.

Molemmat tytöt arvostivat kirjan elämänläheistä tyyliä ja hauskoja yksityiskohtia (kuten huussin koosta säätänyt ’Hemlighus lag’). Erityisesti luontoon ja ihmisen välittömään elinympäristöön kiinnittyminen näyttää olleen todella toimiva juttu lasten näkökulmasta. Irene suositteli kirjaa erityisesti omanikäisilleen, koska sen avulla voi saada ”uutta intoa” historianopiskeluun. Venny puolestaan suositteli kirjaa sellaiselle lukijalle, joka ”tykkää historiasta”. ■

Reformaation historiaa kauniisti

Meri Heinonen & Marika Räsänen (toim.): Pohjoinen reformaatio. Turun Historiallinen Arkisto 68. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies & Turun historiallinen yhdistys 2016. 374 s. ISBN 978-952-7045-04-6.

Reformaation historian kuvaukset lähtevät usein liikkeelle Lutherin Wittenbergin linnankirkon oveen mahdollisesti naulaamista teeseistä. Meri Heinosen ja Marika Räsänen toimittama teos erottautuu tällaisesta tapahtumahistoriallisesta lähestymistavasta. Heidän mukaansa reformaatiota on mielekkäämpää käsitellä pitkäkestoisena yhteiskunnallisena ja kulttuurisena murroksena. Kuten tekijät kirjan johdannossa toteavat, tämä on nykyään myös monien alan tutkijoiden vallitseva käsitys asiasta: ”Reformaatiota tarkastellaan pitkällä aikavälillä ja sen taustaksi kerrotaan keskiaikaisista käytännöistä ja niissä tapahtuneista muutoksista ja jatkumoista” (s. 11). Keskiaikaista taustaa käsitelläänkin sekä johdantoluvussa että kirjan myöhemmissä artikkeleissa pitkälti. Myös 1600-lukua käsitellään, vaikka johdannossa se kuitataan yhdellä virkkeellä selittäen, että monet reformaation mukanaan tuomista muutoksista alkoivat näkyä vasta seuraavalla vuosisadalla.

’Pitkän reformaation’ käsitteellä on pyritty modernisoimaan reformaatiokeskustelua vuoden 1517 jälkeisestä reformaation tapahtumahistoriasta kohti laajempaa kysymystä siitä, mikä reformaatiossa oikein muuttui ja mikä säilyi. Käsite on onnistunut palauttamaan tutkimuksen taustaoletukseksi, kontekstiksi, jopa eräällä tapaa aikamääreeksi painuneen ’reformaation’ jälleen tutkimuksen kohteeksi ja keskiöön. Se myös laajentaa ymmärrystä siitä, mikä kaikki reformaatiota voi oikein olla – teologian kehityksen ja poliittisten valtakamppailujen, pannaan julistusten ja uskonsotien lisäksi refor-

maatio vaikutti esimerkiksi työelämään, arkeen, sukupuolten suhteisiin, perheeseen, rakennuskulttuuriin ja maisemaan. Tässä suhteessa *Pohjoinen reformaatio* -kirja toimii erinomaisesti. Pitkän reformaation käsitteen ongelmia kirja ei edes yritä ratkaista. Näihin kuuluvat kysymykset siitä, missä vaiheessa (myös johdantoluvun otsikossa mainitut) keskiaikaiset reformit muuttuivat reformaatioksi ja miten pitkään seuraavat uudistukset on syytä katsoa osaksi reformaatiota, vai ovatko ne kenties jo uusia uudistusliikkeitä. Käytännössä teoksessa liikutaan pari vuosisataa Lutherin teeseistä sekä keskiajan että uuden ajan suuntaan.

Kirja on jaettu seitsemään jaksoon. Kolmessa ensimmäisessä tarkastellaan reformaation vaikutusta Ruotsin valtakunnantasolla ja Suomen alueella – aatelin, hallinnon ja suomen kielen kautta. Neljä jälkimmäistä jaksoa taas keskittyvät ensi sijassa Turkuun. Yhtä lukuun ottamatta jaksoissa on lisäksi katsaus johonkin jakson tematiikkaan kuuluvaan eurooppalaiseen tapaukseen tai ilmiöön.

”Aateli ja reformaatio” -jakso tarkastelee aatelisten ja kuninkaallisten roolia ja asenteita reformaatioprosessissa. Protestanttisen ja katolisen reformaation suhde on näkyvä teema, mikä lienee väistämätöntä, kun kaksi artikkeleista käsittelee Jagelloja. Keskiöön nousevat poliittiset ja taloudelliset ryhmä- ja sukusidonnaisuudet ja niiden tilannesidonnainen ja usein sattumanvarainenkin vaikutus aatelin uskonnollisiin sitoumuksiin. Jakson loppuun sijoitettu taustoittava katsaus reformaatioiden ja kontrollipoliittikan yhteydestä Saksassa antaa sen kuvan, että paikallisyhteisöjen tapojen ja moraalin muutokset reformaation aikana tai jälkeen olivatkin pääasiassa ylhäältä tuotettuja politiikan tavoitteita.

Jaksossa ”Kirkollisia käytäntöjä” Kirsi Salosen ja Mia Korpiolan artikkelipari tekee selkoa kirkon hallinnon, oikeudenkäytön ja talouden sekä sitä kautta piispojen aseman muutoksesta, kun kirkko siirtyi paavin johdosta kuninkaan vallan osaksi. Jakson päättää toinen Salosen

ja Korpiolan artikkelipari, jossa Salonen selvittää keski-ikäisen papiston perhejärjestelyjä ja Korpiola ensimmäisiä virallisia pappisavioliittoja reformaation jälkeen. Maria Kallio tarkastelee Turun kopiokirjojen käytön loppumista Kustaa Vaasan osoittaessa kirkon varallisuuden uusiin tarkoituksiin. Visa Immonen ja Heini Kirjavainen puolestaan kokoavat tiedonpalasia Turun piispansauvan hämmentävän eri-ikäisten osien kohtaloista.

Kolmas osa keskittyy reformaation teksteihin ja lukemiseen. Kirsi Salosen, Veli Pekka Toropaisen ja Kaisa Häkkisen artikkelit taustoittavat kirjakulttuurin ja suomen kirjakielen kehityksen yhteyttä reformaatioon ja koulutusta ennen ja jälkeen reformaation. Niistä edetään esimerkitapauksiin: Agricolan uudissanoihin, Lutherin virsien pitkään historiaan suomenkielisissä virsikirjoissa ja Kangasalan missaleen tehtyihin ruotsinkielisiin lisäyksiin. Tuomo Fonsenin artikkeli Raamatusta peräisin olevien sanontojen ja sananlaskujen kääntämisestä englanniksi, saksaksi ja suomeksi pohtii kiinnostavasti käyttökielen ja kulttuuriperintöymmärryksen suhdetta. Uskonnollisen tekstin sanamuotojen muuttamisessa on eräällä tavalla kyse myös sanamagiasta, mutta tätä Fonsen ei nosta esiin.

Jaksossa ”Näkymä kaupunkiin” Liisa Seppänen esittää, että Kustaa Vaasan reformaation yhteydessä käynnistämä kirkollisten rakennusten takavarikointi sai aikaan muutoksia ensin rakennusten omistuksessa ja käytössä ja sitä kautta ulkoisessa muodossa, mutta myöhemmin myös koko kaupunkialueen käytössä ja asutus- ja rakennuspolitiikassa. Suurimmat muutokset tapahtuivat vasta 1600-luvun puolella. Myöhemmässä artikkelissaan Seppänen tarkentaa linssiä piispantalosta tai taloista oleviin tietoihin ja talon paikkaan kaupungissa. Suvia Seppälä tekee selkoa piispan taloudellisesta asemasta ennen ja jälkeen reformaation. Veli Pekka Toropainen luo katsauksen Turun piispojen ja porvariston kannuksista 1600-luvulla ja yhdessä Riitta Laitisen kanssa köyhäintaloon ja hospitaaliin 1500- ja 1600-luvun kaupunkikuvassa.

”Kirkkotila reformin käsissä” -jakson ensimmäisessä alaluvussa Riitta Laitinen tulkitsee kirkkotilan muutosten hitauden niin, että reformaatio eteni hitaasti, ja että vasta puhtasoppisuuden kiivas muutoshalu johti Turun tuomiokirkon tai muiden Ruotsin valtakunnan kirkkojen muuttamiseen ”luterilaisempaan muotoon”. Hän toteaa – tosin suuremmin erittelemättä – että 1500-luvun reformaattoreiden perusajatuksiin ei 1600-luvulla tullut paljon muutoksia, mutta vasta silloin aika oli kypsä niiden toteuttamiseen. Kaisa Häkkinen esittelee ensin liturgisia muutoksia ja erityisesti messukaavaa ja sitten kasteen kaavaa reformaatioissa. Luvut ovat erin-

omaisen selkeitä erittelyjä tekstien kuvaamasta rituaalista, mutta huolimatta sijoituksestaan kirkkotilaluukuun, niissä ei tarkastella rituaalin käyttämää tai luomaa tilaa. Aki Arposen luku Turun tuomiokirkon säilyneistä pyhänjäännöksistä, Elina Räsänen luku keskiajan puuveistosten ja maalattujen alttarikaappien muokkauksesta reformaation jälkeen sekä Tuija Tuhkanen artikkeli saarnatuolilahjoituksista palaavat tarkastelamaan, millaisia materiaalisia elementtejä kirkkotilassa oli, mutta eivät tarkastele tilan itsensä merkitystä. Lopussa Hanna Pirisen reformoituja kirkkointeriöörejä käsittelevä ”Katsaus Eurooppaan” palauttaa mieleen, kuinka moninaisia ja ajassa muuttuvia eri uskonnustusten tilaan ja materiaaliseen ilmaisuun ja kokemukseen liittyvät ajatukset olivat.

Turun dominikaanikonventti on saanut oman jaksonsa. Konventin rakennuksen asemaa ja jälkiä kaupungissa, dominikaanien kirjakulttuuria, Turun observantireformia sekä Agricolan messuliturgian mahdollisia dominikaanivaikutteita tarkastellen jakso onnistuu luomaan kuvan konventista ympäröivän yhteisön osana suljetun sisäpiirin sijasta. Lopuksi Marjo Kaartinen taustoittaa lukua katsauksella luostarien lakkauttamiseen reformaationjälkeisessä Englannissa ja sijoittaa siten Turun historian Eurooppaan.

Jaksossa ”Lutherin huoneentaulu” tarkastellaan luterilaista ihanneyhteiskuntaa, perhe-elämän ideaalia sekä kihlauksen ja avioitumisen tapoja ja toisaalta kurinpäällisiä keinoja, joilla sekä moraalia että ajattelua pyrittiin säätelemään. Kiinnostavan tavan tuoda reformaatio arkeen tarjoaa Kirsi Majantien artikkeli, joka tarkastelee kaupunkialueen reformaatioaiheisia – siis reformaattoreita esittäviä – uunikaakeleita. Sen sisarusartikkeli on ”aateli”-jaksoon sijoitettu luku, jossa tarkastellaan Turun linnasta löytyneitä Juhanan herttuakauden aikaisia uunikaakeleita, jotka esittävät Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichiä ja hänen vaimoaan Sibilla Kleveläistä. Majantie pitää kaakelien koristeaiheita todennäköisinä kannanottoina reformaation puolesta. Hän toteaa, että kannatus on ollut mutkattomampaa Eerik XIV:n ja Juhanan aikana kuin myöhemmin Nuijasodan aikoihin.

Kirjan ulkoasuun on uhrattu rahaa ja vaivaa. Lukujen alut on merkitty punareunaisilla alkulehdillä ja ”katsaukset Eurooppaan” punaisella raidalla sivun ulkoreunassa. Kirjaa lukiessa taitto alkaa saada ärsyttäviäkin piirteitä. Tehdäkseen tilaa kuville taittaja on välillä päättänyt tekstiä niin, että esimerkiksi sivulle 40 on päätyntä yksittäinen lainaus ilman mitään ympäröivään tekstiin sisältyneitä selityksiä siitä, mistä lainaus on ja mitä sen on tarkoitus kertoa – taiton perusteella sitä voisi ensisilmäyksellä luulla kuvatekstiksikin. Sivuille 43 ja 64 on

leipätekstiä poikkeuksellisesti painettu kuvan päälle, vaikei tekstillä ja kuvalla sinänsä ole mitään yhteyttä. Kokonaisuutena lopputulos on silti kaunis ja värikuvineen houkutteleva.

Pohjoinen Reformaatio ilmoittaa olevansa tietokirja (s. 11), jossa tarkastellaan reformaatiota, sen leviämistä ja vaikutusta Ruotsin valtakunnan itäisessä osassa eli nykyisen Suomen alueella. Kirjoittajat ovat aiheeseen perehtyneitä tutkijoita, mutta kirja itse ei ole tieteellinen esitys, vaan popularisaatio. Kirjoittajakuntaan kuuluu niin perinteisiä historioitsijoita kuin arkeologeja, taidehistorioitsijoita ja kielitieteilijöitä. Suurelle yleisölle näkökulmien monenlaisuus tarjoaa laajan kattauksen siitä, mitä reformaatioajan tutkimus Suomessa on. Arkkipiispa Kari Mäkisen epilogi sijoittaa reformaatiota koskevat käsitykset kirkon kannalta nykyään olennaisiin keskusteluihin, siis yhteiskunnalliseen vaikutukseen. Tutkijalle teos tarjoaa myös listan henkilöistä, joiden tieteellisistä julkaisuista on paljon lisää iloa.

RAISA MARIA TOIVO, DOSENTTI
TAMPEREEN YLIOPISTO

Valtiomies Robert Morrisin muuttuva maailmankuva

Marko Junkkarinen: The worldview of Robert Morris. The Case of a Man of Practice in the American Revolution Era. Dissertations in Social Sciences and Business Studies, N:o 130. Itä-Suomen yliopisto 2016. 438 s. ISBN 978-952-61-2241-0.

Filosofian tohtori Marko Junkkarisen artikkeliväitöskirja amerikkalaisen valtiomiehen Robert Morrisin (1734–1806) aatemaailmasta ja maailmankuvasta tarkastettiin Itä-Suomen yliopiston Joensuun kampuksella marraskuun 19. päivänä 2016. Robert Morris tunnetaan erityisesti roolistaan Amerikan vallankumouksen rahoittajana. Liverpoolissa syntyneestä ja orjakauppias-isän perässä 13-vuotiaana Amerikkaan matkustaneesta Morrisista kasvoi isän kuoltua liikemies, Brittihallinnon vastustaja ja poliitikko. Junkkarisen hypoteesina on, että Morris oli aktiivinen toimija vallankumouksen ajan politiikassa ja taloushallinnossa. Oletuksena on, että päätöksentekoprosessin yhteydessä Morrisin tavoitteet perustuivat hänen henkilökohtaiseen maailmankuvaansa, joka muuttui ajan ja olosuhteiden myötä. Tämä edellytti Morrisin toiminnan ja maailmankuvan tarkas-

telua monelta suunnalta, sekä valtiollisen ja taloudellisen toiminnan kannalta että eettisistä ja henkilökohtaisista lähtökohdista käsin.

Väitöskirja kattaa pitkän ajanjakson. Suurimpia haasteita ovat aiheuttaneet lähteet. Mitä ne kertovat maailmankuvasta ja sen muutoksesta? Morrisin kirjeenvaihto koskee pääosin liikekirjeenvaihtoa. Hänellä ei ole pamfletteja tai muuta aineistoa, josta voitaisiin nopeasti selvittää maailmankuvan pohjaa ja luonnetta. Junkkarinen on pyrkinyt täydentämään lähdeaineiston aukkoja analysoimalla tarkasti Morrisin käytäntön toimintaa ja erilaisia rooleja. Näin hän onnistuu löytämään maailmankuvan aineksia päähenkilönsä elämästä ja taustasta. Vähäisin ei ole suvaitsevainen ja patriootinen Pennsylvania verrattuna muihin entisiin Britannian siirtokuntiin (osavaltioihin) ja suurkaupunki Philadelphia, jonka eliittipiireihin Morris pyrki itseoppineena ja menestyvänä kauppiaina.

Ainoa näkökulma, joka olisi saattanut tuoda jotakin lisää Morrisin maailmankuvaan olisi ollut hänen suhtautumisensa sodankäynnin rahoitukseen, velanottoon ja armeijan ylläpitoon. Vuonna 1776 kongressi nimitti hänet armeijan rahoituksesta vastaavaksi erityisedustajaksi ja hän sai valtuudet kerätä rahaa siirtokuntien sodankäyntiin. Hän järjesti arpajaisia ja lainasi rahaa ranskalaisilta, määräsi siirtokunnat luovuttamaan varojaan, ja tuki sodankäyntiä myös omasta pussistaan.

Tutkimus rakentuu viidestä vertaisarvioidusta artikkelista, jotka ovat ilmestyneet eri foorumeilla. Väitöskirjan alkuun sijoitetussa yhteenvetoluvussa Junkkarinen esittelee tutkimuksensa tavoitteet ja lähteet sekä tutkimuksensa tulokset. Hän kuvaa Robert Morrisia liikemiehenä ja valtiomiehenä, luo katsauksen aikaisempaan tutkimukseen ja analysoi terävästi Morrisin käsityksiä Amerikan vallankumouksesta, hyvästä hallinnosta, verotuksesta ja omaisuuden suojasta. Keskeinen analyysin kohde on etiikka sekä kysymys yleisestä ja yksityisestä hyvästä.

Ensimmäinen (ja ainoa suomenkielinen) artikkeli on nimeltään ”Maailmankuvatutkimus historian aputieteenä” (*Historiallinen Aikakauskirja*, 3/2006), jossa tekijä pohtii maailmankuva-käsitettä ja esittelee ”maailmankuvan esihistoriaa”, fenomenologiaa ja eksistenssifilosofiaa maailmankuvan rakentajana sekä amerikkalaisen antropologian esiinmarssia. Junkkarinen pohtii myös ideologian ja maailmankuvan välistä yhteyttä ja tulee siihen tulokseen, että maailmankuva on orientoitunut yksilöön. Sosiologi Karl Mannheimin (1893–1947) mukaan maailmankuva on mielipiteiden systeemi ja elämäntapa. Ideologia on sidoksissa ryhmään ja sitä voi pitää sosiaalisen ryhmän ajattelutapana.

Kakkosartikkelissa ”Living an American Lifestyle in 18th Century Philadelphia – Robert Morris, Prosperous Merchant and Family Man” (*EURAMERICA*, Vol 35, No 3, September 2005) tekijä analysoi Philadelphian kauppiasyhdyskuntaa ja valottaa ylemmän sosiaaliluokan elämää 1700-luvulla sekä Morrisin kansainvälisyyttä ja kosmopoliittisuutta, sosiaalisia verkostoja, kulutusta ja suhdetta perheeseen. Traagisen lapsuuden elänyt ja vain vähän koulutusta saanut Morris pyrki kaikin tavoin nostamaan sosiaalista statustaan.

Morris rakasti ruokaa. Junkkarinen kertoo, että senaattorina ollessaan Morris puhui viinistä ja ostereista samaan aikaan, kun muut senaattorit puhuivat poliitikasta. Laajojen kauppasuhteiden ansiosta Robert Morrisin nimi tunnettiin Länsi-Intiasta Eurooppaan.

Kolmannessa artikkelissa ”Images on Socio-Ethnic Groups in Robert Morris’ Worldview” (teoksessa Kari Alenius, Olavi Fält & Markus Mertaniemi (toim.) *Imacology and Cross-cultural Encounters in History*. Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys 2008) Junkkarinen osoittaa, että senaatissa Morris vältteli puhumasta orjuuden poistamisesta. Hänen suhteensa orjuuteen ja alkupe räisäasukkaisiin oli ristiriitainen. Hän omisti orjia ja hänellä oli mustia palvelijoita eikä hän pitänyt orjien omistamista moraalisesti vääränä. Morrisen suhtautumista alkuperäisiin amerikkalaisiin, intiaaneihin, voi kuvata neutraaliksi. Junkkarinen on löytänyt Morriselta myös empaattista asennetta alempia luokkia kohtaan, selityksenä Morrisin oma tausta. Tässä artikkelissa Junkkarinen pohtii myös mielikuvan (*image*) ja maailmankuvan välistä suhdetta.

Neljäs artikkeli ”Robert Morris’s Commercial Vision During the American Revolution” (*Quarterly Journal of Ideology*, Vol 32, No 1–2, 2010) käsittelee Morrisin taloudellista ajattelua. Morris oli vapaakaupan kannattaja (ei kuitenkaan nykymerkityksessä) ja klassisen liberalismien edustaja. Hänelle voiton tavoittelu oli luonnollista. Viides artikkeli ”Reason and Religion During the Revolutionary Period: Robert Morris’s Views on Omnipotence and the Afterlife” (*Anglican and Episcopal History*, December 2015) puolestaan paneutuu Morrisin uskonnollisuuteen. Tekijä kysyy, missä määrin uskonto vaikutti Morrisin elämään ja poliittisiin asenteisiin. Morris uskoi valistusfilosofien hengessä järjen ja viisauden voimaan. Raamattu oli hyödyllinen sekä mielelle että moraalille.

Yleisen ja yksityisen hyvän tavoittelu yhstä aikaa oli kuitenkin vaikeata. Morrisin mielestä yksityinen menestys auttoi yleistä hyvää. Tekijä viittaa Elisabeth Nuxollin käsitykseen Robert Morrisista käytännön liikemiehen ja maailmankansalaisen malliesimerkinä (”The

epitome of the practical businessman and man of the world”). Morris onnistui ylläpitämään liikesuhteensa Eurooppaan jopa sodan aikana. Hän totesi usein, miten paljon hänen liiketoimintansa oli kärsinyt siitä, että julkinen toiminta tuntui vievän kaiken ajan. Ja kuitenkin hän rakasti valtaa ja totesi, että hänen jäsenyytensä monissa komiteoissa oli antanut hänelle valtaa myös ulkomaankauppasuhteissa. Morrisen käyttäytyminen perustui empiirisiin havaintoihin ja liikesuhteidensa kautta hän omaksui kosmopoliittisia ja kansainvälisiä ideoita. Tekijä löytää Morrisin käsityksistä John Locken, David Humen, Adam Smithin ja Montesquieun ajattelun piirteitä – vaikka ei ole todisteita siitä, miten hyvin Morris tuns näiden kirjoitukset. Yhdessä lähimmän työtoverinsa George Washingtonin kanssa Morris kannatti vahvaa liittovaltiota – demokraattisesta retoriikastaan huolimatta – ja asettui näin toiselle kannalle kuin vaikkapa valtioiden autonomiaa kannattanut Thomas Jefferson.

Morris oli nopea omaksuja ja hänellä oli laaja tiedonintressi. Kuten useimmat amerikkalaiset intellektuellit – jos niin voimme Morrisista sanoa – oli myös hän kiinnostunut teorioista erityisesti käytännön kannalta. Hän ammensi tietonsa eri lähteistä ja oli nopea oppimaan ja soveltamaan asioita. Morris oli pragmaatikko ja käytännön mies, joka perusti ajatuksensa käytännön tilanteisiin. Kun muut vallankumouksen johtajat vetosivat valistusajan auktoriteetteihin, Morris toi esiin käytännön esimerkkejä. Tavallaan Morris kuului ’perustajaisien’ (*Founding Fathers*) joukossa induktiivisesti ajatteleviin. Useimmat näistä perustajaisista nimittäin priorisoivat deduktiivista ajattelua (*general theories and models*), kun oli kysymys poliittisista ratkaisuista. Itsenäistymisprosessiin osallistuminen palveli Morrisin kaupallisia intressejä. On sanottu myös, että kartuttaessaan omaa hyvinvointiaan Morris ymmärsi myös yhteisen hyvän. Morrisia voi kuvata patriootiksi, joka halusi panostaa aikaansa ja rahojaan Pennsylvaniaan.

Filosofian Tohtori Marko Junkkarisen työn suurimmat ansiot ovat siinä, että laajalla lukeneisuudella ja lähteiden tarkalla analysoinnilla hän on saanut hahmoteltua yhden taloudellisesti ja poliittisesti merkittävän amerikkalaisen valtiomiehen, Robert Morrisin, maailmankuvaa varsin myrskyisenä ajankohtana, vallankumoussotien aikana, Morrisin uran eri vaiheissa ja rooleissa. Tähän on tarvittu tutustuminen niin eurooppalaiseen kuin amerikkalaiseenkin valistusajatteluun sekä Pennsylvanian ja Philadelphian taloudelliseen, kulttuuriseen ja poliittiseen ilmastoon ja olosuhteisiin.

MARIJATTA HIETALA, PROFESSORI EMERITA
TAMPEREEN YLIOPISTO

Säätyläisten arkea ja juhlaa 1700-luvun Pohjois-Euroopassa

Johanna Ilmakunnas: Joutilaat ja ahkerat. Tutkimus 1700-luvun säätyläisten työstä, perhe-elämästä ja materiaalisesta kulttuurista. Siltala 2016. 236 s. ISBN 978-952-234-3000.

Johanna Ilmakunnaan uusi suomenkielinen teos *Joutilaat ja ahkerat: Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta* kuljettaa lukijansa Pariisista Ouluun saakka. Teoksen keskiössä ovat 1700-luvun säätyläiset, erityisesti ylhäisaateli. Esipuheessaan Ilmakunnas ilmoittaa tutkivansa tavallisia ihmisiä. Aristokraateilla, siinä missä muillakin ihmisillä, on tarpeita ja tunteita, joihin he pyrkivät vastaamaan parhaansa mukaan. Tavallisuus on siis jotain yleisinhimillistä, joka on löydettävissä kaikkien ihmisten toiminnasta.

Teoksessa on käytetty loppuviitteitä, jotka kirjan sopivasta koosta johtuen on helppo selata esiin. Lähdeluettelo on avaus esineisiin ja kuviin historian tutkimuksen lähdeaineistoina. Ilmakunnas onkin onnistunut yhdistämään kirjalliset lähteet (esim. päiväkirjat) ja esinelähteet varsin saumattomasti toisiinsa. Maalausten ja painokuvien analysointi vaatii tutkijalta aikakauden kulttuurin läpikotaista tuntemusta. Samoin esineiden käyttäminen lähteenä edellyttää, että tutkija tietää miten esinettä on käytetty, mitä sillä on valmistettu (esimerkiksi kun on kyse sorvista) ja miten se toimii. Lisäksi tutkijan on Ilmakunnaan tavoin analysoidessaan vaikkapa rakennettua kaupunkitilaa tai puutarhaa ymmärrettävä aikakauden rakennustekniikkoja ja työtapoja sen lisäksi, että hän analysoi tilojen käyttöön tai ulkoasuun liittyviä kysymyksiä.

Teos jakaantuu kolmeen osaan. Ensimmäinen osa käsittelee säätyläisten työntekoa ja asumista maaseudulla ja kaupungeissa. Teoksensa alkupuolella Ilmakunnas purkaa myyttiä aateliston joutilaasta elämäntavasta. Tutkijan mukaan 1800-luvun porvarillinen eliitti loi negatiivisen kuvan aristokraattisesta elämäntavasta oman työteliään ja kohtuullisen elämäntapansa vastapariksi. Toinen osa keskittyy materiaalisene kulttuuriin. Kolmannessa luvussa perehdytään seuraelämään. Luvun sisältämä informaatio on osittain päällekkäistä ja samoja teemoja käsitellään eri näkökulmista tai eri yhteyksissä. Kirja perustuu Ilmakunnaan kansainvälisissä tieteellisissä julkaisuissa ilmestyneisiin artikkeleihin, joiden sulauttaminen yhdeksi tietoteokseksi on kohdannut omat haasteensa. Hienoinen toisto johtuu kuitenkin lähinnä siitä, että ihmisten elämää tutkittaessa asioilla,

esineillä ja tunteilla on päällekkäisiä ja lomittaisia merkityksiä, toimintoja ja seurauksia, eikä näitä voi erottaa omiksi kategorioikseen.

Teoksessa nostetaan kiitettävästi esille tutkimuksessa käytettyjä metodeja ja teoreettisia tulokulmia. Teoksen otsikossakin mainittu ”kertomuksellisuus” antaa lukijan ymmärtää, että narratiivisuus on yksi tutkijan työkaluista. Ilmakunnas mainitsee lähestyvän aihetta mikrohistorian keinoin. Kolmas teoksen miltei läpäisevän kulkeva metodinen tulokulma on sukupuolihistoria. Ilmakunnas ei ole tarkemmin määritellyt tätä tutkimusotetta. Määrittelylle olisi ollut mahdollisuus etenkin niissä kohdin, kun tutkimus keskittyy sukupuolihistorian klassikkokysymyksiin sukupuolittuneesta työnjaosta.

Ilmakunnas tuo esille myös uusia lähestymistapoja tunteiden historiaan. Tutkiessaan aatelin tuottamia käsitöitä ja niihin liittyviä tunteita hän hyödyntää materiaalisene kulttuurin käsitteen ja esinetutkimuksen tarjoamia mahdollisuuksia. Kuten Ilmakunnas toteaa, tunteiden historiaa on useimmiten tutkittu kirjallisista lähteistä. Siksi tuoreita lähestymistapoja tarvitaan.

Teos alkaa kreivi ja diplomaatti Johan Gabriel Oxenstiernan (1750–1818) 1760-luvulla pitämästä päiväkirjasta sekä aatelisneiti Jacobina Charlotta Munsterhjelmmin (1786–1842) 1700- ja 1800-lukujen vaihteen päiväkirjasta. Molempien päiväkirjojen kirjoittaja oli aikuisuuteen siirtynyt nuori, joten kasvatus, koulutus ja työ ovat näistä päiväkirjoista löydettäviä yhteisiä teemoja.

Ilmakunnaan mukaan säätyläistyttö sai hyvin käytännönläheisen kasvatuksen, kun taas kreivillisen suvun miespuolinen vesa sai opetusta akateemisissa aineissa. Sukupuolittunutta työnjakoa esitellessään kirjoittaja kiinnittää huomiota kirjeiden kirjoittamisen käytäntöihin. Oxenstiernan ja Munsterhjelmmin maailmasta siirrytään teoksen seuraavassa pääluvussa kaupunkiin. Edellisestä luvusta tuttu sukupuolittuneiden käytäntöjen teema jatkuu Ilmakunnaan pohtiessa kaupunkitilojen sukupuolittuneisuutta. Alleviivataksena spatiaalisten tilojen ja toimintojen ihanteita ja käytäntöjä kirjoittaja on vertaillut kaupunkipalatsia ja maaseutukartanoita, joissa molemmissa oli samankaltainen tilajako. Tutkija osoittaa, että vasta-aateloituiden rakennuttivat uudenlaisimmat talot aristokratian pitäytyessä perinteissä. Toisaalta aatelin ja porvariston sisustusmaut olivat samankaltaisia ja erot asumisessa jokseenkin merkityksellisiä. Mielenkiintoinen havainto on, että eronteot liittyivät pikemminkin henkilökohtaisiin makuseikkoihin ja tarpeisiin kuin säätyeroihin tai sosiaaliseen ja taloudelliseen asemaan liittyviin seikkoihin.

Ilmakunnas nostaa teoksessaan esille myös kuluttamisen positiivisia tuntemuksia ja vaikutuksia. Hän poh-

tti muun muassa ”shoppailun” käsitettä ja historiaa. Ilmakunnas osoittaa, että 1700-luvun Ruotsissa ajatus shoppailusta ajanvietteenä, mielihyvän lähteenä ja sosiaalisenä toimintana oli vieras. Itse asiassa sille ei ollut ruotsin kielessä edes sanaa, mutta tästä huolimatta ruotsalaiset aristokraatit harjoittivat toimintaa, jota nykyään voidaan pitää ”shoppailuna”.

Materiaalista kulttuuria käsittelevässä luvussa Ilmakunnas palaa käsitöiden pariin. Lähteinä hän käyttää tekstien ohella maalauksia sekä konkreettisia, museokokoelmissa säilytettäviä esineitä. Oxenstiernaa ja hänen sorvausharrastustaan esimerkkinä käyttäen tutkija osoittaa, että käsityöt saattoivat olla ahkeruuden, velvollisuuden ja aatelishyveiden merkki. Samalla ne olivat henkilökohtaisen innostuksen kohde ja mielihyvän lähde. Juuri käsitöiden yhteydessä Ilmakunnas kytkee tunteiden historian konkreettisten esineiden tutkimukseen sekä yhdistää nämä kaksi teemaa toteamalla, että esineiden kautta ilmaistiin esimerkiksi surua.

Teoksen kolmas osio keskittyy seuraelämään ja johdattaa lukijan ensimmäiseksi ruokapöytänsä. Ruokahistorian lähteenä Ilmakunnas on käyttänyt maalauksia ja päiväkirjoja. Luvussa liikutaan ranskalaisen keittiön kehittämisestä oululaisen porvarisperheen ruokailutapoihin, joten ihmisten ja maantieteellisten erojen kirjo on suuri. Ilmakunnas kuitenkin osoittaa, että ruokailutavoissa oli yhteneväisyyksiä eivätkä edes rikkaimmat aateliset saaneet aina vatsaansa täyteen. Ilmakunnas osoittaa myös, että seuraelämä ei ollut vain joutilaaisuutta, vaan se tarkoitti etenkin herrasväen naisten kannalta työläitä valmisteluja. Toisaalta miehille seuraelämään osallistuminen oli uralla pysymisen ja etenemisen ehto. Seuraelämän merkitystä 1700-luvun herrasväen koossapitävänä liimana ei voi vähätellä ja Ilmakunnaan teoksessa tämä onkin yksi läpäisevä teema.

Uutena 1700-luvun seuraelämän tilana toimivat kahvilat, joita esimerkiksi Jürgen Habermas on tutkinut. Ilmakunnas ei kuitenkaan viittaa klassikkotutkimuksiin, vaan luottaa pääasiassa ensikäden lähteisiinsä. Tämä on todennäköisesti tietoinen valinta, sillä näin mahdollisimman moni 1700-luvun toimija pääsee esille. Kahviloiden ohella Ilmakunnas muistuttaa lukijoita muistakin aikakauden seuraelämään kytkeytyneistä julkisista tiloista. Julkiset puistot ja puutarhat mahdollistivat molempien sukupuolien säätyläisten seurustelun. Julkisista tiloista teos siirtyy loppua kohden privaattitiloihin koteihin ja perheiden pariin. Ilmakunnas korostaakin perheen ja suvun merkitystä varhaismodernille ihmiselle. Tämän luvun lähteenä tutkija on käyttänyt muun muassa kirjoja, maalauksia ja päiväkirjoja, jotka Ilmakunnas nimeää nyt ensimmäistä kertaa ”egodokumenteiksi”.

Johanna Ilmakunnaan teos *Joutilaat ja ahkerat: Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta* kertoo työteliäistä pääosin aatelisista ihmisistä, jotka elämässään kiinnittyivät tavalla tai toisella Ruotsin valtakuntaan. Heidän kokemuksensa, tunteensa ja pyrkimyksensä vaikkapa perheen jatkumisen, käsityöstä saadun tyydytyksen ja tavaroiden ostamisesta johtuvan mielihyvän suhteen voidaan nähdä yleisinhimillisinä. Myös aateliset siis voidaan nähdä ’tavallisina’ ihmisinä, joiden toimintaa suuntasi halu kuulua joukkoon tai luoda identiteettiä erottautumalla jostain toisesta ryhmästä. Ilmakunnas kumoaa teoksessaan tehokkaasti käsityksen joutilaasta luokasta, jonka päämääränä oli vain kuluttaa muiden heille valmistamia tavaroita. Aateliston työ ei käsityöläisten tapaan ehkä aina tuottanut näkyviä ja käsin kosketeltavia tuloksia, mutta toisaalta myös seuraelämä kävi työstä ja sen vaatimuksiin oli vastattava tiloin, tavoin ja esinein.

Otteeltaan populaarinen tietoteoksen pääpaino on tapahtumien selittämisessä alkuperäislähtein, eikä aihepiireihin paneuduta kovin syvällisesti teoreettisella tasolla. Tästä huolimatta Ilmakunnas onnistuu avaamaan lukijalle useita viime aikoina historiantutkijoita puhuttaneita tutkimuskysymyksiä ja metodologisia avauksia. Teos osoittaa, että 1700-luvun Ruotsi, johon Suomi tuolloin kuului, liittyi materiaalsen kulttuurinsa kautta kiinteästi osaksi Eurooppaa. Ihmiset ja tavarat liikkuvat.

ULLA IJÄS, FT
TURUN YLIOPISTO

Kiehtova Kallas

Silja Vuorikuru: Aino Kallas. Maailman sydämessä. SKS 2017. 322 s. ISBN 978-952-222-4248.

Mielessä kävi väistämättä epäily uuden Aino Kallas -elämäkerran ilmestyttyä. Voiko Kallaksesta kertoa enää mitään uutta – ainakaan sellaiselle henkilölle, joka on lukenut Kallaksen koko tuotannon, päiväkirjat, kirjekokoelmat ja ilmestyneet elämäkerrat? Kyllä voi. Vuorikurun kirjoittaman Aino Kallas -elämäkerran luetua voi todeta vanhan viisauden, jonka mukaan mitä enemmän tietää, sen vähemmän oikeastaan tietää. Teos avaa tuoreella tavalla Aino Kallaksen elämää ja tuo esiin monia yllätyksiä.

Aino Kallas (1878–1956) on edelleen yksi käännetyimpiä suomalaisia kirjailijoita maailmalla. Suomessa Kallas nähtiin virolaisena ja Virossa suomalaisena kirjailijana, mikä herätti hänessä syvää katkeruutta. Se aihe-

utti kirjailijassa usein irrallisuuden tunteen. Elämänsä loppuvaiheessa Aino Kallas sai nauttia kuuluisuudesta ja suosiosta. Siihen asemaan hänellä oli ollut pitkä ja osin traaginenkin taival.

Historiantutkijana on erittäin helppo samaistua Aino Kallaksen kirjailijanuraan. Kallaksen kirjallinen tuotanto vertautuu läheisesti historiantutkijan työhön, ja siksi monet esimodernia aikaa tutkivat kokevat hänen tuotantonsa läheiseksi. Historiantutkija tunnistaa Kallaksen pääteoksissa käytetyn omintakeisen kronikkatyylin, joka tulee vastaan 1600-luvun tuomiokirjoja kääntäessä ja varhaisissa Raamatun käännöksissä. Tästä syystä on kiinnostavaa, kuinka Vuorikuru valottaa sitä, miten Kallas lopulta kiinnostui vanhasta testamentista ja vanhojen Raamatun käännösten suomen kielestä. Sen kautta hän loi oman tapansa kirjoittaa vastaavalla tyyllillä pienoisromaaneja ja novelleja. Kallakselle oli tärkeää löytää sanojen oikea rytmi ja tekstin poljento.

Kallaksen kuuluisat pääteokset *Barbara von Tiesenhäusen*, *Reigin pappi* ja *Sudenmorsian* on kirjoitettu arkaaisella kronikkatyylillä. Niiden lisäksi myös muutama novelli, joissa Kallas osin vielä etsi ilmaisumuotoaan, ovat samaa tyyliä. Kallas luki Raamattua ja poimi vanhasta testamentista ideoita novelleihinsa, jotka yhä useammin sijoituivat hänen aviomiehensä Oskar Kallaksen kotimaan Viron historiaan. Erikoinen ja ainutlaatuinen kirjoitustyyli tekeekin Aino Kallaksesta koko historiallisen romaanin genressä täysin poikkeuksellisen kirjailijan. Elämäkerta antaa paljon tilaa Kallaksen kirjoitustyylin etsinnälle sekä romaanien ja novellien esittelylle. Ehkä sellaisen lukijan mielestä liikaakin, jota ensi sijassa kiinnostaisi Kallaksen värikkäät elämänvaiheet. Tasapaino on kuitenkin sopiva ja on selvää, että elämäkertakirjailijana on tehtävä vaikeita valintoja.

Tekstissä on jonkin verran toistoa, mutta se ei onneksi nouse häiritsevästi esiin. Historiantutkijana tosin jäin kaipaamaan tarkempaa analyysiä Raamatun lisäksi niistä monista muista historiallisista lähteistä ja kronikoista, joita Kallas hyödynsi romaaniensa ja novelliensa taustatyössä. Siitäkin huolimatta, että esimerkiksi *Reigin papin* taustana oleva tuomiokirjatapaus 1640-luvulta on selvitetty muualla. Aino Kallaksen lähdeyöskentelyn tarkempi selvittäminen olisikin kiinnostava aihe Suomen Ruotsin ajan tutkijan näkökulmasta. Toivottavasti joku vielä joskus tarttuisi aiheeseen Aino Kallas historiantutkijana.

Vuorikuru ei kohtele Kallasta silkkihansikkain, vaan tuo esiin tämän raadollisenkin puolen, mikä osaltaan täydentää kirjailijakuvaa. Nuori Aino Krohn oli etuoikeutetussa asemassa synnyttyään kuuluisaan Krohnien sukuun. Hän oli myös jonkin verran hemmoteltu eikä

tie kirjailijaksikaan ollut kovin ohdakkeinen. Julius Krohnin tyttärenä nuori Aino Krohn julkaisi runokokoelmansa vasta 17-vuotiaana nimimerkillä ”Aino Suonio”. Teos sai suopeat arvostelut.

Vuorikuru onnistuu kirjoittamaan Aino Kallaksen elämästä tavalla, joka koukuttaa lukijan. Hän täyttää päiväkirjoissa sivuutetut tai kokonaan puuttuvat kohdat. Kun Aino ja Oskar Kallaksen aviokriisi käy kiivaimmillaan (taustana vuosien 1917 ja 1918 tapahtumat), alkaa miettiä kuinka tässä käy, vaikka lopputuloksen hyvin tietäinkin. Se on esimerkki yhdestä elämänvaiheesta, joka Kallaksen omassa päiväkirjassa sivuutetaan loppujen lopuksi melko lyhyesti ja nopeasti. Suhde Eino Leinon oli huomattavasti vakavampi ja paljon laajemmin ihmisten tiedossa kuin mitä päiväkirjasta käy ilmi.

Vuorikuru nostaa esiin kiinnostavasti usein esitetyn väitteen, että vasta rakastuminen Eino Leinon teki Kallaksesta todellisen kirjailijan. Ikään kuin Kallaksen omat taidot olisivat siinä prosessissa toissijainen tekijä. Kunniaa Kallaksen menestysromaaneista onkin pyrittä siirtämään Eino Leinolle. Aino Kallas oli kuitenkin jo paljon aiemmin alkanut kehittää omaa tyyliään ja teemoja, jotka myöhemmin 1920-luvulla muovautuivat romaaneiksi. Tästä Vuorikuru on nostonut hyväksi esimerkiksi vuodelta 1910 olevan näytelmäkirjoituksen nimeltä *Bathsheba*. Edellisen lisäksi Vuorikuru kääntää näkemyksen vielä toisinpäin ja pohtii sitä, mikä oli Aino Kallaksen merkitys Eino Leinon tuotannolle.

Oikeastaan yllättävää on sekin, kuinka rohkea ihmisoikeuksien puolustaja Aino Kallas oli omana aikanaan 1920- ja 1930-luvuilla, minkä Vuorikuru nostaa esiin. Oleskellessaan Yhdysvalloissa, Kallas kiinnitti huomionsa tummaihoisten eriarvoiseen kohteluun, jota hän vertasi virolaisten kokemaan sortoon. Hän ei hyväksynyt rotuerottelua. Myöhemmin 1930-luvulla Aino Kallas käänsi viroksi juutalaiskulttuurin pohjautuvan näytelmän *Dibbuk*, jonka esityskausi oli pakko keskeyttää äärioikeiston painostuksesta. Se järkytti kirjailijaa. Vuorikuru arvioikin osuvasti, että Aino Kallaksen julkisuuskuva on osin vääristynyt. Hänet on usein nähty ylväänä ja hyväosaisena seurapiirirouvana, mutta hänen herkkyytensä sosiaaliselle eriarvoisuudelle on jäänyt varjoon.

Vuorikurun Aino Kallas elämäkerrassa on monia pieniä herkullisia detaljeja. Harva esimerkiksi tietää, millä tavoin nuori Aino Krohn liittyi L. M. Montgomeryn klassikkokirjaan *Pieni runotyttö*. Aino Krohn oli 1890-luvulla I. K. Inhan vakavan ihastuksen kohde. Aino tosin ei vastannut 13 vuotta vanhemman miehen tunteisiin. Naimattomaksi jäänyt Inha suomensi vuonna 1928 Montgomeryn tyttökirjan, jolle hän antoi nimeksi *Pieni runotyttö*. Se saattaa viitata 17-vuotiaan Aino Krohnin

esikoisteokseen, vuonna 1897 ilmestyneeseen runokirjaan *Lauluja ja balladeja*, sillä kyseisessä teoksessa suomenkielinen sana runotyttö esiintyy ensi kerran. Myös muutamissa lehtiartikkeluissa Aino Krohnia nimitettiin runotyttöksi. Jää tietysti arvoitukseksi, näkikö I. K. Inha Uuden Kuun Emilia Starrin kirjailijaksi kasvamisessa Aino Krohnin tarinan.

TIINA MIETTINEN, FT
TAMPEREEN YLIOPISTO

Kauan kaivattu elämäkerta P.E. Svinhufvudista

Martti Häikiö: Suomen leijona. Svinhufvud itsenäisyysmiehenä. Docendo 2017. 440 s. ISBN 978-952-291-339-5.

Professori Martti Häikiö väitteli Englannin Suomi-politiikasta vuonna 1976. Tämän jälkeen hän on tutkinut muun muassa Suomen puolueettomuuspolitiikkaa (1985), Suomen historian kipupisteitä, Nokia Oyj:n historiaa (2001), Alkoa (2007) ja V. A. Koskenniemeä (2010). Nyt on vuorossa presidentti P. E. Svinhufvudin (1861–1944) elämäkerta. Häikiön teos täyttää ilmeisen aukon suurmieshistorian kentässä. Tässä se on sukua Erkki Vasaran erinomaiselle teokselle presidentti L. K. Relanderista (2013). Relander ja Svinhufvud ovat jääneet presidenttitutkimuksessa varjoon, kun taas Kekosta ja Mannerheimia on tutkittu hyvin paljon.

Ensimmäinen merkittävä Svinhufvud-kirja oli aikalais-historioitsijan ja jääkäriaktivisti Herman Gummeruksen julkaisema vaalikirja vuodelta 1931. Teos sai jatkoa vuonna 1936, kun Gummerus julkaisi juhlakirjan. Svinhufvud-tutkimus on kaivannut päivitystä, kun viimeksi presidenttiä on tutkinut Einar W. Juva (kaksiosainen teos vuosina 1957 ja 1961). Ennen Juvaa ei Svinhufvudista ollut julkaistu tieteelliset mitat täyttävää tutkimustyötä. Toimittaja ja tietokirjailija Sakari Virkkunen (1925–2000) on käsitellyt presidenttiteoksissaan myös Svinhufvudia (1981), mutta tämäkään ei varsinaisesti täytä tieteellisen teoksen kriteereitä, vaikka sinänsä hyvä teos onkin. Samanlaista massiivista tutkimushistoriaa kuin Mannerheimilla Svinhufvudilla ei ole. Näin Häikiö pääsee teoksessaan ikään kuin puhtaammalle ladulle, kun useat eri tulkintaerimielisyydet ja ristiriidat eivät asemoi häntä jo valmiiksi tutkimuskenttään.

Einar W. Juva sivuutti mammuttimaisessa teoksessaan Svinhufvudin ja Mannerheimin suhteen, mikä

johtui lyhyestä ajallisesta etäisyydestä. Sotamarsalkkaan ei haluttu kajota. Häikiö sen sijaan on tätäkin jännitteistä suhdetta tarkkaan selvittänyt. Mannerheim oli jo 1930- ja 1940-luvulla eräänlainen mittari, johon muita poliitikkoja verrattiin. Olennaista on, että Svinhufvud on jäänyt Mannerheimin varjoon. Miesten välit olivatkin aikoinaan hyvin jännittyneet. Samalle arenalle ei mahtunut kahta suurmiestä samaan aikaan.

Teos on tarkkaa ja yksityiskohtaista kuvausta. Siinä on kolme osaa, 17 lukua ja 440 sivua, jotka on jaoteltu kronologisesti ja rakennettu huolella. Mikään teema ei tutkimuksessa painotu toisen kustannuksella. Häikiö on käyttänyt paljon arkistolähteitä, tuntee aineistonsa hyvin tarkasti ja pystyy käyttämään sitä monipuolisesti. Kansallisarkiston lisäksi hän on turvautunut Carl Enckellin, E. N. Setälän, Tekla Hultinin, J. K. Paasikiven, Väinö Voionmaan, Ohto Mannisen ja P. E. Svinhufvudin muistosaatiön kokoelmiin. Enempää merkittäviä lähteitä Suomen sisältä tuskin enää voi löytää. Samalla hän on myös käynyt lävitse sanomalehdistöä. Häikiö on koonnut Svinhufvudin uran, poliittisten tehtävien ja luottamustehtävien vaiheet tiiviiksi listaksi, mikä on erittäin hyvä ratkaisu. Taulukosta tiedot voi tarkistaa nopeasti ja samalla presidentin ammattiura hahmottuu kokonaisuutena.

Häikiö esittää Svinhufvudin itsenäisyysaktivistina ja patrioottina ja suhtautuu näin presidenttiin hyvin myötäsukaisesti. Kyseessä on ilmiselvästi suurmieselämäkerta, vaikka samalla ajan kontekstiakaan ei ole unohdettu. Suurmieselämäkerran ongelmana on aina ihmisen ja hänen persoonansa hukkuminen poliitikon roolin ja myytin taakse. Tätä ongelmaa Häikiö ei kokonaan pysty väistämään. Toisaalta hänen tehtävänasettelunsa ohjaa tutkimaan nimenomaan politiikkaa eikä yksityishenkilöä tai henkilökohtaisen elämän vaikutusta poliittisiin ratkaisuihin. Lisäksi on toki myönnettävä, että olemassa oleva lähdepohja ei myöskään mahdollista suojeluskuntaväepelin yksityisen elämän tarkastelua, ainakaan kovin työekonomisesti. Kaikki tieto, mitä vain on ollut saatavilla, on myös käytetty.

Häikiö korostaa Svinhufvudin patrioottisuutta, mutta jättää tämän tekemät mahdolliset poliittiset virheet piiloon (esim. suhtautuminen SDP:hen). Voidaan kuitenkin kysyä, onko toista puolta presidentistä tuotu aiemmin riittävästi esiin. 1930-luvun laitaioikeistolaiset ilmiöt, kuten lapuanliike ja IKL kyllä tunnetaan hyvin, mutta maltillinen oikeisto niputetaan yhä turhan helposti yhteen äärioikeiston kanssa, mikä on myös osaltaan vaikuttanut Svinhufvudista esitettyihin analyyseihin. Maltillista oikeistoa on tutkinut erityisesti Turun yliopiston poliittisen historian professori Vesa Vares.

Häikiö tuo teoksessaan esiin Svinhufvudin nimenomaan hänen omista lähtökohdistaan. Usein historiassa tarkastellaan suurmiehiä myöhemmän ajan tarkastusaukosta tai nähdään heidän tekonsa turhan yksioikaisesti ja teleologisesti. Selvää on, ettei kukaan poliitikko pysty omana aikanaan arvioimaan tekojensa seurauksia, vaan valinnat joudutaan tekemään sen hetkisen tiedon ja käsitysten perustella. Mitään varsinaisesti uutta Häikiö ei Svinhufvudin ja lapuanliikkeen väleihin kuitenkaan tuo. Nämä vaiheet onkin aiempi tutkimus selvittänyt erittäin tarkasti. Menettelytapakysymys erotti tiukan kommunismin vastustajan lapuanliikkeestä. Juristi ei voinut hyväksyä laittomuuksia, vaikka lapuanliikettä sympatisoikin.

Svinhufvudin toimintaa arvioitiin jo 1930-luvulla lapuanliikkeen tarjoaman tulkintakehyksen kautta. Varsinkin laitasemalla Svinhufvud samaistettiin lapuanliikkeeseen, toisaalta äärioikealla häntä kutsuttiin Mäntsälän kapinan jälkeen Akka-Pekaksi. Tästä huolimatta Svinhufvudin kriittinen suhtautuminen SDP:hen on muovannut paljon hänen jälkikuvaansa. Presidentin torjuttua vaalit voittaneen SDP:n pääsyn hallitukseen vuonna 1936 ottivat sosialidemokraatit poliittiseksi ohjenuorakseen: kuka tahansa, paitsi Svinhufvud. Voidaan vain kysyä, veikö ankara suhtautuminen vasemmistoon Svinhufvudilta toisen presidenttikauden. Toisaalta kaikki dikotomiat jättävät todellisuuden moninaiset sävyt vähemmälle; Svinhufvudia ei voida arvioida vain äärioikeiston ankarana vastustajana tai liiallisena myötälilijänä, vaan erittäin kovana strategina, joka piti silti isänmaallisia arvoja kaiken toimintansa lähtökohdana ja päämääränä. Näin Häikiö suhteellistaa Svinhufvudin väitettyä kovaa konservatiivisuutta nostamalla esille hänen uudistusmielisiä puoliaan. Juristina tämä puhui paljon esimerkiksi oikeusvaltiokehityksen puolesta ja teki myös selvän eron IKL:ään. Häikiön käsittelyssä Svinhufvudin poliittinen profiili näyttävästi moniulotteisempaa kuin aikaisemmin on käsitetty. Tämä on myös tutkimuksen yksi keskeisistä ansioista. Svinhufvudin suhtautuminen SDP:hen selittyy paljon sisällissodan tapahtumilla, eikä se liity ainakaan suoraan siihen millainen puolue SDP todella 1930-luvun puolenvälin jälkeen oli. Tämäkin tieto tuo uusia sävyjä Svinhufvudiin.

Svinhufvud oli nuoruudessaan elänyt köyhtyneessä porvariperheessä isättömänä. Hän oli aktivistiajan kasvatti ja hänen poliittinen ajattelunsa määrittyi pitkälti vuosina 1901 ja 1902, jolloin tsaari Nikolai oli määrittänyt asevelvollisuuslain. Svinhufvudista tuli perustuslaillinen eikä hän hyväksynyt Suomen venäläistämistöimiä. Tällöin hän toimi Turun hovioikeuden asessorina.

Svinhufvudin voimakas perustuslaillisuus saattoi vaikuttaa siihen, että hän jäi pimentoon 1960- ja 1970-lukujen historian tutkimuksessa. Kenties Paasikiven-Kekkonen linja nähtiin oikeistopiireissä historiallista taustaa vasten jopa uutena myöntöväisyyssmielisyyden kautena, jolloin sortovuosien sukupolvea edustanut entinen presidentti ei näyttänyt poliittiselta linjaltaan kiinnostavana tai ajankohtaisena?

Svinhufvud oli tuomari ja periaatteen mies, jolla oli selvät arvot ja niistä hän myös piti tiukasti kiinni. Vastustajat pitivät häntä uppiskaisena, kun taas omat luotettavana. Suhteessaan Ståhlbergiin hän kohtasi toisen periaatteen miehen, joka oli myös perustuslaillinen, mutta ei samalla tavoin kuin Svinhufvud. Poliittikan pyörre imaisi Svinhufvudin mukaansa: "Olisin siellä Pielisjärven rannalla ampunut vain karhuja ja elänyt herran rauhassa" (s. 46), hän totesi suunnitelmistaan elää rauhassa maalaistuomarina.

Svinhufvudin elämäkerta vertautuu osaltaan Mannerheimista julkaistuihin elämäkertoihin. Mannerheim oli poliittikona hienovarainen strategi, joka esiintymisellään peitti todelliset motiivinsa. Tämä oppi tuli jo tsaarin Venäjän tapakulttuurista. Svinhufvud taas ei yksitotisena ja johdonmukaisena juristina ymmärtänyt aristokraattina pidettyä Mannerheimia, joka jäi kansan syville riveille vieraaksi. Toisin kuin Mannerheim, Svinhufvud ei bluffannut "pienillä korteilla", vaan sanoi mielipiteensä rohkeasti ja aina suoraan, silloinkin kuin se ei ollut viisainta. Hän jakoi korkeasta poliittisesta asemastaan huolimatta samat lähtökohdat kuin monet hänen kannattajistaan. Erilainen ammattitausta ja poliittiset lähtökohdat erottivat heidät toisistaan, mutta isänmaan asiat yhdistivät.

Svinhufvud oli idealisti. Hän joutui ja hakeutui uralaan koviin paikkoihin. Humoristisenkin myhäilyn takaa löytyi tiukkaan moraaliin uskova poliitikko, jolle isänmaan menestys oli kaikista tärkeintä. Tiukka kuningasmielinen ja aitosuomalainen hävisi monia poliittisia taisteluita, muun muassa kuningaskysymyksen ja vuoden 1937 presidentinvaalit, mutta jäi historiaan Mäntsälän kapinan kukistajana ja äärioikeiston taltuttajana. Mäntsälän kapina oli eräänlainen Svinhufvudin tulikoe, jonka presidentti läpäisi. Demokratia säilyi, vaikka vasemmisto ei korkeita tyylipiteitä presidentille antanutkaan. Häikiö käsittelee tarkkaan Mäntsälän kapinan ja keskittyy Svinhufvudin toimenpiteisiin. Dramaattiset tapahtumat tiivistyvät radiopuheeseen ja samalla Häikiö sivuaa Svinhufvudin ja Mannerheimin välistä poliittista suhdetta. Mannerheim ei suostunut auttamaan Svinhufvudia Mäntsälän kapinassa, toisaalta ei hän kapinalisiakaan tukenut. Kenraali oli ainakin epävirallisesti

hieman myötämielisempi J. E. Sunilan hallituksen vaihdokselle kuin presidentti. Auktoriteettiinsa luottanut suojeluskuntamies sai ylipuhuttua oman poikansakin Eino G. Svinhufvudin pois kapinallisten riveistä. Man-nerheim suhtautui myös ynseästi Svinhufvudin presidenttiehdokkuuteen vuonna 1937.

Kritiikiksi on todettava, että 'normilukija' ei välillä pysy perässä teoksen henkilöistä ja heidän asemistaan. Lisäksi Häikiö suhtautuu tutkimuskohteeseensa välillä liian myötämielisesti, mikä tosin selittyy sillä, että hän pyrkii ymmärtämään tarkkaan mistä lähtökohdista ja olosuhteista presidentin ajattelu nousi. Tämä ei silti hämää vähääkään teoksen ansioita. Kyseessä on ammattimiehen erinomainen tutkimus, joka päivittää kuvan presidentistä ja sopii kaikille Suomen historiasta kiinnostuneille. Varsinkin Svinhufvudin toiminnan tarkka ja yksityiskohtainen kuvaus venäläistämiskaudella ansaitsee syvän kumarruksen.

AARNI VIRTANEN, FT
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Sotavalokuva historiantutkimuksen kohteena

Olli Kleemola: Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945. Bibliotheca Sigillumiana 1, Sigillum 2016. 335 s. ISBN 978-952-7220-00-9.

Olli Kleemolan Turun yliopistossa tarkastettu poliittisen historian väitöskirja *Valokuva sodassa* sijoittuu tutkimuskentässä kiinnostavaan risteykseen. Se on ensimmäisten joukossa suomalaisia historiantutkimuksia, joissa menneisyyden valokuvallinen aineisto on sekä metodologisesti että empiirisesti päähuomion kohteena. Toiseksi väitöskirja jatkaa noin kymmenen vuoden ajan Suomessa virinnyttä "uuden sotahistorian" tai sodan kulttuurihistorian tutkimusta ja avaa tähän kenttään tuoreen, hedelmällisen näkökulman. Kolmanneksi väitöskirja liittyy pidempään vihollis- ja toiseuskuvia käsittelevään tutkimusperinteeseen, joka Suomessa on keskittynyt erityisesti venäläisistä ja Neuvostoliitosta rakennettuihin mielikuviiin.

Voidaan vielä lisätä, että väitöskirja kuuluu vertailevan historiantutkimuksen perinteeseen. Kleemolan tutkimusaiheena on sotavalokuvaus Suomessa ja Saksassa toisen maailmansodan aikana, mikä pitää sisällään niin armeijoiden virallisen kuvauksen kuin sotilaiden epävi-

ralliset valokuvatkin. Tärkeänä lisänä molemmista maista on otettu mukaan kolme aikakauslehteä, joiden kautta Kleemola tarkastelee valokuvien julkaisuun ja julkaistujen kuvien merkityksiin liittyviä aiheita. Tutkimuksen temaattisena rajauksena toimii sotavalokuvien muodostama viholliskuva puna-armeijan sotilaista ja sotavangeista, muusta neuvostoväestöstä sekä Neuvostoliitosta maana vuosina 1941–1945. Kaikkiaan tutkimusaineisto on massiivinen, noin 15 500 valokuvaa. Väitöskirjan tutkimustehtävä on kolmijakoinen: tarkastelussa on sotavalokuvien luoma kuva Neuvostoliitosta, Suomen ja Saksan kuvallisen propagandaorganisaation käytännön toiminta sekä kolmanneksi tavallisten sotilaiden valokuville ja valokuvaamiselle antamat merkitykset.

Aineistosta ja tutkimustehtävästä on rajattu pois valokuvat vuonna 1940 menetetyistä ja kesällä 1941 takaisinvallatusta Karjalasta. Suomalaiset eivät tietenkään ajatelleet tätä suomalaista Karjalaa "neuvostomaana" samassa mielessä kuin Vienaa ja Aunusta, mutta ehkä juuri tästä alueen ambivalenssista olisi auennut kiinnostava kuva-analyttinen näkökulma. Poisrajausta puoltaa kuitenkin se, ettei saksalaisesta aineistosta ole mahdollista löytää vastaavaa vertailukelpoista takaisinvallatun alueen kuvastoa.

Kuten Kleemola tutkimuksen alkupuolella kirjoittaa, historiantutkijoiden suhde kuvallisiin aineistoihin on pitkään ollut kovin lattea: kuvat ovat parhaimmillaankin toimineet vain tekstin kuvituksena. Samaan aikaan niin populaareissa historiakäsityksissä kuin ajankohtaisissa keskusteluissakin juuri valokuvalla on erityisen vahva, tunnelatautunut todistusvoima, mistä käyvät esimerkeinä *Verbrechen der Wehrmacht* -valokuvanäyttelyn järjestyttävät vaikutukset Saksassa 1990-luvulla tai juuri tämän päivän kuvat ja videot sodasta ja pakolaisuudesta. Väitöskirjansa lopuksi Kleemola nostaa esiin myös valokuvien erikoisen "viattomuuden" harhan. Valokuva on yhtä aikaa tyhjää ja täynnä merkityksiä; siihen sidotut merkitykset voivat myös muuttua radikaalisti päälaelleen kuvan tekstikehystä tai kontekstia muuttamalla. Merkillinen ja kiehtova objekti historian tutkimukselle siis, ja silti kovin laiminlyöty.

Mitä seurauksia valokuvien erityisluonteella on historiantutkimukselle? Millaisia merkityksiä sotavalokuviiin kätkeytyy? Ja miten historiantutkijat voisivat ottaa valokuvat vakavasti tutkimuskohteekseen? Vastausten hakeminen näihin kysymyksiin on Kleemolan väitöskirjan suuri ansio ja perustelee tutkimuksen tärkeyden ja ajankohtaisuuden. Kleemola sijoittaa työnsä osaksi "ikonista käännettä", ja tätä ajatusta seuraten hän kirjoittaa huolellisesti oman tutkimuksensa suhteesta edel-

tävään tutkimusperinteeseen. Ansiokasta on saksalaisen tutkimuksen ja aineiston kattava tuntemus. Työn metodiksi valikoitunut neliportainen ns. PWD-malli sopii hyvin käsillä olevaan aineistoon ja aiheeseen. Paikoin varsinaisessa empiirisessä analyysissä olisin toivonut Kleemolan kiinnittävän mallinsa mukaisesti enemmän huomiota valokuvien asettamiseen historialliseen jatkumoon ja osaksi ajan kulkua sekä keskustelemaan eksplisiittisemmin metodinsa soveltamisesta ja ongelmakohtista – siis kehittelevän sitä eteenpäin. Joka tapauksessa väitöskirja lepää vankalla empiirisellä ja metodologisella pohjalla ja sen tutkimuskysymykset ja rakenne ovat hyvin perustelluja. Väitöskirja on kirjoitettu hyvällä suomen kielellä ja se on ilmaisultaan ja jäsentelyltään selkeä.

Käsitellessään sodan saksalaista ja suomalaista propagandakuvastoa Kleemolan työ seurailee pitkälti aieman, lähinnä tekstiaineistoihin perustuvan viholliskuvatutkimuksen tekemiä havaintoja. Tärkeässä roolissa on toiseuden konstruointi valokuvan keinoin. Vertailu kahden maan välillä paljastaa kiinnostavia eroja vihollisuuden kuvastoissa (esim. suomalaisen kuvaston moniulotteisuus verrattuna saksalaiseen; Suomessa kotikutoisuus ja harrastelijamaisuus, Saksassa ammattimainen propagandistisuus; teemaerot). Toisaalta yhteneväisyydetkin ovat merkittäviä: käytiinhän kuitenkin samaa sotaa yhteistä vihollista vastaan. Suomalaisen tutkimuksen osalta erityisesti Heikki Luostarisen *Perivihollinen* (1986) säilyttää edelleen asemansa. Tässä Kleemolan väitöskirja siis ennen kaikkea vahvistaa aiempia tutkimustuloksia, mikä on tärkeää sekin, mutta uusi valokuvakeskeinen lähestymistapa tuottaa lopulta melko vähän aivan tuoreita havaintoja. Työssä olisi ollut mahdollisuus syventyä enemmän varhaisempien kuvausperinteiden ja -konventioiden merkitykseen propagandistisen sotakuvaston syntymiselle. Myös sinällään aivan oikea, historiantutkija Sven Oliver Mülleriltä lainattu lähtökohta valokuvista ennakkoluulojen dokumenttina olisi mielestäni kaivannut ravistelua: näkykö valokuvissa toiseuden säröjä ja ennakkoluulojen muuntumista?

Sen sijaan suomalaisten ja saksalaisten rintamasotilaiden ottamien epävirallisten valokuvien kohdalla Kleemolan työ kohoaa oivaltavasti propagandatutkimuksen yläpuolelle. Valokuvaamisella oli todella muitakin funktioita kuin pelkkä ideologisten stereotyyppien vahvistaminen. Kuvaamisen erilaisten psykologis-kulttuuristen motiivien pohdinta on erittäin kiinnostavaa. Esiin nousevat niin sanotut terapiakuvat ja kamera minän suojana, kuvaaminen mentaalisenä harjoitteluna, kuvat statustodisteena ja voitonmerkkeinä (ns. trofeekuvat)

sekä sota- ja turistivalokuvauksen yhtäläisyydet. Kuten Kleemola itsekin toteaa, tässä kohden evidenssiongelmana on usein kuvien kontekstittietojen niukkuus tai olemattomuus. Niinpä on vaikea tehdä erottelua vaikkapa terapiakuvien tai trofeekuvien välillä – on pitkälti tyydyttävä mahdollisten motiivien esittelyyn.

Joka tapauksessa rintamavalokuvauksen kohdalla – siis väitöskirjan kolmannessa tutkimuskysymyksessä – näkyy kiitettävästi Kleemolan laaja harrastuneisuus aiheeseen myös väitöskirjatyön ulkopuolella. Epävirallisen tai puolivirallisen toiminnan ja kulttuurin selvittäminen on virallisiin arkistoihin turvautuville historiantutkijoille yleensä se vaikein asia, ja juuri tällä saralla Kleemolan väitöskirja on omaperäisimmillään. Tässä avautuu mahdollisuus laajemmalle keskustelulle valokuvista kokemushistorian dokumentteina. Voidaanko valokuvista lukea menneisyyden ihmisten kokemuksia ja millä ehdoin tämä tapahtuu?

Esittämistäni huomautuksista huolimatta Olli Kleemola on kirjoittanut korkeatasoisen väitöskirjan, joka edistää historiantutkimusta niin empiirisesti kuin metodologisestikin ja joka osoittaa vihkiytyntä ja kypsää tutkijanmieltä. Läpi koko työn minua miellyttää Kleemolan tapa esittää aitoja kysymyksiä aineistolleensa ja etsiä niihin todellisia vastauksia pelkän käsittepyörittelyn sijaan. Tutkijana hän ei väistä vaikeita aiheita, kuten esimerkiksi suomalaisista rintamavalokuvista löytyviä ruumiinhäpäisyotoksia. Kleemolan tärkeä loppuhuomio on, että sodan päätyttyä valokuvat jatkavat elämäänsä, vaikka tekstipropaganda hylätäänkin. Näin esimerkiksi Josef Goebbelsin propagandaministeriö on saavuttanut postuumin voiton, kun saksalaiset propagandakuvat ovat säilyttäneet asemansa itärintaman kuvituksena. Aihe on hyvin ajankohtainen Suomen armeijan valokuvienkin osalta, sillä niiden vapauttaminen verkkoon kaikkien käytettäväksi (www.sa-kuva.fi) sekä synnyttää että uusintaa parhaillaan suomalaista sotakuvastoa – joka sekin siis perustuu pohjimmiltaan sota-aikaiseen propagandamateriaaliin. Avatessaan sotavalokuvan erityisluonnetta ja kehitellessään uusia tapoja analysoida valokuvaa Kleemolan aihe on hyvin ajankohtainen. Kuten hyvään historiantutkimukseen kuuluu, väitöskirjan kysymyksenasettelut johdattavat ajattelemaan myös nykyhetkeä: kulttuurin yltäkyläistä visuaalisuutta ja tähän johtaneita historiallisia muutoksia suhteessamme (valo)kuvaan. Turkulaisen Sigillum-kustantamon julkaisemassa kirjassa ansaitsee kiitosta näyttävä taitto ja leveät sivut, joilla runsas kuvitus pääsee oikeuksiinsa.

VILLE KIVIMÄKI, DOSENTTI, FT
TAMPEREEN YLIOPISTO

Lisälehtiä Nurmi-kirjallisuuteen

Kalle Virtapohja: Mies josta tehtiin patsas. Paavo Nurmen ennätykset, maine ja perintö. Docendo 2017. 363 s. ISBN 978-952-291-3678.

”Paavo Nurmi on mielenkiintoisin turkulainen ihminen, johon olen törmännyt”, kirjailija Roope Lipasti lohkaisi hiljattain. Turun Kaupunginteatteri toi tämän vuoden syyskuussa ensi-iltaan hänen käsikirjoittamansa näytelmän *Paavo – lentävä turkulainen*, mikä todistakoon juoksijakuuluisuuden vetovoimasta hölkkäävien massojen aikakaudella. Ja vain tovi sitä tapausta ennen ilmestyi järjestyksessä neljäs Nurmi-elämäkerta.

Toimittaja, filosofian tohtori Kalle Virtapohja asettaa riman heti alkusivuilla kohtuullisen korkealle. Hän korostaa tehneensä Paavo Nurmesta (1897–1973) ensimmäisen ”tieteellisen” elämäkerran, vaikka johdannosta ei erotu yhtään tutkimustehtävää eikä biografian lajityyppiä problematisoida. Kirjoittaja ymmärtää tieteellisyyden yhtäältä pyrkimyksenä ”objektiivisuuteen” ja toisaalta lähdevitteiden käyttönä (s. 14–15). Näkemys on lievästi ilmaistuna puutteellinen, mistä huolimatta kunnioitan tekijän tahtoa eli punnitsen muukeaa nidettä tutkimuksellisenä tekstinä.

Missä määrin *Mies josta tehtiin patsas* tarkentaa valitsevaa kuvaa urheiluhistoriamme suurimmasta hahmosta, yhdeksän olympiavoiton ja vielä useamman maailmanennätyksen juoksijasta? Selkeästi isoin uutuusanti on ei-urheilullinen. Tekijä kartoittaa liikemies Nurmen saavutuksia yli sadan sivun pituudelta, paitakaupasta talonrakennukseen ja välillä laivaliikenteessä poiketen. Työläistäustainen Nurmi johti pienoista imperiumiaan lujin ottein ja siirsi viimein varojaan kansanterveydelle omaa nimeään kantavan säätiön kautta. Urheiluporukat toki kärkekyivät reilua siivua sankarinsa perinnöstä, mutta heidät vanhus heitti kuvaannollisesti kadulle, mitä elämäkerrassa ei muuten mainita.

Koska Nurmi kuoli vasta 1970-luvulla, Virtapohja on onnistunut jututtamaan lukuisia aikalaisia, kuten äksyn miehen neljännen Amerikan-reissun (1964) tulkin Matti Häkkäsen. Suomen silloista hallitusta vieraiden edessä moitiskellut Nurmi pakotti Häkkäsen turvautumaan diplomaattisiin kiertoilmaisuihin. Neljännesvuosisata aikaisemmin, kevättalvella 1940, Nurmi oli niin ikään kulkenut Amerikassa. Virtapohja lainaa nyt hänen tuolloisia matkaraporttejaan, joita en häpeäkseni keksinyt liittää kokoamaani Nurmen omien tekstien antologiaan (*Täpärin voittoni*, Teos 2010). Pikantin lisän tarjoaa edesmennyt pappi. Tekijän isoisä Veikko Strömbäck oli

kansallisen tason kestävyysjuoksija, ja hänen sukuperintönä siirtyneet tarinansa Nurmesta kilpailijana ja jonkun sortin valmentajana värittävät kerrontaa.

Mutta oliko Nurmi ikinä varsinainen valmentaja? Esimerkiksi Lauri Pihkalan mukaan ei ollut, ja Pihkalan pitäisin tässä asiassa auktoriteettina. (Nuori Nurmi ammensi häneltä valmennustietoutta.) Kun Nurmi luotsasi suomalaisjuoksijoita Berliinin olympialaisiin 1936, hän oli nykytermein lähinnä manageri, ja sotien jälkeen Nurmen harjoittelumiehteitä julkisesti vähäteltiin, minkä Virtapohja jättää kertomatta. Kirjan väite Nurmesta ”totaalisen, jopa tieteelliseltä vaikuttaneen harjoittelun” (s. 190) pioneerina nojaakin hepposiin oletuksiin. Tekijä tyystin sivuuttaa 2000-luvulla virinneen tutkimuksellisen kiinnostuksen valmennusajattelun kehittymiseen. Toisaalta hän itsekin muistuttaa, että vanha Nurmi kirosi tuntikausien kävelylenkkinsä, jollaisiin kaikki kilpakumppanit eivät suinkaan langenneet.

Tutkimuskirjallisuuden tekijä laiminlyö, mutta erinäisiä arkistoja hän kartoittaa jännittävin tuloksin. Entuudestaan tiedetään, että Nurmen sanottiin 1920-luvulla syyttäneen saksalaista vastustajaansa ”kiihottavien aineiden” käytöstä. Nyt paljastuu, että Suomen Berliinin-lähetystö pyysi Helsingistä pikaisesti lisätietoja, jotta maamme urheilusuhteet Saksaan eivät vaarantuisi. Ulkoministeriö kiistikin piristepuheet ja Nurmelta itseltään nyhdettiin samansuuntainen kommentti, josta mikään media ei enää välittänyt – toisin kuin käsillä oleva elämäkerta.

Erikoista kyllä, Virtapohja näyttäisi luottavan Nurmen lausuntoon, jonka mukaan ”huumaavien aineiden käytöstä [ei] ole muuta kuin vahinkoa” (s. 106–107). Urheilijat olivat sentään hyötyneet monen sortin rohdoista jo ennen Nurmen syntymää. Tekijä esittää Nurmen pidättyneen alkoholistakin eli olleen ”ihanteellinen raittiusmies” (s. 109), vaikka hän kertoo tämän esiintyneen kilpailukiertueella ”pikku maistissa” (s. 151). Hän myös hämmästelee Nurmen mainintaa morfiinin ja oopiumin ”maistamisesta” ja keksii sille täysin nurinkurisen selityksen (s. 109). Tuollaisten aineiden kokeilu oli 1920-luvun Suomessa kerrassaan banaalia, kuten Mikko Ylikangas osoitti kirjassaan *Unileipää, kuolonvettä, spiiidiä* (Atena 2009).

Tekijän ilmeinen pyrkimys on varjella vainajaa ”dopingurheilijan” leimalta, ikään kuin varmoja päätelmiä voitaisiin tehdä suuntaan tai toiseen. Niin sanotun puhtaan urheilun keskeinen kriteeri oli sitä paitsi rahan puute, amatööriurheilijan status, ja siitä puhuessaan tekijä ei sievistele. Nurmi juoksi ensimmäisistä olympiavoitoistaan (1920) lähtien rahatukkojen perässä ja takansa hän tahtoi määritellä itse. Virtapohja tuo ansiok-

kaasti esille lukuisten konsulaattien huolestuneita viestejä, jotka saattelivat Nurmen rahastusjuoksija. Hänellä on myös tarjota nimeltä mainitun henkilön lausunto Nurmen uljaimmalta, vuoden 1925 Amerikan-kiertueelta, jolta palattuaan amatööriurheilija kaivoi kassinsa pohjalta ”kaksi miljoonaa markkaa”, nykyrahassa noin 600 000 euroa (s. 80). Hikoillen koottu alkupääoma karttui kohta pörssissä ja konkretisoitui Helsinkiin nousseina kerrostaloina.

Toisinaan tekijän niin kutsutut löydöt ovat väärinkäsityksiä tai vanhan kertausta. Virtapohja pohtii sivukaupalla, miksi Nurmi ei osallistunut Pariisiin olympialaisten 10 000 metrille 1924, ja tämän ”arvoituksen” hän ratkaisee lainaamalla Lauri Pihkalan 1940-luvun tekstiä (s. 68–70). Suomalaiset urheilujohtajat olivat ehdottaneet Nurmelle ja Ville Ritolalle sopujuoksua, jolloin Nurmi suutahti ja vetäytyi koitoksesta. Pihkalaan satuin tältä osin vetoamaan jo kirjassani *Suomalaisen kestävyysjuoksun historia* (SKS 2014), jota Virtapohjan bibliografia ei tunne. Toisaalla tekijä esittää Nurmen ”kieltäytyneen” vuonna 1947 Suomen liikuntakulttuurin ja urheilun suuresta urheilurivistä (s. 236). Jos tuo väite voitaisiin vahvistaa, sehän olisi aito uutispommi. Mutta lähteenä on 1970-luvun *Valitut Palat*, joten Nurmi korkeintaan kursaili huomionosoituksen suhteen, ja sen sitten amerikkalainen kynäilijä mielsi omalla tavallaan.

Haparoinnit ja horjuvat tulkinnat nakertavat koko kirjan uskottavuutta, rönsyilevän kirjan, joka olisi vielä tarvinnut perusteellista editointia. Lukijaa raskautetaan Nurmen rakennuttamien talojen asukkaiden nimillä,

fiktionalisoidut jaksot – kuten ylipitkä prologi – istuvat huonosti asiaproosaan, kerronta etenee irrallisina episoodein, ja mikä hätkähdyttävintä, sivun yläalaidassa juoksee alusta loppuun väärä alaotsikko. Välillä tekijä kaippaa kohteestaan kulttuurintutkimuksellista analyysiä (esim. s. 147). Haikailu selittyy lukeneisuuden puutteilla: suomalaisittain tärkeitä tekstejä olisivat olleet Kimmo Laineen kontribuutio teoksessa *Moderni Turku 1920- ja 1930-luvuilla* (K&H 2004) ja Elisa Lyytikäisen taidehistoriallinen tutkielma *Paavo Nurmi – juoksija-aihe* (Jyväskylän yliopisto 1993). Muilta suunnilta tulevat hakematta mieleen Erik Jensenin monografia *Body by Weimar* (Oxford University Press 2010) Nurmi-viittauksineen ja Dan Nathanin amerikkalaiset Nurminäkökulmat (*Sport History Review* 1/2012 ja 1/2015).

Elämäkerrat edellyttävät aina valintoja, ankariakin rajauksia, mutta tieteellisenä itseään pitävän biografian tulisi tuki noteerata aikaisempi kirjallisuus ja rakentua tehtävänasettelun ehdoilla. Kalle Virtapohja ei muotoile työnsä ensimmäistäkään kysymystä, joten vastauksia on turha odottaa. Nurmen suuruuden korostamista en pitäisi tutkimustuloksena, journalistit kun ovat sitä virttä viritelleet kohta täydet sata vuotta. *Mies josta tehtiin patsas* ei siten ole tutkimus, mutta sen verran on tutkimuksellista otetta tarttunut mukaan, että käytettävissä on nyt kolmea edeltävää Nurmi-elämäkertaa kattavampi, monelta osin luotettavampikin teos. Seuraava yrittäjä ehkä ottaa ”tieteellisyyden” tosissaan eli tarkentaa katseensa siihen rimaan, jota Virtapohja kieltäytyi kohtaamasta.

ERKKI VETTENIEMI, YTT
HISTORIAN TOHTORIKOULUTETTAVA
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedemaailma

Suomen Historiallisen Seuran uudet jaostot

Suomen Historiallinen Seura on vuoden vaihteessa uudistanut jaostonsa. Seurassa on vanhastaan toiminut jaostoja, jotka ovat voineet olla kansainvälisiä yhteistyöelimiä tai kansallisia, temaattisia työryhmiä. Monien jaostojen toiminta on kuitenkin hiljennyt, ja usein yhteistyötä tehdään jo muiden verkostojen kautta.

Maaliskuusta 2017 lähtien suurin osa kotimaisista jaostoista on lakkautettu: jäljellä ovat Nordic History Studies -jaosto, Skandinavian sekä Venäjän jaosto ja digitaalisen historian jaosto. Lakkautettujen jaostojen tilalle seuran jäsenet voivat perustaa ajankohtaisiin tutkimuskysymyksiin keskittyviä työryhmiä.

Uuden työryhmän perustaminen Suomen Historiallisen Seuran yhteyteen on helppoa. Työryhmällä tai verkostolla tulee olla koordinaattori, joka toimii yhteyshenkilönä seuran ja ryhmän välillä. Työryhmän tai verkoston jäsenet voivat olla koti- tai ulkomaisia tutkijoita tai opiskelijoita.

Työryhmän koordinaattorin tulee olla seuran jäsen, joko tutkija- tai vuosijäsen. Työryhmien tulee raportoida vuosittain toiminnastaan seuran hallitukselle. Mikäli

toimintaa ei ole tai siitä ei raportoida, hallituksella on oikeus katkaista työryhmän kytkös seuraan.

Kytkös luodaan siten, että työryhmän koordinaattori ottaa yhteyttä toiminnanjohtajaan (shs@histseura.fi) ja esittää työryhmän idean ja toimintasuunnitelman. Tämän jälkeen SHS:n hallitus päättää yhteistyöstä. Seura edellyttää verkostoilta ja työryhmiltä avoimuutta, vaikka ryhmän keskinäiset kokoukset ja tapaamiset ovat toki sallittuja. Työryhmän tulee informoida toiminnastaan (seminaarit, julkaisut jne.) seuran kotisivuilla ja Facebook-sivuilla.

Kansainväliset jaostot jatkavat, koska monet kansainväliset yhteistyöelimet edellyttävät kansallisen komission olemassaoloa ja toiminta on niissä muutenkin säännöllisempää. Kansainvälisiin jaostoihin kuuluvat Kansainvälisen historiatieteiden komission (CISH) Suomen osasto, joka vastaa historian maailmankongressin järjestelyistä, sekä Kansainvälisen yliopistohistorian, merihistorian, kaupunkihistorian, toisen maailmansodan historian, slaavilaisen historiantutkimuksen ja naishistorian komission Suomen osastot.

ANU LAHTINEN

Historiallinen Aikakauskirja 1918

Huolimatta vaikeista oloista, jotka monin tavoin uhkaavat häiritä rauhallista sivistystyötä, on Historiallinen Aikakauskirja koettava jatkaa toimintaansa myös kohta alkavana vuonna. Tässä mielessä se uskaltaa pyytää saada edelleenkin nauttia sekä avustajiensa että lukioidensa suosiota.

Eisääntyneitten painatusmenojen takia Toimitus kuitenkin on ollut pakotettu hieman korottamaan aikakauskirjansa tilaushintaa. Ja mahdolliseksi voi käydä, kannatuksen saannista riippuen, että on jonkun verran myös supistettava sen tähänastista kofoa. Siksipä Historiallinen Aikakauskirja on v. 1918 ilmestyvä vähintään vain 25 painoarfin eli 400 painosivun suuruisena, jakaantuneena 5 numeroon ja maksavana Suomessa 10 marffaa, Venäjällä 10 ruplaa, Skandinaaviassa 5 kruunua ja Amerikassa 2 dollaria. Yksityisnumeroiden hinta on 2 mk. 50 p.

Tilaukset tehdään postin, kirjakauppojen tai aikakauskirjan asiamiesten välityksellä tai osoittamalla ne suoraan Toimitukselle. Kotimaiset kansakoulujen opettajat ja seminaarien oppilaat, jos tilaavat aikakauskirjan sen asiamiehiltä tai Toimitukselta, saavat sen alennetusta 8 mk:n hinnasta.

Asiamiehille suoritetaan sama palkkio kuin ennenkin. Uusia asiamiehiä kehoitetaan ilmoittautumaan Toimitukselle.

Kun nykyoloissa on tärkeätä, että painoksen suuruus voidaan heti alussa tarfoin määrätä, pyydetään asiamiehiä ja yksityisiä tilaajia ystävällisesti lähettämään tilauksensa aikakauskirjan Toimistoon viimeistään ennen helmikuun loppua.

Historiallisen Aikakauskirjan Toimituksen ja Toimiston osoite on: Helsinki, Tehtaankatu 7, porras B, ovi 15. Puhelimen numero on 7580.

Helsingissä marraskuun 20 p. 1917.

Historiallisen Aikakauskirjan Toimitus:

U. E. Lehtonen
päätoimittaja

Jaakko Summerus   K. O. Lindeqvist   K. R. Melander
Edv. Rein   Gunnar Suolahti   Väinö Voionmaa

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2017

115. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Anu Lahtinen

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Johanna Ilmakunnas, Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren, Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

Hallitus: Janne Virkkunen (pj), Marja Jalava, Risto Jussila, Petri Karonen, Sari Katajala-Peltonen, Kaarina Palojärvi

Ulkoasu: Miia Huttu

Suuntaviivoja

<i>Antti Harmainen ja Maarit Leskelä-Kärki,</i> Moderni länsimainen esoteria historialli- sena ilmiönä ja tutkimuksen kohteena	131
<i>Anu Lahtinen,</i> Tiedon puolesta	1
<i>Anu Lahtinen,</i> Suuret linjat	129
<i>Anu Lahtinen,</i> Vaino vai vapaus?	273
<i>Anu Lahtinen,</i> Historian suurtehtävät	399

Katsaukset (läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)

<i>Heini Hakosalo,</i> Alussa oli aate – Suomalainen aatehistoria ja aatehistorian Suomi	462
<i>Mari Isoaho,</i> Yksityiskohdista kokonaisuuteen – Häme Novgorodin kronikoissa	346
<i>Jari Ojala,</i> Taloushistorian paluu ja liiketoi- mintahistorian nousu	446
<i>Hannu Salmi,</i> Suomi, kulttuurihistoria ja kulttuurisuuden haaste	417
<i>Juhana Salojärvi,</i> Ihmisoikeuksien historian tutkimukseen liittyviä ongelmia	87

Tutkimukset (läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)

<i>Sirpa Aalto,</i> ”Mæþ hund ok bughæ” – Metsäs- tys ja sen sääteley keskiajan Ruotsissa	275
<i>Julia von Boguslawski,</i> Henkisen elämän kaipuu – Antroposofinen henkityiede Suomessa 1922–1935	211

<i>Pauli Heikkilä,</i> Euroopan Nuorisokampanja Suomessa 1952–1957	62
<i>Reetta Hänninen,</i> ”Sitten minulta loppui raha ja paperi” – Saima Grönstrand ja naiskir- jailijantoimeentulon vaikeudet 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa	19
<i>Juuso Järvenpää,</i> Vainotun totuuden esitais- telija – Jaakko Jalmari Jalo-Kiven spiritua- listisen identiteetin rakentuminen 1900-luvun alun Suomessa	198
<i>Marjo Kaartinen,</i> Vera Hjeltin teosofinen maailmantyö	170
<i>Mikko Kemppainen,</i> ”Korkein olkoon kanssamme!” – Kirjailija Hilda Tihlä ja teosofia suomalaisessa työväenleh- distössä vuosina 1910–1918	184
<i>Hanna Korsberg,</i> Helsinki kylmän sodan näyttämönä – International Theatre Institutun maailmankongressi 1959	332
<i>Tommi Kotonen,</i> Äärioikeisto Suomessa kylmän sodan päättyessä – Kansallinen radikaalipuolue ja angloamerikkalaiset vaikutteet	317
<i>Ritva Kylli,</i> Vettä ja leipää? – Vankilaruoka ja vallankäyttö 1800-luvun lopussa ja 1900- luvun alussa	3
<i>Päivi Mehtonen,</i> Syrjitty naisviisaus ja toisin- ajatteleva käsityöläinen – Böhmeläinen Sofia-kirjallisuus 1780–1830	138

<i>Tutta Palin</i> , Henkinen sukulaisuus taiteilija Ester Heleniuksen tuotannossa ja sosiaalisissa suhteissa	225
<i>Ago Raudsepp</i> , Käkikö Churchill pommittaa Suomea? – Diplomatian ja tiedustelun vaikutus Petsamon pommitukseen kesällä 1941	45
<i>Juha-Matti Ritvanen</i> , ”Komissarov olisi kääntynyt haudassaan” – Neuvostoliitto, Iso-Britannia ja Suomen Operaatio Pax 1989–1990	74
<i>Irina Takala</i> , ”Ikimuistoksen läksyn me kaikille luemme” – Suuren terrorin kansallisuusoperaatioiden erityispiirteitä Karjalassa	291
<i>Ringa Takanen</i> , Vapahtaja ihmisen osassa – Ikonografian muutos ja esoteeriset vaikutteet suomalaisissa Getsemane-aiheisissa alttaritauluissa 1870–1910	151
<i>Matti Välimäki</i> , Kansainvälisten muutosten puristuksessa – Keskustan, kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien pakolaispolitiikka 1973–2015	303
<i>Marja Väänänen-Fomin ja Aini Pehkonen</i> , Vuoden 1936 alkoholistolain tulkinta-kehitykset	33
Katsaukset	
<i>Pertti Haapala ja Pirjo Markkola</i> , Se toinen (ja toisten) historia	403
<i>Kimmo Katajala</i> , Kansalliset käsitteet valinkauhassa	435
<i>Raisa Maria Toivo</i> , Reformaatiohistorian ajankohtaisia haasteita	101
Kansallisen historian myytit	
<i>Sophy Bergenheim</i> , Satavuotiaan Suomen historiakuvat kaipaavat ristiriitoja, epävarmuutta ja harmaan sävyjä	494
<i>Henri Hannula</i> , Vuosi 1714 ja kansallisen historian projektiot	497
<i>Anu Lahtinen</i> , Menneet ja tulevat myytinmurtajat	484
<i>Ilona Pajari</i> , Kyyninen menneisyys, mahdollinen tulevaisuus	491
<i>Petri Talvitie</i> , Isojako – Suomen maataloushistorian tuttu tuntematon	496
<i>Kirsi Vainio-Korhonen</i> , Sakramentista siviilivihkimiseen – Kruunun ja kirkon pitkä avioliittokeskustelu	489

Kolumnit

<i>Markku Kekäläinen</i> , Nietzsche ja identiteettien moneus	241
---	-----

Keskustelua

<i>Alex Snellman</i> , Esinekeskeisyys ja toimijuus vakiintumassa	366
---	-----

Historian käyttö

<i>Satu Lidman</i> , Eettistä historiaa moninaisille yleisöille	364
<i>Katri Vuola</i> , Pyhät ja pakanat – ihmisyden kuvia	360

Kirjoittamisesta

<i>Heidi Kurvinen</i> , Turun historiaa lapsille globaalista näkökulmasta	503
<i>Tuomas Laine-Frigren</i> , Lapsilukijoilta kiitosta elämänläheisyydestä	506

Historia ja fiktio

<i>Kari Heino</i> , Vielä erä tuulimyllyjä vastaan – Historiallinen romaani	501
<i>Henna Karppinen-Kummunmäki</i> , Taistelu tuulimyllyjä vastaan? – Historiallinen romaani ja menneisyyskuva	358
<i>Elviira Pulli</i> , Rakas Yleisradio	98

Julkaisemisesta

<i>Ilkka Hemmilä ja Heikki Laurila</i> , Historian nurkkapöytä tuo menneisyyden podcasteihin	107
<i>Heidi Kurvinen</i> , Näkökulmia avoimeen tieteeseen	243

Haastattelut

<i>Ville Kivimäki ja Ville Vuolanto</i> , Historian syvät virrat – suomalaisuus, reformaatio ja kirkko – Arkkikiispa Kari Mäkisen haastattelu	475
<i>Anu Lahtinen</i> , Suomalaisten historia kirjailijan laboratoriossa	463
<i>Simo Mikkonen</i> , Miten säveltäjä käyttää historiaa ja kansallista kuvastoa? – Aulis Sallinen musiikistaan ja Suomen historiasta	468

Historian Ystävä

<i>Kari Salmi</i> , Historian Ystävain Liiton kuulumisia	240
<i>Kari Salmi</i> , Historian Ystävain Liiton kuulumisia	357
<i>Kari Salmi</i> , Historian Ystävain Liiton kuulumisia	500
<i>Janne Virkkunen</i> , Historian Ystävain Liiton kuulumisia	109

Syväluotaukset

<i>Louis Clerc</i> , Kleio ja anarkia – Näkökulmia kansainvälisten suhteiden historian-tutkimukseen	457
<i>Antti Harmainen</i> , Odotettu hakuteos länsimaisen esoterian historiasta Skandinaviassa	246

Arvioita

Hannah Arendt, Eichmann Jerusalemissa – Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä (<i>Anssi Halmesvirta</i>)	123
Carl Oliver Blomqvist, Flerspråkighet eller språkförbistring? – Finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526 (<i>Marko Lamberg</i>)	368
Kimmo Elo (toim.), Digitaalinen humanismi ja historiatieteet (<i>Asko Nivala</i>)	269
Pertti Grönholm ja Heli Paalumäki (toim.), Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamisia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle (<i>Ville Vuolanto</i>)	255
Sandra Hagman, Seitsemän kummaa veljestä – Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta (<i>Pasi Saarimäki</i>)	265
Janne Haikari ja Sofia Kotilainen, Opettajuu-den mallia – Jyväskylän normaalikoulu 1864–2015 (<i>Markku Kuorilehto</i>)	259
Meri Heinonen ja Marika Räsänen (toim.), Pohjoinen reformaatio (<i>Raisa Maria Toivo</i>)	507
Marjaliisa Hentilä ja Seppo Hentilä, Saksalainen Suomi (<i>Vesa Vares</i>)	116
Charlotte Hyllén-Cavallius ja Fredrik Svanberg, Älskade museer – Svenska kultur-historiska museer som kulturproducenter och samhällsbyggare (<i>Eva Ahl-Waris</i>)	126
Martti Häikiö, Suomen leijona – Svinhufvud itsenäisyyshenkilö (<i>Aarni Virtanen</i>)	514

Johanna Ilmakunnas, Joutilaat ja ahkerat – Tutkimus 1700-luvun säätyläisten työstä, perhe-elämästä ja materiaalisesta kulttuurista (<i>Ulla Ijäs</i>)	511
Miia Ijäs, Varjoista valtaistuimelle – Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla (<i>Susanna Niiranen</i>)	110
Marko Junkkarinen, The worldview of Robert Morris – The Case of a Man of Practice in the American Revolution Era (<i>Marjatta Hietala</i>)	509
Niko Kannisto, Vaaleanpunainen tasavalta? – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924 (<i>Pauli Kettunen</i>)	118
Sari Katajala-Peltomaa et al. (toim.), Suomalaisien pyhiinvaellukset keskiajalla – Kun maailma aukeni (<i>Olli-Pekka Kasurinen</i>)	248
Olli Kleemola, Valokuva sodassa – Neuvostotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalkuvissa 1941–1945 (<i>Ville Kivimäki</i>)	516
Laura Kolbe, Nykyajan nainen – Pirkko ”Pii” Kolbe – äiti ja toimittaja (<i>Heidi Kurvinen</i>)	381
Aura Korppi-Tommola, Miina Sillanpää – Edelläkävijä (<i>Mikko Kemppainen</i>)	261
Miia Kuha, Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710) (<i>Raisa Maria Toivo</i>)	372
Markku Kuisma, Venäjä ja Suomen talous 1700–2015 (<i>Risto Alapuro</i>)	257
Marjo Laitala ja Vesa Puuronen, Yhteiskunnan tahra? – Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset (<i>Kirsi-Maria Hytönen</i>)	125
Riitta Laitinen, Order, Materiality and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden (<i>Petri Karonen</i>)	369
Riikka Miettinen, Suicide in Seventeenth-Century Sweden – The Crime and Legal Praxis in the Lower Courts (<i>Mia Korpiola</i>)	112
Pierre Louis Moreau de Maupertuis, Fyysinen Venus (<i>Anssi Halmesvirta</i>)	249
Sari Näre, Sota ja seksi – Rintamamiesten seksuaalikerrontaa talvi- ja jatkosodan ajalta (<i>Ilari Taskinen</i>)	377
Jyrki Paaskoski, Ihmisen arvo – Helsingin Diakonissalaitos 150 vuotta (<i>Johanna Annola</i>)	382
Heikki Pihlajamäki, Conquest and the Law in Swedish Livonia (ca. 1630–1710) (<i>Jaakko A. Björklund</i>)	371

Tapio Salminen, Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika (<i>Anu Lahtinen</i>)	384	Miikka Voutilainen, Poverty, inequality and the Finnish 1860s famine (<i>Antti Häkkinen</i>)	114
Sinikka Selin, Mikä sinusta tulee isona? – Koulutus- ja ammattisuunnitelmat 1950–60-luvun Helsingissä (<i>Arto Nevala</i>)	379	Silja Vuorikuru, Aino Kallas – Maailman sydämessä (<i>Tiina Miettinen</i>)	512
Olli Seuri, Historian journalistinen esittäminen – 1960-luku Helsingin Sanomissa vuosina 2008 ja 2013 (<i>Jukka Kortti</i>)	267	Konferenssiraportteja	
Jouko Sihvo ja Jyrki Paaskoski (toim.), Inkerin kirkon neljä vuosisataa – Kansa, kulttuuri, identiteetti (<i>Teuvo Laitila</i>)	252	<i>Jan Kuhanen ja Kalle Kananoja</i> , Afrikan historian tutkijatapaaminen	386
Miika Siironen, Mustan lipun alla – Elias Simojoen elämä ja utopia (<i>Marko Tikka</i>)	380	<i>Tiina Lintunen ja Hanne Koivisto</i> , Sisällissodan jäljet	391
Oula Silvennoinen, Marko Tikka ja Aapo Roselius, Suomalaiset fasistit – Mustan sarastuksen airuet (<i>Tuomas Tepora</i>)	375	<i>Jenni Merovuori</i> , Pohjoismaiset historian-tutkijat kokoontuivat Aalborgiin	394
Tuomas Tepora, Sodan henki – Kaunis ja ruma talvisota (<i>Martti Turtola</i>)	121	<i>Petri Paju</i> , Tarjolla digitaalisia työvälineitä humanisteille	389
Erkki Teräväinen, Maaseudun Tulevaisuus 100 vuotta – Suomen äänen kannattaja 1916–2016 (<i>Erkki Vasara</i>)	262	Tiedemaailma	
Martti Turtola, Mannerheim (<i>Pekka Visuri</i>)	120	Kotimaista tunnetutkimusta kootaan bibliografiaksi	396
Ville Vauhkonen, Kohti kirjan oppia – Vanhan Suomen talonpoikien kirjallistuminen Ruotsin kuningaskunnan ja Venäjän keisarikunnan luterilaisuuden risteydessä 1721–1811 (<i>Jyrki Paaskoski</i>)	251	Konferenssi biografiatutkimuksen rajoista	397
Ella Viitaniemi, Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen – Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kirkon rakennusprosessi 1730–1886 (<i>Kimmo Katajala</i>)	374	<i>Heidi Kurvinen</i> , Vuoden historiateos 2016 –palkinto Marjaliisa ja Seppo Hentilälle	128
Kalle Virtapohja, Mies josta tehtiin patsas – Paavo Nurmen ennätykset, maine ja perintö (<i>Erkki Vettenniemi</i>)	518	<i>Heidi Kurvinen</i> , Hallinnon paperiaineistot jäämässä historiaan	396
		<i>Heidi Kurvinen</i> , Suomi 100 -vuosi näkyy myös Ruotsissa	397
		<i>Anu Lahtinen</i> , Suomen Historiallisen Seuran uudet jaostot	520
		<i>Samu Niskanen</i> , Mittava ERC-rahoitus keskiaikaisen julkaisemisen tutkimiseen	271

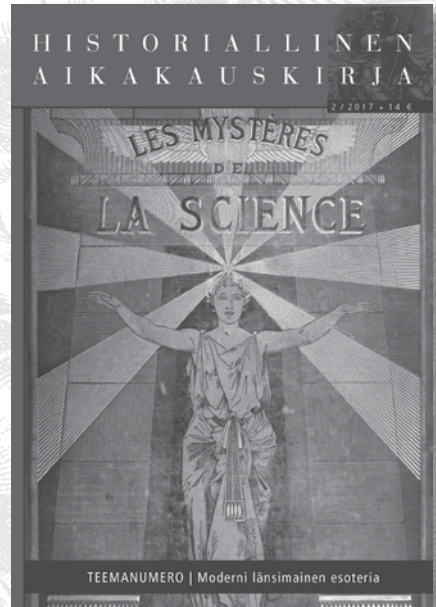
TILAA HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa.

Vuonna 2018 luodetaan muun muassa sadan vuoden takaisen sodan vaikutusta. Lisäksi lehdessä julkaistaan yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelupuheen- vuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2018 vuosikerta maksaa entiseen tapaan **45 €**, ja sillä pääsee myös **Historian Ystävien Liiton** jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain **30 €**. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on **33 €** (+ seuran jäsenmaksu).

Tarjouksena **kaikki 31.12.2017 mennessä** tehdyt uudet vuosikertatilaukset saavat kaupan päälle numeron 4/2017.

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 € = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 € = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 € ja seuran jäsenmaksu)
- Tilaan lehden ilman jäsenyyksiä (50 €)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:

Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman
Historian Ystävien Liitto
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Lähetettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

Tilauksen voi tehdä myös verkossa:
www.historiallinenaikakauskirja.fi

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki
puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsitteily: Käsitteilytiedot pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/> login tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen: Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi.

Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2018: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilauksessa kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma–pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2016 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltonen katu 2, 30100 Forssa.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: *Kari Salmi*

Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Tiina Kinnunen*

Varapuheenjohtaja: dosentti *Marja Jalava*

Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapet, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

